

ISTORIA ROMÂNILOR

A decorative flourish consisting of a central vertical element with a circular base, from which two curved lines extend outwards and upwards, ending in small circles.

ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ DE

A. D. XENOPOL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI, MEMBRU ACADEMIEI ROMÂNE.
MEMBRU TITULAR AL INSTITUTULUI DIN FRANȚA.

EDIȚIA III-a, revăzută de autor
Îngrijită și ținută la curent de

I. VLĂDESCU

CONFERENȚIAR DE ISTORIA ROMÂNILOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

*„Nu sunt vremile sub cărma omului,
ci bietul om sub vreme!”.*

MIRON COSTIN.

VOLUMUL VIII
DOMNIA LUI C. BRANCOVANU

1689—1714

EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ», BUCUREȘTI

EPOCA LUI BRANCOVANU

1689—1714

Acest volum cuprinde lunga și însemnata domnie munteană a lui Constantin Brancovanu cu Domniile contimporane din Moldova, precum și expunerea stării obștești a Țărilor Române dela 1633, suirea în scaun a lui Matei Basarab și Vasile Lupu până la Fanarioți. Mai restrâns ca număr de pagini, el nu scade în interes.

CAPUL I
DOMNIA LUI C. BRANCOVANU

1689—1714

I
C. BRANCOVANU ÎN MUNTENIA

1. BRANCOVANU PARTIZAN AL TURCILOR

Primele momente. — Constantin Brâncovanu urmează lui Șarban Cantacuzino în Domnie tocmai când marele războiu al ligei sfinte contra Turcilor eră în toiul lui, ceea ce pe de-o parte îi îngreue situația, pe de alta însă îi dă putința de a se menține în Domnie prin o purtare în care el se arată plutaș desăvârșit spre a trece prin cheile „Toancele”¹ și voaiele ce îl duceă.

În 1683, cu 6 ani înainte de urcarea lui Brancovanu pe treptele domniei, Turcii suferise marea lor înfrângere sub zidurile Vienei, înfrângere dela care datează prăvălirea cu pași mai repezi a destinelor lor. Curajul însuflat creștinilor prin desăvârșita lor izbândă, dă un mare avânt armelor lor, care înaintează din victorii în victorii până la Dunărea. După ce Turcii mai pierd și Granul, ideea unei legături anti-otomane ie naștere iar în mintea popoarelor europene, și în 1684 se încheie la Linz tratatul mutual de alianță între Imperiul German, Polonia și Veneția, în care câte-și trei aceste puteri se obligau a se ajuta una pe alta contra dușmanului comun și a nu încheia nici odată pace una fără cealaltă. Liga sfântă își pusese în gând, ca o nouă cruciată să mântuie odată Europa de barbaria musulmană.

¹ Numele unor repejișuri primejdișose pe cursul Bistriței Moldovene.

Impăratul german în curând după aceasta ia cetatea Neuhäusel și altele mai mici din Ungaria nordică, și Turcii, cău-

C. Brancovanu cu cei patru fii ai săi

tând aiurea vina acestor pierderi decât în propria lor bicisnicie,

acuză de trădare pe principele Ardealului, Emerik Tököly, îi dau afară din scaunul lui, și'l duc la Constantinopole. În 1686 imperialii ieu vestita cetate Buda sau Ofen, foasta capitală a regatului ungar de altă dată, care reintră în stăpânire creștină după 144 de ani de robie sub Mahometani. În 1687 Turcii pierd o bătălie mare în câmpia Mohaciului, acolo tocmai unde cu 161 de ani mai înainte zdrobiseră pe regele Ludovic al II-lea cu întreaga lui armată. Precum lupta acea câștigată de ei le deschisese drumul spre apusul Europei, astfel acuma aceasta pierdută le arată calea îndărăt pe unde venise. Adevărat însă că întinderea lor peste Europa fu mult mai repede și mai prăpăstioasă decât retragerea lor din această parte a lumii. Veniți ca un puhoiu furios al cărui ape au crescut peste noapte, ei scad cu încetul, lăsând în urma lor băltoace și mlaștini, care pun spre a se usca un timp îndelungat, din care cea depe urmă acea din Constantinopole, cu toată arșița ce a trecut peste ea în timpurile din urmă se mai menținea încă. Precum sultanul atribuia repetatele sale pierderi unui om nevinovat de ele, lui Tököly, astfel acuma poporul musulman înspăimântat de loviturile sub care cădea, se urca la însuș sultanul, cărui îi atribuia, cu tot atâta dreptate, înfrângerile suferite. O revoluție din Constantinopole pune un capăt domniei lui Mohamed al IV-lea, care este înlocuit cu Soliman al II-lea (8 Noemvrie 1687), ca și când n'ar fi fost de ajuns izbânzile creștinilor și ar fi trebuit ca însiși Turcii prin svârcolirile lor launtrice să și sape groapa în care trebuiau să se afunde tot mai mult.

Folosindu-se de aceste turburări interne, armatele imperiale înaintază neconținut, supun pe Apafi principele Transilvaniei, pe care'l lasă în scaunul lui, îndatorindu-l la primirea unor garnizoane germane în toate orașele țării și la plata unei despăgubiri de războiu de 700.000 de fiorini; după aceasta cuceresc Slavonia, luând aice cetățile Erlau și Muncacz, și împăratul gândind că au sosit momentul pentru a restabili regatul unguresc, încoronează pe fiul său, arhiducele Iosif, ca rege moștenitor al acestei țări în 7 Decemvrie 1687. Ungurii se mântuise de stăpânirea turcească, nu însă spre a redobândi vechea lor libertate, ci spre a cădea din o robie în alta, din acea turcească în acea germană, lucru ce nu eră decât prea firesc, întru cât nu Ungurii ei însii, ci Nemții cu aliații lor zmulseseră Ungaria din ghiarele Osmanilor.

În acelaș timp aliații împăratului german căutau să și întindă și ei armele în părțile ce-i interesau. Venețianii ocupă Moreea, iar Polonii sub Sobiesky înaintază în Moldova, precum am văzut mai sus, dar nu se pot mântui de prieda Tătarilor. Tot pe atunci 1687, încheindu-se pace între Polonia și Rusia, și această din urmă putere este atrasă în sfânta alianță, și pornește o expediție în contra Crimeei, încât veacul Turcilor

părea că a sunat și că ei trebuiau să fie striviți sub împătrita furtună ce se ridicase asupra lor.

În 6 Septembrie 1688 imperialii ieu Belgradul, și aceste victorii aprind atât de tare capul oamenilor politici din Viena, încât ei resping orice propuneri de pace, visând numai cât reconstituirea imperiului bizantin al cărui tron am văzut că'l promisese lui Șarban Cantacuzino, spre a mănținea pe acest prețios element în alianța anti-otomană.

Tocmai pe atunci 29 Octombrie 1688 întâmplându-se să moară Șarban Cantacuzino, se urcă Constantin Brancovanu în scaunul Munteniei.

Izbânzile Nemților care lăsau Românilor o mai mare libertate din partea Porții, făcuse ca Constantin Brancovanu să nu fie cerut domn dela Poartă, ci să fie ales după vechiul obicei al țării. Boierii grăbiră să o facă pentru ca nu cumva să pună Nemții mâna pe țară și să-i impună vre un domn, care nefiind primit de Turci, să nu se încingă un războiu chiar în țara lor, care să o pustieze și să o dărâme. Apoi dacă nu s'ar fi grăbit să bată fierul înțălegerei cât eră cald, puteau să se desbine iarăși gândurile de asupra Brancovanului, pe care acuma cu toții îl voiau, și prin lupte între deosebiți candidați să arunce țara de asemenea în nevoi. Mai ales se temeau boierii că din pricina trăgănării Turcii să nu numiască un domn străin și deaceea se nevoiau ei cu toate mijloacele să rădice în scaun *Domn din pământ* și-l luară pe Brancovanu pe a lor chezășie „că străin nu pohtim ci am avut mai înainte străin și multă pagubă au făcut Țării”. Pe fiul lui Șarban, Iordache Cantacuzino, nu vroiau să-l aleagă, fiind că eră nevrâstnic, și dominat de muma lui, o aprinsă partizană a politicei germane, cu toate că ea împărțise mulți bani la seimeni și bulubași, spre a aduce alegerea fiului ei².

Brancovanu, fiind ales de țară, trebuia să inspire puțină încredere Turcilor. Însămnamele daruri bănești cu care bogatul boier muntean împacă însă temerile lor îi fac să-l confirme, cu atât mai mult că ei se temeau ca răspingându'l, dânsul să nu se arunce în partea Germanilor. Un raport al ambasadorului francez către regele spune că „rugămintea celor șese boieri, veniți cu stăruinți pentru Brancovanu a fost sprijintă de 400 de pungi, din care 200 au fost date vizirului, 150 marelui hasnadar, 50 chehaei și rămășița, celor mai mici, mai făgăduind Brancovanu încă alte 300 de pungi, pentru campania viitoare³. Ambasadorul francez se încearcă în zadar a combate candidatura lui Brancovanu, susținând pe acea a

² Anonimul în *Mag. ist.* V, p. 94 și 97.

³ De Girardin către rege din 6 Decembrie 1688. Hurm., *Doc. suplement*, I. p. 273.

ungurului Tököly, care făgăduise Francezilor ajutorul său. întreg în contra Nemților. Vizirul întârzie a încuviința audiența ambasadorului, până după ce confirmarea lui Brancovanu fusese acuma trimisă în Valahia, scuzându-se atunci cu faptul îndeplinit. Astfel Turcii erau în stare pentru bani să-și înstrăineze simpatiile singurului aliat, regele Franței, pe care norocul

Stema țării românești din Noul-Testament, 1703

îl aruncase în partea lor, și aceasta în momentul cel atât de critic pentru ei, când întreaga Europă părea că vrea să se prăbușască peste capetele lor.

Recunoașterea relativ ușoară a lui Brancovanu de Turcii în niște momente atât de grave, trebuia să-l împingă la o altă purtare cătră Nemți decât a predecesorului său, mai

⁴ Această observație o face și D. Obedeauu, *Grecii în Țările Române*, 1900, p. 184.

Stema lui C. Brancovanu din *Psaltirea arabă* dela 1706

ales că el cunoștea soarta cea atât de schimbătoare a izbânzilor răsboinice. Șarban Cantacuzino trimisese cu puțin înaintea morței sale o solie la Viena compusă din Constantin Bălăceanu ginerele său și Șarban Vlădescu. Ei nu apucase încă a ajunge la Beciu, numele dat Vienei în cronicarii noștri luat după. . . . când moartea surprinse pe stăpânul lor. De îndată Brancovanu trimite de olac după ei să le vestească schimbarea întâmplată în domnia țarei. Bine înțales că o asemenea prefacere trebuia ca să mărginească solia muntenească numai la niște făgăduinți cu totul generale. Bălăceanu însă, ginerele răposatului domn, căruia nu-i convinea suirea în scaun a lui Brancovanu, și care ar fi vrut să vadă în acel scaun pe cumnatul său Iordache Cantacuzino, spre a putea stăpâni el țara în timpul domniei unui copil, părăște pe noul domn la Viena, că ar ținea cu Turcii. Împăratul german trimite atunci la București pe comitele Czaki care pare că ar fi cerut lui Brancovanu mai multe îndatoriri. între altele și pe aceea de a răspunde o sumă lunar la vistieria imperială. Domnul, pentru a nu indispuie pe Nemți, chiar la începutul domniei sale, se vede că a făgăduit acest punct, a cărui neîndeplinire formează mai târziu una din pricinile de nemulțămire a Nemților cu purtarea Brancovanului. Bălăceanu însă stăruiește pe lângă generalul Haisler, ca să treacă cu armata în Muntenia, sperând că domnul va fugi de frică peste Dunăre. Haisler trece pe la Cerneți și vine la Craiova. Brancovanu însă știind că Nemții nu se vor putea mântui de mult în țară, se retrage din București numai până în Ruși pe apa Râmnicului, iar „Nemții intrând în Muntenia, se întind din munți până la Argeș cu pradă și jaf, sparg pivnițele boierilor, mănâncă, beau, risipesc și strică, desbracă oamenii unde-i găsec și fac alte multe răutăți”⁵. Brancovanu știind că pentru a scoate pe Nemți ar trebui să sufere intrarea Turcilor și a Tătarilor, vroește să apere țara da atare nenorocire și caută să-i facă să o părăsască prin bună înțelegere, arătându-se de partizanul lor și pretextând că numai apropierea Turcilor și faptul că împăratul încă nu izbutise să-i răpună de tot, îl făcea de frică să-și dea aparența de a stă pe partea lor. Pentru a întări prin fapte spusese sale, el poartă de grijă zaharelei oștirilor nemțești. Haisler pentru a se lămuri mai bine asupra scopurilor lui Brancovanu, îi cere o întrevedere, care se și face la Drăgănești. De și conferența între ei ține mai multe oare, ei par a nu se fi putut înțelegere, de oarece Haisler stăruiește a rămânea în Muntenia. Neculcea ne spune că au stat boierii mult de Brancovanu ca să se închine Nemților, iar el n’au vrut: numai stolnicul Constantin eră de părerea domnului, că să nu se lepede de Turci

⁵ Căpitanul în *Mag. ist.*, II. p. 144. Anon. rom. *ibidem*, V, p. 111.

⁶ Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 261.

Tătarii însă orându-iți de Turci intră în țară și Nemții o părăsesc, iar Brancovanu se silește prin bogate daruri a-i face să iasă cât mai curând din ea scurtând astfel suferințele popoului⁷.

Pe când Brancovanu neputându-se înțelege cu Haisler, se făcea îndoielnic la Viena, treburile sale se încurcau la Constantinopole, din pricina stăruințelor protivnice ale Francezilor. Soliile mutuale ale lui Brancovanu și împăratului fură luate de ambasadorul francez ca un semn vădit al înțelegerii stabilite între ei, și-l împinse la intrigi de tot soiul pe lângă Turci, pentru a lui destituire. Ludovic al XIV-lea, scriea tot atunci ambasadorului său că „Turcii ar fi făcut mult mai bine să dea Valahia comitelui Tököly, decât unuia mult mai puțin capabil de a face rău împăratului”⁸. Turcii însă nu îndrăzneau să îndeplinească cererea Francezilor, fiind că Muntenii se opuneau cu energie la numirea lui Tököly și se jurau să-și dea până și cămeșa, numai să nu se întâmple una ca aceasta. Francezii își închipuiau pe Brancovanu mult mai legat cu Nemții de cum eră în adevăr. Wohner secretarul ambasadorului francez scriea către ministrul afacerilor străine că „noul ales este foarte bogat și în strânsă legătură cu casa de Austria, corespunzând cu comitele Veterani”. Tot pe atunci Brancovanu eră săpat încă și de hanul tătarăsc care cerea ca preț al ajutorului dat sultanului în lupta cu Polonia principatele Moldovei și al Valahiei, pentru cei doi fii ai săi, în aceleași condiții în care le țineau și principii creștini⁹.

Brancovanu se afla în cea mai critică poziție, dușmănit de toți, fără un sprijin nicăierea. Nici atâta măcar nu putea ști în cotro să se arunce cu hotărîre, întru cât tocmai în decursul anului 1690, izbânzile Nemților cam încetează și Turcii chiar repoartă mai multe victorii în contra dușmanilor lor sub conducerea viteazului vizir Mustafa Kuprului, care îmbracă aceeași demnitate în Noemvrie 1689. Anume chiar în această iarnă fură scoși imperialii din Sârbia și din Muntenia, aice după cum am văzut prin intervenirea Tătarilor.

⁷ Generalul Haisler intră în Muntenia în Fevruarie 1689. Vezi două rapoarte din Viena din 12 și 19 Fevr. 1689, Hurm., *Doc.*, V, 2, p. 170, iar Greceanu spune că Tătarii au părăsit țara pe la 15 Fevr., *Mag. ist.*, II, p. 153. Anon. rom., *ibidem* II, p. 149, se înșală deci când arată că eșirea lui Haisler, s'ar fi făcut după înțelegerea avută cu domnul.

⁸ Regele către Girardin, 21 Ian., 1689 Hurm., *Doc. supl.*, I, p. 274. Gion, *Ludovic al XIV-lea și Brancovanu*, București, 1884 p. 167, care întrebuințase documentele culese de Odobescu, înainte de a lor publicare, reproduce astfel locul din scrisoarea regelui: acesta sigur ar fi putut pricinui împăratului o mulțime de neajunsuri, iar nu necunoscuții care sunt astăzi pe tronul principatelor. Gion să se fi înșălat oare, sau textul a fost schimbat în publicarea documentelor?

⁹ Wohner secretarul ambasadei franceze către ministrul afacerilor străine al Franței din 5 Mart 1689, Hurm., *Doc. supl.*, I, p. 275.

Aceste progrese ale Turcilor trebuiau să rețină și mai mult pe Brancovanu dela o politică plecată către Germania, și el eră împins dela sine a fățari cel puțin sprijinirea intereselor turcești. Însă înverșunata dușmănie a ambasadorului francez, mai ales în urma întvederii lui Brancovanu cu Haisler dela Drăgănești, îi făcea nesigură poziția lui și în Constantinopole. Aice el însă știea că banul este a tot puternic. El pune atunci în lucrare pungile sale, cumpără pe hanul tătarăsc cu 200 de pungi, pe marele vizir, pe muma sultanului, pe Reis Efendi, pe marele dragoman Alexandru Mavrocordato și în sfârșit lucru mai curios chiar pe Wohner secretarul ambasadorului francez, care denunțat de acesta regelui, se sinucide¹⁰. Astfel izbutește Brancovanu a îndepărta pericolul cel iminent de asupra capului său.

Brancovanu căutase până acuma sprijinul său în Constantinopole, și înțeleaptă fusese această politică; căci Nemții, deși victorioși în multe rânduri asupra Turcilor, nu-i răspinsese decât din Ungaria. În Transilvania, deși Turcii pierduse mult țărâm prin închinarea lui Apafi către Nemți, totuși nici aceștia nu puteau privi țara ca deplin ajunsă în stăpânirea lor, întru cât ei înșii lăsase în capul ei pe domnul pus acolo de Poartă, mulțămindu-se cu a lui închinare. Cât despre Muntenia ea eră mai ales prin vecinătatea Tătarilor, încă pe deplin în puterea Turcilor, și încercarea lui Haisler de a pune stăpânire pe ea trebuise să fie părăsită înaintea oardelor nenumărate, pe care hanul le trimisese din ordinul Porței. În asemenea împrejurări a se da pe față în partea Nemților ar fi fost o mare greșală, pe care înțeleptul Brancovanu nu o comise.

În curând însă trebuia să se înfățișeze împrejurarea în care Brancovanu să fie pus la grea încercare asupra îndreptării de dat purtării sale.

În 15 April 1690 moare Apafi, și Poarta încurajată prin răspingerea lui Haisler din Muntenia, vra să pună iarăși deplină stăpânire pe Transilvania. Căpătând din nou încredere în Tököly, cel reținut la Constantinopole, și care eră așa de călduros sprijinit de ambasadorul francez, ea îi încredințază încă odată tronul Ardealului și însărcinează pe Brancovanu să dea ajutor

¹⁰ Vezi dovezile în Gion, 1. c. p. 283—285. El reproduce, traducând, următorul loc din scrisoarea ambasadorului către rege din 18 Noemvrie 1689: Purtarea jupânului Wohner n'a fost cinstită. Ori că n'a înțales de loc afacerile Valahiei și Moldovei, ori că prea mult bogatul principe al Valahiei l'a cumpărat și l'a trecut în partea intereselor sale". Este curios că acest interesant loc a fost suprimat din publicația Academiei. El este înlocuit numai prin următoarea frază în parenteză: „(Monsieur de Castagnères se plaint au Roi de la conduite déloyale du Sieur Wohner)". Vezi *supl.* I. 282. Această împrejurare unită cu cea înșămnată în nota precedentă ne face să credem că textul a fost modificat în publicarea documentelor!

lui Tököly, spre a reintra în țara de peste munți. Brancovanu trebuia să se hotărască a face sau nu un pas, care erà menit să'l pună în dușmănie vădită cu una din cele două puteri răsboitoare, și el nu stătu mult la gânduri pentru a se rosti în favoarea Turcilor. Pleacă deci cu armata lui și cu acea adunată de Tököly în ziua de 8 August 1690, cătră hotarele Transilvaniei, unde întâlnind în ziua de 21 a acelei luni, armata imperială la *Zernești*, ea este cu totul bătută. Generalul Haisler este prins, iar Constantin Bălăceanu, cumnatul lui Iordache Cantacuzino pretendentul tronului muntean, care trecuse dela intrigi la dușmăanii fățise contra lui Brancovanu, rămâne mort pe câmpul de răsboiu. Tököly pune mâna pe Brașov și se îndreaptă prin Țigănești asupra Sibiului¹¹.

S'ar părea că această lovitură dată imperialilor de cătră Brancovanu, căci izbânda în acel răsboiu fusese datorită mai ales cazacilor voevodului¹², trebuia să întoarcă vederile politice franceze dela protivnicia ce i o arătase până atunci. Urmarea împrejurărilor nu face din contră decât să o întărească. Tököly, anume nu se poate mănținea în Transilvania dinaintea marchizului de Baden, cu toate că el apucase a se încorona din nou ca principe al Ardealului în satul Cristiani. El scapă în Valahia, unde trupele sale comițând o sumă de nelegiuiri adaogă încă a înăspri relațiunile între Tököly și domnul Munteniei, care cunoștea toate uneltirele puse în lucrare de Tököly, spre a-i lua locul pe scaunul Munteniei. Dacă el îi ajutase a reintra în Transilvania, cu toată ura și dușmănia pe care o hrănia în contra lui, aceasta o făcuse mai întâi fiind că așa cereau interesele politice sale, ce nu vroia să se desbine de Turci, apoi fiind că procurând acestui rival periculos tronul Ardealului, îndeparta competiția lui pentru propriul său loc. De îndată însă ce Brancovanu văzu că Tököly nu se poate mănținea în Transilvania, el se temu iar de reînceperea săpărei sale din partea Ungurului, și în asemenea împrejurări înțălegem că Brancovanu trebuia să nu fie prea mulțămît a-l vedea pe dușmanul său luând iarăși adăpost în Muntenia, unde și-ar fi putut creă partizani între boieri, — și de aceștia nici odată n'au fost lipsă în țările române — care erau nemulțămîți cu regimul lui. De aceea Brancovanu stăruia și chiar cheltui mult la Poartă, pentru a dobândi rechemarea lui Tököly din țara lui, stăruinți pe care ideile preconceptuate ale Francezilor le interpretau mereu în sensul unei politici prie-

¹¹ Greceanu în *Mag. ist.*, II, p. 161—165, confirmat prin De Castagnères c. regele, 9 Sept., 1690. Hurm., *Doc. Supl.*, I, p. 291. Zinkeisen V, p. 169, spune că lupta ar fi avut loc la Tohani în ziua de 12 August. Diferența de dată este de pus în sama acelei a călindarului. Tohanii și Zernești sunt două sate apropiate.

¹² Neculcea *Letopiseșe*, II, p. 262.

tinoase împăratului. „Sunt încredințat, spune ambasadorul francez cătră Ludovic al XIV-lea, că Reis Efendi a primit bani dela principele Valahiei pentru a face să iasă Tököly din țara lui, și vizirul mi-a spus că este peste puțină ca acești doi principii să trăiască împreună, după silniciile pe care trupele lui Tököly le făcuse în Valahia. Am aflat într'o vizită pe care am făcut' o de atunci hănului tătăresc, că principele Valahiei nu lucra contra lui Tököly nu mai în propriul său interes, dar că-el favoriza și facțiunea lui Apafi, partizanul Nemților. Atunci am crezut că sosise momentul de a vorbi pe față contra principelui Valahiei. Sunt încredințat că ar fi un mare bine de a-l destitui, și am aruncat chiar asupra acestei împrejurări câte-va cuvinte marelui vizir”. Mai târziu ambasadorul francez merge până a propune vizirului o persoană care ar avea toate însușirile spre a înlocui cu folos pe Brancovann¹³. Tököly și cu ambasadorul francez se așteptau ca prinderea generalului Haisler să le dee multe dovezi a legăturilor pe care princii Moldovei și ai Valahiei le stabilizez cu imperialii¹⁴. În contra așteptărei lor nu se descoperi nimic asupra generalului Haisler; ba chiar când Brancovanu veni față în față cu el în cortul lui Tököly, preinșii prietini se insultară¹⁵. Diplomația franceză rămase păcălită, ceea ce bine înțales departe de a o îmbuna cu domnul român, nu făcu decât s'o învenineze și mai rău în contra lui, deși până acum nu avea nici un motiv serios de a'l dușmăni.

2. BRANCOVANU ÎNCLINĂ CĂTRĂ POLITICA GERMANĂ

Urmările victoriei Germanilor dela Szalankemen. — Cu anul 1691 începe iar a se îmbunătăți soarta armelor creștine și deschiderea acestei noue faze se începe prin strălucita victorie a imperialilor la *Szalankemen* repurtată de ei la 19 August, puțin timp după moartea sultanului Soliman al II-lea și întronnarea lui Ahmed al II-lea în 23 Iunie 1691, un rău augur pentru domnia acestuia din urmă. O sută de mii de Turci sub conducerea vizirului Mustafa Kupruliul, care rămâne mort pe câmpul de bătae, sunt sfărâmați de un număr pe jumătate de mic de creștini, conduși de marchizul de Baden. Douzeci de mii de morți și 154 de tunuri pierdute și mai mult de cât toate încrederea în sleaua lor cea bună ocrotită de profetul, iată care fură pierderile nereparabile încercate de Turci în această bătălie. Urmarea acestei victorii fu că imperialii puseră mâna pe Oradia

¹³ De Castagnères c. regele, 2 Ian și 21 Mai 1691 Hurm., *Doc. Supl.*, I, p. 293. Asupra pradăcunnei Muntemei de trupele lui Tokoly, vezi Greceanu în *Mag. Ist.*, II, p. 193.

¹⁴ De Castagnères c. regele, 10 Sept 1690, Hurm., *Doc. Supl.*, I, p. 292..

¹⁵ Istoria Țării Românești dela 1689 încoace, în *Mag. Ist.*, II, p. 114.

Mare (9 Iunie 1692), după care urmează iarăși o perioadă de liniște apatică, provocată prin prea marile încordări făcute de ambele părți.

Această victorie fu pentru Brancovanu un semn pe care prevăzătorul domn nu l' trecu cu vederea. Eră lucru împedecă creștinii încălecau pe Turci; că mai curând sau mai târziu soarta cea fericită trebuia să suradă Germanilor. Brancovanu trebuia să înceapă a pleca cătră Nemți cumpăna politicei sale, care atârnase până acum atât de tare în partea Turcilor.

Nu e vorba chiar și până atunci ghibaciul domn al Munteniei, pe cât putuse se arătase în toate împrejurările că dușmănește pe Nemți numai din nevoie, dar că le-ar fi pe deplin plecat cu inima. Așa încă depe când imperialii cu Haisler ocupase Muntenia, am văzut pe Brancovanu îngrijind cu mare râvnă de aprovizionarea oștirilor lui, deși nu se poate înțalege cu generalul german. După retragerea lui Haisler întâmplată în luna lui Fevruarie 1689, Brancovanu trimite cătră împăratul în ziua de 2 August aceluiași an, o scrisoare în care îl asigură despre profundul său devotament, că nu el ar fi schimbător, ci grelele împrejurări ale țării sale l' ar sili să urmeze purtarea pe care o ținea, spre a o apăra de o totală ruină și nimicire, și l' roagă să nu dee crezare calomniilor răspândite asupra lui de dușmanul său Constantin Bălăceanu¹⁶. Impăratul ordonă ca unul din trimișii principelui să s'intoarcă îndărăt și să arăte stăpânului său ce nu-i plăcea împăratului în faptele lui, ca să se îndrepteze¹⁷. Aceste puncte negre în purtarea lui Brancovanu erau: „că ar fi pus în lucrare o mare asprime în contra unuia Byrwuly și ar fi refuzat a-i învoi să facă cele ce împăratul îl însărcinase; că s'ar fi rostit cu acest prilej în chip necuviincios asupra împăratului; că nu ar luă în băgare de samă protecția pe care împăratul o dădea princesei văduve a defunctului Cantacuzino¹⁸; că nu ar fi plătit suma ce se legase cătră solul său a răspunde anual¹⁹; că ar fi procurat numai cu mare greutate câți-va boi trupelor imperiale dela graniță; că ar fi înlăturat cu vorbe goale unirea sa cu trupele imperiale; că ar urma o corespondență activă cu dușmanii împăratului și câte alte de aceste, care ar dovedi puțină mănținere a credinței jurate”²⁰. Impăratul impune solilor lui Brâncovanu următoarele puncte pe care stăpânul lor ar aveă a le țineă, dacă vroia

¹⁶ Textul acestei scrisori latine în Hurm., *Doc.* V, p. 278.

¹⁷ Comunicarea împ. cătră comitele Jorger și baronul Dorsch din 17 Sept. 1689. *ibidem.* V. p. 282.

¹⁸ Scrisoarea prin care împ. ie în protecția lui pe această doamnă este din 31 Ian. 1689, *ibidem.* p. 218.

¹⁹ Vezi mai sus p. 14.

²⁰ Raportul comitei Jorger și Dorsch c. împ. despre negocierile cu solii munteni, Hurm., *Doc.* V, p. 285.

să fie privit drept prietenul Germanilor : 1) Brancovanu să îngrijască de aprovizionarea oștii imperiale ce eră să ocupe Valahia ; 2) să dea principele și boierii pentru miliții 800.000 de guldeni în numerătoare ; 3) din această sumă să se scadă ; valoarea a 1500 de cai pe care Muntenia se obligă a-i preda în preț nu mai mare de 30 de guldeni calul ; 4) să lese tot deauna principele ca ostateci, la generalul german ce va intra în Muntenia, câte doi boieri din cei mai înșămnați ai țarei ²¹.

Cu toate aceste tratări și legături care ar părea că ferecase puternic pe Brancovanu de interesele Germanilor, el căuta numai să-i înșale, căci în realitate pe atunci ținea tot cu Turcii. Interesul său cel mai de căpitanie eră de a pune înapoi pe Tököly în Transilvania, spre a scăpa de periculoasa lui competiție, și aceasta nu se putea face fără a lovi în politica germană. Încă de prin Ianuarie 1690 venise Tököly în Muntenia, și o scrisoare naivă a unui boier muntean, postelnicul Mihail Băjescu la cătră egumenul unei mânăstiri, ne spune că în fiecare noapte conferea Brancovanu cu Tököly, scriind împreună cărți la împărăția Turcului, ca să vină mai degrabă ; că „din gură s'au plecat Neamțului măcar cu dare, iar dela inimă vedea-vei în primăvara ce va să-i lucrez” ²². Și într'adevăr că în bătălia dela Zernești se văzu cu cine fusese Brancovanu sincer cu Nemții sau cu Turcii. Împăratul înfuriat pentru necalificabila trădare a lui Brancovanu, rupe orice soiu de tratări cu el.

Până la 15 Sept. 1691, când Brancovanu după victoria imperialilor la Szalankemen, crede că au sosit timpul de a scrie o scrisoare de iertare împăratului, nu se mai întâlnește nici un soiu de corespondență între ei ²³. Găsim numai o tânguire a boierilor pribegiți din Muntenia, cătră împăratul, în care plângându-se contra jafurilor neomenoase ale lui Brancovanu, ating și a lui necredință „și ce fel de meșteșuguri hicleane au arătat cătră oastea împărătească, va fi putut lumina sa a pricepe” ²⁴.

Bine înțales că pentru a drege o asemenea greșală, ca participarea la lupta dela Zernești, trebuia ca Brancovanu să aducă dovezi pipăite despre plecarea lui cătră Nemți. Cu cuvinte și protestări aceștia nu se mai puteau mulțami. Brancovanu de aceea și face pasuri foarte însemnătoare, pentru a se apropia

²¹ Punctuațiunile prescrise de împ. Rudolf solilor munteni Brăilou și Iogof. Șarban 1689 (înainte de 1 Noembrie), *ibidem*, V, p. 308.

²² Scrisoarea e din 8 Februarie 1690, *ibidem*, V, p. 310.

²³ Scrisoarea lui C. Brancovanu cătră comitele Marsigli rugându-l să expedieze mai departe o scrisoare a lui cătră împ. Leopold, 15 Sept. 1691, *ibidem*, V, p. 387. Din nefericire scrisoarea cătră împăratul nu se mai află. Ar fi curios de știut cum scuză ghubaciul domn lupta dela Zernești.

²⁴ Petițiunea a 19 boieri munteni cătră guvernul imperial contra lui Brancovanu, 1690, *ibidem*, V, p. 363.

de Nemți și a câștiga iar încrederea lor, pe care o știea cu drept cuvânt pierdută.

Această schimbare a politicii sale o face după consultarea avută cu unchiul său Constantin Stolnicul, cel mai înțelept din boierii curței sale, acela pe care Brancovanu îl privia ca pe părintele său, și ale căruia sfaturi urmate până acuma de Brancovanu, îi eșise totdeauna spre priință²⁵. De și Nemții aveau toate motivele de a fi supărați pe el, experimentând totuși în propria lor persoană eminentele însușiri politice ale acestui bărbat și ajutorul cel însemnat pe care ar putea să le dea în luptele lor cu Turcii, uită toate ocările suferite și îndată ce Brancovanu le întinde mâna spre împăcare, ei se grăbesc a i-o strânge cu căldură. Tratatările sunt reluate întâi cu generalul Veterani comandantul oștirilor din Transilvania și cu consilierii împăpăratești, comiții Erbs și Marsigli. Cel dintâi fusese prins de Brancovanu împreună cu Haisler în lupta dela Zernești. Primul pas al domnului muntean către reînnoirea legăturilor cu Austria fu eliberarea acestuia, pe care Marsigli îl și trimite la Viena spre a stărui ca împăratul să primească solia Brancovanului, având în înfățișarea lui Erbs via dovedă a schimbării gândurilor domnului român față cu curtea imperială²⁶. Veterani spune în scrisoarea pe care o trimite către Kinsky prin Erbs, că „acesta vine la Viena spre a ruga cu umilință pe maiestratea sa să primească iarăși pe Valachi în bunele sale grații și să încuviințeze audiența solilor munteni ce ar zăbovi în Viena de mai mult timp”²⁷. Nu că s’ar fi crezut în o sinceră întoarcere a domnului muntean către casa de Austria, dar nevoia în care Germanii se aflau de slujbele lui îi făceau să închidă ochii. Veterani însuși, care recomandă atât de călduros *amicizia* lui Brancovanu, nu se poate împedeca de a califica de *vulpi* atât pe domnul român cât și pe sfetnicii lui. De astă dată însă Brancovanu făcuse cauzei imperiale niște slujbe reale, mijlocind corespondența, cea atât de îngreuiată prin starea de războiu, între curtea de Viena și ambasadorul ei din Constantinopole, pe cât și cu agentul olandez, comitele Colhers; apoi el comunicase Nemților o sumă de știri însemnate asupra mișcărilor și a pregătirilor turcești, știri dobândite nu numai prin capichale sale cât mai ales prin pașii dela Silistra, Nicopole, Vidin, Baba și Belgrad întreținute totdeauna în bune dispoziții prin grase

²⁵ Vezi ni: i sus.

²⁶ Haisler fusese schimbat de Tokoly îndată după luptă pentru femeia lui Helena Zrigny, deținută la Viena cu copiii ei. Vezi, Greceanu, *Mag. Ist.*, II, p. 163.

²⁷ Veterani-cătră Kinski. 8 Dec. 1691, Hurm. Doc. V, p. 399. Comp. scrisoarea lui Brancovanu către Veterani din 22 Noemvrie 1691, *ibidem*, p. 397. Solii lui Brancovanu așteptau la Viena încă din luna Septemvrie data scrisoarei sale de scuză către împăratul.

baçşişuri²⁸. Când comitele Marsigli trecu prin Bucureşti, Brancovanu căută să-l convingă personal despre devotamentul său la cauza imperială, primindu-l într'un chip mai strălucit de cum îi eră ordonat de Poartă şi închinând la ospăţul ce'l dădu în onoarea lui o sănătate împăratului cu glas înăbuşit (sotto voce). În conferinţa avută cu comitele, Brancovanu îi descoperi lucruri însămnate şi-i făcu propuneri atât de favorabile, încât Marsigli luă îndatorirea de a le sprijini şi a le face să treacă dacă ar fi prezentate împăratului în scris de Brancovanu, şi trimise la Viena cu o solie anumită. Brancovanu mai ales punea în lumină slujbele făcute de el cauzei imperiale prin purtarea lui faţă cu Tököly şi cu Tătarii, şi ca dovadă a planurilor pe care el le combătuse, arăta lui Marsigli corespondenţa secretă a lui Tököly, pe care pusese mâna prinuciderea ordonată de el, a secretarului lui Tököly, un oare care Bertodi. Brancovanu făgăduia şi garanta că nu va învoi trecerea nici a lui Tököly nici a Tătărilor către Transilvania, cu toate că poziţia geografică cea nefavorabilă a ţării sale, aşezată între Germani, Turci şi Tătari, nu ar face cu putinţă o asemenea împotrivire fără însămnate jertfe, pe care ţara lui le făcuse şi până atunci, precum se putea vedeă aceasta din cumplite pustieri prin bandele lui Tököly. La observarea comitelui că ar fi mai bine a oferi celor mari din proprie îmboldire cele ce ei doresc, decât a aştepta cererea lor, răspunse Brancovanu că el este hotărît a se declara de principe tributar împăratului, şi aceeaşi hotărîre fu repetată comitelui Marsigli de stolnicul Constantin Cantacuzino, care adaogă că domnul său ar aveă intenţia de a trimite doi reprezentanţi la congresul de pace dela Viena. Marsigli sfătui atuncea pe stolnicul că ar fi bine a dobândi învoirea acestei trimeteri dela Poartă cu care urmau tratările pentru pace, ceea ce s'ar putea obţinea prin dragomanul Ienache Porfiriţă ce eră tot odată şi capuchihaia lui Brancovanu, şi că Marsigli s'ar îndatora a determina pe împăratul la primirea unor asemenea reprezentanţi²⁹.

Această din urmă propunere a Brancovanului eră însămnată. Ştia el că unul din punctele de căpitenie ale tratărilor eră poziţia viitoare a principatelor, de soarta cărora el, ca domnul unuia din ele, trebuia să se intereseze, mai mult de cum o făcuse Şarban Cantacuzino, cel ameţit prin perspectiva tronului Ţarigradului. În cererea lui Brancovanu de a luă şi el parte la tratările de pace, se documentează conştiinţa vie în Munteni că ţara lor nu putea fi numai *obiect* de desbatere, ci

²⁸ Vezi şi Giurescu şi Dobrescu, *Documente privitoare la Constantin Brancovanu*, p. XI — XII unde sunt aduse şi izvoarele.

²⁹ Toate aceste conţinute în scrisoarea lui Marsigli din 5 Octomvrie 1691 către împ. Iur. Doc. V, p. 392.

avea dreptul ca *subiect* să iee parte la ea, când era vorba de viitoarea ei soartă. Se arăta că și pe atunci, ca în toate timpurile, Românii n'au pierdut nici odată cu totul conștiința poziției lor în sânul imperiului otoman; că ei știeau că sunt o țară a parte, adusă prin împrejurări în legături cu acel Stat, iar nu o simplă provincie, o dependență a acestuia.

Dorința lui Brancovanu de a lua parte la tratările de pace fu pe lângă altele, unul din cele mai puternice motive care l'apropiase de Nemți, prin mijlocirea cărora putea singur spera de a fi primit în conferință. El mai stăruiește încă odată pe lângă Marsigli, la a doua vizită a acestuia în Muntenia în Noemvrie 1691, când este primit și tratat de Brancovanu, încă cu mai multă distincție, în destănuiește tot felul de lucruri ce puteau să intereseze cauza imperială, și la sfârșit îl roagă ca curtea din Viena să stăruiască la Poartă pentru cererea lui. Comitele, convins de astă dată de sinceritatea lui Brancovanu îl recomandă călduros împăratului ³⁰.

În afară de acest interes politic îl mai împingea către Germani și un sentiment de mândrie personală, jignită în fiecare moment de umilirile pe care i le impuneau Turcii. Brancovanu care era așa de curtenit de împăratul German, trebuia să încovoaiie șira spinării înaintea tuturor Turcilor. Când împăratul turcesc va trece prin Muntenia în 1699, Brancovanu va trebui să descalece și să îngenuncheze, iar când acest împărat trecea pe lângă el, trebuia să plece capul la pământ. Tot așa și înaintea unui Pașă sau a hanului tătăresc, era nevoit să facă adânci temeneli și să le sărute chiar piciorul. Pe lângă acele lovituri aduse vredniciei lui de om și stăpânitor, atât averea lui cea însemnătoare cât și viața lui erau neconținut în primejdie. Din potrivă împăratul German, cu toate că și el îi cerea tribut, dar îl numia în scrisori: Prea strălucit principe, înalt iubit ³¹.

Intrițiile franceze. Purtarea lui Brancovanu cea atât de favorabilă Austriei nu putea însă să treacă nebagată în samă de numeroșii săi dușmani, care, sub conducerea ambasadorului francez pândeau toate ocaziile spre a'l putea răsturna. Acesta cumpără în interesul lui pe lenache Porfirița, capuchehaia lui Brancovanu, dar tot odată și dragoman împărătesc. Grecul deși primea lefuri grase din ambele părți, și anume dela Brancovanu, pe lângă o leafă fixă încă și un bacșiș de vr'o 12 pungi de bani, își vinde fără nici o mustrare pe ambii săi stăpâni pentru o

³⁰ Toate aceste interesante amănunțimi sunt luate din rezumatul făcut de Hurmuzaki, a mai multor documente, din care majoritatea lipsește din colecția lui cea mare. Vezi, *Frg* III, p. 366 — 370.

³¹ Giurescu și Dobrescu op cit. p. 184.

mică sumă către ambasadorul francez. Ei își dau împreună toate silințele spre a dovedi Porței uneltirile lui Brancovanu cu Nemții, ceea ce lui Ienache, omului de încredere al domnului munten, îi vinea cu deosebire ușor. Așa el dă în două rânduri în mâinile chehanei vizirului două pachete cu scrisori trimise agentului german de Veterani, prin mijlocirea lui Brancovanu. Pe de altă parte el deschidea scrisoarele trimise de guvernul imperial rezidentului său, le reținea săptămâni întregi la el, spre a comunica Turcilor conținutul lor, și apoi le remitea ambasadorului pecetluite cu sigilul său. El mai reținea regulat gazeta tipărită în Viena, și pe care Brancovanu o trimitea ambasadorului german, spre a comunica mai întâi Turcilor conținutul ei.

Pe lângă această periculoasă unealtă a intrigilor franceze, De Castagnères mai câștigă în favoarea lui și pe Reiss Efendi, pe care l cumpără cu suma destul de mare de 15000 de galbeni, sumă ce nu provine din caseta regelui francez, ci dela preoții catolici din Palestina, dată lui pentru a stăruii în interesele lor, dar pe care ambasadorul o întrebuița cu un dublu scop. Pe lângă acești doi, mai lucra încă în contra lui Brancovanu și Constantin Cantemir, prietenul lui Tököly,—Cantemir căpătase dela De Castagnères făgăduința tronului Munteniei, cu toate că ambasadorul francez gândia mai curând a da acel tron iubitelui său Ungur. Mai mulți boieri români, care din Ardeal unde erau pribegi, trecuse în Constantinopole, vin în ajutorul lui De Castagnères, spunându-i că își tocește în zadar mijloacele, stăruind pentru întronarea Ungurului în Muntenia, pe care nici odată Românii nu o vor primi; dar că mai bine el să sprijine candidatura unui altui boier român — gândindu-se de sigur fie-care la el. Ambasadorul francez, care dăduse banii primiți dela preoții catolici lui Reiss Efendi, nu mai dispunea decât de păcătoasa sumă de 30 pungi, spre a îndruma nouele sale planuri.

Ori cum să fie, Brancovanu se îngriji de acele intrigi nefârșite în care l înlănțuiau dușmanii săi, îngrijire cu atât mai firească, cu cât el singur știa că acele așa numite intriși conțineau o bună doză de adevăr. Din partea lui Cantemir Vodă plecase o deputație la Constantinopole, care împreună cu pribegii munteni să înegrească pe cât se va putea domnia lui Brancovanu. Acesta se hotărî să dea o a doua puternică lovitură care să spargă și să risipească toate uneltirile dușmane; vâri adânc mâna în vistieria lui și trimise la Constantinopole pe doi boieri ai săi, Vergu și Brătășanu, care izbutiră în curând cu puterea magică a banilor să tocmească trebile lui Brancovanu așa de bine la Constantinopole, precum nu fusese nici odată. Cronicarul Neculcea spune că „hopul fiind mai greu, Brancovanu trebui să cheltuiască până la o mie de pungi de bani”. Vergu

ar fi putut spune, parodiind pe Cesar ; „veni, *emi*, vici“ : veniui, cumpăraui, învinsăi”³².

Se spunea că nu puțin contribuise la victoria lui Brancovanu și portul cel nemțesc al unuia din pârâșii lui, Preda Proceanu, care'l adoptase în timpul cât stătuse pribeag prin părțile germane. El umbla spune cronica anonimă cu „clică nemțască, numai legată sus sub ișlic și purta cisme nemțești cu pinteni lungi”³³. Când și-au luat ișlicul înaintea vizirului chica lui dădu acestuia o dovadă pipăită că numai contra Nemților nu putea fi acei care adoptau modele lor. Toți acești boieri sunt dați pe mâinile Brancovanului care îi judecă și-i pedepsește care cu moartea, care cu bătaia și închisoarea³⁴. Brancovanu își tocmește atât de temeinic atunci trebile la Constantinopole, încât izbutește chiar a scoate pentru omul de încredere al Porței, Constantin Cantemir, un ordin de mazilie și a da domnia Moldovei lui Constantin Duca ce eră să-i devină ginere. Și apoi să mai fi avut inima a sluji cu credință Turcilor !

Nu numai atâta, Brancovanu se hotărăște să meargă mai departe. Rădicând mânușa pe care i-o aruncau dușmanii săi, el se hotărăște a împedeca chiar pentru tot deauna reîntoarcerea lui Tököly în Transilvania și a sprijini la Poartă candidatura lui Neculai Bethlen, cu toate că acesta eră partizan al Germanilor. Dar ce lucru eră cu neputință la Turci, de îndată ce se înfățișa cererea cu punga în mână ? Ambasadorul francez scrie asupra acestei împrejurări regelui său : „Transilvaneni vrăjmași lui Tököly, propun de principe al țarei lor pe un oare care Neculai Bethlen. Principele Valahiei, care e cu trup cu suflet în partida curței de Viena, garantează Porței cu suma de 300000 de scuzi pe care Transilvaneni se oferă să-i răspună, dacă Turcii ar aproba proiectul lor. Acestea se potrivesc foarte cu călătoria unui popă grec la Adrianopole, care au adus cu el sume înșămătoare la toți dregătorii Porței din partea Valahilor”³⁵. Mai grav însă deveni lucrul pentru Francezi, când însuș împăratul luând această cauză în mână, adecă surparea lui Toköly, trimise pe comitele Marsigli la Constantinopole în

³² Gion, *Brancovanu* p. 236. Observăm iarăși o nepotrivire între documentele franceze astfel cum au fost consultate de Gion și publicarea lor în Supplementul I al colecțiunei. Gion reproduce următorul loc din scrisorile din 14 și 22 Mart 1691 : „Am aflat că și pe hanul tătăresc l'a cumparat, Caimacumul e cumpărat ; în seraiu până și muma sultanului e cumpărată. Trimișii principelui Valahiei au aruncat bani în dreapta și în stânga”. Nimic așa nu se întâlnește în textul acelor scrisori publicate la p. 294 a suplimentului I.

³³ *Mag. ist.*, V, p. 120. Asupra introducerii portului straiu la Români vezi mai sus.

³⁴ *Ibidem*, p. 123—124, unde sunt descrise caznele lor.

³⁵ De Castagnères către regele din 23 Iulie 1691. Hurm., *Doc. suplement* I, p. 297, Popa cel grec este popa Neculai dela Sinope de preste Marea Neagră credinciosul lui Brancovanu. Anonimul rom. în *Mag. ist.*, V, p. 121.

Noemvrie 1691, ca să stăruiască pentru îndepărtarea Ungurului, cauza princială a împedecării încheierii păcei între ambele împărății. De Castagnères văzându-se în pericol recurge în desperare de cauză la mijlocul lui Brancovanu, cumpără pe sume însămuătoare pe muftiul și pe aga ienicerilor și face în sfârșit, după multă bătae de cap și de inimă, ca propunerile Nemților să fie răspinse.

De și curtea imperială lucra acuma mână în mână cu Brancovanu, ea tot îl observă având bănueli asupra lui din purtarea lui de mai înainte. În 1691 împăratul însărcinează pe sfetnicul său *Quarrient* să treacă în mergerea lui spre Constantinople prin București, pentru a afla care sunt intențiile principelui Munteniei, de ce credit se bucură el la Poartă și dacă și până întru cât s'ar putea avea încredere în el³⁶. *Quarrient* după ce vine în București, unde este prea bine primit de Brancovanu, prezentându-se după sfatul domnului, pentru a nu trezi prepusuri, ca un neguțitor olandez, face împăratului asupra lui Brancovanu un raport din cele mai favorabile în care îi spune: „Prințul Moldovei (Constantin Cantemir), care este dușmanul jurat al regelui Poloniei, la din contra foarte bine văzut și prietenul intim al ambasadorului francez, foarte legat și cu Tököly este sprijinit atât de Reiss Efendi cât și alți miniștri Turci; toți aceștia sunt plecați coroanei franceze, până la un așa grad, încât ei cred că vor putea aduce la ruină și cădere pe principele Valahiei, ceace s'ar putea întâmpla, dacă acesta nu ar fi sprijinit prin marea iubire a supușilor săi, nu mai puțin însă prin însămnatele daruri făcute dregătorilor Porții și prin apropierea armatelor imperiale, cu atâta mai mult că Tököly nu numai că i-au devăstat țara în chipul cel mai cumplit, dar încă și zilele aceste s'au arătat în contra lui ca cel mai înverșunat dușman, la care contribue și ambasadorul francez și Reiss Efendi pe cât pot din partea lor. El stă și cu generalii Maiestăței Voastre ce comandă în apropierea țării lui în cea mai bună înțelegere, iar de altă parte, cum stau lucrurile astăzi, el nu se arată nesupus nici cătră Turci; gândește însă să-și caute sprijinul său desăvârșit la acelașce va fi mai tare și care'l va putea protegui într'un chip mai statornic”³⁷.

Astfel stătea Brancovanu cătră sfârșitul anului 1692, în bune relațiuni cu Nemții și cu Turcii, din care unora făcea slujbe eminente, iar celorlalți le hrănea cu îndesate pungi năsețioasa lor corupție.

Tot în anul acesta Brancovanu mai liniștindu-se de vaurile prin care trecuse, și izbutind să pună în locul lui Constantin

³⁶ Un document din 6 Decemvrie 1691, extras de Hurmuzachi în *Frh.*, III, p. 373, care nu se află reproduș în colecția cea mare.

³⁷ Raportul lui *Quarrient* cătră împ. din Mai 1692 *Hurm.*, *Doc.*, V, p. 411.

Cantemir pe Constantin Duca domn în Moldova, trimite pe domnița Maria cu muma ei doamna Stanca la Iași, unde se celebrează nunta cu mare veselie. Astfel Brancovanu prin încrederea Turcilor și mai ales prin faptul că el procurase domnia Moldovei ginerelui său, conducea prin el și destinele acestei țări, încât în realitate el erà domnul ambelor principate. Trebuia acuma păstrată poziția dobândită cu atâta trudă, și pentru a se putea face aceasta erà de nevoie un ochiu nu mai puțin veghetor și o minte nu mai puțin ageră.

3. BRANCOVANU PRIETEN AL AMBELOR IMPĂRĂȚII

Perioade mai de liniște. — Brancovanu însă se exercitase îndestul în cei patru ani ai domniei lui, spre a căpăta o mai mare deprindere și destoinicie în învârtirea meșteșugurilor de care aveă nevoie spre a se susține. Cu Nemții, care puteau deveni periculoși în cazul când Turcii erau să fie cu totul răpuși, căuta să păstreze relațiile cele mai bune, îndatorindu-i pe cât, ba chiar mai mult poate de cât îi învoia poziția sa de supus al Porții, arătându-le că tocmai spre a-i sluji mai bine, trebuia să se poarte cătră dânsa cu respect și ascultare. Și într'adevăr că Nemții trăgeau mult mai mare folos din această prefacere a lui Brancovanu, decât dacă s'ar fi declarat pe față de aliat al Germanilor și de dușman al Turcilor. Atunci în loc ca Brancovanu să le fie de vr'un folos, le-ar fi pricinuit numai încurcătură, întru cât ar fi trebuit ca stându-i în ajutor cu oameni și bani, să de tragă asemenea mijloace de la câmpul cel mare de operații al răsboiului unguresc. Astfel însă cum stătea Brancovanu, pe lângă că neperzând încrederea Turcilor, putea să afle dela dregătorii lor multe taine care interesau pe Germani, apoi el mai ajuta trupelor acestora cu provizii și chiar cu contribuții în bani, când îi erà cu puțință sau i se cereau cu mai mare stăruință.

Cătră Turci, pe care fără îndoială Brancovanu îi trăda, poziția lui erà ceva mai grea; el trebuia să se scuze neîncetat că din pricina temerei pe care o aveă despre Nemți, făcuse cutare sau cutare acte în favoarea lor; mai ales vinea lucrul greu, când Brancovanu erà îndemnat să iee parte la vr' o expediție pe graniță, ne mai vroind el acuma, cu nici un preț, să reinnoiască, în dauna noilor săi prieteni, izbânda dela Zernești. Dar atunci, precum și pentru a combate intrigile ce se țeseau în contra lui la Constantinopol, mai ales prin meșterile mâni ale ambasadei franceze, el aveă la îndămână un mijloc care nu da nici odată de greș; împingea înainte pungile sale de bani, care aveau puterea minunată de a spulbera toate nelitirile, de a îndepărta toate prepusurile, de a spăla pe Brancovanu de ori ce imputare, fie ea chiar cea mai întemeiată și de a-l face pe el pânză albă

și nepătată, compromițând și primejduind pe acei ce luase în-sărcinarea de a l'înegri.

În Iunie 1693 Turcii pregătise o nouă expediție contra Germanilor, care trebuia să treacă prin Muntenia asupra Ardealului, la care eră să iee parte și hanul t'țărăsc. O asemenea veste făcu pe întreaga poporație a țării, să încremenească de groază știind ce poate să o aștepte. Brancovanu însă văzând că este peste puțină a înlătura furtuna, se duse spre Giurgiu întru întâmpinarea vizirului, trecând fluviul cătră Ruscuc. Aice vizirul primi pe Brancovanu cu mare cinste și îl îmbracă cu caftan. A două zi eșind cu boierii în plimbare cu caicele pe Dunăre, șăicele turcești descărcară mai multe tunuri înaintea lui. Sosind după aceea și hanul, se ținu un sfat de răsboiu la care fu poftit și Brancovanu, punându-i-se un scaun între aga Ienicerilor și marele defterdar. Brancovanu întreat pe unde să loviască Ardealul oștile împărătești, socoti că pe la Teleajnu, care părere fu primită în unanimitate de întregul sfat. După eșirea dela el, Brancovanu fu urcat pe un cal frumos înșăuat și urmat de 12 boieri îmbrăcați de Turci în caftane, fu trimis cu mare alaiu la conacul său ³⁸.

Pe când însă vizirul se pregătea să apuce pe Teleajnu în sus, îi veni vestea că o puternică oștire germană se îndrepta asupra Belgradului, ceea ce'l nevoi a părăsi, spre marea bucurie a lui Brancovanu, expediția contra Ardealului și a alerga în apărarea cetăței amenințate.

Înțălegem furia ce trebui să cuprindă pe ambasadorul francez, când află despre purtarea cea atât de prietinoasă a Turcilor pentru domnul Munteniei. Ambasadorului nu-i puteă intra în minte ca niște mari dregători, pe mânilor căroră eră lăsată întreaga soartă a unei mari împărății, să și vândă așa conștiința lor pe mârșavul ban. El scrie desperat cătră regele său : „Turcii sunt așa de orbiți în ceea ce privește pe Brancovanu, în cât nu văd după faptele lui că este trup și suflet cu imperialii. Vizirul l'a tratat cu o mulțime de onoruri, l'a primit în toate consiliile de răsboiu, despre hotărârile căroră Brancovanu nu va lipsi a înconștiința pe generalul Veterani“ ³⁹. Ambasadorul francez căută să scape de Domn în orice chip. Prin Aprilie 1693 el urzi o intrigă cu mai mulți boieri munteni spre a răsturna pe Brancovanu, atrăgând și pe capuchehaia Moldovei — D. de Chateaufort , cu cinci boieri să pribegescă în Ardeal și apoi în Moldova, de unde veniră la Adrianopole spre a arătă că Domnul nu numai despoae pe supușii sei, dar are înțele-

³⁸ Greceanu în *Mag. ist.*, II, p. 205 — 208. O amintire a călătoriei domnului spre Vidin pentru a întâmpina pe vizirul care trecea pe acolo cu oastea vezi în Foletul Novel. (Calendarul de pe timpul lui Brancovanu 1694) *ibidem*.

³⁹ Fériel cătră regele. 5 August 1693, Hurm., *Doc. Supplement*, I, p. 310.

gere publică cu dușmanii Sultanului și că stă în negociare cu Curtea din Viena spre a da toată Țara Împăratului; că este neapărat a se luă grabnice măsuri, căci altfel peste puțin Muntenia va fi dată dușmanului. Acești boieri fură găzduiți în casa ambasadorului francez, de unde ei prezentară plângerile marelui vizir. Planul ambasadei franceze eră tot de a pune pe Emerik Tököly în scaunul Munteniei. Dar Brancovanu care simția uneltirea lucră așa de bine, că cei cinci boieri îi fură predați și trimiși în țară cu lanțuri de gât ⁴⁰.

Politica franceză cu toate aceste trebuia să se mai potoale din aprinderea ei contra Brancovanului, din motivul că dânsa fu nevoită în curând să părăsască pe Tököly, în vederea cărnii mai ales până acuma combătuse cu atâta stăruință pe domnul român. Turcii anume se săturase de Tököly, pe care îl ajutaseră în atâtea rânduri și totdeauna fără izbândă. Mai ales îi găsiu ei o neiertată vină, aceea „de a cere mult și nu da nimica” ⁴¹. Acest păcat de moarte nu i-l puteau erta Turcii, și fiindcă diplomația franceză eră tot așa de reținută asupra darurilor, convenind cel mult a jărfti câte ceva numai când o afacere eră terminată, apoi Turcii lăsară încetul cu încetul cu totul în părăsire pe bântuitul Ungur. Francezii temându-se a-și compromite influența stăruind pentru un om mort politicește, îl părăsiră și ei. Turcii ne mai sprijinindu-l, nici măcar despre cele de trebuință traiului său, el ajunsese o adevărată sarcină pentru ambasada franceză, care trebuia să-i poarte acuma de grijă. De aceea nu fu cu totul nemulțumită, când Turcii luară măsura de a surghiuni pe Tököly la Nicomedia. Aice el lepădă religia protestantă și îmbrățișă catolicismul, înșălat de Iezuiți care îi promisera că vor dobândi pentru el o pensie dela curtea Franței. La atâta se mărginise acuma, în loc de coroană, țința ambițiosului Ungur. Văzându-se însă înșălat de Iezuiți, el publică o furioasă retractare, „trist și ridicol sfârșit pentru cavalerul ungar, care debutase cu atâta sgomot și cu atâta sălbătăcie” ⁴².

Pe când un dușman al lui Brancovanu dispărea de pe scena luptelor, puterea lui căpăla un nou sprijin în dragomanul cel mare al Porței otomane, Alexandru Mavrocordato Exaporitul Acest Grec care exercita o influență din cele mai însemnate asupra soartei imperiului otoman, dându-i-se pe mâni firul negocierilor care aduseră pacea de Carlowitz, fusese în legătură și cu predecesorul lui Brancovanu, Șarban Cantacuzino, căruia

⁴⁰ Relația amb. olandez, 17 Aprilie 1693 în N. Iorga, *Documentele lui Brancovanu* p. 112.

⁴¹ Castagnères către regele 15 Ianuar 1693 *ibidem*, Hurm. Doc. Supl. I, p. 304.

⁴² Gion, *Brancovanu*, p. 285, notă. Din această scriere am împrumutat știrile relative la ultimul rol al lui Tokoly.

repositul îi rămăsese dator cu o sumă de bani, răsplata slujbelor sale pe lângă Poartă otomană. Brancovanu văzând că acest dragoman eră mereu însărcinat de Turci cu conducerea negocierilor pentru încheerea păcei între ei și puterile creștine, se gândește să și-l alipească. Fiind de trebuință pentru a întocmi condițiile, o întrevedere personală a domnului cu dragomanul, și domnul neputându-l vizita în Constantinople, dragomanul se hotărâ să vină în București. Ori cine înțalege că încasarea banilor datorii lui de fostul domn eră numai un pretext menit a da o față oare care acestei întrevederi⁴³. De acea croncarul nici nu cunoaște aceasta așa numită daravere bănească și arată că Alexandru Mavrocordato a fost *poftit* de Brancovanu la nunta fiicei sale Stanca cu Radu fiul lui Iliasi Vodă, cu care dragomanul se rudea prin femeea lui, adaogând apoi cum „cu mare dragoste și cinste l'a primit Constantin Vodă, în casele din curtea domnească l'a conăcit, pentru ca să aibă în toată vremea împreunare și vorbă, între care mi se pare că mai multă dragoste s'au întărit de cât eră mai înainte”⁴¹.

Nici că putea Brancovanu să și încredințeze interesele mai bine de cum o făcuse. Mavrocordat va duce de acum înainte până la pacea dela Carlowitz destinele imperiului otoman în mânilor sale. El va fi mai tare chiar pe cât sultanul în împărăția a căreia existență se găsia primejduită prin cumplitul rășboiu ce se deslănțuise pe capul Mahometanilor, și a căruia împăcare eră pusă în mânilor trufașului Grec.

De acea de acuma înainte Brancovanu poate să doarmă mai liniștit, răzămătat pe de o parte de protecția Exaporitului, pe de alta știind mai stămpărată dușmănia Francezilor în contra lui. Pentru vr'o trei ani se liniștise trebile și din partea Moldovei, pe scaunul căreia stătea în loc de dușmanul său Constantin Cantemir, ginerele său Constantin Duca. Inșă Brancovanu nu putu păștra mult timp pe rudenia sa pe scaunul Moldovei. Intrigile Tătarilor îl rășturnară, înlocuindu-l cu fiul lui Cantemir, Antioh, în 1696.

Nici odată inșă, chiar în timpul perioadei celei mai sigure și mai liniștite a domniei sale, Brancoveanu nu lăsă în părășire interesele sale. Tot deauna fu ca un soldat cu arma în mână, pus de strajă în fața dușmanului, și această neobosită activitate, această pândire neconținută a tuturor intrigilor spre

⁴³ În anul 1696 găsim trecute în condicile vistieriei o sumă de „2.000 taleri (sau lei) s'au ținut la Alexandru Terzimanul în datoria ce are dela Șerban Vodă”. Condica de venituri și cheltueli ale vistieriei dela 7202—7212, București, 1878 p. 174. (Comp. p. 276). Această înșănămare dovedește pe cât că Mavrocordat aveă într'adevăr de luat bani dela repositul predecesor al lui Brancovanu pe atăta inșă că nu aveă nevoie să vină în Muntenia spre a-i încasa.

⁴⁴ Anonimul în *Mag. ist.*, V, p. 116. Comp. scrisoarea lui Fabre cătră De Castagnères 10 Noemvrie 1692, în Hurm., *Doc.*, *Suplement* I, p. 301.

a le putea sfărâma în fașa lor, explică cum se face de fu în stare să mențină puterea un timp atât de îndelungat.

În 1695 Sultanul Mustafa al II-le care urmasa lui Soliman în tronul împărăției mahomedane, vroește a mai ridica vaza armatelor sale, punându-se el însuși în fruntea lor, spre a face o expediție în Ungaria, și norocul îi este favorabil. Tre-când Dunărea la Belgrad în 25 August aceluși an, el ie cetatea Lipa cu asalt; după aceea mai cucerește cetățuia Titel, bate apoi pe generalul Veterani pe care'l surprinde cu un corp numai de 6000 de oameni lângă Lugos, unde nefericitul general pierc de o moarte eroică, și după aceea pune mâna pe Lugos și apoi pe Sebeș.

Sultanul în Muntenia. - Brancovanu fusese rânduit să păzască cursul Dunărei la Cernet, pe unde aveau să urce în sus șăicile turcești încărcate cu proviziuni. El trimite mai mulți boieri care îndeplinesc cu credință această periculoasă însărcinare. Când fu să se întoarcă sultanul îndărăt, el trecu prin coasta Munteniei tăindu-o dela Cernet până la Calafat în dreptul Vidinului, unde trecu Dunărea. Brancovanu trebuia să vină în persoană pentru a face onorurile convenite stăpânului său. Mult se sfătuiră însă boierii cu Brancovanu, dacă domnul trebuia sau nu să meargă întru întâmpinarea sultanului. Lucrul de care el se teama eră mai ales să nu fi căzut cumva în mânilor padișahului câteva din scrisorile pe care le trimisese lui Veterani care murise după cum am văzut pe câmpul de bătae dela Lugos. La sfârșit însă se hotărâ Brancovanu a juca totul pe o carte și a eși înainte sultanului, știind bine că ar fi tot atât, ba poate mai periculos încă, a nu se arăta. Sultanul, îngâmfat peste măsură de triumfurile raportate, de abia își mai coboria ochii pe omenirea cea prosternată la picioarele sale. Și Brancovanu făcea și el ca toată lumea. „Când era la conac și sta oastea de făcea alaiu și intra împăratul în corturi, domnul descăleca și îngenuchia, și când trecea împăratul se pleca cu capul la pământ”⁴⁵ Și într'adevăr avea și pentru ce să plece capul atât de tare, căci știea el doară că numai cu atât se alegeau în adevăr Turcii mai lămurit din supunerea lui politică.

Și într'adevăr Brancovanu considera atât de puțin pe cumpliții lui stăpâni, încât chiar pe când ei erau cu sultan cu tot pe pământul Munteniei, îndrăznește a face un act, care la orice popor din lume ar fi fost în deajuns spre a pierde pe Brancovanu pentru totdeauna. Anume răscumpără dela Turci mai

⁴⁵ Anonimul în *Mag. ist.*, V, p. 143. În calendarul pe 1695 se găsesc însemnări scrise de mâna lui Brancovanu, „Sept. 26, ne-a venit firman să mergem înainte împăratului”; „Oct 3 - Joi am trecut Oltul pe la Turnu și a trecut împăratul Dunărea de a mers la Necopo (Nicolopol)”.

mulți prinși Nemți, luați de ei în bătăliile din acel an⁴⁶. O asemenea faptă eră făcută înviderat în favoarea Germanilor pe care Brancovanu, știindu-i cârtitori din pricina înfrângerii suferite, vroia să-i îmbuneze prin un semn văzut al simpatiei sale. Cum de însă Turcii nu simțiră aceasta! Orbirea lor se poate explica numai prin efectul pe care aurul cel mult, vărsat de Brancovanu pentru răscumpărarea prinșilor, îl făcu asupra lacomelor lor minți. Sau chiar dacă bănuiră ceva erau ei să răspingă târgul cel strălucit, pentru a se convinge de credința celui ce'l oferea.

Totuși în această păsuire a lui Brancovanu din partea Turcilor s'ar putea găsi și o nevoie politică. Din provinciile române numai Valahia le mai rămăsese supusă, fie și numai pe jumătate. Moldova din cauza Polonilor și a Tatarilor care și făcuse din ea câmpul lor de bătae, eră atât de pustietă și de sărăcită, încât nu mai aducea Porței aproape nici un folos. Ardealul eră cuprins de Nemți, încât din țările dunărene singură Muntenia mai ajuta și într'un mod foarte înșămător, la purtarea războiului în contra Germanilor. Aceasta ne spune și cronicarul Radu Greceanu că „în vremile acele ajungând țara Moldovei la mare slăbăciune de multe și nespuse călcări și prăzi, când de Tătari, când de Leși, și țara Ardealului fiind în stăpânirea Nemților, rămas'au tot greul pre această țară, și numai de aice se cereau toate cele ce trebuiau”⁴⁷.

Oare ar fi fost înțelept din partea Turcilor să-și înstrăineze și pe Brancovanu? Nu știm dacă Turcii își vor fi dat samă de această împrejurare. In orice caz răul producea de astă dată un bine, și corupția lor le făcea un serviciu real.

Cu cât războiul devenia mai crâncen pentru a lua odată un capăt, cu atâta el se trăgea mai mult de asupra Munteniei spre părțile Ungariei, unde trebuia să se hotărească; cu atâta pericolele politice se îndepărtau de asupra lui Brancovanu și el putea mulțami mai în liniște pe Turci pe de o parte prin împlinirea tuturor poroncilor lor relative la ajutoarele cerute, pe Nemți pe de altă destăinuindu-le toate mișcările oștirilor turcești, pe care ei aveau un interes așa de mare a le cunoaște.

Mustafa văzând că sub conducerea lui armatele sale au rășbit pe creștini, se pune a doua oare în fruntea lor în anul 1696, și trece Dunărea pe la Belgrad îndreptându-se asupra Temișoarei. Imperialii primesc lupta lângă râul Bega, care luptă deși fu foarte crâncenă și sângeroasă, rămase totuși cu un rezultat nehotărât, mai ales din pricină că sultanul nu se folosi de mișcarea îndărăt făcută de Nemți, spre a-i sparge și a-i pune

⁴⁶ Greceanu în *Mag. ist.*, II, p. 322.

⁴⁷ Greceanu *Mag. ist.*, II, p. 324.

pe fugă. Totuși Turcii, rămânând stăpâni pe câmpul de bătae puteau susține că victoria stătuse pe partea lor.

Brancovanu fusese silit să îplinească o sumă de porunci ale împărăției, precum repararea unor cetăți din Banat, provizii nenumărate care trebuiau transportate tocmai la Belgrad, apoi pe lângă aceste lucrări și cereri în natură, Turcii mai luase încă și sumi mari de bani. Mai rău însă eră că țara trebuia să sufere trecerea în tot lungul ei a răpitoarelor oarde tătarăști, dinaintea cărora tot norodul eră deprins a fugi înspre munți, fugă care acum când Turcii aveau nevoie de ajutorul țării, ar fi putut deveni periculoasă domnului, făcând cu neputință îndeplinirea poruncilor. „Numai multa nevoiță și chivernisire a domnului a făcut de au ajutat Dumnezeu și s'au rădicat toate acele peste putință poronci”⁴⁸.

Când domnul sfârșia de îndeplinit slujbele împărăției, mai lua puțin răgaz din munca cea încordată făcând câte o preumblare pe la moșia sa la Obilești sau la vilele sale dela Pitești. Dar nici aceasta nu-i ticnea adese ori, fiind zmulș din mijlocul liniștei sale prin o nouă cerere a Turcilor.

Lupta dela Zenta. — În 1697 se întâmplă lupta hotărâtoare care trebuia să aducă izbândă desăvârșită pe partea creștinilor. Anume Sobiesky regele Poloniei murind în 17 Iunie 1696, principele electoral de Saxonia ce eră general pe câmpul de războiu fu ales în locul lui, în contra ducelui de Conti candidatul Francezilor la tronul Poloniei. În locul electorului fu chemat în capul oștirilor germane vestitul general Eugeniu de Savoia, marele geniu militar al veacului al XVII-le. Cum veni acesta în mijlocul oștirilor el introduse o disciplină mai severă în locul destrăbălării de până atunci. Reputația lui cea mare apoi ridică moralul soldaților și în curând o victorie strălucită trebuia să confirme marele așteptări ce se puneau în el. Turcii trecuseră iarăși Dunărea cu 100.000 de oameni. Eugeniu nu le putea opune decât un număr mult mai mic. Totuși el primi lupta în câmpia mlăștinoasă a Tisei, în o poziție foarte bună pentru apărare, lângă satul *Zenta*, în ziua de 11 Septembrie 1697. Rezultatul bătăliei fu zdrobitor pentru Otomani. Mai bine de 20.000 din ai lor, între care însuș marele vizir și mai mulți mari demnitari rămaseră pe câmpul de bătae, pe lângă vr'o alți 10.000 care găsiră moartea în valurile râului. Sultanul ce se afla de ceea parte de Tisa încălecă îndată și o rupse de fugă, ne oprindu-se decât sub zidurile Temișoarei. Tot lagărul căzu în mâinile creștinilor. Toate corturile între care cel mare și strălucit al sultanului însuși, 87 de tunuri, enorme cătimi de pulbere de

⁴⁸ Greceanu în *Mag. ist.*, II, p. 321.

pușcă, munițiuni și proviant de tot soiul, între care 15.000 de boi, 7.000 de cai, mai multe mii de cămile, 6.000 de cară și căruți, sute de steaguri, stindarde, toată muzica imperială și însfârșit vistiria armatei cu mai multe mii de pungii de bani și chiar marea pecete a împărăției găsită pe peptul mortului vizir, iată roadele acestei strălucite victorii. Principele Eugeniu încântat de curajul trupelor sale și atribuindu-și cu multă modestie un rol numai foarte mic în repurtarea izbânzei, spune în raportul trimis de el către împăratul, că „această victorioasă acțiune s'a sfârșit cu despărțirea zilei de noapte și soarele însuși n'a vroit să se coboare sub orizont, până ce n'au văzut cu strălucitorul seu ochiu deplinul triumf al armelor maieștăiei voastre imperiale”.

Pregătirile pentru această luptă memorabilă costase însă mult pe biata Muntenie. „Putea zice cineva că nu va să mai rămâe în țară nici bou, nici oae, nici cal, nici nimic, afară de bani ce se dau pe unde se orânduia, și boierii erau la mare grijă că nu vor putea scoate la cap“⁴⁹. De abia domnul isprăvise toate poruncile și se retrăsese spre a mai răsufla puțin la viile sale dela Pitești, și iată că sosește un agă de la Constantinopole cu poruncă ca domnul să meargă cât mai curând spre Cerneți, spre a pune mâna pe niște hoți care trecând Dunărea prădase cetatea turcească Orșova. Tocmai când domnul ajunsese la Cerneți îi vine din Constantinopole trista veste a morții ficei sale, soției lui Constantin Duca, pe care ciuma o răpise în floarea vârstei. Fiind el acolo și îndeplinind ordinele turcești pentru prinderea hoților, sosi de olac Stoian vataful de călărași cu cealaltă veste îmbucurătoare inimei domnești despre înfrângerea Turcilor la Zenta, și „înțelegând de această știre veselitoare de izbânda creștinilor și de stângerea păgânilor, au dat slavă lui Dumnezeu și maicei sfinției sale”⁵⁰.

Lupta dela Zenta avu de urmare încheierea păcii. După o trăgănare de mai bine de un an a tratărilor pentru armistițiu acesta se încheie în 15 Octomvrie 1698, și negocierile pentru pace încep acuma într'un chip serios, ne fiind turburate prin vuetul de pe câmpul de războiu. In timpul relativ scurt de trei luni congresul întrunit la Carlowitz încheie pacea între puterile aliate (afară de Rusia) și împărăția Otomanilor, care se subscrie în 26 Ianuarie 1699.

Cu încheierea acestei păci se schimbă cu totul poziția și politica lui Constantin Brancovanu. Inainte însă de a trece la noua evoluție a acestei politici, să expunem peripețiile negocierilor care au adus încheierea păcii de Carlowitz, negocieri ce au pus de nenumărate ori în pericol existența țărilor române,

⁴⁹ Greceanu în *Mag. ist.*, II, p. 331.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 340.

dar pe care norocul tot le scoase la sfârșit din prăpastia care părea că trebuie să le înghită.

4. PACEA DELA CARLOWITZ

Turcii bătuți la Viena și în curând răspinși și din cea mai mare parte a Ungariei se gândesc la sfârșit că ar fi bine să ceară pace dela creștini; căci dacă Turcii sunt foarte aprigi când le merge bine, ei se dămolesc de tot îndată ce norocul le este protivnic. Pe la sfârșitul lui 1686 ei încep a încerca pe imperiali asupra primirei unor negocieri, în vederea de a restabili cu dânșii bunele relații. Alexandru Mavrocordat Expaporitul, marele dragoman al Porței de la moartea lui Pauaite Nicusia, întâmplată în 1673, îndrumează aceste relațiuni într'un cliș foarte ghibaci, cerând dela principele de Baden, pe atunci comandantul suprem al oștirilor germane, eliberarea unui om al său prins de Germani și oferind în schimbul lui alți priuși Germani ce se aflau la Turci⁵¹. Propunerea fiind primită și corespondența deschisă marele vizir trimite în Noemvrie 1686 o scrisoare aceluiasi comandant în care îi propune adunarea unui congres⁵². După mai multe schimburi de scrisori, propunerea fiind primită de creștini, Turcii trimit în Septemvrie 1688 doi plenipotențiarî însărcinați cu negocierile, anume pe Zulficar Efendi și pe dragomanul cel mare Alexandru Mavrocordat. Ei sosesc în lagărul dela Belgrad în 8 aceleiași luni, însoțiți de o pompoasă întovărășire de vr'o 100 de persoane, cu o mulțime de cară și de cămile pentru aducerea bagajelor lor. Ei sunt duși de aice fără grabă până la Pottendorf lângă Viena, unde ajung cam cătră jumătatea lui Noemvrie.

Împăratul le încuviințază o audiență tocmai în 20 Ianuarie 1689, pentru ceremonia căreia se prescrisese niște regule foarte amărunțite. Iutre altele se dispusesse ca Mavrocordat, care fiind creștin nu eră impus de religia lui a-și ținea capul acoperit, să-și iee coiful său încă din anticameră și să apară înaintea împăratului cu capul gol. Ambii soli să aibă a face trei reverențe „foarte adânci”, una la intrarea pe ușă, alta la mijlocul salonului și a treia când se vor apropie de împăratul, căruia să-i sărute poala mantalei⁵³. Bieții Nemți care avuse atâtea înjosiri de suferit dela Turci, își răsibunau și ei acuma, imitându-i

⁵¹ Scrisoarea lui Mavrocordato din 29 Sept. 1686. Hurm. *Doc.*, V, p. 118.

⁵² Scrisoarea inarelui vizir Solman din Noemvrie 1686, *ibidem*, p. 123. Comp. răspunsul principelui de Baden din 17 Ianuar 1687, *ibidem*, p. 128.

⁵³ Raportul dragomanului Lachowitz din 8 Februarie 1685. *ibidem*, p. 153. Nu înjălegem ce interes pot avea nesfârșitele rapoarte și rezoluții imperiale fiecare cuprinzând câte 6 și 8 file asupra ceremonialului cu care trebuiau să fie

în ceremonialul pe care aceștia îl impuneau în totdeauna solilor și ambasadurilor imperiale.

După săvârșirea acelei ceremonii, se încep negocierile de pace între delegații împăratului cătră care se adăog mai târziu și acei ai aliaților săi, și solii turcești, care țin răstimpul foarte îndelungat de aproape un an de zile. Cu toate că ⁵⁴, pricopseala și de o parte și de alta nu conduse la nici un rezultat, totuși aceste conferențe sunt de cel mai mare interes pentru istoria noastră, întru cât ele arată care erau scopurile uriașilor ce se luptau în preajma țărilor române, asupra acestora. Intre condițiile cele d'întâi ce apar pe tapet în chestiunea negocierilor, se vede cererea Germaniei de a i se ceda principatele Valahia și Moldova. „Cea d'întâi, ne spun instrucțiunile comitelui de Caraffa cătră plenipotențiarilor germani, au aparținut din vechime Ungariei, și acuma din nou prin deputații veniți la împăratul (acei trimiși de Șărban Cantacuzino înaintea morței sale, care ajung aici însoțiți de omul lui Brancovanu), au cerut iarăși încorporarea în zisul regat, oferind chiar plata unui tribut. Se va cere deci numai decât de la Turci cesiunea zisei provincii în toată întinderea ei până la râul Siret și Milcov, cu cetățile sale mărginașe: Thuz (poate Turnu), Giurgiu și Brăila, care acuma sunt ocupate de Turci. Cât despre Moldova, deși această provincie este cu totul ruinată și menținerea stăpânirii ei ar costa, din cauza năvălirilor tătare, pe împărat mai mult de cât veniturile ei, și deci nu ar fi de un mare interes și folos a ei dobândire, totuși să se ceară și dânsa a fi cedată împăratului” ⁵⁵.

De abia începuse a se intra în fondul tratărilor și Polonia apare și ea pe scenă. Principele Liubomirsky scrie împăratului o scrisoare, în care mareșalul polon „imploră grația maiestăței sale pentru biata lui patrie, care atâta contribuise cu sângele ei la succesele creștinilor, ca să fie cuprinsă și ea în pacea ce se va încheie, conform convenției dela Lînz, și anume cu îndeplinirea cătră regatul Polonilor a următoarelor condiții: Să li se restituie Camenița; să fie asigurați în contra prădăciunilor Tătarilor; să li se deo despăgubire de războiu potrivită cu chel-

primiți solii turcești? Pentru ce s'au cuprins atâta loc cu publicarea unor documente de o valoare nulă pentru istoria Românilor și chiar pentru cea generală de una cu totul îndoleinică? Tot așa și cu colecția de documente publicăe făcută de N. Densușeanu în care aflăm documente de 6—8 și 10 pagini. tratând exclusiv afaceri ungurești, și acelea de un interes foarte mic, numai fiindcă cuprinde la sfârșit subsemnătura unui ban de Severin! Dar se înțelege că astfel de publicații sporesc numărul co-lelor tipărite?

⁵⁴ Văcărescu — *Istoria imperului Otoman* în Papiu *Tezaur*, II, p. 269.

⁵⁵ Instrucțiunile comitelui de Caraffa din 11 Ianuarie 1689 *ibidem*, p. 194 Comp. referatul identic a comitelui Starhemberg cătră împ. din 28 Februarie 1689, *ibidem*, p. 234. Comp. propunerile de pace ale solului polon 18 Dec. 1690 în C. Giurescu și N. Dobrescu p. 43.

tuelele făcute și să li se cedeze Moldova dela Iași în sus după cum ar posedea-o acuma⁵⁶.

Așa dar chiar dela începutul negocierilor întâlnim două pretenții contrare ale celor doi aliați, asupra uneia din țările române, Moldova. Nu e vorbă Nemții se arătau că nu ar prea ținea la ea, și Polonii cereau de o cam dată încorporarea ei numai până la Iași. Vom vedea însă cum în decursul tratărilor Nemții își schimbă păreri asupra valorii acestei țări, și Polonii asupra întinderii ce trebuia încorporată. Chestiunea, care la început se părea că ar putea ușor să fie împăcată între Nemți și Poloni, deveni cu timpul între aliați un adevărat măr al discordiei care avu de rezultat, că Moldova și cu dânsa și Valahia nu căzură în partea nici unuia din cei doi competitori, ci rămase tot în stăpânirea Turciei, scăpând astfel țările române de pericolul ce le amenința.

Să reluăm însă firul negocierilor.

Polonii în curând își ieau de samă că pretențiile lor ar fi prea mici față cu însemnătatea rolului pe care trebuiau să-l joace la încheierea păcii. Crezând însă și că Turcii ar fi mai curând dispuși a ceda lor provinciile române de cât Nemților, găsim că pe la Fevruarie 1690, ei care ceruse până atunci numai Moldova până la Iași, își întind pretențiile lor asupra întregii ei întinderi⁵⁷. De Castagnères scrie asupra acestui lucru regelui că „Poarte erà hotărâtă a nu face pace nici armistițiu cu Germania, dar că ar fi foarte dispusă a cumpăra cu ori ce preț pacea dela Poloni. Regele polon crezu împăcarea atât de ușoară încât spori pretențiile sale”⁵⁸. Și aiurea acelaș ambasador adaoge că colegii săi din Polonia care stăruiau din răsputeri a împăca pe Poloni cu Poarta prin o pace separată, spre a detrage sprijinul acestei țări în lupta Turcilor cu Germania, i-ar fi scris că regele Poloniei departe de a mănținea cererea lui cea dintâi asupra jumătății Moldovei, la care se redusese mai înainte, pretindea acuma întreaga provincie, și că toate silințele lor de a-l reîntoarce dela acest gând rămăse zădarnice⁵⁹.

Turcii însă nici nu vroiau să audă de cesiunea provinciilor române. Atâta numai se obliga în special Mavrocordato de a lucra la Turci așa, ca să poată obține pentru imperiali câte-va locuri în Transilvania, care deci și ea trebuia după pretențiile Turcilor să rămână tot sub stăpânirea lor⁶⁰.

⁵⁶ Scrisoarea lui Liubomirsky. 2 Februarie, 1689, *ibidem*, p. 219.

⁵⁷ Răspunsul ambasadorului Poloniei la propunerile amb. Porței din 19 Februarie 1689. Hurm. *Doc.* V, p. 231. Comp. De Casatgnères către marchizul Béthune. Februarie 1690, *ibidem*. *Supliment*, I. p. 282.

⁵⁸ De Castagnères către regele, 11 Februarie 1690, *ibidem*, I. p. 283.

⁵⁹ Același din 23 Mart 1690, *ibidem*, p. 284.

⁶⁰ Raport despre conferențele din zilele dcla 11 Martie — 27 Mai 1689. Hurm. *Doc.*, V. p. 260: „Wegen Siebenburgen der Mavrocordato sich dahin

Împăratul urma un dublu joc îndestul de periculos. Pe de o parte el vroia să rupă provinciile române din supunerea Porței, și pentru aceasta avea nevoie de ajutorul Polonilor, care prin atacurile lor asupra Moldovei ocupau cel puțin pe Tătari și 'i împedecau de a se revărșa asupra țărilor germane; pe de alta nu promitea nimic sigur Polonilor, asupra pretenției lor de a li se ceda Moldova, argumentând neconținut că Moldova după toate izvoarele vechi ar fi aparținut Ungariei, și stăruind ca Polonia să rămână în alianța încheietă până la sfârșitul războiului, și atunci, dacă vor izbuti a smulge acele două provincii din stăpânirea Porței, se vor împăca asupra drepturilor lor respective⁶¹. Înțelegem cum o asemenea perspectivă de a împărți prada, după luarea ei prin sforțări comune, cu un aliat mai tare, nu putea conveni Poloniei, care se temea ca Germania să nu iee totul pe partea ei, sub cuvântul din fabulă că „pe dânsa ar chema-o leu”.

Niște tratări urmate în asemenea condițiuni, în care pe partea aliaților domnea cea mai deplină neînțelegere și dorința unuia de a circonveni pe celalalt, pe când Turcii se închideau într'un refuz absolut de a ceda provinciile române puterilor creștine, nu puteau să izbutească la nimic. Cu toate aceste se exercitase apăsarea cea mai energică asupra plenipotențiarilor otomani. Ei fusese tratați mai curând ca niște prinși decât ca niște ambasadori; fusese duși sub pază întâi la Pottendorf, apoi la Viena, de aici la Comorn, pretutindene lipsiți adese ori până și de cele trebuitoare vieței și împedecați de a și le procura din țara lor⁶². Cu toate aceste ei stăruiră în îndărătnicia lor, și împăratul fu nevoit la urma urmelor să le dea drumul, spre a se întoarce de unde venise. În Noemvrie 1689 împăratul înștiințază pe papă despre ruperea negocierilor începute cu Turcii⁶³.

De abia însă se dusesse ambasadorii turci din imperiul german, și ei se întorc îndărăt pentru a reîncepe iarăși nespornica lor lucrare. Cu prilejul suirei sultanului Soliman în tronul împărăției, el trimite în deputație pe aceeași ambasadori, care rămân din nou în Viena pentru a relua iarăși firul negocierilor

separatim gegen Grafen Caraffa verneimben lassen, weszinassezen er das Werkh dahin zu dirigiren sich bemühen wolle, damit Euer Kays. Maies. gleichwohlen ein Paar Placz in Siebenbürgen erhalten mogen”.

⁶¹ Rezoluția imperială asupra cererilor amb. Polonei 6 Iunie 1689, *ibidem*. p. 268.

⁶² Mai multe scrisori și tânguiri ale solilor turci asupra modului cum erau tratați, *ibidem*, p. 235, 243, 280.

⁶³ Scrisoarea împ. către papă din 26 Noembrie 1689, *ibidem*, p. 291. La 2 Noemvrie pare a se fi ținut cu Turcii ultima conferință. Vezi protocolul acesteia, *ibidem*, p. 286. Compară și raportul lui Iorger către împ. asupra congediării plenipotențiarilor turci în Hurm., *Frg.* III, p. 331, unde Mavrocordat, „sprach seine Hoffnung aus daheim noch mehr als auswärtig dem Kaiserlichen Interesse nutzen zu können”. Raportul este din 13 Decemvrie 1689.

întrerupte. Aceste și urmau însă fără armistițiu, sub bubuitul tunurilor, și schimbau de caracter pe fie-ce zi, după veștile so-site de pe câmpul de războiu ; un mijloc tocmai ca ele să nu mai iasă nici odată la capăt. Aceași nestatornicie în înțelegere se urmează și pe partea creștinilor, care și ei schimbă intențiile lor unul cătră altul după progresul sau regresul armatelor lor. Când Austriacii simțau că au nevoie de Polonezi, sau când intrigele franceze erau pe cale de a izbuti la încheerea unei păci separate cu Polonia, imperialii se prefăceau a ceda față cu dânsa și-i făgăduiau că dacă numai vor izbuti a cuceri Moldova, vor mântui-o de sigur în stăpânirea ei la încheierea păcii⁶⁴. Când cursul războiului se schimba și soarta armelor le era mai favorabilă, atunci iarăși aminteau Polonilor drepturile netăgăduite ale Ungariei asupra Moldovei, și cu toate că și atunci repetau făgăduința de a le ceda Moldova, legau această cesiune de consimțirea la cesiune a dietei ungurești, adăogând că numai de aceea ar vroi împăratul să dobândească consimțământul adunării ungurești — lucru de care de altfel ar fi pe deplin sigur — pentru ca cesiunea provinciei cătră Polonia să fie mai trainică și mai temeinică⁶⁵. Împăratul însă uita să spună ce eră să se întâmple în cazul când dieta ar fi refuzat cesiunea. Pentru ori ce om cu mintea limpede — cea ce lipsia tocmai interesaiilor Poloni — eră inviderat, că împăratul făcând pe de o parte să atârne cesiunea Moldovei de învoirea dietei ungurești, pe de alta argumentând necontentit asupra drepturilor Ungariei la stăpânirea ei, nu aveà de gând să deë provincia Poloniilor. El voia numai să-i momească până la sfârșitul războiului, să-i rețină în legătura de care aveà nevoie pentru a smulge mai favorabile condiții dela Turci, între altele tocmai cesiunea ambelor țări române, și apoi după aceea să întoarcă spatele Polonilor, lăsându-i să țipe cât vor vroi asupra relei credințe a împăraților. Și monarhul punea chiar acest gând al său în lucrare ; căci în răspunsul său la ultimatul Turciei din 30 August el nici nu pomenește de pretențiile aliaților săi, și stipulează cu privire la țările române un drept comun de suzeranitate a împăratului cu sultanul turcesc⁶⁶.

Această purtare trădătoare a Austriei față cu interesele polone ajunse în sfârșit a străbate în mintea cea orbită de lă-

⁶⁴ Schriftliche Propositionen des Polischen abgesandten, 30 Iuni 2690, Hurm., *Frg.*, III, p. 337.

⁶⁵ Vezi documentele următoare : Relation euber die Vorschläge Prosky's, 30 Iunie 1690, *ibidem*, p. 342. Kayserliche Comunicatio an Siemansky 10 Iulii 1690, *ibidem*, p. 344—345.

⁶⁶ Responsio caesarea ad declarationem ablegatorum Portae, 23 August 1690, Hurm. *Frg.*, III, p. 336 : „Valachia et Moldavia sub utriusque imperii protectione ita maneant ut quemadmodum una pars iisdem fruitur, deinceps ita et altera frui liceat”. Frumoasă perspectivă pentru țările române ! !

comie a Polonilor. Castelanul de Caliș, *Crupiensky*, rostește în conventul dela Stroda, un discurs fulgerător contra politicei germane. „Și ce este în adevăr de sperat dela casa Austriei, sfârșește castelanul în o strălucită perorațiune? Că nu mă înșăl, v'o dovedesc acele domnii căroră această lacomă dinastie au răpit libertățile lor, precum vra să le răpească pe ale noastre. Vă este cunoscut că acea gintă în tratările din anii trecuți, până acolo merse cu aroganța ei, în cât să ne refuze nouă și să'și atribue sie Valahia și Moldova, țări în care nici odată nu i-a călcat piciorul. Aceste sunt mulțămitele pentru sângele nostru vărsat înaintea Vienei, aceasta este răsplata pentru milioanele noastre cheltuite, pentru corpurile bravilor noștri compatrioți, care zac calde încă în câmpiile Ungariei”⁶⁷.

Regele *Sobiesky*, silit de simțimântul public, lucrează diu răspuțeri la Viena și la Roma spre a dobândi un răspuns mai lămurit. Deși înțețit neconținut de Francezi a închea o pace separată cu Poarta⁶⁸ el nu putea să o facă, căci Turcii răspundeau Polonilor, că principiile Coranului se opun la cedarea cătră dușman a unor teritorii ce nu ar fi cucerite de ei cu armele. Polonii însă ocupase nu numai Camenița, pe care Turcii se arătau plecați a li-o ceda, pentru a scăpa de greutățile ce aducea asupra-le stăpânirea acelei cetăți, dar încă și Suceava, Cernăuții, Hotinul și Soroca, încât astfel puteau cere Moldova superioară, sau cel puțin acele patru cetăți fără a lovi în principiile Coranului. Turcii însă invocau încă un alt argument pentru a încunșura pretențiile polone anume acela că Moldova ar fi „volnică, că ar fi Turcilor închinată și nu luată cu sabia”. De aceea se sileau Polonii în chip desperat de a ocupa cât mai mare parte din Moldova „Proiectul regelui ne spune un document din 13 Iulie 1698 este de a păstră Suceava și Câmpulung și de a luă alte nouă punte pentru a pune mâna pe partea Moldovei dela Hotin până la munții Transilvaniei și de a cuprinde încă odată Iașul”⁶⁹. Acum la nevoie își aduceau aminte Turcii despre adevăratele relații în care se aflau țările române față cu împărăția lor. Dar să fi susținut mai înainte vre un domn, atare părere, de sigur că l'ar fi costat capul.

Toate stăruințele ambasadurilor francezi pentru a determina pe Poartă la cesiunea măcar a unei părți din Moldova, rămaseră zădarnice⁷⁰. Înțălegem deci în ce poziție se afla Po-

⁶⁷ Discursul rostit de *Crupiensky* în 29 Iunie 1690. *Hurm. Doc.*, V, p. 328.

⁶⁸ Vezi Regele către de *Castagnères* 13 Iunie 1690, *Hurm. Doc.* XVI. p. 251.

⁶⁹ *Neculcea* în *Letopiseșe*, II. p. 289, *Hurm.*, *Doc.* XVI, p. 269.

⁷⁰ De *Castagnères* cătră regele din 6 Mart 1693, *ibidem*, *Suplement*, I, p. 308: „Je pris de là occasion d'engager les Turcs à faciliter la conclusion de ce traité par la cession de la Moldavie, ou du moins d'une partie de cette province: mais ils m'ont dit unanimement que ce qu'ils avaient offert aux Polonais était ce qu'ils pouvaient raisonnablement exiger (la forteresse de Cameniak).

Ionias. In neputință de a dobândi împlinirea dorințelor sale, cedarea Moldovei, prin o pace separată, eră silită, cu toate amenințările ei de a se desface din alianță, să meargă alături cu Germaniei, dela care spera cel puțin, pe calea protestărilor și a indignației, să capete ceeace nu putea ajunge cu silințele ei. Trist spectacol al unei lacome neputinți! Și acest al doile rând de tratări se rupe însă fără rezultat și ambasadorii turcești cer din nou voia pe la Septemvrie 1691 a se reîntoarce în căminele lor. Cinci luni însă după aceea, în Fevruarie 1692, îi aflăm tot în Austria, rugându-se mereu să fie congediați ⁷¹.

Atâta câștigase Nemții din îndelungata petrecere a lui Alexandru Mavrocordat printre dânșii, că izbutise a'l câștiga cu totul în interesul lor. El trimite în 5 Octomvrie 1691 o scrisoare comitelui Kinsky, în care făgăduiește „că în viitor va adăogi și traducerele latine și dacă e de nevoie și pe acea a ultimei scrisori. Il roagă de a iertă lungimea asiatică a scrisorilor, puntele esențiale reeșind cu evidență. Mai roagă pe comitele Kinsky să pună scrisorile sale sub o altă adresă, atunci când i le-ar trimite prin o a treia mână, *pentru că partașii secretului său* nu ar fi mulți, și cu atât mai mare primejdia”. Este înviderat că e vorba în această scrisoare de comunicarea către comitele Kinsky a ordinilor și instrucțiunilor guvernului turcesc pe care cinstitul dragoman găsia de cuviință a le trăda Germanilor, bine înțeles nu fără o grasă răsplată. După cât se vede el le comunica în copii turcești, lăsând traducerea lor pe sama secretarului turcesc al guvernului imperial, lucru care nu prea fiind pe placul Germanilor, aceștia îi cer să le trimită alăturată și traducerea latină. De aceea și scuzază el „prolixitatea *asiatică*” a acelor acte ⁷².

⁷¹ Scrisoarea lor către Kinsky Hurm. *Doc. V*, p. 390. Acea din 25 Fevruarie 1691 *ibidem*, p. 405.

⁷² Transcriem această interesantă scrisoare care dovedește pe deplin purtarea trădătoare a lui Alexandru Mavrocordat către Turci, ce-i încredinșaseră cele mai mari interese ale împărăției lor. Ea se află în Hurm. *Doc. V*, p. 393: „Mi fu resa dal sig” capitano la benignissima 2-a di V. Ecco con l’anneso. Pergo S. D. M. di compensare cotesto favore con mille allegrezze da conto di chi ama. Attorno le copie in latino non mancaro per l’avvenire di aggiongerle, e se fossero necessarie, anco dell’ultima lettera ad ogni cenno la mandaro facendole puntualmente; la ragione dell’omissione non e stata altra se non l’apprensione mia di non dar disgusto a qualcuno, che ha l’honore di servirle. dipendero pero dal suo cenno; la supplico di nuovo di perdonare alla prolissita asiatica, l’assentiale e manifesto; mi farà gratia di mettere la sua lettera sotto altra coperta, quando vemsse per terza mano, affinche non siano molti li partici pi, e maggior il pericolo; del rimanente di nuovo mi rafermo di tutto cuore di vostra Eccelenza hummo sere (hummiissimo servo) (subsemnat) *Alessandro Maurocordato* m. p. a di 15 (5) Ottobre di Pottendorf.

Al conte Chinski. Ne mirăm cum față cu asemene mărturisiri a lui însuș Alexandru Mavrocordat, Al. G. Sturdza *L’Europe orientale, role de Maurocordato*, 1913 Paris p. 31.

La începutul tratărilor, înainte de luna lui Martie 1689, Austria se arată cu totul mândră și răspingătoare, întru cât urmărea încă gândirea inspirată ei prin despresurarea Vienei, de a alunga cu totul pe Turci din Europa. De îndată însă ce în acea lună izbucni războiul Palatinatului între Franța și Germania, aceasta, lovită din două părți, începu a dori tot mai mult întocmirea păcii cu Turcii. De aici se explică siluirea făcută ambasadorilor turcești pentru a-i aduce de nevoie la primirea condițiilor germane. Această trebuință a împăratului care crește pe fie ce zi cu victoriile Francezilor în părțile Rinului, unită cu îndărătnicia Porței de a nu cedă principatele, ca unele ce nu fuseseră cuprinse de armatele dușmane, și pe de altă parte cu pretențiile exagerate ale Polonilor, care acuma se urcaseră până a cere ca amândouă principatele (de sigur însă Moldova se numără ca concesie extremă încuviințată din cauza întrepunerii ambasadorului francez partea superioară a acestei Țări dela o linie ce unia Neamțul cu Soroca ⁷³) să intre în a lor stăpânire, împing pe împăratul a se lăsa cu încetul de pretențiile sale asupra ambelor țări române. Deși el încă susține că ele fuseseră în totdeauna niște anexe ale coroanei ungurești, totuși începe a recunoaște că Austria (care reprezintă pe Ungaria) nu ar fi exercitat nici odată o sezeranitate reală asupra lor înaintea războiului ce se purta atunci, și de aceea împăratul consimte a împărți numai suzeranitatea asupra Moldovei și a Munteniei cu sultanul ⁷⁴. Cu această nouă propunere este însărcinat ambasadorul englez care luase rolul de mijlocitor al păcii. Pentru a asigura mai bine reușita ei, sfatul imperial propune împăratului să atragă în interesul austriac pe plenipotențiarul turci, sau cel puțin pe cel mai de samă din ei, dragomanul Alexandru Mavrocordat, prin făgăduința unei mulțămite de 100.000 de guldeni, cu atât mai mult că prinderea unei asemenea nade în persoana dragomanului grec eră asigurată prin faptul că el singur propusese de a merge la Poartă cu proiectul de tratat spre a dobândi aprobarea sultanului. Tocmai pe atunci însă pe când Mavrocordat devenia obiectul sau mai curând complicele planurilor de corupție austriacă, el s'înălța în favoarea orbișilor Turci care îi încuviințau pe lângă leafa sa însemnătoare de prim dragoman și veniturile insulelor Milo, Andro și Micone ⁷⁵. Mavrocordat pentru a putea conduce mai la

⁷³ De Castagnères către rege 1 Aug. 1693. Hurm. *Doc.* XVI, p. 295.

⁷⁴ Relatio der am 17 Marty 1691 in turcicis gehaltenen Conferenz in Hurm. *Frg.*, III, p. 358. nota; „Die Ursach aber warumb dises votum zu auszlassung bemelten worth „sub protectione utriusque imperii“ ingerathen ist das Euer Kays. May, auf diese Lander als ein altes appertinenz des Konigreichs Ungarn zwar allezeit eine fundirte praetension, niemals a er vor diesem Krieg die wirkliche protection gehabt haben”.

⁷⁵ Două acte din 1691, *ibidem*, p. 359—360.

adăpost de pericol negocierile sale cu curtea germană, în felul cum înțelegea el să servească pe stăpânul său sultanul, și tot odată pentru a dobândi la caz de compromitere un adăpost în Germania, capătă dela împăratul prin cardinalul Kollonitsch învoirea de a locui unde va vroi în țările împărăției. După ce tratările ieau un capăt în Austria, ele reinvie în Constantinopole unde ambasadorii Angliei Houssey și Harbord și acei ai Olandei Collier, Heamskerk și Hop ieau în mâinile lor mijlocirea împăciuirii între Poartă și împăratul german, pe când hanul Tătariilor sub influența franceză ⁷⁶ caută să aducă încheierea unei păci separate între Poloni și Otomani. Această din urmă eră acuma însă dorită și de Turci, căroră diplomația franceză întărită prin victoriile dela Rin le impunea tot mai mult felul său de a vedeă S'înțelege însă că Poarta doria să încheie pacea cedând numai Camenița, fără a recunoaște Polonilor nici măcar dreptul asupra locurilor din Moldova pe care le aveau în stăpânire. Pentru a sili pe Poloni la primirea păcii Turcii îi amenința cu Tătarii cecece arunca bine înțeles pe Poloni iarăși cătră împăratul, încât diplomația franceză trecea astfel peste ținta ce-și propusese, înlăturând tocmai rezultatul pe care vroia să-l ajungă.

Moartea regelui Sobiesky, luptele și rivalitățile ce sfâșieră din nou nația polonă când fu să se aleagă urmașul său, din care partida franceză vroia pe principele de Conti, iar cea germană pe August de Saxa; apoi după alegerea chiar a acestui din urmă, starea de slăbăciune a regatului polon care nu-i mai învoia a pune nici măcar 10.000 de oameni pe picior de războiu, făcură pe Austria să câștige un tărâm din ce în ce mai solid pentru încheierea păcii, după interesele sale. Aceasta cu atâta mai mult că pe când Polonii se dușmăneau și se sfâșiau între ei, armatele imperiale repurtau victorii în contra dușmanului comun. Intru cât sfârșitul războiului eră să fie hotărât numai de armatele Austriei, eră firesc lucru că și încheierea păcii care trebuia să'l urmeze să fie numai cât opera ei singură.

Am văzut că prin ultima propunere a Austriei de a păstra asupra principatelor numai un drept comun de suzeranitate cu sultanul, ea renunțase la încorporarea lor. De acolo până la excluderea lor deplină din pământurile pe care pacea trebuia să le adaugă casei Habsburgilor, nu eră de cât un pas. Acest pas fu făcut de Austria. Ea primi ca bază de negociare propunerea Turciei care admitea posesiunea actuală a locurilor ocupate militărește ⁷⁷, cecece excludea Moldova și Valahia din ță-

⁷⁶ Responsio Caesaris ad regem Poloniae 9 Sept. 1693, Hurm., *Frg.* III, p. 397.

⁷⁷ Serisoarea imp. cătră regele Poloniei 27 Sept. 1698, Hurm., *Doc.* V, p. 507: „possessionein insuper locorum occupatorum quae omnium huiusque cum Ottomanis tractatum summa et finis fuit”.

rile ce trebuiau cedate. În zădar tună și fulgeră Polonia, care părea că recăpătase toată energia ei în momentul pericolului; în zadar reaminti ea în cuvintele cele mai elocvente sângele vărsat pentru eliberarea Vienei ⁷⁸. Aceste erau lucruri acuma învechite, de care lumea în genere, și mai mult încă cea diplomatică, abia își mai aducea aminte. Polonia văzându-se amenințată a eși din această pace cu mâinile aproape goale, caută să mai întrâzie ceva negocierile și întrunirea congresului, vroid prin o desperată încordare a puterilor sale să mai întindă ocupația ei în Moldova ⁷⁹, sperând a pastra partea aceasta, conform principiului pus ca temelie la încheierea păcei. Francezii deși încheaseră cu Austria pacea dela *Ryswick* în Octomvrie 1697, urmează înainte a sprijini, deși mai pe ascuns, cererile Poloniei, căci boala lui Carol al II-le regele Spaniei deschidea așteptări la succesiunea acelei țări, care eră să fie desbătută iarăși cu armele în mâni de cei doi mari competitori, regele Franței și împăratul german, ambii bărbați ai celor două surori ai regelui moribund. Pacea dela *Ryswick* nu eră în realitate de cât o încetare momentană a dușmăniilor care trebuiau însă să se sfârșască nu prin o pace, ci prin un războiu neînălaturat — acel al succesiunii spaniole.

Împăratul german refuzând și întârzierea negocierilor, Polonia se hotărăște a trimite reprezentantul său la congresul ce trebuia să se întrunească la *Carlowitz*, prescriindu-i în instrucțiile lui de a aduce înaintea congresului cererile Poloniei în trei propoziții formulate una după alta, ca trei batalioane — cele de pe urmă — pe care o oștire bătută le mai aruncă în foc spre a cerca cel puțin acoperirea retragerii sale. Întâi trebuia să ceară cesiunea Valahiei și a Moldovei împreună cu Bugeagul precum și Camenița în starea ei neatinsă. Dacă această propunere ar fi răspinsă, atunci Polonia să ceară în al doile rând cedarea Cameniței și a întregii Moldove împreună cu Bugeagul. În sfârșit reprezentantul trebuia, în caz de răspingere și a acestei cereri, să pretindă cesiunea Cameniței neatinsă precum și a acelor locuri din Moldova, care erau încă atunci ocupate de Poloni, precum Cernăuții, Suceava, Hotinul și Soroca. La aceste de urmă cereri ambasadorul nu putea cu nici un chip să renunțe în totul său în parte, de cât în urma unei autorizări speciale din partea regelui ⁸⁰.

Toate aceste pretenții ale Polonilor, nefiind susținute și de puterea trebuitoare spre ale da greutatea cerută, erau

⁷⁸ Vezi mai multe scrisori ale Polonilor către împ. 21 August, 13 Sept. 1698, Hurm., *Doc.* V, p. 505—506. 17 Oct. 1698, *ibidem*, p. 510.

⁷⁹ Copia litterarum regis Poloniae ad summum pontificem 21 August, 1698, Hurm., *Frg.*, III, p. 425.

⁸⁰ Instructio regis Poloniae ad tractatum pacis 1698 Hurm., *Frg.*, III, p. 435—437.

să fie puse la o parte de împăraratul. Dacă acesta mai avea vre-o îngrijire, ea nu provinea din partea Poloniei, ci din cea a Rusiei și a Veneției care și ele căutau să constrângă pe împăratul a se îngriji mai mult de interesele lor, și nu precum avea de gând, numai de acele ale casei de Austria. Luarea Azowului de Ruși le inspirase aceiași idee cu care se legănase câțva timp și Austria la începutul războiului, anume alungarea Turcilor din Europa. Împăratul însă întimpină, și nu fără cuvânt, că dacă nu s'ar folosi acuma, cât timp soarta armelor le era favorabilă, spre dobândirea unei păci avantajoase, cine știe cum s'ar putea schimba lucrurile în viitor? Atunci Rușii cer ca cel puțin să li se adauge pe lângă Azow și cetatea Kertsch. Împăratul răspinge și această pretenție, pe motivul că nu ar fi fost ocupată de Ruși în timpul războiului, și deci nu ar intra în principiul admis pentru baza negocierilor, stăpânirea armată⁸¹. Rușii cedează atunci și trimit plenipotențiar la Carlowitz în August 1698, unde însă ivindu-se niște alte neînțelegeri, privitoare la cetățile dela Nipru a căroră descurcare ar fi adus o întârziere în încheierea păcii tratările Rușilor cu Turcii se desfac de acele ale celorlalți aliați și se încheie între Ruși și Turci un armistițiu pe doi ani, care conduce mai târziu (1702) la întocmirea păcii și între aceste două împărății⁸².

După ce se înlăturase astfel piedeca cea mai serioasă la înaintarea negociărilor, ele se urmăresc cu o mai mare stăruință de Austraci; căci după renunțarea lor la principate, mai aveau o singură greutate de învins, cea relativă la cesiunea cătră ei a Transilvaniei, care nici ea nu era ocupată cu armele și deci nu intra în principiul admis. Polonia temându-se a nu rămânea izolată, întru cât Rusia ce o sprijinise până atunci încheiese armistițiul, se hotărăște să se mulțamească cu Cămința și cu renunțarea Porței la pretențiile sale asupra Podoliei și a Ucrаниеi și să restituie Porței Moldova în toată întregimea ei.

Dacă Turcia recunoștea Austriei stăpânirea netăgăduită dobândită prin arme asupra Ungariei, nu era tot astfel pe Transilvania, a cărei ocupare armată era departe de a fi deplină. Austria însă ținea mult la stăpânirea acestei țări și un interesant document ne destăinuiește motivele ce împingeau pe Austria, a căuta dobândirea ei cu ori ce preț. „Mai întâi pierderea Transilvaniei însăamna în ochii cabinetului imperial robirea și deplina supunere a Valahiei prin Turci, și deci răspingerea pentru totdeauna a influinței austriace de asupra principelui și a poporului acestui stat vasal al Turciei. Al doile po-

⁸¹ „Fundamentum uti possidetis sine limitatione”. 9-te Relation der Kaiserl. Bevollmachtigten an den Kaiser, 22 Noemvrie 1698, Hurm, Fig., II¹, p 411—412

⁸² Armistițiul se încheie în 25 Decembrie 1698, *ibidem*, III, p 413

sesiunea Transilvaniei eră un zăvor sigur împins contra covârșitoarelor pretenții ale Rușilor, care de o cam dată păreau că amenință numai Crimeea cu înghițirea, dar în cazul reușitei acestei întreprinderi ar întinde dorința lor de cucerire și asupra Basarabiei, exercitând o presiune tot atât de păgubitoare asupra Austriei ca și asupra Poloniei”⁸³. „Profetică pătrundere, exclamă Ilurmuzaki care analizează acest act, căreia viitorul nu-i dădu decât prea curând dreptate, însă căreia nu-i stătu din nenorocire în sprijin în tot deauna și energica faptă”! Austria deci, dacă combătea atât de tare pe Poloni în dobândirea principatelor române, o făcea nu atât în vederea acestei puteri însăși, cât de teama colosului moscovit, care de pe atunci începuse a întinde în toate părțile brațele sale de polip, și pe care Austria îl presimțea din instinct că va deveni când-va un pericol pentru propria ei existență.

Pentru a deprima până la gradul dorit teama și îndărătnicia comisarilor turcești, lordul Pagett ambasadorul englez și principalul mijlocitor al lucrării de împăciuire, puse în lucrare mijlocul tot deauna fără de greș în împărăția turcească, anume făgădueli însămnate bănești ambilor plenipotențieri otomani Mehmet Efendi și Alexandru Mavrocordato, prin care izbuti a-i determina să nu să mai opună la cesiunea și a Transilvaniei⁸⁴. Ideea lui Pagett fu primită de curtea imperială, cu condiția însă ca mulțămita să fie dată după săvârșirea afacerii. Înțelesul de dat acestor cuvinte aduse niște tratări foarte curioase, privitoare la modul cum să se dea bacșișurile, între ambasadorii germani și acei ce luase asupra-le rolul de mijlocitori. Curtea imperială înțalesese să dea banii abia după ratificarea și chiar

⁸³ Prothocollum conferentiae bey Irer Excell. Grafen Kinsky, 21 Septembrie 1698. Hurm., *Frq*, III, p. 453.

⁸⁴ Asupra acestui act de tradare comis din partea plenipotențiarilor turci și mai ales, aceea ce interesază istoria română din partea lui Alexandru Mavrocordat, avem o mulțime de dovezi. Iată câte-va din ele: Lettre du comte Schlik au comte Kinsky, 5 Novembre 1698: „Milord (Pagett) m'a de nouveau parlé avec beaucoup d'empressement sur une promesse d'argent en faveur des plenipotentiaires turcs et qu'il croyait qu'elle ne saurait être inférieure à celle qui avait été faite autrefois par le chevalier Houssey. Il me demanda s'il en pouvait être sûr? Je lui ai répliqué que la récompense naturellement suivait le service, il pouvait entre temps faire espérer”. Lettre du comte Kinsky à lord Pagett, 14 Décembre 1698: „Je ne doute pas qu'en la distribution des largesses impériales destinées aux ministres turcs au cas que la paix s'ensuive effectivement, les ambassadeurs impériaux n'y suivent la direction de votre Excellence qu'ils attendront sans doute. Lettre de lord Pagett au comte Kinsky^{10/30}, Décembre 1698: „Touchant la distribution des largesses impériales dont votre Excellence fait mention, la discrétion et prudence des ambassadeurs plénipotentiaires de sa Majesté impériale est telle que sans direction ils en disposeront sans doute très à propos”. Lettre de lord Pagett au comte Kinsky 27 Janvier 1699: „Votre Excellence réfléchira à la promesse qu'on a avancée aux ambassadeurs turcs, des marques de la largesse qu'ils pourraient recevoir de la généreuse libéralité de sa M. impériale”. Toate aceste scrisori în Hurm., *Frq*, III, p. 471—472 nota f.

punerea în lucrare a tratatului prin tragerea nouelor grăniți între ambele împărății. În Octomvrie 1700 marele ambasador al imperiului german comitele *Wolfgang Oettingen*, ducându-se la Constantinopole pentru a activa lucrările de delimitare, duce cu sine mulțămitele făgăduite foștilor plenipotențieri. El nu vroia însă să le dea lordului Pagett până după stălpirea granițelor. Acesta pune cele mai mari stăruinți pe lângă comitele Oettingen ca să-i dea banii îndată, pentru a-și libera cuvântul dat ambilor plenipotențieri, de oare ce mulțămita fusese promisă nu pentru efectuarea delimitărei, ci numai pentru încheerea păcei. Ambasadorul având ordin expres dela împăratul să nu sloboadă banii până nu se va termina afacerea, caută să trăgăneze cu vorba pe lordul Pagett. Acesta nu mai dă răsuflu lui Oettingen, vizitându-l în fie care zi, sau trimitându-i fără încetare secretari de ai săi spre a-l ruga să nu cumva să părăsască Constantinopole fără a fi răspuns sumele făgăduite, rugându-l pe ambasador să le dea direct persoanelor interesate.

Poporul din Constantinopole pricepând însă că interesele turcești fusese trădate de ambii plenipotențieri, se pornește atât de tare asupra lor încât vroia să-i facă bucăți. Nu eră deci atunci momentul ca ei să primească sumele lor făgăduite, a căror plată dacă s'ar fi simțit ar fi putut să-i coste viața. Ei se roagă deci de ambasadorul german să nu li se dea acum mulțămitele, spre a nu-i expune unui pericol iminent și a le păstra pentru alte timpuri⁸⁵.

Iată unde ajunsese corupția turcească! Căci aice nu eră vorba de punerea sau destituirea unui principe român, pentru care ei cereau să fie plătiți, de oare ce făceau o slujbă celui interesat, ci de ruperea unei bucăți din împărăția lor, care apărată mai cu tărie, le-ar fi putut rămânea. Ei vânduse aice nu niște țări, care le fusese în tot deauna străine, ci însuș pământul lor câștigat și păstrat cu șiroae întregi ale sângelui străbun. La acest târg înjositor ie parte și ilustrul grec, acăruia coborâtori exercitară o înrăurire așa de hotărâtoare asupra soartei țărilor române, Alexandru Mavrocordat, *ἔξ ἀππὸρρίτων*. S'ar putea spune în apărarea lui, că el ca creștin sprijinise cauza acestora, dacă acest sprijin al său l'ar fi dat, și nu l'ar fi vândut imperialilor.

Condițiile tratatului, subsemnat în ziua de 26 Ianuarie 1699 care interesează țările române erau următoarele: Împăratul anexază Ungaria afară de Banatul Temișoar, apoi Transilvania, cea mai mare parte a Slavoniei și Croația până la râul Unna, iar Polonia restituie Moldova și păstrează Cămenita n

⁸⁵ Vezi un lung raport al comitelui de Oettingen către împ. 24 Octomvrie 1700. Hurm., *Doc.* VI, p. 6.

stare neatinsă, renunțând Turcii pentru totdeauna la pretențiile lor asupra Podoliei și a Ucrainei ⁸⁶.

Asupra soartei Valahiei nu se hotărăște nimic în actul de pace. Brancovanu anume care adusese cele mai mari slujbe imperialilor mai ales prin o exactă transmitere a corespondenței între curtea imperială și agenții ei din Constantinopole ⁸⁷, văzând că Muntenia nu poate scăpa de sub suzeranitatea turcească, se rugase mult de plenipotențiarilor germani ca să nu să stipuleze prin tratat nimic în favoarea lui, ceea ce l'ar fi compromis în ochii Porței ⁸⁸. Nu numai atâta : domnul muntean, spre a'și acoperi mai bine înțălegerile sale cu imperialii, cerc dela aceștia după încheierea păcii ca să dobândească un firman de la Poartă care să impună lui Brancovanu o purtare prietenoasă față cu Austria ⁸⁹. Șiretenie naivă ; dar cu izbândă față cu naivii Turci !

Pacea de Carlowitz însamnă o nouă perioadă în istoria orientului european. Turcii pierd prin ea aproape jumătate din teritoriul cuprins de ei în această parte a lumii ; pe lângă Ucraina și Podolia, a căror stăpânire eră până la un punct disputată, ei înapoiesc creștinilor Ungaria, Transilvania, Croația, Slavonia și Dalmația la nord, iar Morea la sudul împărăției lor. Cea mai bună parte din aceste țări sporesc puterea casei de Austria care nu restituie Ungariei libertatea pe care ea o pierduse sub Turci, ci supunând'o stăpânirii sale ca o țară turcească cucrită, adaugă întinderea și puterile ei la puterea și întinderile sale.

Domnia Austriei peste Transilvania avu cea mai mare înrăurire asupra soartei poporului român : peste Carpați prin urmările sale culturale, dincoace de ei prin acele politice. Dela pacea de Carlowitz, Austria începù a simți în Rusia dușmanul cel neîmpăcat al intereselor sale, și cu toate șovăirile politice datorite unor influenți mai mult personale, de atunci se accentuează tot mai mult rivalitatea politică între aceste două mari puteri, care rivalitate a constituit totdeauna cea mai temeinică a noastră apărare, mai ales într'un timp când decăderea

⁸⁶ Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, V, p. 211. Vezi tratatul cu Polonia reproducus în extenso în, Hurm., *Doc. V*, p. 524.

⁸⁷ Lettres de lord Pagett au comte Kinsky, 13 et 24 Mars 1698 ; de Kinsky à lord Pagett 10 Mai 1698 ; de Kinsky au général Rabutin 10, 17, 24 Mai et 18 Oct. 1698 ; Hurm. *Frg.*, p. 453.

⁸⁸ Vezi o scrisoare a lui Brancovanu către comitele Kinsky din 17 Oct. 1698 și alte două documente în, Hurm. *Doc. V*, p. 511—514, V. Obedeau *Grecii în Țara Românească* p. 230, susține după Gion, că Brancovanu ar fi avut un reprezentant al său, dar că numele nu i se știe, Lucrul este îndoielnic cu toate că Brâncovanu umblase mult să dobândească această favoare, mai sus. Hurm., *Doc.*

⁸⁹ Relation Oettingens an den Kaiser, 11 Ianuarie 1700, Hurm, *Frg*, III, p. 477.

morală și materială a poporului nostru nu învoia o împotrivire prin sine însuși. Pacea de Carlowitz aduse rezultatul cel prea fericit pentru noi, de a nu fi fost smulși atunci de sub suzeranitatea turcească, ci lăsați acolo, nu e vorba îngropați într'o mormină, dar de noroiul căreia eră să ne spele limpedele izvor al regenerării noastre morale și intelectuale, care ne cupriuse în veacul în care trăim. Dacă Moldova ar fi încăput sub puterea Poloniei, sfârșitul acestei neorocite țări ar fi însemnat și sfârșitul a jumătății din însuș trupul nostru prin înghițirea lui în Rusia. Iar Valahia intrând sub Austria, după drepturile Ungariei, ar fi fost atribuită acesteia la constituirea vestitului dualism, și soarta ei ar fi acuma cea nu de invidiat a Transilvaniei. Putința de a constitui un singur corp din țările surori ar fi fost înlăturată pentru totdeauna, și istoria poporului românesc s'ar fi înmormântat încă din acele timpuri de neagra întunecime. Tratatările ce au premers încheierii acestei păci ne arată toată adâncimea prăpastiei peste care am trecut, și precum se infioară un om când își aduce aminte de pericolul de moarte de care a scăpat, astfel ne înfiorăm noi astăzi când vedem cât de mult se apropiese peirea de hotarele noastre.

5. BRANCOVANU ȘI RASCOALA LUI RACOȚI

Liniștirea lumii europene de sbuciumările războiului universal care o frământase atâta timp, și anume prin păcile de Ryswick între Franța și Germania (Octomvrie 1697), armistițiul cu Rusia (Decemvrie 1698) și pacea de Carlowitz între Turcia și puterile sfintei alianțe (Ianuarie 1699) ar fi trebuit să aibă de urmare o domnie mai puțin bântuită pentru Constantin Brancovanu. Aceasta însă nu se întâmplă din pricinile următoare

Mai întâi prin încetarea războiului, intrigile dușmanilor contra lui Brancovanu capătă un nou avânt, Turcii putându-le da acuma mai multă luare aminte de cum o făceau în timpul ce lupta îi ocupa din toate părțile. Aceste intrigi erau purtate întâi de domnul Moldovei Antioh Cantemir, fiul lui Constantin, care nu putea uită că tatăl său riscase a fi destituit din cauza lui Brancovanu, și care în anii cei d'întâi ai domniei lui se temea de ginerile Brancovanului, Constantin Duca, care stătea la Constantinopole. Vom videa mai apoi cum moartea soției lui Duca, Maria, îl aruncă și pe acesta în lagărul protivnicilor domnului Munteniei, fostului său socru. Mai periculoasă însă fusese altă înstrăinare, anume cea a dragomanului celui mare, Alexandru Mavrocordat, care doria să 'și vadă răsplătită conlucrarea lui la încheierea păcii de Carlowitz, pe care am văzut'o cu ce fel de credință o condusese, prin un tron al țărilor române dat fiului său Neculai. La început Mavrocordat umblase după

scaunul Moldovei. În acest scop el făcuse să se admită în tratatul încheiat cu Polonia la Carlowitz, mai multe condiții stipulate de Poloni în favoarea Moldovenilor, pentru a câștiga simpatiile lor, care purtare a lui Mavrocordat se explica prin ceea ce el vroia să-și dobândească un titlu la recunoștința Polonilor, spre a nu-i avea de protivnici la candidatura fiului său la tronul Moldovei⁹⁰. Neputând izbuti în acest plan din cauză că Antioh Cantemir, cel de curând numit de Poartă, se bucura de o preă bună opinie la Turci, Mavrocordat începui a unelti contra lui Brancovanu pentru a da fiului său domnia Munteniei. Brancovanu simțind de aceasta, taie de îndată pensiunea ce o servea pe an ambițiosului Grec, ceea ce nu face de cât să-l înverșuneze și mai tare contra domnului muntean.

Pe când Brancovanu se lipsia de ajutorul și de influența acestui om atot puternic la Poartă, el se îndușmănea și cu un alt mare dregător al împărăției turcești. Anume muftiul Fiez Ullah Effendi vroind să-și mărite fata, avea nevoie de bani pentru a sărbători nunta. Cătră cine se putea el îndrepta mai bine de cât cătră beiful Munteniei, a cărui pungă știa că sta la porunca Turcilor? Peste așteptare însă Brancovanu năcăjit, refuză de a-i da cele 50 de pungi de bani de care avea trebuință. Se vede că Brancovanu se baza preă mult pe prietenia Germanilor, care nu-i putea fi însă de folos la caz de pericol. Aceasta se și văzu în curând; căci scump trebui să plătească Brancovanu economisirea acelor 50 de pungi cerute de muftiul. Capul religiei ofensat face pe vizir să cheme pe Brancovanu la Constantinopole. Asupra acestei împrejurări iată ce spunea lui Del Chiaro, Iacob Pilarino, protomedicul lui Brancovanu, care fusese în aceeași însușire și în slujba lui Șarban Cantacuzino⁹¹. „În luna lui April vine dela Poartă un imbrihor cu un firman prin care Brancovanu este chemat la Adrianopole. Chiar a doua zi, se vede că de teamă, Brancovanu este apucat de niște friguri, care se schimbă curând într'un orbalț ce-l reține două săptămâni dela călătorie. După ce se însănătoșază pleacă spre Adrianopole, mergând foarte încet, așa că ajunge acolo abia după o lună, pe când obicinuit nu trebuiau mai mult de zece zile. Adevărată pricină a unei atari întârzieri

⁹⁰ De Castagnères cătră regele, 30 Aprilie 1699, Hurm., *Doc. Suplement*, I, p. 348.

⁹¹ Del Chiaro, p. 115: „La relazione de tal fatto non puo essere piu esatta ne piu sincera sendo mi stata partecipata dal virtuosissimo sigor Jacobo Pilarino (sogetto ben noto alla republica letteraria) gia protomedico in Valachia del principe Sarbano Cantacuzino e poscia del Brancovanu”. Călătoria lui Brancovanu la Constantinopole este adevărată înseși de însemnările cu mâna lui Brancovanu pe Folețul Novel din 1699 care arată locurile din Rusia pe unde a trecut, iar sub data de 9 Maiu că „am mers la Vizir de am îmbrăcat caftanu” iar la 15 aceleași luni arată că „am mers la oastea împăratului de am îmbrăcat caftanul”.

eră că principele bazându-se pe mijlocirea prietinelor săi și mai ales pe marile sumi de aur pe care le răspândea, spera să obțină un ordin de reîntoarcere a casă. El avea însă doi strașnici și puternici dușmani, pe lângă care nici o stăruință nici o rugămintă nu avea nici un efect. Unul din ei era Rami pașa pe atunci mare vizir, celalalt era bătrânul Mavrocordat, favoritul sfetnic al aceluiași vizir. Scopul lor, chemând pe Brancovanu la Poartă, era de a-l despoia de averile sale (care se vede că se socoteau la sumi mult mai mari de cum erau în adevăr) și apoi a-l depune din domnie. Proteguitorii săi, și ei favoriți ai sultanului erau: Căzlar-aga, Ali Silihtar-aga, care mai târziu ajunsese mare vizir, și Hasan pașa cumnatul sultanului". Brancovanu lovind cu punga din apropiere nimici și dușmăniile lui Mavrocordat și a marelui vizir. Sumele vărsate de el trebuie a fi fost foarte mari; căci el dădu numai saultanului și vizirului câte 200 de pungi, fără a vorbi de darurile către prietenii săi, care trebuia *întăriți* în prieteșug precum trebuia slăbită dușmănia protivnicilor.

În afară de aceste daruri extraordinare el mai sporește tributul încă cu 230 de pungi pe an, ceea ce împreună cu cele 270 date până atunci, îl urca la 500 de pungi pe an ⁹². În schimb pentru aceste daruri colosale, Brancovanu este tratat cu cele mai mari onoruri, și în loc de a fi dat de dușmanii săi jos de pe tron, el este întărit în domnia lui din nou și de astă dată *pe întreaga lui viață* (?). Această întărire pe viață era o vorbă cu totul goală, numai groasele bacșisuri împinseseră pe Turci a-i prelungi Domnia pe un timp așa de neobișnuit, și care de cât va timp iscodiseră mucarelel ⁹³, adică reînnoirea domniei la trei ani. Acest obicei fusese întradevăr tot numai pentru a storce bani, dar întru cât Brancovanu plătia așa de bine, nu avuseseră nevoie a-l schimba. Dacă-l întăreau acuma pe viață, aceasta o făceau numai pentru a răsplăti extraordinara lui credință măsurată la Turci după numărul pungilor vărsate în mâinile lor, căci altă măsură era, la Turci, lucru necunoscut. Brancovanu iarăși călcase pe grumajii neprietenilor săi. Întors în țară domnitorul năcăjit prin sarcinile prea grele pe care se îndatorise a le răspunde, pare „a-și schimba firea și a se face mai rău, mai cumplit". El pune împrumuturi silite și dări pe boieri și mânăstiri, cu atâta mai mult pe poporul de jos, în cât „săraca de țară n'avea putere să le împlinească și se văita și blăstăma" ⁹⁴. Și într'adevăr

⁹² Vezi cronica lui Radu Popescu în *Mag. ist.*, IV, p. 22 Cronica anonimă, *ibidem.*, V, p. 169, confirmate ambele arătări prin o scrisoare a lui De Fériol către regele, din 4 Iulie 1703. *Hurm. Doc., Suplement, I.* p. 357.

⁹³ Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 52.

⁹⁴ Radu Popescu, *Mag. ist.*, IV, p. 22. O însemnare cu mâna lui Brancovanu pe Foletul Novel din 1699 la data de 8 Februarie spune; „Mercuri a venit Dumitrașcu Racoviță și cu Barbul Cornea dela Udriu (Adrianopolc) cu vestea

dacă cercetăm condica vistieriei lui Brancovanu pe anul 1703, când Brancovanu se supune la sporirea tributului, găsim că în acel an cifra dărilor este mult mai mare de cât bună oară în anul 1695. Pe când în acest de pe urmă an suma totală a dărilor se urcă la 488,000 de lei, în 1703 ea se ridică la 630000 adecă cu un adaos de 142,000 de lei⁹⁵, adaos adus în cea mai mare parte prin sporirea haraciului cu 230 de pungi pe an adecă cu 115.000 de lei. Tot atunci spre a se putea plăti de urieșele datorii contractate spre a face darurile trebuitoare când cu vizita lui la Adrianopole, el mărește și veniturile domniei prin introducerea unei noue dări, *văcăriul* sau darea impusă pe vitele cornute. Iată cum găsim motivată introducerea acestei nouă dări în o scrisoare a lui Brancovanu din 1705; „ajungând Țara aceasta la mare greu de vreme ce s'a dus numele la Poartă cum că în aceasta, țară, s'a strâns atâta om și atâta dobitoc și din Țara Turcească și din Țara Ungurească și din Moldova de este plină de oameni și dobitoace, și că acest nume mare ce s'a făcut ticăloasei țări ne au încărcat dările cât este peste puțința săracilor. Că având mare păs și supărare le au scos sama a doua de vite și pe câte-va avea să plătească“. Se pusese câte 3 orți de vită. Brașovenilor însă le iartă un ort, având a plăti numai doi adecă 22 de aspri sau bani⁹⁶.

Cu toate lacrimile vărsate de popor la luarea lui Brancovanu la Constantinopole, care lacrimi erau firești chiar la un popor apăsător, însă care se deprinsese de atâția ani cu el, și cu toate că Brancovanu, pare a fi posedat într'un înalt grad arta de a „jumuli găina fără a o face să țipe“⁹⁷, pentru sfârșitul domniei sunt adevărate cuvintele cronicarului muntean, care spune că „cea mai ră de toate fu adaosul haraciului, care l'au făcut la Turci pentru trebile casei lui, care din 270 de pungi ce plătea țara când s'au pus în domnie le-au făcut 500 de pungi au rămas cu blăstăm, de blastămă săracii și vor blăstăma în veci!“⁹⁸.

Sultanul Mustafa, care încuviințase lui Brancovanu domnia pe viață este însă răsturnat prin una din acele năsprasnice

că mi s'a dat domnia cu pașierif în toată viața noastră”, și la Febr. 17 însămnă că; a tras împăratul hatul la baratul (a pus iscăltura pe hatșierif) care ne-a făcut să ne fie domnia pe toată viața noastră”. Odobescu p. 670—671.

⁹⁵ Condica vistieriei dintre ani 7202—7212, București 1875 p. 684—730. La p. 726 găsim două dări impuse boierilor și mănăstirilor de 43.000 de lei

At. Comnen Ipsilanti p. 451 spune că darea veche eră de 280 de pungi la care se adăugară 120, în total 400.

Socotelile Brașovului de N. Iorga. *An. Acad. Rom.* II, tom XXII 1899 p. 253 (145) Repetate plângeri și alte scrisori 13 Ian. 1707, *ibidem.*, p. 254 (146); 22 Sept. 1708 *ibidem.*, p. 258 (150) vezi *Studii și Doc.* IX. p. 32.

⁹⁷ Del Chiaro, p. 163.

⁹⁸ Radu Popescu în *Mag. ist.*, IV, p. 29.

revoluții ale statelor despotice, și în locul lui se suie Ahmed al III-lea, în 22 August 1703. Sultanul nou, dorind să și facă un nume bun între supușii, recunoaște întărirea lui Brancovanu, — lucru vrednic de amintit — fără cerere de noue daturi ⁹⁹.

În acest răstimp se făcuse o strămutare de prietenie între Brancovanu și domnii ce se succedau pe tronul Moldovei. După Antioh Cantemir dușmanul domnului muntean, 1696 — 1701, venise în acest de pe urmă an Constantin Duca de a doua oară în domnia Moldovei, 1701 — 1703. Și la această domnie Brancovanu ajutase pe fostul său ginere; dar legătura înrudirei ne mai unindu-i acuma, domnul Munteniei cere dela Duca înapoierea banilor cheltuiți pentru dânsul. Din această pricină urmează desbinarea între ei, iar Brancovanu se apropie de fostul său dușman, Antioh Cantemir, care l săpa pe Duca la Poartă. Tocmai pe atunci Brancovanu este chemat la Adrianopole, și Turcii încântați de măreața lui dărnicie, ascultă de cererea lui de a mazili pe Duca și propun lui Brancovanu, să iee el domnia ambelor țări române. El însă cerând sfat prin scrisoare dela unchiul său Constantin Cantacuzino, refuză această onoare, și propune pe Mihail Racoviță, care și este numit pe dată de Poartă (1703 — 1705). La 1705 însă Antioh Cantemir izbuteste iarăși a dobândi domnia Moldovei. Brancovanu pentru a înlătura cel puțin pe acest dușman din concertul celorlalți aduce la împlinire împăcarea pe care încă mai dinainte el o dorese. Jură Antioh Cantemir și cu trimisul lui Brancovanu, Ștefan Cantacuzino, înaintea patriarhului că nu se vor mai pârî ambii principi unul pe altul, că Brancovanu să nu mai ajute la domnie lui Mihail Racoviță și să dea lui Dimitrie Cantemir, fratele lui Antioh, câte 10 pungi de bani pe an pensie, pentru ca acesta să nu stăruiască la scaunul Munteniei. Această pace spune Neculcea, în stilul său plastic, a fost ținută de ambii domni „cum țin câinii Vinerile” ¹⁰⁰.

Brancovanu își asigurase domnia la Poartă, nu pe viață cum suna pompoasa lui întăritură, dar cel puțin pe câți-va ani prin zdravăna lovitură de pungi de bani, aplicată cu o mână de meșter tocmai în momentul când dușmanii săi își frecau mânele și strigau : izbândă. Poziția lui la Poartă părea asigurată, când se ridică din nou în contra lui diplomația franceză a căreia furie părea că se stinsese atât prin disgrația lui Tököly, cât și prin schimbarea lui de Castagnères din postul de ambasador francez la Constantinopole,

Franța nu încetase a săpa pe Germani pe lângă Poartă, chiar după încheierea păcei ei cu împăratul, din cauză că doria

⁹⁹ Cronica anonimă în *Mag. ist.*, V, p. 170.

¹⁰⁰ Letopisețele II, p. 312.

să le strice pe cât se putea mai mult, în vederea noielor complicări, cărora trebuia să dea naștere succesiunea Spaniei. Aceste și izbucnesc în anul 1701 și țin ne întrerupt în tot timpul domniei lui Brancovanu, până la 1713 și 1714, când sunt terminate prin păcile dela Utrecht și Rastatt. Franța avea deci interes a stârni iarăși cât se poate mai mulți dușmani Germanilor în Orient, și ambasadorii ei din Constantinopole își dădeau toate silințele spre a porni din nou pe Turci contra împăratului. Aceștia însă, spărieți prin cumplitele pierderi încercate în războiul ce abia se sfârșise, nu îndrăzneau de loc a înfrânge tratatul încheiet, pretextând că sfințenia lui și legea lui Mahomet i-ar împedeca a-și călca cuvântul. Că lucrurile nu erau tocmai astfel și că numai frica, iar nu profetul îi reținea, se vede de pe plăcerea nespasă cu care ei ascultau veștile venite dela Rin despre victoriile Francezilor și însemnatele pregătiri de războiu pe care le puneau la cale sub inspirația acestor vești¹⁰¹. Partida protestantă din Ardeal care se temea de stăpânirea catolicilor, se rescoală curând după încheierea păcei dela Carlowitz, contra împăratului, nevroind să recunoască trecerea acestei țări sub monarhia Habsburgilor. Ea pune în fruntea ei, în locul lui Tököly, a căruia soartă am văzut unde'l duse, pe un alt nobl ungur, *Francisc Racoți*, fiul fostului principe al Ardealului Gheorghe al II-le Racoți. Trecând din Polonia, unde fusese reținut în prinsoare, în Transilvania, el ridică aici în anul 1703 Iunie în 7, steagul răscoalei contra noilor stăpânitori ai țarei, Germanii. Francezii, văzând că nu pot împinge pe Turci la dușmănie fățișă contra imperiului, se folosesc de răscoala lui Racoți, pentru ca prin ea cel puțin se aducă greutatea dușmanilor lor. Ei sprijin răscoala prin un ajutor bănesc de 200.000 de lei pe an și caută să câștige simpatiile personale ale capului ei, prin darul însemnat al proprietății Iazatzlov, cumpărată de Ludovic al XIV-lea dela văduva lui Sobiesky pentru prețul de 700.000 de livre, peste care mai adaog un prețios tacâm de argint, precum și 100.000 de livre în numărătoare. Pentru a-și putea organiza și aproviziona armata, Racoți avea mare nevoie de concursul domnilor români. Brancovanu însă care avea cu atât mai mare interes a nu se strica cu puternicul său vecin împăratul Germaniei, acuma când el răpusese pe Turci, refuză lui Racoți ori ce concurs, și atrage astfel asupra capului sau iarăși fulgerile ambasadorului francez.

Pe atunci domnul de Castagnères fusese înlocuit la Poartă prin marchizul *de Fériol*, om peste măsură pornit și dușman personal al lui Brancovanu, ambele împrejurări care încă înăspriau relațiile Franței cu domnul român. Sângele prea ferbinte

¹⁰¹ De Fériol ambasadorul Franței la Constantinopole către rege, 27 Ianuarie 1704, Hurm., *Doc., Supl*, I, p. 358.

al ambasadorului fi făcuse chiar la Poartă o poziție cam greă și nepotrivită cu rolul său de stăruitor pe lângă Turci în contra Germanilor. Chiar la prima lui audiență (5 Ianuarie 1700) se petrecură niște scene așa de curioase, încât toată lumea diplomatică a timpului fu scandalizată în gradul cel mai extrem¹⁰².

Este de observat că marchizul de Fériol muri nebun și deci putem să ne închipuim cu câtă înverșunare combătu acest om, de pe atunci cam sărit din minți, pe principele Munteniei pe care îl ura și personal din următoarea împrejurare. Fériol înainte de a fi numit ambasador la Constantinopole, slujise ca militar în armata unghurească a lui Tököly. Relațiile cele rele ale lui Brancovanu cu Tököly fiind cunoscute, și Fériol trăind în o încunjurime care ura atât de mult pe principele Munteniei, înțălegem cum și el se aplecase cătră acelaș simțimânt, mai ales în timpul frecărilor mai ascuțite dintre Brancovanu și Tököly când acesta răspins din Transilvania se retrăsese din nou în Muntenia și dat fiind și grăuntele de minte sărit din loc a ambasadorului francez.

Curând după răscoala lui Racoți și vedem apărând la lumină uneltirile lui Fériol contra principelui Munteniei, care nu se dădea de loc în apele politice franceze. Așa îl videm mai întâi acuzând pe domn că ar fi trimis 24 de cară cu pulbere de tun generalului austriac Rabutin, în Transilvania¹⁰³. Intr'un alt rând ambasadorul scrie marelui vizir că „întreaga Transilvanie fiind revoltată și principele Racoți aflându-se în ea cu o parte din puterile Ungariei, imperialii nu ar putea să se mântină în ea, dacă principele Valahiei nu le ar procura hrană. Aceasta mă face să rog cu stăruință pe Excelența voastră ca să trimiteți de îndată ordine foarte severe principelui Valahiei pentru a-l opri de a duce provizii în Ardeal sub nici un pretext, și de a nu suferi ca Nemții să vină a lua de aceste din țara lui”¹⁰⁴. Reprezentantul Franței avea și omul său gata de a înlocui pe Brancovanu, anume pe Constantin Duca, pe care-l vom vedea că din timpul domniei sale de a doua în Moldova se pune rău cu domnul Munteniei. Duca se refugiază pe la începutul anului 1706 în casa ambasadorului francez și acuma Fériol îl recomanda călduros regelui său, spunându-i că „el ar fi de cea întâi nobleță. numerând între străbunii săi împărați greci”¹⁰⁵. Priucipele Valahiei, acest prieten al Nemților, îl persecută. Rog umilit pe Maiestatea voastră să mi trimită o scrisoare pentru marele vizir

¹⁰² Zinkeisen V, p. 342—345.

¹⁰³ De Fériol cătră regele, 15 Sept. 1704, Hurm., *Doc. Supl*, I. p. 358.

¹⁰⁴ De Fériol cătră marele vizir, 17 Decemvrie 105 *ibidem*, p. 362.

¹⁰⁵ Am văzut mai sus originea lui Duca, „Grec de la Rumelia care își începuse cariera prin a sluji în o prăvălie din Iași”. Numele său fusese însa purtat și de un împărat bizantin.

prin care să spună că Maiestatea voastră cunoaște de mult legăturile actualului principe valah cu imperialii, și că interesele turcești vor suferi totdeauna cât timp acest principe va sta pe tronul său, și că prin urmare Maiestatea voastră ar dori și cere ca dânsul să fie destituit”¹⁰⁶.

Răsboiul de succesiune spaniol începând a merge rău pentru Francezi, aceștia slăresc cu atâta mai mult ca Poarta să declare războiul Austriei. De Fériol însărcinat să cerce neconținut pe Turci asupra acestui punct, întreabă într-o zi pe vizirul pe cine ar prefera: pe Unguri sau pe Nemți. Vizirul răspunse că Turcii priveau pe Nemți ca pe dușmanii lor firești, și că dorințele lor erau pentru principele Racoți, dar erau obligați să păzască un fel de neutralitate. „Spuseiu atunci vizirului că s’ar afla printre supușii padișahului, care mai îndrăzneți de cât vizirul, n’ar păstra această neutralitate. Vizirul mă întreabă cine ar putea fi acela? Arătăiu atunci pe principele Valahiei, care deși supus și tributar al sublimei Porți, dădea Nemților care erau în Transilvania, hrană, arme și cai în contra chiar a ordinilor Porței”¹⁰⁷. Fériol revenia neconținut asupra acestei chestiuni. Într’un alt rând întreba el pe vizir că „dacă Turcii erau așa de scrupuloși asupra neutralității, cum se face de se învoia principelui Valahiei ca să vină în ajutorul Nemților cu hrană, cai și cu toate cele de care aveau trebuință? Vizirul îmi zise că acest principe făcuse acest lucru în războiul precedent, însă după consimțământul Porței, de oare-ce altfel nu s’ar fi putut susține. Răspunsăiu că el după cât se vede păstrase obiceiul și în timp de pace, că într’adevăr el ar face pe neguțitorul, ne dând nimic fără bani; dar că de și eră supus și atârnat de Poartă, făcea lucruri pe care marele vizir n’ar fi îndrăznit să le întreprindă”¹⁰⁸.

Toate aceste denunțări nu erau însă numai ponegriri, ci adevărate în cea mai mare parte. Brancovanu făcea înaintea politică germană, sprijinind pe Nemți în contra resculaților Unguri. S’au reaflat mai multe din scrisorile lui Brancovanu către ambasadorul extraordinar, Quarrient, din care unele sub propria semnătură a principelui, în care ’l complimentează cu cea mare curtenie, îi spune că „plăcutele cuvinte din scrisorile ambasadorului îl confirmă încă mai mult în ferma opinie pe care în totdeauna au avut-o despre iubirea lui sinceră și nestrămutată către dânsul, că și el îi răspunde cu aceleași simminte pe care ar dori să i le dovedească cât mai curând prin fapte, și îi mulțamește pentru frumosul dar de 6 cai ce l’a primit

¹⁰⁶ De Fériol către regele 27 Februarie 1703. Hurm. *Doc. Supl.* p. I. 364.

¹⁰⁷ De Fériol către regele 15 April 1706, *ibidem*, I, p. 365.

¹⁰⁸ De Fériol către regele, 17 Sept. 1706, Hurm. *Doc.*, VI, p. 51. In acest an perduse Francezii cele două mari bătălii dela *Ramillies* și dela *Turin*, după ce în anul 1704, perduse pe cea dela *Hochstädt*.

de curând”¹⁰⁹. Printr’o altă scrisoare Brancovanu asigură pe Quarrient că „pentru a satisface călduroasa lui dorință în treburile acele care se țin de slujba Maiestăței sale împăratului, pentru care este însuflețit de o râvnă deosebită, nu va lipsi în viitor a’l informa despre succesele rebelilor din Ungaria, rugându’l să păstreze cu băgare de samă secretul acestor știri¹¹⁰. În sfârșit într’o a patra scrisoare către acelaș personaj, Brancovanu se scuzază că n’au putut încă răspunde suma de bani ce datorita curței imperiale, la care se îndatorise, și că despre proviant ar fi greu a’l transporta acuma fără a atrage luarea aminte a dușmanilor, care n’ar lipsi, cum s’a întâmplat în mai multe rânduri, a’l denunța la Poarta¹¹¹. Mare parte din corespondența acestui timp se învârteste în jurul acestor două chestii; plata celor 50.000 de scuzi făgăduiți de Brancovanu împăratului și proviantul al cărui preț eră să-l scadă din tribut¹¹².

Cu toate că ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea eră foarte bine informat, el nu putea dovedi nimic, și Turcii nu preă doriau să fie convinși despre hainirea supusului lor: mai întâi fiindcă nu ar fi îndrăznit să’l pedepsască spre a nu displăcea Nemților, de la care Turcii primise o așa de neuitată lovitură; apoi greșelele însuși ale lui Brancovanu erau un vecinic izvor de câștig pentru dregătorii Porței, de oare ce domnul acoperia pe fie-care din ele cu o sumă de pungi de bani corespunzătoare cu greutatea ei. De aceea Turcii pentru a-și face une ori față către Francezi, trimiteau lui Brancovanu câte o mustrare, bună oară atunci când el oprește oștirea lui Racoți bătută, de a găsi scăpare pe pământul Munteniei¹¹³. Mai făcuse apoi Brancovanu încă o slujbă însemnată Porței. Anume Turcii se obligase prin un articol secret al păcei de Carlowitz a plăti împăratului suma de 200.000 de scuzi ca cheltueli de rășboiu, care condiție, din cale afară rușinoasă pentru Turcii cei deprinși a lua tot deauna, nici odată însă a da bani, trebuia să fie îndeplinită în acelaș secret de domni Munteniei și Moldovei¹¹⁴. Se vede că Brancovanu, spre mai ușoară răfuire a acestei daraveri, o luase asupra lui, și mântuind pe Turci de atare datorie le făcuse o slujbă mare și care merita răsplată. Toate aceste împrejurări îi făcea să mai închidă ochii asupra faptelor dom-

¹⁰⁹ Vezi cele doue scrisori subsemnate de Brancovanu, *ibidem*, VI, p. 36—57. Subsemnătura domnului este reprodusă în facsimile.

¹¹⁰ Brancovanu către Quarrient, 1707, *ibidem*, p. 58.

¹¹¹ Brancovanu către Quarrient, 19 Iulie 1707, *ibidem*, p. 60 și instrucțiile camerei aulice se îngrjesc „Dan den wallachische Furst dabey nucht periculitue oder zu leiden habe”, Sept. 1707 Giurescu și Dobrescu. I. c. p. 156.

¹¹² O mulțime de acte în Giurescu și Dobrescu, I. c. p. 154 și urm.

¹¹³ Raportul lui Talman rezidentul imperial din 6 Mart 1704, *ibidem*, p. 22

¹¹⁴ Périol către regele 27 Septembrie 1700 Hurin. *Doc. Supplement*, I. p.

nului muntean, când ele devineau prea străvăzii. Erau afaceri de negoț precum le califică însuș ambasadorul Franței. Ceece venia apoi în folosul lui Brancovanu eră și împrejurarea că Turcii „văzând izbânzile repetate ale împăratului și pierderile lui Racoți, se răciseră despre el, mai ales după pierderea a cetățitor Gurghiului, Deva și Huniedoara, prin cuprinderea căroră Germanii izgoniseră pe răsculați în ultimile lor adăposturi”. Această scădere a răscoalei îndepărtase și pe Francezi de Racoți ¹¹⁵. Răscoala Ungurului se stânse ca râurile ce se pierd în năsip. Alte interese vajnice se arătau la orizont, care trebuiau să înrăurească purtarea lui Brancovanu. Cu Germanii se închease aproape șirul șovăirilor Domnitorului Muntean, căci ei doar ajunseseră prietenii Turcilor. Altă putere se îndușmănise acuma cu ei și jocul în doi peri al lui Brancovanu trebuia să se reinnoiască din spre răsărit precum mai înainte se perindase din spre apus. Anume Rusia intrând în rivalitate cu Poarta, trebuia ca Brancovanu să-și caute să și asigure tronul în noua primejdie împinsă asupra capului său prin atingerea dușmănească a celor doi urieși ce se răpeziau unul asupra altuia amenințând să zdrobească pe Domnul Muntean ce de abia scăpase teafăr din conflictul Turco-German.

Trebuia să intervină o purtare mult mai periculoasă și mai hotărâtoare a lui Brancovanu, care să aducă pierderea lui, și nu numai niște simple plecări cătră interesele Germaniei, putere ce mai la urmă eră chiar acuma prietină Turcilor. Această purtare se raporta la politica lui Brancovanu cătră Ruși.

6. BRANCOVANU ȘI RUȘII

Inceputul relațiilor lui Brancovanu cu Rușii. — După moartea împăratului Leopold întâmplată în 5 Mai 1705 și sub domnia lui Iosif I, relațiile lui Brancovanu cu Germanii se mănțin destul de strânse din princina răscoalei lui Racoți și a ajutoarelor pe care Nemții le obțineau dela Domnul Muntean, deși mai mult pe sub mână. După ce Racoți . . . se pierduse și Tököly, raporturile lui Brancovanu cu Nemții, deși mai puțin sistematice, tot urmează mai departe a rămânea simpatice, cum se vede aceasta din hotărârea camerei aulice dată asupra cererii de adăpostire a lui Brancovanu la caz de primejdie ordonând camera aulică generalilorco mandanți din Transilvania că să primească și să sprijine pe domnul muntean la caz de nevoie ¹¹⁶.

Din spre Germani se liniștesc lucrurile aproape cu desăvârșire, când o nouă bulboană începe a suflă din spre Ră-

¹¹⁵ Comp. N. Iorga, *Francisc Racoți II.* in *An. Ac. Rom.* II, tom. XXXIII 1910 care expune cu amănunțimi cee rezumate în text.

¹¹⁶ 1711 Giurescu și Dobrescu. *l. c.* p. 381.

sărit. Imperiul rusesc intrat sub conducerea genială a lui Petru cel Mare, începe a îndruma politica aceea care l' conduse cu în-cetul la mărimea și însemnătatea de care se bucură astăzi ¹¹⁷. Una din țintele acestei politici eră și deschiderea Rusiei în spre Sud cătră Marea Neagră, pentru care și țarul Petru întrase în liga sfântă, și cucerise, în lupta contra Turcilor, Azovul dela aceștia în 1696. Întărirea acestei cetăți prin niște lucrări întinse și con-struirea unei flote pe marea de Azov desvăleau în destul planul lui Petru, care era de a se face stăpân pe pânza de apă în-tinsă la sudul împărăției sale. Turcii care împreună cu celelalte puteri înțăleseră scopul împăratului rusesc, se silise în zadar prin pacea dela Constantinopole, din 1702, să smulgă Azovul din stăpânirea Rușilor. Aceștia încuviințază multe alte con-cesiuni, însă păstrează cetatea, devenind astfel o nouă amenin-țare a Turcilor dinspre Nord-Est, precum Nemții erau pentru ei una de cătră Nord-Vest.

Turcii însă chiar dela începutul arătării Rușilor pe scena politică prinseră o mare teamă despre acest popor, din pricina comunității sale de religie cu supușii creștini din împărăția lor.

După încheierea păceii lor cu Turcii care le asigură stă-pânirea Azovului, Rușii se întorc cătră Nord, unde țarul Petru vroia să descătușeze imperiul său din spre Marea Baltică, pre-cum îl deslănțuise cătră sud prin deschiderea lui în spre marea Neagră, și se apucă la luptă cu valorosul dar prea îndrăznețul rege de Svedia Carol al XII-le, care își frânge cu totul cariera lui în câmpia dela Pultava, în 1709, scăpând de aice la Tighinea în Moldova.

Scopurile țarului Petru de a ataca pe Turci și a-i alunga chiar din Europa nu era un secret pentru nimene, și ele fură numai întârziate prin lupta lui cu regele Svediei. De îndată ce acesta fu bătut, piedica ce se opusese realizării planului țarului dispăru, și armatele sale triumfătoare trebuiau acuma să ina-nteze asupra Constantinopolei.

Brancovanu, care eră cel mai interesat în această Ches-tiune, urmărise cu mare luare aminte toate peripețiile prin care trecuseră relațiile puternicului țar cu Turcii și apoi cu Sve-dezii. Știind el că țarul se împăcase cu cei dintâi numai cât de nevoia celor de al doile, se aștepta acuma după bătălia dela Pultava, ca împăratul Moscului se redeschidă focurile sale a-supra împărăției otomane. Trebuia, calculând sorții probabili ai luptei, să caute a-și îmbuna și pe țarul Moscovei, precum fă-cuse în răsboiul dintre Turci și Nemți, cu acești din urmă. A-

¹¹⁷ Expunerea mai amăruntă a politicei rusești și a răsboiului lui Petru cel Mare cu Turcii precum și a influenței sale asupra țărilor române va fi fă-cută mai jos, la istoria lui Dimitrie Cantemir. Aice numai atâta pe cât e de ne-voie spre a înțălege soarta lui Brancovanu.

ceeși purtare politică, care aplicată cu ghibăcie, îl dusese neatinș prin greaua cumpănă a războiului ligei sfinte, credea el că-l va mântui și în vălmășagul ce amenință să izbucnească între împărăția Moscului și cea mahometană.

Iată motivul adevărat care împinse pe Brancovanu a se apropia de Ruși și pe care cronicarul Radu Popescu îl întrevede cam confus în cuvintele următoare: „Văzând Brancovanu că Turcii nu stau la vorbele lor și pre Nemți că s'au împăcat cu Turcii, de nu erà nici un razim și nici un ajutor despre dânșii, au început a se ajunge cu Muscalii”¹¹⁸.

Îndată după acea memorabilă bătălie, — așa raportează *Talaba*, ambasadorul lui Racoți către Ruși, celui francez din Constantinopole, — principele Valahiei trimise deputați țarului în numele tuturor provinciilor creștine care sunt sub stăpânirea turcească cu niște scrisori care conțineau trei articole principale:

1. Felicitează pe țar pentru izbânzile pe care Dumnezeu și dreptatea cauzei sale i le dăduseră, dorindu-i urmarea lor înaintea.

2. Roagă pe țar de a nu întări sau prelungi pacea cu Turcii, dar a o încheia cu ori ce preț cu Svedezi, spre a dobândi puțința de a mântui pe creștini de Turci, după cum le făgăduise de mult timp, asigurându-l că aceste provincii erau acuma dispuse a lua armele contra păgânilor.

3. Mai roagă pe împăratul Rușilor ca să ajute Ungurilor, spre a putea prin acest mijloc să întretină bune relațiuni cu Majestatea sa regele Franției, care este singurul principe ce poate favoriza pe Turci, sau prin puterile sale, sau prin miniștrii săi dela Constantinopole și este în acelaș timp suveranul cel mai în stare de a încredința pe regele Svedei de a face pacea cu țarul¹¹⁹.

Țarul răspunde lui Brancovanu.

Ad 1.: Că ar mulțami principelui Valahiei pentru bunele lui intențiuni și'l roagă să stăruiască în ele. Pentru a-i arăta recunoștința lui, trimite prezenturi atât principelui Valahiei cât și puternicei familii a Cantacuzineștilor, între altele și un portret al său împodobit cu pietre scumpe pentru principele. *Talaba* adăogea tot odată că pe cât timp Poarta ar lăsa pe principele Valahiei de acum în scaun, sau ar pune pe unul din familia Cantacuzineștilor, ea ar trebui să se aștepte la o revoluție în aceste țări, mai ales în timp de războiu.

¹¹⁸ *Mag. Ist.*, IV, p. 22.

¹¹⁹ Des Alleurs către regele despre misiunea în Rusia a lui *Talaba*, 24 Ian. 1711. *Hurm. Doc., Supl.*, I. p. 392. Punctul al 3-le este pus din eroare între cererile lui Brancovanu, care dacă ar fi stăruit pentru Unguri, nu înțelegem ce motiv ar fi avut *Talaba* de al dușmăni și al denunța la Turci. Acest punct a fost cerut de însuș *Talaba* Rușilor cum o dovedește răspunsul țarului la ei.

Ad 2. : Țarul arată principelui Valahiei că prelungirea păcei cu Turcii nu trebuie să-l pună în îngrijire, că acesta eră un mijloc de a ascunde scopurile sale Turcilor, spre a-i împedeca de a da ajutor regelui Svediei care se retrăsese în statele lor ; dar că după ce va sili pe acel rege să primească pacea, va găsi el destule pretexte pentru a rupe cu Turcii, chiar de n'ar fi altele decât acela de a mântui de jugul lor provinciile care sunt de religia lui ; că acesta ar fi un motiv îndestulător, și că trebuie să spereze că Dumnezeu va ajuta niște scopuri așa de drepte și așa de înțelepte.

Cât despre cel de al treile pânt, care privea la misiunea lui de Talaba el nu se raporta la Brancovanu.

Am văzut mai sus în repețite rânduri că cece se putea lua drept intrigi și ponegriri ale dușmanilor în relațiile lui Brancovanu cu Nemții, erau curatul adevăr. Tot așa și aici, deși această denunțare eșia din o gură suspectă, trimisul lui Racoți și dușmanul domnului muntean, care avea interes a compromite pe Brancovanu, totuși noi credem că aceste spuse sunt adevărate, fiind ele întărite prin alte izvoare mai vrednice de credință. Așa o relație din Bender din 10 Noemvrie 1709, după ce arată cum Racoviță a fost mazilit din pricina plecării sale către Ruși, adaugă despre Brancovanu că „s'ar spune și despre el că ar avea înțelegere cu Muscalii și că sultanul chemând-l la Constantinopole, domnul ar fi refuzat a se duce și s'ar fi închis în cetatea sa Târgoviștea unde ar fi apărât de o armată de 22.000 de oameni”¹²⁰. Cronicarul Neculcea apoi adaugă că „nu numai Mihai Vodă se ajunsese cu Muscalii, ci și Brancovanu și toată Sârbimea mai înainte luase înțelegere cu Moscul și trăgeau nădejdea lui din cias în cias cu bucurie”¹²¹.

Vom arăta la istoria Moldovei cum domnul acestor țări, Mihai Racoviță, întrase în legături cu Petru I în acelaș an în care Talaba pune pe acele ale domnului Munteniei. Păzindu-se mai puțin bine decât experimentatul Brancovanu, el este descoperit, aruncat în fiere și dus la Constantinopole, după denunțările dușmanului de moarte al țarului Rusiei, regele Carol al XII-le. De Fériol care raportează această împrejurare regelui său, face reflexia că „ar fi de dorit că maiestatea sa svedeză să facă tot așa și principelui Valahiei”¹²². De o cam dată Brancovanu știuse să îmbuneze pe ilustrul refugit. El primise și în Muntenia parte din soldații svedezi ce scăpase împreună cu regele lor în Moldova, îi găzduise și le dăduse hrana care adese ori le lipsia la Bender¹²³. Curând însă regele Svediei pă-

¹²⁰ Hurm., *Doc. Supl.*, I, p. 370.

¹²¹ *Letopiseșe*, II, p. 321.

¹²² De Fériol c. regele, 22 Noemvrie 1709. Hurm, *Doc. Supl.*, I, p. 372.

¹²³ Cantemir. *Intimplările Cantacuzinilor și Brancovenilor* § 22 și urm. Se spune că atunci ar fi rădicat militarii svedezi turnul Colței cel dărâmat de curând.

trunse jocul ghibaciului domn și convingându-se că și el uneltia cu țarul, îl denunță Turcilor spunându-le că : „Muntenii sunt buni prieteni cu Muscalii și ce văd și ce aud despre Turci toate le scriu la Muscali”¹²⁴. Hanul Tătarilor de asemenea spune Turcilor că „Brancovanu Vodă domnul muntenesc este domn bogat și puternic, are oaste multă și este de mult prea bun prietin Muscalilor. Nu trebuiește la această vreme lăsat să fie domn, că poate să se hainească și să facă sminteală oștilor împărătești, ci trebuiește prins, că el de bună voie nu va veni la Poartă. Nime însă nu e harnic să-l prindă fără cât feciorul lui Constantin Vodă cel mai mic (adecă Dimitrie), care este mai sprinten decât frațele său Antioh Vodă, ci să-l pue împăratul domn la Moldova că el va chivernisi lucrul din Moldova și va prinde pe Brancovanu. Că Neculai Vodă (Mavrocordat care pe atunci domnia în Moldova) este Grec și nu va putea face această slujbă”¹²⁵.

Dar nu numai atâtea sunt dovezile înțelegerei lui Brancovanu cu Rușii. El primise dela țarul 300 de pungi de bani spre a-i face zaharea în țară¹²⁶, pe care bani vom vedea că-i restituie mai târziu, când vede că încrederea lui în a tot puternicia oștirilor moschicești dăduse de greș. Totuș nu putem primi cele ce spune Neculai Mustea că „domnul Munteniei de a pururea trimitea oameni la împăratul Moscului îndemnându-l să se rădice asupra Turcilor, că-i va da zaharea”¹²⁷. Brancovanu eră preă înțelept și prea purtat în asemenea treburi, ca să se compromită așa fățiș cătră stăpânii lui, Turcii.

Vizirul, care după atâtea denunțări aveă ochiul pe Brancovanu, vroia să-l cerce și să-l despoae tot odată, cerându-i 500 de pungi, de care împărăția ar aveă nevoie în lupta ce se pregătia. Brancovanu, mai șiret decât vizirul, se obligă fără împotrivire a răspunde această sumă, însă nu îndată, de oare-ce țara ar fi fost săcătuiră, ci până în cinci luui, sperând că până atunci Rușii venind, el se va mântui odată cu supunerea cătră Turci și de îndatorirea ce o luase asupra lui¹²⁸.

Pentru a înșala pe Turci, Brancovanu se prefăcea pe de altă parte a ținea cu dânșii și căuta anume să compromită pe domnul Moldovei Dimitrie Cantemir, despre care știea cu ce scopuri dușmănești venise în domnia Moldovei, cu toată că și Brancovanu urma o politică identică cu a lui Cantemir. El îi trimite în solie pe unul Corbea care să-i arăte prietenie și să-i

¹²⁴ Neculcea în *Letopisețe* II, p. 329.

¹²⁵ *Ibidem* p. 330—331.

¹²⁶ *Ibidem* p. 350. Tot pe atunci țarul spre a-și arăta buna-voință cătră biserica Munteniei, dăruiește mai multor lăcașuri sfinte frumoase exemplare de cărți de religie românești de o mărime colosală, din care s'au păstrat acea dăruită de el mănăstirei Horezul, exemplar ce se află la muzeul din București.

¹²⁷ *Letopisețele*. III, p. 38.

¹²⁸ Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 331.

spună, însă numai din gură și nu pe scris, că Brancovanu îl elicitează pentru întrarea lui sub protecția lui Petru, arătându-i și legăturile în care el însuș s'a afla cu Rușii, spre a dobândi încrederea lui Cantemir. Domnul Moldovei care nu mai avea nici un motiv de a uri pe Brancovanu, de când se dăduse în partea Rușilor, și deci nu mai putea avea de scop prinderea domnului muntean, îi arată că el au trecut la Ruși, și sfătuește pe Brancovanu să se ferească de Turci care ar vra să'l prindă (fusesse el doar însuș însărcinat a o face). Brancovanu vroind însă să'și acopere jocul față cu Rușii denunță cele spuse de Cantemir craiului Svedei, prietenul Turcilor, adăugând că domnul Moldovei ar umbra să dee pe Svedezi pe mâinile Rușilor. Craiul trimite scrisoarea la Adrianopole. Tot pe atunci Petru cel Mare venind în Iași, Brancovanu îi scrie că el și Cantacuzineștii se țin de cuvântul lor; dar că nu pot trimite chiar atunci zaharea, vizirul și hanul fiind aproape. La asemenea mijloace nedemne de oameni alerga Brancovanu spre a-și întări clătinatul său tron. Brancovanu adunase oștirea și stătea cu dânsa gata în lagăr la Urlați pe Cricov în județul Prahova, nu departe de Ploești, ca să se poată în grabă întruni cu Rușii în caz de intrare a lor în Muntenia, și destul de departe de Dunărea și apropiat de munți spre a nu cădea în o cursă ce iar fi întins'o Turcii de peste fluviu. El fusese invitat de cătră aceștia a porni în contra Rușilor, însă scăpase de atare nevoie care l'ar fi silit a'și da cărțile pe față, prin un dar de 300 de pungi de bani¹²⁹. Tot pe atunci el scriea hanului că'l așteaptă să vină spre a-i trimite zaharea „muncindu-se să înșăle pe amândouă părțile”¹³⁰.

Trecerea Spătarului Toma la Ruși. — Până acuma Brancovanu condusese îndestul de bine duplul său joc, merit a aștepta rezultatul luptei între Ruși și Turci, și apoi a se da în partea învingătorului, dovedind apoi acestuia prin purtarea sa anterioară că tot deauna simțise și fusese pentru el; ceea ce nu iar fi fost greu, întru cât ar fi putut spicui tot deauna din cele două fețe ale purtării sale dovezi pentru partea în care s'ar fi aruncat.

Se înțelege dela sine că nu fără teamă și bătae mare de inimă stătea Brancovanu în lagărul său de la Urlați, când de odată aude o veste cumplită; capul cel mai mare al oștirii sale după el, generalul cavaleriei sale, spatarul Toma Cantacuzino fiul Agai Mateiu și nepot lui Constantin Stolnicul fugise cu vre-o 70 de boieri și apucase cătră Prut, încotro se îndrepta oastea rusască. Această grupă de boieri, având în fruntea ei pe Cantacuzinești, nu mai putea suferi întârzierea lui Brancovanu de a se declara pentru Ruși, precum făcuse Cantemir în

¹²⁹ Radu Popescu în *Mag. ist.*, IV, p. 23.

¹³⁰ *Genealogia Cantacuzinilor, original*, p. 327. (ed. N. Iorga, p. 321).

Moldova. Scopul ei erà ca, făcând acest act de curaj înaintea domnului lor, să'l compromită în ochii țarului, și la viitoarea izbândă a Rușilor, de care toți acei boieri erau mai siguri ca de lumina zilei, să deo domnia Munteniei unuia din membrii acelei însămnate familii, și anume spatarului Toma care se pusese în fruntea întreprinderii. Spătarul ajunge în lagărul lui Petru, i se închină și'i cere un corp de armată cu care să iee și să ardă Brăila. Țarul îi dă acest ajutor constând din un corp de cavalerie de 12.000 de oameni sub generalul Reni, cu care spătarul se învârtește iute în dărâpt, calcă cetatea turcească și ie o mulțime de pradă din ea. Brancovanu compromis de astă dată desăvârșit în ochii Turcilor, care trecuse Dunărea mergând în contra Rușilor, pe când piciorul acestora nu călcase încă în Muntenia, văzând primejdia ce o adusese asupra capului său nebunia cu scop a spătarului său, se hotără de îndată a lepăda legăturile cu Rușii cei îndepărtați, și a se arăta iar de prieten al Turcilor. El opri zahareaua cea cumpărată din banii rusești a merge spre Fălciu, în cotro o pornise și o trimise înapoi cătră oștirea turcească ; iar el desface lagărul său dela Urlați și bolnav de năcaz se retrage în Târgoviștea. Din mustrare de cuget însă Brancovanu, trimite după sfârșitul războiului și pacea dela Iluși, banii, cele 300 de pungi, îndărăt Muscalilor ¹³¹.

Lipsa zaharelei și a fânului fu cauza determinantă a nenorocirii lui Petru cel Mare dela Prut. Cum ar fi putut el uita vre o dată necredința și trădarea lui Brancovanu care tocmai îi pricinuisese această nenorocire. Țarul Petru exclamase într'un moment de desperare : „Iuda cel de Brancovanu m'au vândut de am răpus oastea și am pățit aceasta” ¹³². De acuma înainte Brancovanu nu va aveà un mai mare dnșman în lume de cât fratele său întru Hristos, împăratul Rușilor. Rușii îl vor sapa necontenit la Constantinopole și vor determina acea cumplită catastrofă care puse capăt domniei și vieții lui.

Radu Popescu adună în următoarele cuvinte îndoitul joc al politicei lui Brancovanu, și rezultatul la care au ajuns „Constantin Vodă, la aceste lucrări ce au făcut, aveà două socoteli, una că îndemnase pre țarul ca să vie asupra Turcilor, care de va bate pre Turci să fie isbânda Muscalilor, să se arăte cu față curată, că din îndemnarea lui s'a făcut biruința asupra vrăjmașilor creștinătății ; altă socoteală aveà că scrise tot deauna la Turci îndemnându-i să meargă fără grijă, că sunt oștile Rușilor puține și flănânde, și în aceste socoteli gândea să facă ca

¹³¹ Neculcea în *Letopiseșe*, II, p. 352—354. Neculai Mustea, *ibidem*, III, p. 51. Relațiile Cantacuzineștilor erau mai vechi decât anul 1711 ; Ele datează cel puțin din 1707. Vezi *Documentele Cantacuzineștilor* de N. Iorga p. 262 — 273.

¹³² Neculcea, *ibidem*. II, p. 324.

să nu scape de bine, ori o parte va birui ori alta ; dar săracul a scăpat de amândouă părțile, că Muscalii l'au cunoscut de viclean și înșălător de creștini, Turcii încă l'au cunoscut hain împăratului, văzând că Toma spătarul fiind credincios al lui și boier mare și din neamul lui, s'a dus la țarul" ¹³³.

„Merge ulciorul la apă până se sparge”. Acest adevăr exprimat alegoric de fabula se îndeplinea acuma asupra capului lui Brancovanu. Dușmanii lui văzându'l atât de rău compromis prin participarea lui la politica rusască, ridică cu toții iarăși capul și punând umărul la răsturnarea domnului muntean, ajung în fine să desrădăcineze acest arbor bătrân, care de 27 de ani înfîgea tot mai adânc vițele sale în scaunul Munteniei.

Și mulți mai erau acești dușmani, care'l răpun pe Brancovanu, din toate părțile, și din lăuntru și din afară. La Constantinople eră combătut cu înverșunare de către ambasadorii Rusiei și a Franței, cel d'întăiu pentru purtarea lui Brancovanu în războiul turco-rus, al doilea pentru a fi consecvent cu politica predecesorului său, cătră care se adăogea necontenitele știri despre bunele relații ale lui Brancovanu cu Nemții, cu care Francezii purtau încă războiu. Acuma însă după pacea dela Carlowitz rostul ambasadorilor eră cu totul altul în Constantinople. Turcii bătuți de creștini, suferind dela ei o așa de întinsă desmădulare a împărăției lor, știeau acuma de frica reprezentanților acelor state a căror putere o simțise. Cătră toți se purta acuma Turcii cu o deferență care trebuia să pună în uimire pe acei ce cunoșteau brutalitatea cu care în timpurile lor de strălucire ei tratau pe trimișii puterilor creștine. Ambasadorul Franței, Des Alleurs însă susținea candidatura lui Neculai Mavrocordat, rânduit domn în Moldova după fuga lui Cantemir (1711) și care voia să ajungă acuma la tronul Munteniei. El legase cu Grecul prietinie încă de pe când trecuse prin Moldova pentru a veni să și ocupe postul său la Constantinople. Des Alleurs face, după stăruințele sale puse pe lângă regele Svediei care stătea la Bender, ca acesta să ierte pe Mavrocordat pentru purtările ce le avuse față cu el și să nu să mai plângă Porței contra lui ¹³⁴. Aceste bune relații se urmăreau mai departe, și Des Alleurs săpa acuma pe Brancovanu, dacă nu din alte pricini, apoi pentru a face îndatorire protegitului său, lui Neculai Mavrocordat, de a i procura scaunul mai bogatei Muntenii. Cătră aceste stăruinți ale ambasadorilor Rusiei și Franței se mai adăogeau pările lui Talaba agentul lui Racoți și al lui Poniatovsky, și acel ale regelui Svediei, care ambii, mai ales acest din urmă, aveau puternice motive pentru a ură pe

¹³³ Mag. ist., IV, p. 24.

¹³⁴ Scrisorile lui Des Alleurs cătră de Fériol din 12 Mart 1710 și cătră regele din 20 August 1710. Hurm. Doc. Supl., I, p. 375 și 384.

Brancovanu. Neculai Mavrocordat punând însă marile lui bogății moștenite dela tatăl său în sprijinul cauzei sale, uneltirile acestui grup de dușmani deveneau din cele mai periculoase.

Al doilea ciucur dușmănesc ce atârna asupra capului lui Brancovanu eră compus din un alt stăruitor pentru domnia țărilor române, cu toți sprijinitorii și sateliții săi. Acesta eră Mihaiu Racoviță, fostul prietin și proteguit al lui Brancovanu, care se stricase însă cu el din următoarea împrejurare. Când venise Mihaiu Racoviță în a doua lui domnie în Moldova (1707—1709 Brancovanu își alese de noră pe fica postelnicului Ilie Cantacuzino din Moldova care eră cam rău văzut de Racoviță. Domnul Munteniei ceru celui din Moldova să învoiască casei lui Ilie Cantacuzino să vină la București spre a sărbători nunta. După nuntă însă Cantacuzino nu se mai întoarce în Moldova ci rămase pe lângă Brancovanu pe care îl determină a-și „în- toarce obrazul dela Mihai Racoviță mai mult cătră Antioh Cantemir ce stătea mazil la Țarigrad”, și cu care Brancovanu se împacă cum am văzut înaintea Patriarhului. Ne pune în mirare îndrăzneala lui Brancovanu, care face să se mazilească Racoviță, denunțând la Turci uneltirile acestuia cu Muscalii, când el însuș în acelaș timp trimitea lui Petru I acele scrisori de care Talaba vorbește în relația sa către ambasadorul francez. Înțelegem deci cu câtă ură trebuia să lucreze acuma Mihaiu Racoviță contra lui Brancovanu când putea să-i întoarcă, și încă cu dobândă, acuzarea căreia el însuși căzuse mai înainte jertfă din partea domnului Munteniei. Prin căsătoria lui Dumitru Racoviță fratele lui Mihaiu cu fata lui Mihaiu Cantacuzino ambele familii dușmane lui Brancovanu se apropiaseră încă și prin legătura de înrudire.

Mai periculoasă însă decât aceste dnșmăanii din afară erau acele din lăuntru, provenite din desbinarea domnului chiar cu acele ramuri din familia Cantacuzineștilor cu care el până acuma fusese în cele mai strânse legături, anume cu moșul său Constantin stolnicul și cu spătarul Mihaiu Cantacuzino, din care cel d'intăiu fusese în tot timpul lungii sale domnii omul său cel mai înalt de încredere, sfetnicul a cărui vorbe totdeauna Brancovanu le ascultase¹³⁵. Pricina acestei desbinări stă în împrejurarea că copiii lui Brancovanu ajungând mari, fiii lui dobândise și ei pozițiuni înșămnațe în țară, iar fetele măritându-se adusesese gineri, și ei cu pretenții, în familia bătrânului domn. Aceste elemente noue nu puteau vedeà cu ochi buni precum-

¹³⁵ Neculai Mustea, *Lelopiseștile*, III, p. 50 întărit prin Genealogia Cantacuzinilor, p. 319 care spune că pricina desbinării stolnicului Constantin de Brancovanu a fost că ajungând fii ambilor vârstnici, căutau să se încalcece cu influența lor. Toma Cantacuzino eră fiul Agăi Mateiu, al 6-le fiiu al postelnicului Constantin și deci vârul Brancovanului, *ibidem*, p. 377.

penirea stolnicului Constantin în toate trebile țării, și prin intrigi reușiră a' l înlătura câte puțin din covârșitoarea lui poziție. Stolnicul se supără și supărarea lui se îndreptă nu în contra autorilor intrigilor, ci în contra aceluia ce le plecase o ureche prea lesne ascultătoare ¹³⁶.

Cât timp trăise Șarban Cantacuzino vornicul, fiul lui Drăghici spătarul, „om prea strașnic și cuminte nimine nu îndrăsnise a pune zavistie între Brancovanu și Cantacuzinești, fiind că și unchiul lui, Constantin stolnicul, și Mihaiu spatarul nu eșiau din cuvântul lui, iar după moartea lui (întâmplată cam pe la 1712) curând după aceasta au intrat vrajba între Brancovanu și Cantacuzinești”. mai ales dela fuga lui Toma spatarul, Brancovanu bănuind că această catastrofă i-ar fi venit cu știrea stolnicului Constantin. De acea nici Brancovanu nu avea cuget bun asupra Stolnicului Constantin și-a fratelui acestuia Mihaiu. El căută de mult să scape de ei, prin moarte, și eră deci vorba numai de care din ei va surpă pe celalalt. Genealogia Cantacuzineștilor raportând aceste dușmării amestecate, socoate că tot poate cineva vinui pe Constantin Stolnicul pentru că mai de hulit este fapta cea săvârșită decât cea ce ei socoate că putea să se întâmple ¹³⁷.

Brancovanu eră bătrân și obosit de luptă, tocmai acuma când ar fi avut nevoie de toată energia primilor săi ani spre a înlătura greaua cumpănă ce se apropia de el. Apoi pungile nu mai puteau avea efectul de mai înainte. Amenințarea din partea Rusiei făcuse să tresară până în fundul inimei Turcilor simțimântul primejdiei. Instinctul le spusese mai clar încă decât calculele politice că în Ruși se manifesta un dușman, nu numai al puterii, ci chiar al existenței lor, dar această presimțire instinctivă avea și un motiv rațional, anume acela că în țarul Rușilor se sculase asupra împărăției turcești proteguitorul firesc al popoarelor ortodoxe care alcătuiau marea majoritate a supușilor sultanului în părțile europene. Turcii, deși învingători în lupta dela Prut, înfălesese că nu eră să se încheie, odată cu primul, și ultimul act al luptelor lor cu reprezentantul ortodoxismului. Ei vroiau deci să stârpească, din rădăcină chiar, uneltirile îndrumate de acesta în imperiul mahometan, și trebuiau deci prin o pedeapsă cumplită să vâre groaza în toți acei care ar îndrăzni să mai dea mâna cu dușmanul de moarte al împărăției lor. Iată cauza mult crudului exemplu pe care sultanul vroi să'l dea cu Brancovanu.

Deși Turcii nu au nevoie de dovezi spre a jârfti pe un om temerilor sau răsbunării lor, totuși ei căpătară asupra lui Bran-

¹³⁶ „Son premier ministre” cum îl califică un raport al lui Wackerbart din 1698, *Doc. Brancovanu*, de N. Iorga, p. 9.

¹³⁷ *Geneologia Cantacuzinilor*. ed. N. Iorga, p. 309.

covanu cele mai zdrobitoare probe, anume însăși corespondența lui cu Nemții și cu Rușii, luată din arhiva sa de unul din numeroșii aderenți ai Cantacuzineștilor. Radu Popescu spune anume asupra acestei însemnate împrejurări. „Astfel de ajutorință a făcut Stefan Cantacuzin vărului său Constantin Vodă. In loc să-i facă bine pentru binele ce au avut casele lor dela dânsul, el cu acest fel de lucru îi ajuta și-i răsplătia. Cu toate aceste, ce se nevoia Stefan pentru stângerea vărului său, lui Constantin Vodă, n'ar fi putut nici el nici feciorii lui; numai hoțul cel bătrân, tată său Constantin stolnicul, știind toate tainele nepotu-său Constantin Vodă, pentru că i le spunea toate, avându'l ca pre un unchiu și ca pre un tată, *au știut și cărțile dela Nemți și dela Muscali, care îi făcuse acei împărați hrisoave să fie el și ficiorii lui prințipi, cneji, și luându-le de unde au fost le au dat imbrihorului*”¹³⁸.

Din acel moment peirea lui Brancovanu eră hotărâtă și se desbăteă în Constantinopole numai modul de a-l prinde și a-l împedeca de a fugi în țara nemțască. Că Brancovanu nu află nimica despre îngrozitorul pericol ce se apropia de capul său, nu este de mirare, când toată încunjurimea lui eră o haită de trădători, care se bucura de pe acuma de bucățica de pradă ce eră să-i cadă în gură din dărăpănarea strălucitei sale case.

Pentru a-l adormi și mai bine, Turcii se prefac, acuma când interesele politice nu mai ocupau cu atâta ascuțime curțile orientului, a discuta cu Brancovanu niște întrebări teoretice, vroidnd să convingă pe domnul muntean că sultanului se cuvinea singur titlul de împărat roman, pe care 'l uzurpase acel al Germaniei. Și dovada lor eră foarte simplă, ba chiar în destul de logică: „Dela August, cârmuitorul lumii, puterea universală trecu la Constantin cel Mare, care zidi Roma nouă și mută scaunul împărăției la Constantinopole. Prin moștenire, acest drept de domnie universală merse până la ultimul Paleolog, care muri vitejește pe zidurile cetăței primului Constantin. După Paleologu, tronul bizantin căzu cu toate drepturile sale în mâna sultanilor victorioși. Deci sultanii sunt moștenitorii împăraților Romei, și prin urmare ei au dreptul domniei universale, iar nu împăratul așa numitului sacru imperiu roman al națiunei germane”¹³⁹.

Și nu se poate tăgădui că Turcii aveau cel puțin tot atât dreptul de a se considera de moștenitorii lui August, ei care răs-

¹³⁸ Radu Popescu în *Mag. ist.*, IV, p. 32. Și *Genealogia Cantacuzinilor* p. 330 (ed. Iorga, p. 303) spune că Constantin stolnicul posedă toate copile corespondenței lui Brancovanu cu împărățiile vecine. Comp. Ath. Comnen Ipsilante p. 461.

¹³⁹ Scrisoarea marelui cancelar al curței otomane către Brancovanu privitoare la această chestiune din anul 1712, Hurm. *Doc.*, *Supl.*, I, p. 425.

turnase imperiul de Răsărit ca și urmașii oardelor barbare care puseseră un capăt celui de Apus. Turcii însă se apucau acum de făcut teorii asupra dreptului lor la monarhia universală, lucru ce nu le venise nici odată în gând, cât timp o avușe de fapt. Acuma căutau să înlocuiască cu teoria faptele ce le scăpau din mâni în toate părțile.

Nu știm ce va fi răspuns Brancovanu la această stranie misivă. Fără îndoială însă că Turcii vroiau să 'l momească, să 'l înșale dându-i spre cugetare asemenea ghicitori, când pe de altă parte puneau totul în lucrare spre a-l stânga de pe fața pământului. Vom vedea cum Turcii schimbă în 1710 pe Neculai Mavrocordat din Moldova, și rânduiră aice pe Dimitrie Cantemir înadins ca omul cel mai harnic spre a prinde pe Brancovanu. Dimitrie Cantemir în loc însă de a da el de gât sultanului pe acel ce uneltea cu Rușii contra împărăției sale, trădă el însuși pe Turci și trece în partea lor într'un chip încă mai văzut de cât domnul Munteniei.

Mihaiu Racoviță însă stătea fără domnie la Constantinopole. El luă asupra-și de a trăda pe Brancovanu viu în mâinile vizirului, „om păgân rău peste samă de nu folosia nimărui dare”, cum îl caracterizază cronicarul¹⁴⁰. Racoviță ce se află în legături de familie cu Cantacuzinești¹⁴¹, trimite știre Cantacuzineștilor din Muntenia spunându-le că mazilirea lui Brancovanu este gata; numai să răspundă ei dacă nu cumva va fugi sau nu se va întâmpla vre-o răscoală. Mihaiu Cantacuzino ie toate asupra lui, numai să vină firmanul de mazilire, jurându-se pe capul lui că 'l va da pe Brancovanu viu în mâinile Turcilor Vizirul auzind asemenea făgădueli din gura lui Racoviță, cere acestuia un zapis înscris, că dacă se va întâmpla altfel, să dea sama. Dorința de domnie orbise atâta pe competitor, în cât nu stătu la gânduri de a da acel înscris, care nu însămnă nimic mai puțin de cât să-și vadă capul pe tipsisie la caz de neizbândă.

Vizirul trimite atunci pe Mustafa aga cu puțini oameni și cu două firmane, unul de mazilie pentru Brancovanu, altul îndreptat cătră toată boierimea ca să dea de grumaji pe domn. În timpul ce Mustafa călătoria cătră Muntenia, fiica lui Brancovanu se îmbolnăvește foarte greu și moare, puține zile înaintea catastrofei ce eră să se întâmple. În delirul ce o apucase înaintea morței, ea spunea că vede o mulțime de Turci, care vin să iee pe tatul ei și să 'l ducă la Constantinopole¹⁴². Precizare prea adevărată a nenorocirilor viitoare.

¹⁴⁰ Neculcea în *Lelopisefe*. II. p. 384.

¹⁴¹ Cron. anonimă în *Mag. Ist.*, V, p. 177.

¹⁴² Del Chiaro, p. 179.

Mercuri înaintea Paștilor în ziua de 4 April 1714 aga descalecă în București la curțile domnești, prinde toate porțile și declară pe Brancovanu de mazil¹⁴³. Domnul auzind această veste înfiorătoare sare la ferești, strigând din răsputeri pe armata sa : „Slujitori, slujitori, unde sunteți? nu mă lăsați”! Boierii însă se retrăsese cu toții, luând și pe slujitori.

Aga trimițând să cheme pe câțiva din boieri. aceștia ieu pe domn în chizășia lor că nu va fugi și îl pun sub pază, până a doua zi când sosește imbrihorul care trebuia să'l ducă la Constantinopole. „Mare jale eră a privi cineva atunci un domn vestit ca acela, îmbătrânit în domnie; bocete și țipete în fetele și nurorile lui; ci pre toți i-au strâns cu mare pază și groază la un loc și pre feciori și pre gineri, și nimic zăbovind ci tot în grabă l'au gătit să'l porneasă mai curând”¹⁴⁴.

Când eși Brancovanu din București (24 Mart 1714), tot norodul, cu mic cu mare, alerga după el vărsând lacrimi îmbeșugate. Părea că ar fi întovărășit carul lui de moarte! Și într'adevăr unde se ducea Brancovanu aiure decât la o sigură peire.

Ajuns la Țarigrad el fu aruncat în închisoarea celor șapte turnuri, și anume în o cameră întunecoasă așezată adânc sub fața pământului. Aici fu supus torturei împreună cu toată familia lui spre a destăinui unde își ținea ascunse comorile sale, despre care se povestea în Constantinopole lucruri de necrezut. Ceeace întrecea însă orice cruzime eră, că aceste cazne se aplicau tatălui înaintea copiilor și a mamei, și acestora înaintea părintelui lor¹⁴⁵.

Cu o zi înainte de execuțiune se prezentă înaintea lui Brancovanu Bostangi pașa și i spuse că dacă până în 5 luni ar da 20.000 de pungi, nu numai că va fi iertat dar încă va fi și restabilit în domnia țării sale. Se cerea lui Brancovanu nimic mai puțin de cât 10.000.000 de lei. Atâta n'avea nici el. Luând această propunere absurdă ca o insultă adusă nenorocirei lui, Brancovanu nu se putu stăpâni de a vorbi grele cuvinte la adresa sultanului. Dar inima lui începuse a se împietri atât la durerile fizice cât și la acele morale, și într'adevăr că această împietrire îi eră de nevoie.

Duminică în ziua de 15 August fostul domn al Munteniei fu dus împreună cu trei fii ai lui: Constantin, Radu și Mateiu și ginerele său Enache Văcărescu¹⁴⁶, la un chiosc de

¹⁴³ Del Chiaro, p. 179.

¹⁴⁴ Nec. Mustea în *Letopisește*, III, p. 61.

¹⁴⁵ Andrea Memmo bailul vanețian cătră dogele, 13 Iulie 1714 în *Revista p. Istorie* II, p. 143 Comp. Steinvillie cătră consiliul de rășboiu, 18 August 1714. *Hurm. Doc.*, VI, p. 135.

¹⁴⁶ Brancovanu avu 4 băeți și 7 fete. Băeții erau : 1. *Constantin* cel mai mare, însurat cu fata vornicului Lupu Balș din Moldova; 2. *Ștefan* însurat cu

lângă malul mării, unde se afla sultanul. Acesta poftise aice pe ambasadorii mai multor puteri, anume ai Rusiei, Germaniei, Franței, Angliei, Veneției, Olandei și Svediei, căci sultanul vroia ca cumplitul val al urgiei sale să inunde toată Europa cu spaimă și îngrijire.

Înainte chioscului se afla o mică piață unde victimele erau să fie executate. După ce sultanul îi muștră prin câteva cuvinte pentru necredința lor, „gâdele îi puse de ingenunchiară unul lângă altul la oare care îndepărtare. După ce le dete voie să facă o scurtă rugăciune, el sbură dintr'odată capul giurerelui lui Brancovanu; după aceea pe acel al feciorului celui mai mare, apoi al celui al doilea. Când fû să ridice sabia pentru a tăie capul celui mai tânăr, în vârstă numai de 16 ani, acesta îngrozit de moarte se rugă de sultanul să'l ierte, făgăduindu-i să se facă Turc. Iar tatăl auzind vorbele fiului său îl muștră și-i spuse să moară mai bine de o mie de ori decât să se lepede de legea lui. Atunci copilul zise gădelui „vrau să mor creștin lovește”, și îndată gâdele îi răteză capul și lui ca și celorlalți. În sfârșit omorâ și pe părintele lor. Trupurile lor fură aruncate în mare, iar capetele lor fură preumbrate prin târg, apoi expuse înaintea mării porți a seraiului unde stătură trei zile¹⁴⁷. „Ce inimă impetrită ar fi fost aceea să nu plângă atunci? Hai lume! cum se înșală oamenii și nu se pot sătura de dragostea

Balașa, frica vistierului Ilie Cantacuzino tot din Moldova; 3. *Radu* care fu logodit cu fata lui Antioh Cantemir; 4. *Malcu*. Fetele: erau 1. *Stanca* măritată după Radu Iliasi; 2. *Maria* după Constantin Duca; 3. *Ilinca* după Scarlat Mavrocordat; 4. *Safta* după Iordache Crețulescu; 5. Anca după Enache Văcărescu; 6 *Balașa* după Manolache Lambrino; 7. *Smaranda* după Șarban Logofătul. Din căsătoria lui Constantin primul fiu cu fata vornicului Balș născu *nepoțelul* de care vorbesc cronicarii. Acest nepoțel fu Constantin Logofătul, care avu de fii pe *Neculai Brancovanu* și pe *Manole Brancovanu*. Neculai nu avu copii, iar Manole, însurat cu Zoe D. Sturza, născu pe *Grigore Brancovanu* fundatorul spitalului ce poartă numele lui, și o fată, nevasta marelui ban Băleanu și muma lui *Neculai și Emanoil Băleanu*. Grigore Brancovanu și nevastă-sa Safta Balș n'avură copii. Această de pe urmă avu o soră măritată după un Mavrocordat cu care avuse o fată, *Zoe*. Pe această fată o adoptă Grigore Brancovanu și o mărită după principele *Gheorghe Bibescu*. Din această căsătorie a Zoei Mavrocordato Brancovanu cu principele Bibescu născură 1. principele *Grigore Bibescu* Brancovanu însurat cu Ralu Musurus; 2. pr. *Nicolae Bibescu* însurat cu Elena ducesă de Elchingen 3. pr. *Gheorghe Bibescu* însurat cu Valentina de Caraman-Chumay; 4. pr. *Alexandru Bibescu* însurat cu Elena Epureanu; 5. Domnița *Eliza* măritată după I. A. Filipescu; 6. Domnița *Caterina* măritată după generalul I. Em. Florescu; 7. Domnița *Zoe* măritată după G.Gr. Cantacuzino. După genealogii particulare în Gion *Ludovic XIV și Brancovanu* p. 394 nota 19 corectată de principele Gh. Bibescu. *Domnia lui Bibescu I* p. 456 tabloul genealogiei. Comp. pentru copiii Brancovanului. *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 440 și urm.

¹⁴⁷ În afară de cronicarii care istorisesc această tragică întâmplare, ea este atestată de mai mulți marturi oculari, precum bailul Veneției *Andrea Memmo* în o scrisoare a lui către dogele din 31 August 1714 (Revista pentru Istorie II, p. 144). Am reproduș în text povestirea călătorului francez La Mettraye *Voyage*

ta, și la ce sfârșit îi aduce pre cei ce urmează voei tale? Fum și umbră, visuri și păreri este cinstea ta !”¹⁴⁸.

Astfel peri Constantin Brancovanu.

Domnia Brancovanului caracterizază mai bine de cât ori care alta sistemul politic căruia erau supuse prin puterea împrejurărilor țările române, acela cu două fețe. Deși toți domnii care au vrut să se mențină au fost nevoiți a’l aplica mai mult sau mai puțin, poate că dela Vlad Dracul nu s’a mai întâlnit un alt domn care să’l practice cu mai multă statornicie. Toată domnia Brancovanului nu este decât o vecinică cotigire între cele două puteri, cea dela Nord și cea dela Sud ce se băteau asupra capului său; mai întâi Austria cu Turcia, apoi Rusia cu această din urmă. Tendința lui supremă eră însă d’a sta bine cu amândouă deodată, învărtitură gimnastică care-i izbuti de multe ori în lunga sa domnie. Așa am văzut bunăoară cum Turcii singuri îl scuzau cătră Francezi, că el fusese nevoit a fățări prietinia cătră împăratul spre a se putea menține în scaun, și Germanii pe de altă parte uită până și lovitura fățișă pe care li o dă la Zernești, de îndată ce el le făgăduiește sprijinul său ascuns în potriiva Turcilor. În relațiile sale cu Rușii și cu Turcii se caracterizază și mai bine șovăitoarea lui purtare. El ie bani dela Ruși spre a le aduna proviant și dă Turcilor 300 de pungi spre a nu fi îndatorit să pășască contra noilor săi prietini. Pe de altă parte stă cu oștirea lui adunată la Urlați fără a se da pe față în partea Rușilor, așteptându-i să vină mai întâi în Muntenia pentru a se hotărâ atunci. Când vede însă că Toma Cantacuzino au trecut la Ruși, se sparie și părăsește pe aceștia, dând toată zahareaua cumpărată din banii rusești oștirilor suzeranului său, dar restituind Rușilor banii ce-i promise dela ei.

Brancovanu caută să-și aibă totdeauna porțița deschisă spre a se da în partea celui mai tare. Până însă să se desemneze în luptă, care din cei doi protivnici eră să rămână deasupra, el trebuia să se miște între două ape, să cotigească, să țină cumpăna, până ce momentul critic va fi sunat. Nu se poate tăgădui că Brancovanu în lupta dintre Nemți și Turci documentă că poseda atare artă într’un grad cu totul înalt, și dacă în acea dintre Ruși și Turci, el dădu de greș, vina nu fu atâta a lui cât

en Europe. Asie, Afrique, La Haye, 1727, II, p. 206, care eră în ziua de 15 August 1714 în Constantinopole. Este curios că povestirea lui La Mottraye în privirea copilului celui mai mic al lui Brancovanu consună aproape din cuvânt în cuvânt cu acea a cronicarului Moldovan Neculai Mustea, *Letopiseșele*, III, p. 62. Brancovanu muri în vârstă de 61 de ani. El domni 27 de ani și eră de 34 de ani la suirea în scaun Del Chiaro, p. 147. Aداuga. Villelongue către Voltaire 1730 în N. Iorga *Acte și Fragmente* II, p. 101 multe alte descrieri ale săngerosei drame în Iorga — *Constantin Vodă Brancovanu* p. 51 — 81 Rapoarte olandeze *ibidem* p. 128 — 151 Rapoarte germane în Giurescu și Dobrescu. p. 259 și urm.

¹⁴⁸ Nec. Mustea *Letopiseșele*, III, p. 63.

a dezvoltării prea răpezi a unor împrejurări, pe care nimene nu le putea prevedea.

Acest sistem politic care este nevoit să lovească prea în față toate principiile cele mai elementare a le moralei și buneii credinți, care este împins a nu mai cunoaște nu numai sfințenia cuvântului dar nici chiar acea a jurământului, eră din nefericire singurul pe care țările române îl mai puteau întrebuița ca armă în crâncena și desperata lor luptă pentru traiu. Așazate între niște vultani cumpliți și având o poziție pe jumătate neatârnată, ele trebuiau să îngrijască, ca fiecare ființă viețuitoare, de păstrarea existenței lor sub îmboldirea instinctului de conservare. La început ele luptase cu arma în mână pentru mântuirea vieții lor, și vitejiile săvârșite de ele înminunase lumea. Eră epoca eroică, acea a lui Ștefan cel Mare. Mai târziu, când puterea otomană începu a mai slăbi și se înălță în fața ei acea a Germaniei, vitejia de și se mănține, începū a se împărechia cu cotigirea în spre cel mai tare; eră epoca lui Mihaiu Viteazul. Când nervul împrotivirei fu cu totul tăiat, instinctul conservării îmbracă această de pe urmă formă, arma celor slabi și sirenția vulpei în loc de curajul leului, politica cu două fețe, care și găsește suprema ei expresie în persoana lui Brancovanu. Ștefan cel Mare, Mihaiu Viteazul, Constantin Brancovanu, însamnă la câte un secol îndepărtare, o schimbare radicală în mijloacele de a asigura nevoia de traiu a poporului român.

Acest popor ajunsese, prin vitrigile timpuri prin care trecuse, a nu mai aveă nici o țintă pe pământ. Trecuse vremile acele în care el tindea spre lățirea teritoriului său, spre mărirea și întărirea ființei sale, tendință înăscută la toate popoarele. Dorința lui supremă ar fi fost acuma de a fi lăsat în pace să și ducă fără turburare fizica lui existență. Ce amestec puteă el vroi în lupta celor mari, din care numai urmări răle izvoriau pentru dânsul? Țările române ar fi dorit să păstreze neutralitatea în mijlocul mișcărilor dușmănești ce se ncingeau la marginile lor. Asemene lucru însă eră cu neputință, căci așazarea lor geografică între cei doi luptători, atrăgea numai decât pe nnul din ei ca să se folosască de bogatele și rodnicele lor ogoare. Am văzut câte slujbe nenumărate făceau ele Turcilor. Brancovanu este învinovățit de Francezi mai ales cu acea că ar procura Nemților proviant din țara lui, și Rușii când se apropie de țările române le cer înainte de toate ajutoare în de a le mănăcării. Ele trebuiau deci, vrând nevrând să iee parte la luptă; dar pentru a micșora pe cât se putea sorții primejdiei, aplicau sistemul politic caracterizat mai sus.

Dacă din istorie putem trage învățături asupra direcției de dat purtării noastre în viitor, după îndreptarea luată de ea în trecut, atunci vedem că totdeauna zădarnice au fost silințele țărilor române de a rămânea neutrale în lupta urieșilor ce le

încunjurau. Tot așa vor rămânea lucrurile și de acum înainte, de oarece o asemenea poziție nu le este invoită din o pricină firească, peste puțină de schimbat, așăzarea lor geografică, și împrejurările mai noue au confirmat încă odată vechea legă din trecut.

7. PERSONALITATEA LUI BRANCOVANU

Ca om politic. — Constantin Brancovanu este una din rarele excepții cari întârzie peste sorocul obișnuit pe scaunul domniei sale, în care el stă vr'o 25 de ani. Acest simplu fapt ne arată că el trebuie să fi fost o fire de om deosebită, ca să se poată mântine în scaunul cel șubred al unei țări române a patra parte dintr'un veac. Deși nu poate fi îndoială că meșteșugurile puse în lucrare de el pentru cauză, Poarta Otomană îi învoiră în mare parte această îndelungată zăbovire pe tronul Munteniei, totuși dacă ne gândim la vremurile grele în care el a domnit, când Poarta purta două mari războaie care trebuia să aducă asupra domnului român cele mai mari greutateți, și că aceste împrejurări provocase în Moldova schimbări peste schimbări de domni, trebuie ca mintea lui Brancovanu să fi fost de-o ghibăcie cu totul afară din cale, pentru ca el să stea în tot acest răstimp de strață pe tronul muntean, care tremura sub loviturile sale ca o sârmă întinsă între doi pari, pe care Brancovanu săvârșia voltele și săriturile lui ca cel mai deplin acrobat politic ce au stătut vreodată în capul popoarelor.

A șovăi și a colți neîncetat pentru a se de partea celui mai tare, iată caracteristica acestei politici urmată de Domnii noștri în vremurile de zbucium ale ticăitei noastre soarte, politică necunoscută pe atunci când vlaga și conștiința poporului eră încă vie în el.

Și de acum înainte când prin o soartă priincioasă am ajuns iarăși stăpâni pe voia noastră, să nu mai umblăm în clătinări și așteptări îngăduite numai celor slabi și bicisnici ci cu pieptul deschis să ne aruncăm în vâltoare când e vorba de a ne apăra traiul de a aduce la îndeplinire visul nostru de veacuri.

Brancovanu ca ziditor de lăcașuri. — Domnia lui Constantin Vodă nu este însemnată numai ca izvodiri politice. Ea mai are și o însemnată culturală din care o parte cea referitoare la clădiri arhitectonice o vom analiza-o aici, lăsând ca partea ei curat intelectuală s'o analizăm odată cu starea de cultură a întregii epoce de care se ține.

Brancovanu în privința patimei de zidiri samănă mult cu strămoșul său Neagoe Basarab din a cărui spiță se trage¹⁴⁹.

¹⁴⁹ Familia Brancovanu este originară din Brancovicii sârbi. Vălcu Brancovici perind într'o luptă contra Turcilor, fiul său al cărui nume nu s'a pă-

În deosebire însă despre evlaviosul Domn din care a răsărit după bunica lui, el n'a îmbogățit atât lavrele streine ale mănăstirilor grecești cât propria lui țară cu clădiri frumoase și aceste sunt nu numai de a cele închinat bisericii ci ele, slujiau și pentru îndemânatică și luxoasă lui locuință.

Dintre locașurile sfinte, Brancovanu ridică întâiu mănăstirea Hurezul nu departe de Râmnicul Vâlcei lângă mănăstirea Arnota a lui Matei Basarab. Drept conducător al lucrărilor însărcinat pe Pârvul Contacuzino fratele mamei lui fiind înlocuit după moartea acestuia cu Cernica Știrbei. Meșterii lucrători atât ai acestei mănăstiri cât și ai celorlalte clădiri ale lui Brancovanu fură Manea zidarul (adecă arhitectul) sârbul Vucasin piertarul și Istrati lemnarul, iar ca zugrăvi lucrări grecii Constantin și Ioan și patru români: Andrei, Stan, Neagoe și Ioachim care spun în inscripția pusă de ei că „au zugrăvit o cum alta nu este” Clopotele se aduc dela Viena din magazia lui Frantz Zechender.

A doua mănăstire clădită de Brancovanu este erezată în cealaltă parte a Țării, lângă Râmnicul Sărat, mai mult în formă de cetate pentru a fi spre apărare de năvălirile Tătarilor. A treia mănăstire este Mamul lângă Drăgășani, prefăcută în piatră din o clădire de lemn ridicată de Buzești. În afară de aceste mănăstiri Brancovanu mai zidește și o biserică în Făgăraș, Sf. Gheorghe Nou din București unde corpul său jărtfit pe malurile Bosforului fu înmormântat, Mănăstirea Brancoveni lângă Piatra Olt, Biserica dintr'o zi din București, Sf. Ion grecesc tot de acolo și mănăstirile Surpatele în Județul Vâlcea, Viforâta lângă Târgoviște, reinnoește apoi mănăstirea Dealul cea zidită de Radu cel Mare. Pe lângă aceste clădiri special bisericești, Brancovanu mai adăogea câte un paraclis la toate palatele și chiar la conacul lui unde poposiă în desele lui strămutări prin țară.

Dintre palatele lui Brancovanu însemnăm întâiu Curtea Domnească din București ce se rădică acolo unde se află astăzi Piața Sf. Anton, Palatul din Târgoviștea, Curțile din Potlogi sat lângă gara de astăzi Titu, Curtea din Brancovanu, cea din Sâmbăta de jos și în fruntea tuturor frumosul palat dela Mogoșoia lângă București. Pe lângă aceste reședințe, mai multe conace.

Arhitectura tuturor acestor clădiri atât lumești cât și religioase are un caracter unitar așa că s'ar putea cuprinde în rostirea de stil Brancovenesc.

strat, vine la sora lui în Muntenia, soția lui Neagoe Basarab, și rămânând aici devine stârpea din care se trag Brancovenii care-și romanizară numele lor din Brancovici în Brâncovanu. Comp. *Geneologia Cantacuzineștilor*, ed. Iorga p. 80 Preda Brancovanu cel ucis de Mihnea fusese însurat cu o nepoată a lui Mateiu Basarab de unde vine înpreunarea numelui de familie de Basarab-Brancovanu. *ibidem* p. 72.

Stilul este bine înțeles un derivat al celui bizantin, cu coloanele în trup scurt prevăzute uneori cu baza în formă de potiruri de acantă cu capitellurile foarte variate însă de formă bizantină, chiar și atunci când, ca la palatul din Mogoșoaia, ele imitează pe cel corintian.

Aceste coloane susțin arcuri de bolți pe care se reazimă o superstructură masivă. Șirul de bolți alcătuiesc galerii fie exterioare, dătătoare de lumină pentru lăuntru clădirii, fie interioare. Forma este învderat arabă și română cu acelaș fel de construire dela palatele și bisericile maurești din Spania ca Alcazarul, Generaliful, Alhambra. Deosebirea este în eleganța mult nai mare a zidurilor arabe născută din înălțimea și subțietatea mai mare a coloanelor față cu greutatea mai rostită a masivelor suportate ceace le dă o arătare de ușurință în ducerea greutateii ce le apasă.

Această formă care predomină în toate arhitectura clădirilor lui Brancovanu se regăsește în germen încă înainte de el, bună oară în formele arhitectonice ale mănăstirii Comana a lui Radu Șarban. Corpul coloanelor este apoi vârgat de săpături, nu drepte (canelate) ca la coloanele grecești, ci în spirală ca la turnurile dela Mănăstirea Curtea de Argeș, așa că fac efectul cam nearhitectonic și protivnic legii stabilității, de a cădea una asupra celeilalte. Pe la baza fiecărei bolți trece câte un drug de lemn sau de fier care închide forma ei rotundă, nerăspunzând însă unei nevoi practice, ci numai în scopul de a odihni privirea pare a fi coarda ce strânge arcul bolței.

Arhitrave și frize împodobite lipsesc, și superstructura coloanelor până la acoperământ e netedă, tăiată numai de un brâu chiar sub strășină care este eșită afară mult mai mult decât la clădirile apusene. Toate fereștile, ușile și alte amărunțimi sunt înconjurate de chenare foarte frumos săpate în linii geometrice sau forme vegetale în care predomnește foaia de acantă.

În deobște arhitectura tuturor clădirilor lui Brancovanu lasă întipărirea ușurînței și eleganței formelor, mulțamește ochiul și are caracterul adevărat artistic, caracter ce nu se întâlnește la pictura noastră veche, care, cum vom vedea-o la vale, este toată urâtă și nu a putut da naștere unui stil românesc ca cel ce a răsărit din arhitectura veche a țărilor române ¹⁵⁰.

¹⁵⁰ Asupra clădirilor lui Brancovanu, vezi mai multe studii în *Buletinul Monumentelor istorice*, Hurezul în I, 1 și 4; II, 1, 2, 3, 4, III, 1, 4, Curțile dela Doicești, II, 3; palatul dela Mogoșoaia, II, 4;—Potlogii, III, 2; Conacele IV 2. Adaugă și Virgiliu Drăghiceanu, *In amintirea lui Constantin Brancovanu* Buc. 1914 passim.

II

ISTORIA MOLDOVEI

DELA CONSTANTIN DUCA PÂNĂ LA FANARIOȚI

1693—1711

1. DELA CONSTANTIN DUCA LA MIHAI RACOVIȚĂ 1693—1703

Constantin Duca, 1693—1696. — Ginerile lui Brancovanu vine în Moldova prin postul sfântului Petru, însoțit de o bună parte din creditorii săi, între care mai mulți Greci ¹.

Cu venirea lui în scaun se schimbă de îndată poziția familiei și partidei Costineștilor, care din persecutați și pedepsiți ce fusese sub Cantemir, devin ei o urgie pentru dușmanii lor. Eră firese lucru ca Duca să se razime pe partida protivnică Cantemireștilor, întru cât aceștia numărau doi candidați la domnie, pe fiii răposatului domn: Antioh și Dimitrie. Constantin Duca cum vine în Iași, mărită pe sora sa Elena după fiul lui Miron Costin, cronicarul Neculai Costin, căruia îi dă și hătmănia ².

Bogdan hatmanul și Iordache Ruset vistiernicul fugise înaintea noului domn. Costineștii, ajunși la putere, răsbună într'un chip cumplit moartea lui Miron și a lui Velicico, luând la prigonit familiile celor doi fugiți, jăfuindu-le casele și cofiscându-le averile.

Implinindu-se însă termenul pentru datoriile nebunești făcute de Duca în Țarigrad, creditorii a căror număr se mai adăugea pe zi ce mergea, încep a cere tot cu mai mare stăruință răspunderea lor. Fiindcă Brancovanu eră garant pentru ele, grăbește pe Duca cu plata banilor, și acesta neputând găsi sumele trebuitoare, introduce și în Moldova darea cea uricioasă scoasă de Brancovanu în Muntenia, văcăritul ³. Moldova care eră cu totul sărăcită prin

¹ Neculcea în *Letopisete*, II, p. 272.

² Neculcea, în *Letopisete* II, p. 274. Comp. N. Mustea, *ibidem*, III, p. 28.

³ Neculcea *ibidem*.

faptul că Leșii ocupau partea ei muntoasă, iar Turcii și Tătarii șesurile ei, simte mult mai greu decât Muntenia introducerea acestei dări ce aduce asupra domnului blăstămul întregii populații. „Lacrimile sărăcilor, observă însă cronicarul, nici soarele nici vântul nu le pot usca”⁴. Intr'al treile an al domniei lui Duca Turci trimiț vr'o 900 de cară cu provizii luate din Muntenia la Camenița⁵, cu paza transportului cărora este însărcinat domnul Moldovei. Leșii aflând despre aceasta, prin o arătare plecată din Iași dela dușmanii domnului, trimiț în grabă un corp de oștire care atacă transportul, împrăștie pe paznici și răpesc tot proviantul⁶. La grea cumpănă ajunsese atunci domnia lui Duca Vodă, de oarece seraschierul Deltaban p șa dela Oblucița îl denunță Porței, ca pe un om necredincios, și în orice caz ca nedestoinic de domnie. Șocrul său însă, Brancovanu, îl scapă de mazilire, cu toate silințele puse de hatmanul Bogdan și Iordache vistiernicul pentru a exploata lucrul cu ajutorul lui Caraiman pașa de Camenița, vărsând și sume însămnate de bani în Constantinopole.

În curând însă neînțeleptul Duca mai adună încă și alți nouri pe capul său. El pune să ucidă pe un rezident al comitelui Tököly care stătea în Iași, și purta corespondență cu Franția prin Moldova, și în sfârșit face o greșală și mai mare, care cu greu putea fi îndreptată chiar și de banii lui Brancovanu : anume Turcii trimițând în Iași pe un capigiu care să iee banii haraciului și tot odată să cerceteze despre purtarea lui Ducă Vodă, și să 'l mazilească dacă 'l va simți umblând cu vicleșug, Duca Vodă pentru a scăpa de pericolul ce'l amenința, nu se apucă de nimic mai puțin, decât cheamă vr'o câteva sute de ostași ce încunjurau cetatea Neamțului, cea ținută de Poloni, și 'i pune să atace într'o dimineață casa postelnicului Constantin Ciobanul, unde Turcul era găzduit, îl prinde și'l omoară împreună cu cei mai mulți din întovărășirea lui. Brancovanu se temu a stărui și de astă dată atât de mult pentru ginerele său compromis atât de rău prin uciderea Turcului. El îl sfătuește însă să atace pe Leșii care țineau cetățile Moldovei, și dacă ar izbuti în ceva față cu ei, își va crea un titlu de recunoștință la Turci. Duca trimițte de sârg un corp de Moldoveni sub hatmanul Antioh Jora, care înlocuise pe cumnatul domnului Neculai Costin cu care Duca se certase din pricina răului sfat ce i'l dăduse cu

⁴ Asupra stărei Moldovei vezi un raport al lui Alex. Zeni din 8 Mai 1693. *Hurm. Doc.* V, 2, p. 246 : „Il moderno nuovo principe di Moldavia figlio de quondam Duca si trouva in un paese tutto desolato et gia tutta la provincia si trova alli estremi che va agonizzando, mentre spesso dalli Tartari a da Turchi è stata visitata”.

⁵ În *Condica veniturilor și cheltuelilor Munteniei*, p. 137, găsim în acest an 7203—1695, scoasă într'adevăr o dare de 45.500 de lei pentru *zahareaua Cameniței*.

⁶ Vezi un raport din 18 Ianuarie 1692 asupra acestei împrejurări. *Hurm. Doc.*, V, 2, p. 235.

uciderea Turcului. Jora bate pe un căpitan al generalului Iablonovsky, anume pe vestitul Turculeț care se deosebise prin multe izbâzi repurtate asupra Turcilor⁷. De și această victorie a lui Duca Vodă contra Leșilor, nu'l scutește de mazilire, totuși izbutește măcar a-i scăpa viața, pe care Turcii de altfel înfuriți pentru uciderea capigiului lor, nu ar fi lipsit a-i o râpi. Tot îi stătuse spre folos sfatul lui Brancovanu.

Duca sărbătoria tocmai într'un mare ospăț victoria repurtată contra Polonilor, când îi sosi vestea de mazilire. Doamna Maria auzind aceasta, începu a plânge și a „boci în gura mare, muntenește, de zicea : aolio ! aolio, că va pune taica pungă de pungă din București până în Țarigrad și zău nu ne va lăsa așa, și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt”⁸. Cât de minunat caracterizază bocetul principesei timpurile în care trăia !

Duca Vodă care avea atâta nevoie de sprijinul lui Brancovanu trebuia să urmeze în totul după inspirațiile lui ; mai ales în privirea politiceii interne. De aceea și zice cronicarul Neculcea că „Constantin Vodă întru această domnie d'întâi eră domn numai cu numele, că'l stăpâneau Muntenii, și pe cine ziceau Muntenii să-i boierească îi boieria, și ce ziceau Muntenii aceea făcea”⁹. În relațiile sale exterioare eră nevoit în aparență să se abată puțin dela politica lui Brancovanu, de teama Polonilor, care țineau cuprinsă jumătate de țară, și el urma deci înainte, ca și Cantemir, a mijloci corespondența între ambasadorul francez din Constantinopole și acel din Lehia. Ba chiar Duca făcea mai mult pentru Francezi : le mijlocea și corespondența cu Tököly ; însă el avea de grijă de a deschide totdeauna scrisorile ce-i treceau prin mână, slujindu-se spre a săvârși această operație de iscusința unui Grec franțuzit numit „Neculai Deport, om învățat și telpiz” (viclean)¹⁰, și comunicând socrului său conținutul lor, apoi repecetluindu-le la loc și trimetându-le la destinație. Într'adevăr că Duca Vodă eră omul lui Brancovanu în Moldova, și că domnul muntean în timpul stăpânirii ginerelui său în această țară, eră domn pe ambele provincii. Dar el și plătea pentru amândouă.

Antioh Cantemir, 1696—1700. — Fiul lui Constantin Cantemir obținuse numirea sa cu deosebire prin stăruințele hanului

⁷ Acest căpitan este numit în mai multe documente contemporane „Tuikul famosissimo capo Valacco”, 10 Ianuarie, 1696. Hurm. *Doc.* V, 2, 279. „Turkul terore de Tartari”, 24 Aprilie, 1697, p. 280.

⁸ Neculca în *Letopiseșe*, II, p. 280. Duca fu despus cătră sfârșitul anului 1695, P. Vola c. Barbarini, 10 Ianuarie 1696 aduce știrea mazilirei lui Hurm. *ibidem Doc.* V, 2, p. 279.

⁹ *Letopiseșele*, II, p. 281.

¹⁰ *Ibidem*, p. 275, știre întârită și prin De Castagnères c. rege, 27 Fevruarie 1694. Hurm. *Doc. Supl.* I, p. 321 : „qu'un nommé Nicola de la Porta (schimbat de Neculcea în Deport) avait intrecepté quelques unes de mes lettres que j'avais écrites en Pologne”.

Tatarilor și ale lui Cerchez Mohamet pașa, imbrihorul. Brancovanu primise cu această numire o îndoită lovitură : depunerea ginerelui său și înlocuirea lui cu un dușman vădit ; dar el trebui să se supună și să îndoiască încă privigherea și paza cu care 'și încunjura mult clătinatul său scaun.

De îndată ce boierii pribegiți aud de mazilirea lui Duca, ei vin în Iași din cetatea Neamțului unde stăteau cu garnizoana polonă, și apucând pe domn încă neplecat, îl muștră și îl insultă înaintea capigiului, și după aceea pun și ei mâna pe ceea ce pot din averea domnului, spre a se despăgubi de jăfuirea pe care acesta, o făcuse în averile lor. Odată cu Bogdan hatmanul și Iordache Ruset visternicul se întorc însă în favoruri și ceilalți Cupărești din care Manolache Ruset este numit postelnic, iar fratele lui, Mihalache Chirița, ie postul de capuchihae la Constantinopole. El inaugurează însă foarte rău această nouă carieră, primind puțin timp după îmbrăcarea ei o zdravănă bătaie în plin divan dela Turci, numărate 80 de toege, pentru că, domnul său nu trimisese 20 de pungi de bani hanului Tătarilor ¹¹.

Cantemir cu toate aceste spre a nu fi neconținut dușmănit de periculoasele pungi ale lui Brancovanu, vra să se împace cu el și trimite de-i cere pe fiica lui în căsătorie. Domnul muntean îi impune însă drept condiție să ucidă pe Iordache Ruset visternicul și să alunge din toate dregătoriile pe ceilalți Cupărești, cerere la care Antioh Cantemir neputându-se învoi, zădărniciți împăcare aprinde și mai rău între ei flacăra urei. Incepe atunci o săpare mutuală la Constantinopole, care nu putea decât a fi foarte spre folosul Turcilor, îmbogățiți din două părți prin darurile domnilor rivali.

Antioh sămăna în multe priviri cu tatăl său, cu care se lovia și prin puțină lui știință de carte. Neculcea face astfel portretul lui : „eră om tânăr ca de 20 de ani, mare la trup, chipeș, cinstit și la minte așăzat, judecător drept ; minciunile și telpizlăcurile nu le iubia, la avere nu eră lacom, obicei nouă nu primea să le facă prea peste samă ; eră vânător și slujitor bun după firea tătâne-său ; spre partea celor răi eră strașnic să nu greșască fiește cine și fără de vreme cu dânsul ; eră credincios la jurământ și 'și ținea cinstit horba' ” ¹².

Potrivit cu acest caracter al său și videm pe Antioh Cantemir că ie măsuri măcar întru cât eră prin puțință spre îndreptarea nenorocitei sale țări, silindu-se mai ales să o împoporeze. El mută slujitorii ce ascultau de domnie și nu erau supuși boierești, din orașele în care stăteau pe la marginele țării, pe la vadurile Nistrului și ale Prutului, care mai ales se despoporase din pricina

¹¹ De Castagnère, cătră rege din 13 Mai 1696, p. 310 Hurm *Doc. Supl. I*, p. 340.

¹² *Letopisețele*, II, p. 282.

Tătarilor. Oamenii noi ce veniau în țară îi așeza cu ruptoare adică cu tocmeală știută, ca să dea bir numai de patru ori pe an¹³. Aceste măsuri însă le putu lua Antioh numai după încheierea păcii dela Carlovitz, trecerea Cameniței către Leși și strămutarea Tătarilor Nogai din Bugeac înapoi la Don, sperând că de acolo înainte urmând să fie pace între împărățiile vecine venise timpul de îndreptare a stărei locuitorilor. Mai ales se bucurase domnul și țara pentru părăsirea Cameniței de Turci, luându-se prin cesiunea acestei cetăți către Leși de pe capul Moldovei un adevărat cuib de vecinici nenorociri. Antioh Cantemir fu însărcinat de Poartă cu deșertarea acelei cetăți de Turci și cu predarea ei în mâinile Leșilor, și lucrul nu eră de loc ușor de făcut, fără vre o turburare, față cu graba Leșilor de a-și ocupa agonisita și cu zăbava Turcilor de a-și părăsi pierderea. Spune Neculcea că pe când se întorcea Antioh Vodă dela săvârșita predare a Cameniței, întâlni un urs foarte mare, rățacit prin șesurile Nistrului. „Și săriră toată oastea moldovenească și muntenească și nu’l putea ucide și au dat în câte va rânduri în Nistru și iar ieșia afară, și gonindu’l pe Nistru cu un pod, se suie pe pod și oamenii spărieți săriră de pe pod în apă. Câțiva oameni s’au împușcat, slobozind focuri să’l lovească și îmbulzindu-se oamenii se loviau ei în de ei. Nu eră curat; trei patru ceasuri toată oastea l’au gonit și de abia l’au ucis”. Acest urs eră imaginea vie a Turcilor pe care Leșii de atâta timp îi gonise din Camenița și pe care abia acuma ajunsese să-i răpue.

Prin slujba eminentă săvârșită de Antioh Cantemir cu atâta ghibăcie pe cât și noroc, el câștigase mult în ochii Porței otomane, și fratele domnului Dimitrașcu care stătea la Constantinopole, începî a amesteca el pe Brancovanu spre a lu’ domnia Muntenei. Acesta văzu în curând că dacă mai stătea Cantemir mult pe tronul Moldovei, putea să devină un pericol pentru poziția lui. O împrejurare mai ales face pe Brancovanu să s’îngrijască și mai mult de soarta lui și să grăbească încă silințele sale spre a răsturna pe Cantemir. Anume Dumitrașcu se însurase cu fiica lui Șarban Cantacuzino pe care o luase cu el la Constantinopole. Această domniță, frumoasa Casandră, fusese însă crescută în Transilvania, și cunoștea multe asupra relațiilor lui Brancovanu cu Nemții¹⁴, și domnului muntean nu-i convinea de loc ca dovadă vie a uneltirilor sale să stee cu vaza de cumnată de domn pe maulurile Bosforului. Brancovanu se puse deci pe lucru din răspuțeri, pentru a răsturna pe Cantemir. Tocmai pe atunci împrejurările îl slujiră de minune. Anume ambasadorul cel mare al Germaniei comitele de Oettingen mersese la Constantinopole, unde fusese primit cu cele mai mari onoruri din partea Turcilor. „Caftanele

¹³ *Ibidem*, p. 293. O scrisoare a lui Antioh c tre Patriarhul de Ierusalim întărește această a lui purtare. Vezi în Conv. literare, XXXI, 1892, p. 951.

¹⁴ Neculcea în *Letopiseșe*, II, p. 297.

cu care fu îmbrăcat el și întovărășirea lui erau prin excepțiune de ceace se făcă obicinuit, blănite cu blană de cacom. La audiența ce i se dădu se făcu înaintea lui plata Ienicerilor, și grajdiul întreg al padișahului cu toate hamurile cele împodobite cu pietre scumpe fu întrebuițat spre a-l aduce dela casa unui fost bei din Moldova unde el luase gazdă când se coborâse din corabie¹⁵. Acest fost bei al Moldovei eră Constantin Duca, care aveă un prea frumos palat pe malurile mării, și iscusitul candidat știuse să atragă în gazdă la el pe omul acela cătră care se întorceau acuma toți ochii din Constantinopoli¹⁶.

Duca însă nu mai stătea așa de bine cu Brancovanu. Dela moartea soției sale în 1697¹⁷, ce nu o așteptase să treacă podul de pungi de bani pe care tatăl ei trebuia să'l aștearnă între Constantinopole și domnia Moldovei, relațiile între el și fostul lui socru se răcise. Brancovanu vroia deci să dea domnia unui Todireș din Galați. Vizirul însă care fusese după cât se vede cercetat de ambasadorul german, răspunse oamenilor lui Brancovanu, că dacă va fi să mazilască pe Antioh nu va da domnia altuia fără cât numai lui Duca. Brancovanu văzând că fostul său ginere, susținut de ambasadorul german, aveă mari sorți de izbândă, îi dă și el sprijinul său bănesc, 100 de pungi de bani, pe lângă altele împrumutate de Duca din Constantinopole, cu care cumpără din nou dela Turci domnia Moldovei; iar Cantemir cu toate slujbele aduse împărăției, se duce la Constantinopole, spre a mânca și el pâinea amară a maziliei, îndulcită numai cât prin speranța de a se putea întâlni iarăși cât de curând cu tronul pe care'l părăsea (Septembrie 1700)¹⁸.

Constantin Duca a doua oară, 1700—1704. -- Constantin Duca revine în scaun făcând cum am văzut iarăși alte cheltueli la Constantinopole, garantate și de astă dată tot de domnul Munteniei. Impreună cu acele împrăștiete în domnia dintâi și pe care nu apucase a le istovi de plătit, se făcuse o mare sumă de bani. Pentru a-și îndestula creditorii domnul scontă de mai înainte dările domnești, scoțându-le la mezat, precum eră obicinuit. El scoasă însă de astă dată și văcărutul tot la mezat, ceace se părea mai straniu contimpuranilor, întru cât din această dare încasată n regie ar fi tras un venit mult mai însămnat. Nevoia însă silindu'l

¹⁵ De Feirol călă regele, 26 Fevruarie 1700, Hurm. *Doc. Supplement*, I, p. 349.

¹⁶ Relationen des Grafen Oettingen aus Constantinopol, 23 Fevruarie și 18 Septembrie 1700, Hurm. *Frg*, III, 496.

¹⁷ Vezi un raport italian din acel an în Hurm. *Doc* V, 2, p. 290.

¹⁸ Vezi o scrisoare din 24 Sept. 1700 în Hurm. *Frg*, III, p. 496 și una franceză din 23 Sept. 1700, în Hurm. *Doc. Supl.* I, p. 352. Duca vine în scaunul Moldovei în 14 Sept. 1700, Vezi în „Știri despre veacul XVIII“ de N. Iorga în *An. Ac. Rom.* II, tom. XXXII, 1909 după o corespondență olandeză (II).

nu putea să aștepte. Tot odată domnul îndesea cu scoaterea dărilor țării, sporind sferturile dela 4 la 8 și îngreuiind darea maziilor.

Cum căpătase domnia, trimisese în grabă caimacamilor poruncă să prindă pe Iordache Ruset vistiernicul și pe Bogdan hatmanul, mai ales în scopul de a le stoarce bani, cu care să mai ușureze datoriile sale. Aceștia izbutesc să scape din închisoarea în care fusese aruncați și să treacă în Polonia. În curând însă nevoile politice aduc pe domn să părăsască gândul său de răsbunare contra acelor doi boieri și să-i recheme în țară și la cinstea lor de mai înainte. Anume Antioh Cantemir după ce fusese pus, nu știm pentru ce cât va timp la închisoare, este iertat de sultanul și lăsat liber la casa lui din Constantinopole, cece auzind Duca Vodă se „îmbracă cu o cămașă de ghiață”¹⁹, și se grăbește a micșura numărul dușmanilor lui, atrăgând din partea lor pe boierii pribegi. Însă dacă domnul se întorsese acuma către Iordache vistiernicul, acesta tot îi păstrase o ascunsă vrăjmășie. Văzând el că Duca călcase legătura văcăritului făcută de Antioh Cantemir și scosese iar această dare pe țară, îndeamnă pe ascuns pe mai mulți boieri, precum pe Vasile Costache vornicul împreună cu frații lui Lupu, Solomon și Costache, pe Mihai Racoviță spatarul, pe Ilie Țifăscu spătarul și pe alții, în număr peste tot de vr'o 50, să fugă în Muntenia la Brâncovanu. Alții fug în acelaș timp la Unguri, recum Ilie Cantacuzino, Ioan Sturza, Balș și Ursachi, iar alții în Polonia, între care banul Macri, Gheorghită comisul și Pilat șatrarul. Domnul văzând că această pribegire cu grămada a boierimei sale îi „aprindea poalele în toate părțile”²⁰, lasă la o parte pe creditorii săi, pentru care scosese dările acele înmulțite și asupritoare, și trimite banii adunați din ele la Constantinopole, spre a dobândi un ordin către Brancovanu a-i extrăda pe boierii pribegi. El și dobândește un firman căruia însă Brancovanu se supune numai pe jumătate, păstrând la el tocmai pe cei mai periculoși din boierii fugiți. Brancovanu deși ajutase el lui Duca la suirea în scaun, o făcuse numai de nevoie, precum am văzut, și doria să procure domnia unuia din pribegii rămași pe lângă el, cu atât mai mult că fostul său ginere nu se gândia de loc la plata datoriilor pe care domnul mutean le garantase pentru el în Constantinopole.

Brancovanu dorind să înlătore dela scaunul Moldovei și pe Duca, dar să nu lese a încăpea în el nici pe Cantemirești, se pune bine și el cu dușmanul său cel mai neîmpăcat, cu Iordache Ruset vistiernicul, acăruia moarte o ceruse el până acuma în repețite rânduri, propunându-i încuscrirea cu el. Vistiernicul Iordachi „măcar că eră om înțelept, iară firea îi eră de Grec lacom la cinste, nu socoti nici la Dumnezeu, nici la ru-

¹⁹ Neculcea în *Letopiseț*, II, p. 297.

²⁰ Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 298.

șinea de oameni, nici la osândă'', ci primi îndată tocmai, să-vârși logodna și trecu cu suflet cu tot în tabăra lui Brancovanu părăsind pe Cantemirești, cu care totuși trăise și suferise atât timp. Cugetă cronicarul și nu fără cuvânt că „nu numai Iordache, ci toți Grecii, mai dreți și mai bune slugi nu-i alt neam în lume, până este stăpânul în cinste și în putere, iar cât se slăbește sau se micșurează cinstea stăpânului, îndată o lasă și aleargă la altul”.²¹ Iordache vistiernicul recomandă atunci mitropolitului Hrisant drept candidat la domnie pe Mihaiu Racoviță, cu care Iordache se rudea prin soția lui.

Pe când aceste lucruri se puneau la cale chiar sub ochii Ducăi, care nu vedeă nici auzia nimic, Brancovanu eră chemat la Adrianopole, chip pentru a fi mazilit, dar care mazilire se întoarce la o adevărată închinare a Turcilor la pungile lui Brancovanu și la întărirea domniei lui, și încă pe viață. Intrebându-l vizirul despre pricina pentru care Moldova ar fi așa de pustietă, Brancovanu nu scăpă prilejul de a atribui lui Duca răua stare a provinciei, și această pără a Brancovanului unită cu împrejurarea că solul rusesc, kneazul Galițin, la întoarcerea lui prin Moldova botezase un copil al lui Constantin Duca, aduce mazilirea acestuia și înlocuirea lui cu Mihaiu Racoviță noul proteguit al lui Brancovanu. Se știe că vizirul propusese lui Brancovanu domnia peste ambele țări, dar că el sfātuindu-se prin scrisoare cu unchiul său Constantin stolnicul, refuzase această onoare.

Când Duca Vodă mazilit ajunsese la Adrianopole, Brancovanu eră încă acolo și Antioh Cantemir de asemenea, aștinându-se după domnie. Acesta din urmă se aștepta ca boierii și mai ales Iordache Ruset, prietenul casei sale, să'l ceară de domn, ceea ce i-ar fi micșurat chetuiala pe care nu prea aveă de unde a o face. Iordache Ruset spre a-l putea mai ușor înșala îl și asigură că va fi pe voia lui, numai să stee liniștit. Vicleanul Grec chemă însă atunci la el pe compatriotul său Panaitache Morona postelnicul, spunându-i că boierii au de gând să ceară de domn pe Mihaiu Racoviță o persoană ce convinea mult mai mult postelnicului decât Antioh Cantemir cu care eră dușman dela domnia Ducăi Vodă. Morona face îndată un arz (jalba) la Poartă scriindu'l însuș pe turcește, în care limbă eră meșter, și pleacă cu toată mulțimea boierilor prin mijlocul oștirea către sultanul. Se mirau Ienicerii văzând acea gramadă de oameni înaintând așa fără frică spre cortul padișahului. Acesta fiind nou ales în tron, după răsturnarea lui Mustafa, primește cu bună voință plângerea boierilor și investeste pe Racoviță cu domnia, care are și norocul de a face acest pas numai cu prea puțină chel-

²¹ *Ibidem*, p. 302.

tuală. Agaua Ienicerilor care proteguia însă pe Antioh Cantemir, cum aude de această numire, se răpede în cortul vizirului, stăruind la el ca să pună domn pe Antioh Vodă, care ar jurui mulți bani. Mihaiu Racoviță însă îmbrăcase caftanul, și domnia lui nu se mai putea strica (Septemvrie 1704). „Iar cu un sfert de cias mai înainte de venia Ienicer-aga la vizirul, lua iar Antioh Vodă domnia Moldovei”²². Domniile țărilor române stăteau acuma în clipita ochilor turcești!

Domnia aceasta a doua a lui Constantin Duca ne dovedește în intrigile boierilor un fapt însămnat. Grecii nu mai erau dușmăniți ca atare de către vre o partidă de boieri din țară, ci numai individual precum se dușmăneau între ei și boierii de țară. Pe Iordache Ruset îl vedem devenind în șir favoritul, tot deauna nesincer, a trei domnii, toate dușmane una alteia: ale lui Antioh Cantemir, Constantin Duca și Mihai Racoviță. Apoi acest Iordache Ruset este la început în dușmănie cu celalalt Grec influent, Panaitache Morona, cu care se împacă însă în urmă. Prin urmare, elementul grecesc se infiltrasă atât de tare în acel românesc, în cât deosebirea de naționalitatea începuse să dispară, și interesul personal începuse a bate pe acel de rasă. Puterea de împotrivire a țării înaintea elementului cotropitor al Grecilor se stângea pe zi ce merge, și aceștia deveneau un factor tot mai însămnat în toate afacerile țării și mai ales în intrigile pentru punerea și scoaterea domnilor, în care ajunsese așa de mari meșteri. Apoi Duca eră nu numai fecior de Grec, ci el însuși eră tot cu fire de străin, vorbind de minune limba grecească²³, și cu toate aceste el aveă la începutul domniei sale o puternică partidă de boieri de țară care-l sprijineau și-l cereau. Conștiința, tot deauna obscură, a pericolului înstrăinării domniei în condițiile de supunere cătră Turc în care se aflau țările române, se întunecase cu totul. Și mai la urmă ce deosebire eră între domnul străin și acel pământean, când și unul și altul tot atâta mâncau țara, tot aâta o despoiau, tot atâta calcau toate drepturile în picioare? Si într'adevăr că domnia ajunsese într'o stare atât de destrăbălată, în cât mai la urmă eră indiferent în mânele cui încăpea slugărniciile ei frâne. Iată ceace pregătia și apropia neconținut mai mult epoca fanariotă.

²² *Ibidem*, 308. Asupra datei mazălirii lui Duca vezi Nec. Costin în *Letopiseșe*, II, p. 57. Neculcea pune anul 1703, iar Mustea, 1704, și intrarea lui în Iași, chiar în 1705, *Letopiseșele*, II, p. 308, și III, p. 33. Nu posedăm nici un document care să poată hotărî această neîmpăcare.

²³ Nec. Costin, în *Letopiseșe*, II, p. 46.

2. DELA MIHAIU RACOVIȚA LA DIMITRIE CANTEMIR, 1704—1711

Mihaiu Racoviță, 1704—1705. — Brancovanu ajunge iarăși a tot puternic asupra Moldovei, precum fusese pe vremile domniei întâi a lui Constantin Duca. Mihaiu Racoviță fiind boier drept moldovan, rădicat pentru întâia oară la domnie, crezu să atragă simpatiile mulțimei ne făcând pe marele, ci din potrivă tratând pe toți, mici și mari, cu aceeași omenie. Pe când Neculai Mustea laudă pe domn pentru atare purtare²⁴, Neculcea îl hulește spunând că „nu sămăna curtea a nimic de atâta obrăznicie ce eră”²⁵. Neculcea însă este protivnic lui Racovița fiind că eră de casa lui Antioh Cantemir, și fusese pus pe izvodul boierilor urgisiți de cătră Mihaiu Racoviță²⁶. Deși Racoviță se arată la început cu bune scopuri în domnia lui, el nu le poate ținea, căci schimbarea a trei viziri și a șapte chihai, care cereau neconținut daruri noue, îl săcătuiesc cu totul de bani. El fu deci nevoit să scoată dări grele pe țară și să aplice pedepse foarte aspre la acei ce se ascundeau de a le plăti, ceea-ce-i surpă puțină popularitate câștigată în primile zile ale domniei lui. Un om însă fără dare de mâna cum eră Mihaiu Racoviță trebuia să cadă în curând în discredit la Turci, și Antioh Cantemir se folosi în curând de această pierdere a lui Racoviță în ochii lor, pentru a cere și dobândi el domnia Moldovei, după mai puțin de un an de domnie a lui Racoviță²⁷.

Antioh Cantemir a doua oară, 1705—1707. — Brancovanu văzând că nu mai poate sprijini pe omul său în domnia Moldovei, și nici că poate împedeca reînturnarea lui Antioh, se hotărăște cum spune cronicarul „să întoarcă obrazul cătră el”. El trimite în Constantinopole pre vărul său, paharnicul Stefan Cantacuzino, care se leagă din partea Brancovanului cu Antioh Cantemir cu jurământ înaintea patriarhului, ca să nu’și mai mestece domniile unul altuia, și Brancovanu să dea fratelui lui Antioh, Dumitrașcu Cantemir, câte 10 pungi de bani pe an, ca să nu mai umble după domnia țarei Muntenesti. Tot

²⁴ *Letopiseșele*, III, p. 34.

²⁵ *Ibidem*, II, p. 309.

²⁶ *Ibidem*, II, p. 317—318.

²⁷ Și aice găsum în cronicari o nepotrivire în dată privitoare la surea lui Antioh Cantemir a II-a oară în scaunul Moldovei. Neculcea *Letopiseșe*, II, p. 312 pune 7213=1705, iar N. Mustea, *ibidem*, III, p. 36, 7-14 Februarie 15=1706. Această depe urma dată nu poat. fi exactă întru cât într’o scrisoare a lui Racoși c. amb. franc din Constantinopole din 6 Ianuarie 1706, Antioh Cantemir ste arătat ca domnind în Moldova, Hurm. *Doc.* VI, p. 28. Neculai Costin *Letopiseșe*, II p. 58, spune că Antioh Cantemir ar fi venit cu a doua domnie în ziua sfinților Constantin și Ileana, 21 Mai 1705.

odată se mai încheie atunci și alte prieteșuguri. Pauaite Morona postelnicul lui Racoviță care fugise în Polonia de frica lui Antioh, este luat în garanție de cumnatul lui Cantemir, Bogdan, care acuma devenise vornic din hatman ce era mai înainte, și trimis chiar întru întâmpinarea înaintea domnului la Măcin. Acesta îl iartă de toată dușmănia ce-i purtase până atunci. Brancovanu care, după cum știm se împăcase cu Iordache Ruset vistiernicul, încă dela a doua mazilire a lui Constantin Duca²⁸, făcânduși-l și cuscru, impune lui Cantemir împăcarea și cu dânsul și iertarea combaterii candidaturii sale când cu alegerea lui Mihaiu Racoviță.

Certele și împăcările între boieri se făceau acuma fără a mai fi motivate de nici un principiu. Ele se întâmplau curat numai din jignirea sau mulțămirea interesului personal. Dușmanul de ieri devenia prietenul de mâini și din protivă, numai dacă întorcea împreună cu fața și punga dela el sau către dânsul. Cât de mult se corupsese clasa boierească! Mai înainte tot mai stăruiau măcar în urile și înverșunările lor, urmăreau cu o statornicie extraordinară răsbunările unor ocări aduse, până și asupra copiilor și a nepoților aceluia ce le făcuse. Interesul înărșav al banului nu mîncase încă cu totul caracterele; era încă acea mărime a barbariei, care cerea sânge pentru sânge, ochiu pentru ochiu și dinte pentru dinte, iar nu lășitatea timpurilor căzute, care răscumpără cu bani, și ocară și moarte și desonoare! În asemenea morciliă însă se cufundase societatea boierească²⁹, și această corupție îngrozitoare era efectul înrăuririi ce se lăția din Constantinopole asupra țărilor române asemenea ciumei ce ni-o trimitea din când în când înfloritele maluri ale Bosforului. Și cum să nu imiteze o societate supusă apucăturile acelei dominante, când aceasta dădea tonul în toate, și când este știut că omenirea se abate mult mai ușor la deprinderile rele și corupte decât la cele bune și virtuase? Lățirea acelei înrăuri era cu atât mai firească cu cât reprezentanții cei mai de seamă ai corupției orientale, Grecii Fanarului, își înfugeau pe fiece zi mai adânc otrăvitele lor rădăcini în pământul mînos al nației române.

Deși Domnul Moldovei, Antioh Cantemir, era priu excepție un domn nelacom de bani, totuși fiind el încunjurat de oameni ca Panaitache Morona, Iordache vistiernicul Cupariul și Ilie vistiernicul Cantacuzino, toți trei boieri jacași și despoitori, apoi având și datorii de plătit la Constantinopole, el este nevoit să pună pe țară dări foarte grele, între altele fumărit

²⁸ Mai sus, p. 471.

²⁹ Neculai Costin. *Letopisește*, II, p. 54, atribue și el toate rălele timpului corupției boierilor când zice: „ci de vom socoti la dreptate domni toți sunt buni și ar face tuturor dreptate, numai tot vina boierilor care sunt îndemnători spre stângerea unul altuia”.

câte un galbăn de fiecă fum ce eșia din o casă ; apoi vădrărit câte 2 bani de vadra de vin, dare încă necunoscută până atunci în Moldova, și care de acea fu încercată de astă dată numai asupra țaranilor. Mai scoate și cornăritul, câte un leu de boul de negoț.

4 Cătră acest timp veni domnilor români un ordiu foarte grabnic dela Poartă, anume de a duce o mare câtime de che-restea la Tighina și la Cetatea Albă, pe care cetății Turcii sim-țiau nevoia a le întări din nou, față cu progresele armelor lui Petru cel Mare asupra Svedejilor. Antioh neputând aduce lem-nele la timp este pârât de Mihai Racoviță care stătea mazil la Țarigrad prin un arz adresat direct sultanului, în care fostul domn se plângea că cu nedreptul a fost el învinuit că ar fi scos două dări pentru bairamlăcuri pe care nu le-ar fi înaintat Porței. Vizirul care eră proteguitorul lui Antioh îi face îndată cunos-cut să trimită niște boieri la Constantinopole, care să susțină învinuirea adusă lui de Mihai Racoviță. Antioh găsește de în-dată ce-i trebuia, niște boieri vasluieni „buni de gură și de pâ-rât”, care fac în divan o larmă ne mai pementiă, înaintea că-reia trebui să amuțască bietul mazil. El este dat rămas de Turci și Antioh Cantemir mai tare se întări în domnia Moldovei. Bran-covanu văzând triumful lui, vra să întărească în mod mai trainic legăturile sale de prietenie cu dânsul, logodind pe un fiu al lui cu o fată a lui Antioh.

O schimbare însă din acele neașteptate ce se petreceau de astăzi până mâini pe malurile Bosforului, face să se întunece steaua lui Antioh și aprinde iar cu razele speranței pe acea a lui Mihai Racoviță. Anume vizirul Baltagi Mohamed, proteguitorul lui Antioh, este scos și înlocuit cu Ciorlu-pașa Silihitarul, pa-tronul lui Racoviță. Nu trebuia mai multe nici mai puternice motive pentru a provoca schimbarea domniei în Moldova, de cât schimbarea aceluia ce o ținea în mâini. Întâmplându-se ca în acest an — acel de pe urmă al domniei lui Antioh — domnii români să fie rânduiți a merge la Tighina spre a grăbi lucrările de întăritură, Antioh Vodă nu aduse cu el salahorii trebuitori spre repararea șanțurilor cetății. Văzând el pe Munteni și Turci lucrând și săpând mereu, i s'a făcut rușine de nelucărarea lui, și a pus întâi pe slujitori apoi chiar pe boierii lui la săpat ! Pentru a le da însă exemplu, săpa și bietul domn deavalma cu ei. Iată unde ajunsese reprezentanții tronurilor acelor care susținuse altă dată cu atâta vrednicie numele neamului românese ! Să lucreze ca salahori la șanțurile Turcilor ! ! „Pe când însă Antioh Vodă săpa la Tighinea, alții îl săpau pe el la Poartă”³⁰. În 20

³⁰ N. Costin în *Lelopiseșe*, II p. 61. Un raport olandez arată ca neaștepta'tă mazilirea lui Antioh Cantemir. N. Iorga, „Stiri despre veacul al XVIII-lea în An. Ac Rom. II, tom. XXXII, 1909, p. VII.

Iulie 1707 îi soșește de odată și fără de veste mazilia, iar Mihai Racoviță este rânduit din nou în efemera domniei a țarei Moldovei.

Mihaiu Racovița a doua oară, 1707—1709. — Mihaiu Racoviță fusese pus în domnie de către noul vizir Ciorlu pașa Silihtarul, însă să nu se creadă că prietenia acestuia către domnul mazil și slujba ce-i făcuse fusese desinteresată. Tot banii fie numărați, fie făgăduiți închegase prietenia și adusese slujba, căci precum spune Neculai Costin : „Turcului să-i dai bani și să-i scoți ochii”³¹. Aceste datorii contractate de Racoviță la Constantinopole, îl silesc să pună grele dări pe țară, iscodind tot obiceiuri noue și neuzite până atunci. Astfel impune desetina de stupi și de mascuri și breslelor, adecă boierilor atât în dregătorii cât și mazili, neguțitorilor, preoților și slujitorilor, în aceeași măsură ca și țaranilor, adecă câte doi potronic;³². Imediat după ce încasează această dare caută să împace pe boierii supărați, legând-o iarăși cu un strașnic blăstăm. Nici nu trece însă anul, și mitropolitul desleagă jurământul; iar desetina este iarăși luată „țărănește” dela boieri și dela mazili.

Asemene urmări ale domnului nu puteau plăcea boierilor, care s'ar fi învoit a jăfui țara adecă pe țărani, însă nu înțălegeau să fie despoiați și ei.

Mihaiu Racoviță însă adaoge mult și pogonăritul pe vii, urcându'l la un galbăn de pogon. De abia însă oamenii își gătit de cules viile, și iată că altă dare li se aruncă pe cap : vădrăritul câte 4 bani de vadra; „iar încă bine nu se plătise de vădrărit, și iată că le-au eșit peste toată țara și fumărit, de tot hornul câte doi ughi, pe care dacă au înțales ticăloșii pământeni, mulți și au stricat căscioarele de le au risipit din temelie; alții risipeau hornurile de prin căscioarele lor; căci câte hornuri avea omul în casele lui, pe tot câte 2 ughi, și măcar că eră iarna, iară bieții oameni și babele și altă sărăcime, pusteiau casele și fugeau în lume plângând cu lacrimi și suspinând, că altă căscioară nu plătea nici doi orți”³³. Din această pricină au sărăcit și acei ce

³¹ *Letopiseșele*, II, p. 61. Mihai Racoviță vine în Iași în 13 Noemvrie, 1707, Din eroare, poate de tipar, *Letopiseșele* dau anul 1708, vezi II, p. 63.

³² Neculcea în *Letopiseșele*, II, p. 318. *Potronicul*=6 bani (*ibidem* p. 408). Pentru un timp ceva mai posterior (Const. Mavrocordat) avem explicarea acestei diferenți în impunerea desetinei „boierești și țărănești”. Anume Neculcea, *Letopiseșele*, II, p. 415, spune că : Const. Mavrocordat au stricat obiceiul și legătura ce făcuse Grigorie Vodă de da boierii și mănăstirile la 10 stupi un leu; iar acuma făcu de au dat țărănește la 10 stupi 22 de potronici”. Dacă admitem aceeași urcare pe timpul lui Mihaiu Racoviță, atunci avem diferență de la 1 leu 120 bani la 22 de potronici= 122 bani.

³³ Nec. Costin în *Letopiseșele*, II, p. 64. Scrisoarea Anei Racoviță reprodușă în original text grecesc de D. Russo „*Din corespondența doamnei Ana Racoviță*”, 1911 p. 10. „ή αναρχή τὸν χαρακίου”

luase această dare „la cochii vechi”³⁴, căci împrumutase banii dela Turci spre a răspunde suma domniului, și la încasare rămăseră păgubași. Cu toate aceste stoaarc ri ale poporului Racoviță eră în veșnică lipsă de bani, după cum s. vede lucrul din o interesantă scrisoare (grecească) ieșită dinu pana scriitorului Doamnei Ana soția de a doua a lui Mihaiu Racoviță către cumnata sa Victoria soția lui Scarlat Rossetti în care doamna se roagă de cumnata sa să se.....

Ilie Cantacuzino și cu alți boieri pribegind în Muntenia, începe a influența pe lângă Brancovanu „ca să se întoarcă cu obrazul mai mult spre Antioh Vodă la prieteșug”, în cât amestecările domniei lui Mihaiu Racoviță la Poartă reîncep cu un nou avânt și o puu în pericol.

Tocmai pe atunci Petru cel Mare își câștiga o vază ne mai pomenită până atunci, prin răpunerea lui Carol al XII-lea, regele Svediei, în câmpiile dela *Pultava*, în 27 Iunie 1709. Victoria împăratului Moscului asupra d șmanului dela Nord, reînsufleți iarăși în el planurile sale către Sud, îndreptate încă de mult timp contra împărăției musulmane, ș pe care fusese nevoit să le pună la o parte pentru timpul cât ținuse luptele cu Svedul. Petru cel Mare reie cu energie uneltirile sale contra d șmanilor creștinătății și reînnoește legăturile încercate odată de predecesorul său, împăratul Alexei, cu domnii țărilor române. Mihaiu Racoviță văzându-și domnia atât de dușmănită la Constantinopole, unde trei candidați, Constantin Duca și cei doi Cantemirești, se ațineau după ea, sprijiniți acești din urmă și pe ajutorul lui Brancovanu, primește propunerile pe care Petru cel Mare i le face atât lui cât și lui Brancovanu, și se ajunge cu împăratul ca să fugă la el, socotind să se întoarcă în curând iarăși în domnie însă sub protecția pajurilor rusești³⁵.

Brancoveanu, pentru a acoperi propriul său joc cu Rușii, părește pe Mihaiu Racoviță la Poarta, că s'ar fi hainit către dânșii, și Turcii ieu îndată măsurile cele mai tainice spre a pune mâna pe domnul Moldovei, temându-se de a nu-l scăpa cumva în Rusia. Mihaiu Vodă simțând vulcanul pe care se află, începu să 'și pregătească trăsuri și cai spre a fugi către Cernăuți, unde trebuia să'l aștepte un corp de Muscali care să-l iee în Rusia. El nu putea însă pleca atunci din pricină că tocmai se afla în Iași un capegiu cu mulți Ieniceri veniți pentru banii birului. Racoviță însă trimisese pe socrul său, Dediu spatarul, către Cernăuți spre a se înțelege cu Rușii și a-i pregăti fuga. Tocmai însă

³⁴ *Cochii vechi* vine dela ungurescul *Kotye-veltye* = mezat. Se poate judeca despre seriozitatea documentului lui Hurul, „cancelar a Dragoș Vodă” numai de pe faptul că acest document numește Cochii vechi (adecă cu ochii vechi!) pe dregătorii cei mari rămași în Dacia, și anume în Iași după Aurelian. Și mai sunt încă oameni care susțin autenticitatea unui asemenea product.

³⁵ Neculcea în *Letopisește*, II, p. 321.

pe când capegiul plecând cu banii spre Galați, părăsise a lăsa loc liber lui Racoviță, un alt Turc venit de olac din Constantinopole, cade pe neașteptate asupra domnului, îl mazilește, îl prinde și-l pornește cu mare urgie către Țarigrad (8 Noemvrie 1709) ³⁶.

Moldova se afla acuma într'o poziție grea. Mazilirea lui Racoviță nu era un fapt ordinar, provenit din o schimbare a protegutorilor săi din Constantinopole, sau din o aterdisire mai mare la mezzatul acestei țări. Cumplita vorbă de hainlic răsunase prin aer. Se temeau boierii și țara ca pedeapsa să nu se întindă dela domn și asupra lor. Se vorbea de un pașa ce eră să fie trimis de Turcii spre a stăpâni țara amenințată de Muscali. În așteptarea unei asemenea deslegări a crizei, boierii se pregăteau a pribegi, locuitorii a se bejăni la munte. Caimacamii răm și după mazilirea lui Racoviță trimit însă la Brancoveanu ca să-l întrebe veștile ce s'ar mai auzi. Acesta îi liniștește trimițându-le știre că s'au rânduit un nou domn în Moldova, și că acel domn este Neculai Mavrocordat, fiul vestitului Exaporitul. Boierii care în mare parte se temeau de reînturnarea lui Antioh, primesc cu bucurie numirea acestui domn nou în scaunul țarei lor.

Neculai Mavrocordat, 1709—1711 ³⁷. — Si acest domn eră înrudit prin alianță cu vechea stârpe a voevozilor Moldovei. Anume tatăl său Alexandru Mavrocordat Exaporitul avuse drept soție, cu care făcuse pe Niculai, pe Sultana, fata Casandrei fiicei lui Alexandru Țliași, nepotul lui Petru Rareș ³⁸, în cât cu drept cuvânt se putea lăuda Mavrocordat că prin sângele său depe mama lui se coboria din vestitul domn al Moldovei, Alexandru cel Bun. Depe tată, Mavrocordat își trăgea originea din insula Chios, unde bunul său, Panțiris Mavrocordat trăia ca un om nobil, însă sărac și fără vază. Pe atunci eră în Constantinopole un grec Scarlatos, întreprinzătorul căsăpiilor împărătești El aveă o fată pe care o logodise cu Mateiu Basarab domnul Munteniei. Înainte însă de a veni în București spre a săvârși nunta, ea se îmbolnăvisese de vărsat, care o slufise într'un chip înspăimântător făcându-o între alte să piardă și un ochiu. Când

³⁶ Vezi un raport din Bender 10 Noemvrie 1709, în *Hurm. Doc.* VI, p. 371. „Superne die eductus est hospodar Valachus inde in Turciam cun uxore et illis et cum aliquot dominus valachicis quibus compedes in pedibus posuerant, pro hoc quod Succos 400 Moschi ceperunt, in Valahia; non est modo hospodar in Iassi”. Comp o scrisoare a lui de Fériol. din 22 Noemvrie *ibidem*, *Supl.*, I, p. 372: „A l'égard du prince de Moldavie, on l'amène dans les fers pour son intelligence, que le roi de Suède a fait voir qu'il avait avec le Czar”. Neculai Costin pune deci greșit mazilirea lui Racoviță la 14 Octomvrie 1710, *Letopiseșele* II, p. 78.

³⁷ De și Mavrocordat e numit domn îndată după mazilirea lui Racoviță în 14 Octomvrie 1709, el nu vine în Iași decât în 25 Ianuarie 1710.

³⁸ Neculai Costin, *Letopiseșele* II, p. 81 comp. *Mag. ist.*, IV, p. 39, Vezi și cronicul lui Daponte în Erbiceanu *Cron. greci*, p. 17.

dânsa rădică vâlul înaintea viitorului ei soț, acesta o trimise numai de cât îndărăpt la tatăl ei, une Ruxanda perdu încurând speranța de a se mai mărita vre-o dată. Pe când dânsa stătea desperată de nenorocirea ce o lovise, în casa tatălui ei, vine într'o zi un neguțitor cu mătăsuri, frumos și elegant, ca să-i arăte mărfurile lui. Eră Panțiris Mavrocordat, care căuta să își mai rădice poziția prin calea negoțului. Nu știm dacă Ruxanda cumpără stofe multe dela nobilul neguțitor; de sigur însă că imensa ei bogăție îl cumpără pe dânsul și că ea deveni soția lui³⁹. Mavrocordat ajuns de odată bogat și fiind un om de o mare inteligență, începu a juca un rol la Constantinople. El avu doi fii, pe Alexandru și pe Ioan, din care cel dintâi vestit în istoria Orientului, prin postul de dragoman al Porței, ce'l ocupă după moartea lui Panaite Nicusia. Alexandru Mavrocordat după ce studiază filosofia și medicina în Padova⁴⁰, se însoară cu Sultana și dă naștere lui Neculai, care vine în anul 1709 pe scaunul țării Moldovei.

Tatăl visase de mult acest tron pentru fiul său, cerându-l ca o recompensă (!) pentru încheierea păcei dela Carlowitz⁴¹. De aceea nu putem crede cele ce spune Neculcea că bătrânul Exaporitul auzind că fiul său au obținut domnia Moldovei, ar fi căzut într'o mare desperare, și-ar fi rupt părul din cap și și ar fi blăstămat ciasul în care o asemenea nenorocire s'au abătut asupra casei și familiei lui⁴². Caracterul Exaporitului amestecat din ambiție și lăcomie nu putea să-i însufle asemenea simțiminte, potrivite pentru un Constantin Cantacuzino, un Ilie Sturza⁴³, iar nu pentru dânsul care toată viața lui nu umblase decât după bani, onoruri și glorie⁴⁴. Reputația lui, de altfel bine meritată de om foarte învățat, însușire ce a fost tot deauna adânc prețuită de Români, ca fii ai Apusului, face însă pe cronicar să-i atribue și acest merit, de a fi desprețuit efemerele străluciri, plătite cu atâtea pericole ale tronurilor române.

³⁹ Carra, *Histoire de la Moldavie*, Neufchâtel 1781, p. 102 și urm.

⁴⁰ Nicolai Comneni Papadopol, *Historia gymnasii patavini*, Venetii, 1726, II, p. 319.

⁴¹ De Castagnères c. rege, 30 Aprilie 1699 Hurm. *Doc. Supl.* I. p. 348.

⁴² Neculcea în *Letopisește*, II, p. 324.

⁴³ Mai sus, p. 206 și 316.

⁴⁴ Iată portretul lui A. Mavrocordat făcut de un contemporan, ambasadorul francez de Fériel într'o scrisoare a sa din 10 Ianuarie 1710. *Suplement*, I, p. 374 : Monsieur Mavrocordato n'a été regretté de personne, non pas même des siens. Il a été deux fois ambassadeur et il s'était en quelque manière rendu nécessaire à la Porte, n'y ayant par de plus habile interprète que lui il était médiocre politique, mauvais médecin, et plus pédant que savant. Ses grands biens étaient venus de la tyrannie qu'il avait exercée sur les Grecs et sur les Latins et ses pensions qu'il avait tirées de l'Empereur, du Czar et des princes de Valachie et de Moldavie". Franceju ne fund prieteni lui Mavrocordato, îi tăgăduesc chiar meritele pe care le avea : ghibăcia și învățătura.

Neculai Mavrocordat avusese de luptat, la dobândirea domniei, cu Antioh Cantemir. Vizirul chemase pe Antioh și-i ceru 300 de pungi. Acesta însă putu oferi numai 150. Atunci vizirul dădu domnia fiului Exaporitului, care se oferea să cheltuească 400 și anume 200 de pungi sultanului și alte 200 în daturi la vizir și la ceilalți mari demnitari ai Porței⁴⁵.

Neculai Mavrocordat eră Grec, de tot străin de țară, neștiind de loc limba ei și grăind numai prin talmaci⁴⁶. El avea deci neapărată nevoie de a se încunjura de oameni de ai lui, în care putea avea încredere și cu care se putea înțalege; luă deci cu dânsul pe mai mulți Greci din Constantinopole, ceea ce face pe Mustea, exagerând lucrul, să spună „că să se pustiise tinerul în Tarigrad, cât numai muierile lor rămăsese, iar Grec, umblai mult până ce dai de unul acolo; iar aice sosind umplut'au curtea domnescă, prin toate odăile și prin târg pre la gazdă”⁴⁷. Dintre boierii pe care îi pune în dregătorii la venirea lui, eră mai cu vază grecul Ramadan postelnicul, apoi Ilie Cantacuzino din pricina înrudirii sale cu Constantin Brancovanu. Spune Neculcea că, „ușa îi era închisă tare, nime nu întra la dânsul; a doua și a treia zi când chema câte un boier, la doue trei cuvinte, iar într'al chip nu putea nime să meargă la dânsul, și din spătărie în colo mai înainte nume nu putea întra, nici boierii, nici mazilii, fără de cât numai Ramadan postelnicul, Spandonachi căminarul și Sculi camarășul din lăuntru, ce eră și talmaciu; că Neculai Vodă nu știa limba moldovenească și eră un lucru prea cu năcaz boierilor și țarei”⁴⁸.

La o săptămână după suirea lui în scaun scoate din slujbă și pune la închisoare pe Sturza vornicul de țara de sus și pe spătarul Ilie Catargiu, ceea ce pune pe boieri în groază, neștiind mai ales nimica asupra pricinei acestei mâinii a trufașului domn. După ce le ie câte 4 pungi de bani, îi sloboade, lăsându-i însă disgrățiați. Câte-va zile după aceea boierii trebuiau însă să vadă încă alte scene și mai adânc lovitoare în vaza și onoarea lor. Venind anume un Grec la divan și jăluindu-se domnului că ar fi fost bătut și îmbrăcat în sumau de mai mulți boieri, între care sulgerul Gavril Costache, Ioniță Neniul și Rață postelnicul, domnul pune să bată pe acești boieri la scară înaintea divanului dându-le câte 200 de toege. Boierii se spărieră în culme și începură a fugi în toate părțile, spre a scăpa de urgia ce le căzuse după gât, care în țara Ungurească, care în cea Leșască.

Această purtare aspră a lui Neculai Mavrocordat cu boierii nu eră întâmplătoare, ci pornea dintr'un plan clibzuit de mai îna-

⁴⁵ Scrisoare din Constantinopole din 17 Decemrvie 1709, *ibidem*, 1, p. 373. Neculcea urcă exagerat această sumă la 1000 de pungi. *Letopiseșele*, 11, p. 324.

⁴⁶ N. Mustea în *Letopiseșele*, 111, p. 45 Comp. Neculcea *ibidem*, 11, p. 326

⁴⁷ *Letopiseșele* 111, p. 45.

⁴⁸ *Ibidem*, 11. p. 326

inte. În însușirea lui de dragoman al Porței timp de 12 ani, dela pacea de Carlowitz, când tatăl său îmbătrânind, se retrăsese din acea dregătorie, Neculai Mavrocordat avuse timpul a se convinge despre rolul pe care boierii îl jucau față cu domnul în țările române; văzuse în repetite rânduri intrigile lor, atât la punerea cât și la scoaterea domnilor și dorea să le înfrângă puterea, să-i domolească și să-i reducă din element dominant la unul supus și ascultător. Pentru a-și putea însă îndeplini ținta, trebuia să-și caute în Moldova un alt punct de razim, pe care să-și așeze rădicătorul cu care vroia să răstoarne pe boieri. Fiind că în țările române n'au existat nici odată o puternică burghezie, reprezentanta industriei și a comerțului, apoi Mavrocordat își căută sprijinul în poporul cel de jos. Chiar la venirea lui în scaun se vede această îndoită țintă a lui pusă într'o vie lumină, anume apărarea clasei de jos și împilarea boierimei. Anume Mihai Racoviță rânduisese înainte de a se mazili o dare pe țară, îngreuietă prin *năpăști*, adecă prin adaosaguri la darea rânduită dela început. Mazilirea lui Racoviță se întâmplă tocmai pe când boierii zlotăși strângători ai dărilor, se răspândise prin ținuturi spre a ei încasare. Căimăcamii rânduiți de Neculai Vodă, crezând că va avea, după obicei, nevoi de bani în Țarigrad, spre a-și pune la cale domnia, ordonă ca să se urmeze înaintea cu încăsuirile. Neculai Mavrocordat, încă depe când eră la Constantinopole, scrie că el nu cere ca țara să-i trimită nici un ban, și să se înceteze cu ori ce adunare de dări din ea. Acest ordin eră prevestirea unei calamități cumplite ce eră să cadă pe capul bieților boieri însărcinați cu strângerea dărilor, căci venind domnul în țară, ordonă ca boerii să înapoiască banii țăranilor dela care îi împlinise. Cei mai mulți din boieri dăduse banii pela cei care îi împrumutase în trebuințele țării pe timpul lui Mihai Racoviță. Domnul nu vroia să audă nici o îndreptare, ci cu o asprime ne mai pomenită ordona numai decât restituirea sumelor încasate. Boierii își vindeau avutul: moșii, case, robi, spre a plăti țăranilor banii luați, și aceștia văzându-se încurajați veniau într'un număr nesfârșit la Iași, umplând străzile, strigând și văicărindu-se cu sau fără drept, că boierii i-au mâncat și i-au sărăcit. Care boier, nu mai avea de unde răspunde banii eră pedepsit, închis și chiar torturat. „Acest fel de scopos, spune Neculcea, începuse Neculai Vodă asupra boierilor, de le făcea, iar țării, prostimei vrea să-i arăte milă și dreptate și vrea să-îtie de parte”⁴⁹.

Nu se știe la ce rezultat ar fi ajuns o domnie începută în asemenea condiții. Vom vedea însă mai încolo cum Fanarioții, de și la început îndrumează în țările române o politică nouă și îndrăzneată, sunt nevoiți să o părăsască mai târziu și să s'apropie

⁴⁹ *Letopiseșele*, II, p. 327 Comp. N. Costin, *Ibidem*, II, p. 82—83.

iarăși de elementul boieresc, fără de care ocârmuirea acestor țări eră o problemă peste puțință de deslegat. Cât despre Neculai Vodă, el nu avu timp, cel puțin acuma, de a experimenta urmările purtării sale, de oare ce fu mazilit înainte chiar de a fi împlinit un an în scaunul Moldovei, în Noemvrie 1710⁵⁰.

Pricina căderii sale stă în relațiile ce se încordau pe fie ce zi mai tare între Ruși și Turci, acești din urmă intențiți prin refugiatul dela Bender, Carol al XII-lea regele Svediei, și în neîncrederea crescândă a Porței în purtarea lui Brancovanu.

La început Neculai Mavrocordat se pusese în rele relațiuni cu regele Svediei. Firea cea înaltă și ne supusă a mândrului domn nu putea să se împace cu apucăturile de stăpân pe care Carol al XII-lea credea că poate să le impună simplului bei al unei provincii.

Apoi frânturile de oaste pe care Carol al XII-lea le mai avea pe lângă el, petrecând iarna în ținutul Cârligătului lângă Iași, prădase acea regiune într'un chip îngrozitor. „Nu rămânea nime nici cu bou, nici cu vacă, nici cu stup, nici cu fânețe, nici cu pâne, ci călcau țarinile cu caii lor”⁵¹. Urmase tânguiri unul asupra altuia și pâri la Constantinopole.

Totuși Mavrocordat se îngriji dela o vreme de pâriile lui Carol al XII-lea, mai ales că dușmanii lui din Constantinopole se puteau ușor folosi de denunțurile regelui svedez. Domnul Moldovei eră în bune relații cu noul ambasador al Franței, marchizul Des Alleurs, care trecuse prin Maramureș și Moldova, pentru a merge la postul său la Constantinopole. Des Alleurs venind prin munți, în mijlocul iernei din anul 1709, întimpină în mersul lui nespuse greutăți. Inti'un raport pe care'l face regelui, asupra acestei călătorii, el spune: „înainte de a trece din Maramurăș în Moldova, am văzut dispărând din ochii mei un car cu 6 cai sub ghiața unui râu, care avea 12—15 picioare de adâncime. Despre acest car n'am mai putut afla nici odată nimic, deși aveam în el tot ce posedam mai bun, astfel că echipajul meu se reduse prin asemenea întâmplare numai la 4 mici gemândane. Fui nevoit a năimi 300 de țărani din care 200 deschideau drumul, iar cealaltă sută purta hrana pentru mine și fân pentru caii mei, din care mai mulți au rămas prin zăpadă. În timp de 5 zile n'am văzut nici ceru nici pământ. A șesea zi le văzui împreună precum și alți oameni de cât acei depe lângă

⁵⁰ Scrisoarea lui de Fériol din 21 Noemvrie 1710, Hurm. *Doc. Suplement*, I, p. 380: „N. Mavracordat Bey de Moldavie a été déposé: Cantemir a été mis à sa place”.

⁵¹ N. Costin, în *Letopisețe*, II, p. 86. Petrecerea acestei armate lângă Iași, este confirmată de un document francez din 16 August 1710, Hurm. *Doc. supl.*, I, p. 73. „Les gens du palatin de Kyovie campent à une heure de Iassy, entre Iassy et Krasnetarg (Târgul-Frumos)”.

mine, anume acei pe care domnul Moldovei îi trimitea în ajutorul meu”⁵². Des Alleurs spune regelui că nu poate de cât „să se laude de buna primire ce i-au făcut-o domnul Moldovei”⁵³, și de atunci se urmau între ambasadorul Franței și Neculai Mavrocordat relațiuni prietinoase.

Mavrocordat intervine pe lângă Des Alleurs, ca să’l împace cu regele Svediei și cu palatinul Kioviei, comandantul Leșilor din Moldova, ceea ce Francezul izbutește a face⁵⁴.

Pericolul din această parte eră înlăturat, când de odată el se reînnoi de unde tocmai Mavrocordat nu se aștepta. Anume regele Svediei se convinsese cât de falsă eră prietenia pe care Brancovanu i-o arătase, îngrijindu-se de ostirea lui și că Domnul Munteniei nu acel al Moldovei, umbla în înțelegere cu Rușii în contra Turcilor, dela care singuri Carol XII-lea putea să mai spereze restabilirea poziției sale. Repetatele sale pâri în contra Brancovanului unite cu uneltirile dușmanilor aceleia din Constantinopole îndemnase pe Turci a se desface de domnul muntean. Pentru a o face însă cu siguranță, și a nu provoca numai fuga lui în altă țară, prefăcându’l din un dușman ascuns în unul pe față și mai primejdios, Brancovanu trebuia prins. Acest gând umblase de mai multe ori prin mintea Turcilor. Se afla pe atunci la Poartă unul Ismail Efendi capuchihae al hanului tătăresc, foarte prieten cu Dumitrașcu Cantemir. El inspiră Porței ideea de a încredința unui Român prinderea lui Brancovanu, pe care un Grec nu aveă mijloacele de a o face, neavând relații cu boierii. De aice se trase mazilirea lui Mavrocordat.

Nu se poate tăgădui că Neculai Mavrocordat recomanda bine pe domnii fanarioți în Moldova. O însușire eminentă a lui, și în care el nu sămăna tatălui său Exaporitului, eră nelăcomia de bani. După ce cheltuisse 400 de pungi pentru căpătarea domniei, este destul de neinteresat, pentru a nu cere nici un ban dela țară, și ordonă înapoierea tuturor sumelor adunate prin jaf de cătră Mihaiu Racoviță. Aceeași îngrijire de vistieria țării o arată Mavrocordat și după intrarea lui în domnie, punând să se iea sămile vistiernicilor mai des și pedepsindu-i cu închisoarea și cu plata neajunsului, când îi prindea cu lipsă De judecăți iarăși căta cu multă râvnă. El singur ținea divanurile ordonând parcălabilor să nu închidă pe fie cine, ci să-i sorociască la divan înaintea lui. Si atâta de aspre erau judecățile mai ales în contra boierilor jăcași, că se temeau toți a sta la pâră înaintea lui, și preferau să se împace, de mai înainte. Mavrocordat eră însă și bun administrator. El pune în orânduială nevoile orașelor, de a aveă in șe slobode în jurul lor, pe care le perduse mai în-

⁵² Scrisoare din 25 Martie 1710, *ibidem*, I, p. 377.

⁵³ Alte scrisori din aceeași dată, *ibidem*, p. 376.

⁵⁴ Scrisori din 3 și 26 August 1710, *ibidem*, p. 382, 384.

inte prin daniile de moșii ale domnilor către boieri și mânăstiri. Neculai Mavrocordat⁵⁵, alesese pe boierii cei mai cinștiți pe care-i pusese capete peste ținuturile, și făcuse mai multe cărți pentru întemeerea de *slobozii*, adecă de sate nouă, scutite pe câți-va ani de dări, spre a atrage în țară oameni din afară și a reîmpopora marginile ei, care erau mai ales pustiete. Neculai Costin rezumă în următorul chip scurta domnie a primului Fanariot: „Și erau veseli toți pământenii, mulțămind lui Dumnezeu că ne au trimis domn bun și milostiv, că era liniște mare și pentru dări și de cai de olac; nime boul omului sau carul sau pânea să iee cu sila la jicnița cum lua la alți domni; ba sta tăr-gul făinei, iezeit de pâne din toate părțile; efitnătate și bivșug în toate bucatele. Numai mâncătorii aveau voie ră, că nu puteă mânca cum în zilele de mai înainte altor domni; ci în puțină vreme au fost acea bucurie bieților pământeni Moldoveni, că s'au mazilit Neculai Vodă, după ce a domnit un an”⁵⁶. Neculcea cel în deobște atât de pornit în contra străinilor, nu poate face altfel decât să mărturisească și el că în urma măsurilor înțelepte luate de Mavrocordat „s'ar fi fost întemeiet țara de oameni, numai n'au ținut mult domnia”⁵⁷. Chiar atunci când acești doi îl țin de rău sau când îl judecă Neculai Mustea, care este cel mai aspru cu dânsul, nu găsesc alt ceva de mustrat decât răutatea lui față cu boierii țarei: „că dăduse voie până și țărănilor de se rădicau cu pără asupra boierilor de nici îi băga în samă. In divan suduia mojiicii pe boieri, și cum eșia la divan de se jăluia un țaran pre un boier, îndată da pre boier pe mâna țaranului, fără de nici o judecată sau dreptate. Care de ar fi făcut aceasta cu vre o cuvînță, s'ar cădea a-l lăuda și a-l numi că eră drept judecător, neveghind nimăruii voie, arătând dreptate tuturor cum se cade unui domn, dar aceasta o faceă el, numai tot ca să defaima și să rșineze neanul boieresc, mierându-se ce va mai face, ca să îngrozească pe boieri”⁵⁸. Și este ceva adevăr în această imuptare. Neculai Vodă nu numai că apăra pe țărani, dar asupra pe boieri într'un chip pozitiv, și altă dovadă nu este de nevoie pentru acest fapt, de cât ordinul cel nedrept impus boierilor zlotași de a restitui țăranilor banii încasați dela ei, când ei plătise cu acele sume datoriile contractate de mai înainte în interesul țarei și a domniei.

Astfel erau întâile apucături ale întâiului domn fana-

⁵⁵ Știri din Jolkiew 17 Martie 1711. Hurm. Doc. XVI, p. 378, Nikolai Mavrocordat a été déposé. Ceci a été fait pour mettre la Porte en état de saisir de la personne de Brankowan.

⁵⁶ *Letopiseșele*, II, p. 99. Știrile asupra lucrărilor interne a le lui Mavrocordat sunt luate din N. Costin, *ibidem*, p. 78—99.

⁵⁷ *Ibidem*, II, p. 327.

⁵⁸ Nec. Mustea, *ibidem*, III, p. 46. Alex. Amiras, nu spune mai nimic în cele câte-va rânduri ce le dă domniei întâi a lui Neculai Vodă, *Ibidem*, III, p. 105.

riot. În domniile lui viitoare vom învăța a'l cunoaște mai de aproape, decât în acest scurt răstimp cât străluci steaua lui deasupra tronului țării moldovenești. De o cam dată constatăm că Neculai Mavrocordat puneă iarăși în lucrare politica lui Ioan Vodă cel Cumplit, cu deosebire numai cât, că pe când acesta o practicase din simțimântul și iubirea lui pentru clasele inferioare, Grecul o puneă în lucrare numai din interes și din calcul politic.

Ura boierilor contra domnului ce-i prigonise atât de rău izbucnește la mazilirea lui. La plecarea lui din Iași clasa boierească organizează o mișcare turburătoare, care să manifesteze față cu domnul detronat simțimintele ce fusese până atunci ascunse de frică în inimile multora. Poporul de jos, lucrând și aice ca totdeauna în chip neconștiut și nerațional, se face instrumentul răsbunării boierești contra unui domn care tocmai apăraseră interesele sale în potrive boierilor. Neculai Mustea ne spune „că se vârase atunci o mare frică între Greci, care cu toții se ascunsese prin casele domnești și nici unul afară nu cuteza să iasă; iar acea poghibală necurată, Spaudoni, sfetnicul lui Neculai Vodă, s'au îmbrăcat muiereste cu tarpuz în cap, cum poartă muierile grece, și au intrat în rândvanul domnesc cu doamna într'un loc și cu muierile, pentru ca să nu'l cunoască nime, pe carele cu ochii mei l'am privit, arătându'l alt Grec. Si așa au eșit din Iași cu mare cinste, acel Grec cinstit și sfetnic ce eră, că într'alt chip de ar fi eșit la iveală ales acela, pe loc îl vra fi omorât înaintea lui Neculai Vodă fără de nici o frică”⁵⁹.

Mavrocordat înțalese ușor că răscoala, de și îl cruța pe el, apărât de marea lui vază care tot nu'l părăsise deși se coborâse în rândul muritorilor, ținea mai sus decât în uriciosul ministru. Istețul domn trase de aice o învățătură de care vom videa că se va folosi în a doua lui domnie.

3. DIMITRIE CANTEMIR 1711⁶⁰

Apropierea între Români și Ruși. — A fost o vreme în istoria Românilor când ei considereau pe Ruși ca pe egalii lor, când tratau cu ei ca cu un popor de aceeași putere, când țarii Moscovei cereau în însoțire pe fiicele domnilor români. De atunci a trecut mult timp; dar nici odată nu s'a văzut în istoria popoarelor, chiar într'un răstimp și mai îndelungat, o atare răsturnare a pozițiilor respective, o sporire atât de nemăsurată a puterilor unuia și o dărăpănare atât de deplină a ființei celuilalt, încât rolurile să se schimbe așa de a totului tot, ca prietini de altă dată să se întâlnească acuma ca stăpânul cu robul

⁵⁹ N. Mustea, *Ibidem*, III, p. 47.

⁶⁰ Compară scrierea mea : *Războaiele dintre Ruși și Turci și înfrîngerea lor asupra Țărilor Române*, Iași, 1880, I, p. 4—48.

Așa stătuse Românii față cu Rușii pe timpul lui Ștefan cel Mare; așa se înfățișau ei acuma pe timpul lui Cațemir.

Cele mai vechi relații politice și de familie ale Românilor cu Rușii cad pe timpul marelui domn al Moldovei, care căsă-

D. Cantemir

torind pe fiica lui Elena cu Ioan cel tânăr fiul țarului Mosevei Ioan Vasilievici al III-lea, îndrumează și legăturile politice a acestor două state. Anume Ștefan cel Mare ie o parte foarte activă la relațiile cuscrului său cu ducele Litvaniei, dându-și mai cu osebire mari silinți spre a împăca neînțelegerile izbucnite între ei, și a putea apoi îndrepta puterile lor spre ținta vieții eroului român, lupta în contra păgânilor. În curând însă, după această lucrare diplomatică a lui Ștefan cel Mare, relațiile cu

țarul Moscovei, împrietinite prin o incuscire, se strică și pe țărâmul politic din pricina unei indușmăniri de familie ⁶¹.

Țara Moscului, fiind într'acele vremuri foarte depărtată de Români, numai atunci când istoria țărilor lor urca câte o culme din viforoasa lor cale, se întindeau vederile lor până la acea împărăție și căuta să se pună cu ea în legătură. Pe atunci nu Rușii cercetau pe Români, ci Românii pe Ruși în trebile politice, și de aceea și găsim a doua atingere între aceste două popoare pe timpul unei noue străluciri a gloriei românești, pe acel al lui Mihaiu Viteazul, când eroul muntean se pune în înțelegere cu țarul Rusiei Boris Godunov spre a ataca împreună pe Leși ⁶².

Pe timpul lui Vasile Lupu găsim pe Domnul Moldovan izbutind prin o ghibace negociare diplomatică a determina pe țarul Rușilor, să se oprească de a da ajutor Cazacilor contra Turcilor, prin care face ca Azovul să cadă în stăpânirea acestor din urmă ⁶³.

Pe când însă țările române robite de Turci perdeau pe fie ce zi din puterile lor, în întinsele stepe ale Rusiei creștea și se desvolta mereu colosul încă copil al împărăției moscovite. În curând el trebuia să scuture pe rând toate lanțurile care robise tânăra lui existență, mai întâi ale Tătariilor, după aceea ale Svedezilor și ale Turcilor, și apoi să se îndrumeze cu crucea în mână la răpunerea acelor ce altă dată îl stăpânise.

Rușii intrase în legătură cu Turcii aproape în același timp în care ei se încuscise cu Românii. Pe la 1495—1499, sub sultanul Baiazet II întâlnim pentru înatâi oară ambasade ale marelui principe al Moscoviților Ioan al III-lea Vasilievici la Constantinopole, care cer pentru neșitorii ruși libertatea comerțului. Privilegiile acestora fură reînnoite de Selim I (1514—1520), care însă refuză a mijloci încheerea unei păci între Ruși și Tătarii Crimeei. Dacă însă până atunci relațiile între Ruși și Turci fusese pacifice, deși foarte reci, ele încep a se înăspri din pricina a două popoare ce locuiau între ele, Cazacii și Tătarii, care trăind numai din prădăciuni pustiau mai în fie-care an Rusia și Polonia, țările cele mai apropiete de dânșii. Rușii pentru a răsbuna pustierile suferite, mai ales dela Tătari, se organizau în bande de voluntari care devastau la rândul lor țările tălărești dela Marea Neagră, supuse ale Porței otomane, încât prin aceste frecări mutuale izbucnise într'un mod indirect un adevărat rășboiu într ambele împărății. Statele apusene ale Europei care erau în lupte cu Turcii, și mai cu deosebire Ve-

⁶¹ Vezi amărunșinile acestor împrejurări în Vol. IV, al acestei istorii.

⁶² Vol. VI.

⁶³ Vol. VII p. 36.

nețienii, căutau prin toate mijloacele a atrage pe Ruși într'o legătură în potrive dușmanilor comuni ai creștinătăței și, lucru curios, încă de pe atunci ambasadorii venețieni puneau o va-

D. Cantemir

loare mult mai mare, decât pe puterea materială a Rusiei, pe acea morală a ei, izvorâtă din comunitatea de religie cu popoarele din Turcia. Astfel *Giacomo Soranzo* în o scrisoare către

senatul venețian din 1576, se rostește în modul următor : „Sultanul se teme de moscovit din pricina că acel mare duce este de biserica grecească ca și poporația din Bulgaria, Serbia, Bosnia, Morea și Grecia, care îi este devotată în gradul cel mai mare, fiind că se ține de acelaș rit grecesc și va fi în totdeauna gata a lua armele în mâni și a se răscula, pentru a se libera de sclăvia turcească și a se supune stăpânirii lui”⁶⁴.

Deși ambasadorii venețiani descoperise depe atunci viitorul nerv al politicei rusești, se pare că Rușii ei înșii nu aveau conștiință de puterea lui. Relațiile lor cu popoarele balcanice se măntăneau încă numai în sfera religioasă. Rușii recunoșteau de cap al bisericii lor pe patriarhul grecesc din Constantinopoli, plăteau pentru călugării din mănăstirile muntelui Athos tributul pe care erau îndatoriti a-l răspunde către Poartă, și călugării din muntele Sionului primeau dela marele principe un ajutor de 500 de galbeni pe an.

În privirea politică însă Rușii erau foarte rezervați față de închinătorii lui Mohamed; deși cercetați de mai multe ori din partea Veneției, ei nu vroesc să se lege la nici o întreprindere în potriva Turcilor, și reținerea Rușilor în această privire eră foarte firească. Ei erau încurcați în neîncetate răsboaie cu Polonia și cu Svedia. Atât de puțin se interesau ei de cele ce se patreceau la sudul împărăției lor, încât în 1642 ei cedează, precum am văzut, stăruințelor lui Vasile Lupu prin care cetatea Azovul trece în mâinile păgânilor. Este curios de notat că Turcii pusese pe domnul Moldovei pe capul Rușilor „pentru că eră de aceeași religie cu el”, și Lupu izbuteste în misiunea lui arătând mai ales Rușilor că „în cazul unui războiu între ei și Turci din pricina Azovului, Turcii ar măcelări îndată pe toți închinătorii bisericii grecești din împărăția lor, lucru pe care *proteguitorul lor firesc* țarul Rușilor, ar fi departe de a dori”.

În anul 1645 vine la tronul rusesc Alexei Romanov, care îndrumază o politică mai activă în potriva Turcilor. Tătari atacând cetatea Cazacilor, Cehrinul, și aceștia cerând în zadar ajutor dela Poartă, se întorc către Rușii, care se grăbesc a le împlini cererea, punând apoi ei înșii mâna pe Cehrin în 1676. Din această pricină Turcii declară chiar Rușilor războiu în 1677, cea întâi luptă directă între acest e două popoare; dar sunt răspiuși cu mari pierderi. Războiul eșind în deobște defavorabil Turcilor, ei cer singuri pacea, care se încheie la *Radzim*, în 1681 și prin care pace Rușii dobândesc Kievul și Ucraina; cetăți să nu se zidească nici de o parte nici de alta între Bug și Nipru: Tătarii să fie opriți dela prădăciuni în Rusia; Turcii recunosc țarului titlul de împărat și locuitorilor Rusiei libera peregrinare la Ierusalim⁶⁵.

⁶⁴ Albert, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Seria III, 5, p. 206.

⁶⁵ Zinkeisen, *Gesch des osm. Reiches*, V, p. 86.

Și din această pace se vede că Rusia încă nu se pătrunsesse de ideea care mai târziu este invocată de dânsa ca misiunea ei istorică de căpitanie, eliberarea creștinilor ortodoksi de sub uricioasă stăpânire a păgânilor. Deși toată lumea din Europa recunoaștea și prețuia această a ei putere, ea încă nu făcea din ea nici o întrebuițare. Se părea că dormea ca leul în pustiu, când de o dată eră să fie deșteptată de mirosul prăzei ce se apropia și să se răpadă năpustit asupra ei spre a o înghiți.

Acei însă care arătară mai de aproape Rusiei în cotro trebuie să tindă toate silințele ei, fură Români. Cu ce plătiră ei asemenea învățătură, vom vedea mai târziu. Stim cum în războiul din 1672 dintre Turci și Poloni, Stefan Petriceicu și Grigorie Ghica trădând pe Turci către Leși și pricinuiind o pierdere însemnată stăpânilor lor sub zidurile Hotinului, sunt nevoiți să caute sprijin contra păgânilor la principii creștini, și anume la cel mai puternic din cei ortodoksi, la țarul Rușilor, către care ei trimit o solie ce nu esă încă la nici un rezultat, din pricină că domnii români sunt destituiți.

Ceva mai târziu în 1688, Șarban Cantacuzino reînoește încercarea lui Petriceicu, însărcinat de împăratul Leopold a trata cu principii creștini, pe care i-ar găsi dispuși la o alianță comună în contra Turcilor. Nici această solie nu esă însă la vreun rezultat, cel ce o trimisese murind prea timpuriu⁶⁶.

Petru cel Mare. — Rămăsese păstrată lui Petru cel Mare, după ce devine singur stăpânitor al împărăției moscovite, să pună în lucrare din partea Rușilor politica aceea de care atâta timp se temuse Turcii, și pe care toată Europa o recunoștea ca arma cea mai puternică de întrebuițat în lupta în contra Otomanilor. Deși prima ei încercare nu izbuti, ea nu rămase mai puțin farul conducător al întregii purtări politice a Rusiei în viitor, acel far care nu numai o scoase la liman, dar o conduse încă și la uriașa ei mărire.

Acest mare principe, îndată ce se sui pe tron, recunoscă că o împărăție întinsă ca aceea a Rusiei, fiind închisă din toate părțile din spre mare eră împiedecată în chipul cel mai serios în desvoltarea comerțului ei, mijlocul cel mai puternic de îmbogățire a popoarelor. El se hotărâ deci cu orice preț a deschide Rusia în spre cele două mări mai apropiete, Marea Baltică în spre mează-noapte și Marea Neagră înspre miază-zi. Pentru a și deschide drumul către marea Baltică, trebuia să cucerească niște țări ce erau în stăpânirea Svediei. Spre acest scop Petru se nui cu Polonia și Danemarca, contra tânărului rege al Svediei Carol al XII-lea. Pentru a și deschide calea în spre sud, el întreprinde expedițiile sale contra Azovului, intrând pentru a îndrumă această întreprindere în contra Porței, în liga sfântă

⁶⁶ Vol. VII p. 210—211 și 251—252.

a apusului Europei. Turcii însă știau prea bine, că dela stăpânirea Azovului atârna în mare parte liniștea împărăției lor. Ei văzuse pe timpul domniei Cazacilor și a dușmăniilor lor cu Poarta că aceștia în puține zile puteau cu corăbiile lor să amenințe chiar Constantinopolea. Cu cât mai mult trebuiau să se teamă ca această înșămnată cetate să încapă în mâinile unui dușman mai puternic și mai organizat. Tocmai atare teamă a lor se împlinește; căci după ce Petru cel Mare face în 1695 o zădărnică încercare în contra Azovului, în a doua, întreprinsă în 1696, el reușește a-l cuceri. De îndată preface toate moscheele Tătarilor în biserici, și celebrează cu mare pompă sfințirea catedralei, consacrand astfel și în mod religios izbânzile pravoslavnicului său popor. El ia măsurile cele mai energice pentru înființarea unei flote, mărește și întărește portul dela Taganrok, impune fie-cărui proprietar de 10.000 de șerbi să construiască câte o corabie, ne scutind nici chiar pe clerici dela o asemenea îndatorire, cere dela Veneția marinari și constructori de corăbii, care în curând fac să plutească pe apele mării de Azov 14 corăbii mari, 9 galere și 10 de brigantini. Turcii deși vedeau cu cea mai mare nemulțămire propășirea Rusiei pe o apă ce fusese până atunci un adevărat lac turcesc, totuși erau nevoiți să lese războiul cu dânsa mai cu totul pe mâinile Tătarilor, căci ei pierdeau bătălii peste bătălii în marele lor războiu cu puterile apusului, pierderi care pregăteau tratatul de Carlowitz din 1699, ce lovi atât de greu în puterea lor.

Îndată după încheierea acestei păci între cele trei puteri aliate Veneția, Germania și Polonia și Turcia, se preface și armistițiul dintre Rusia și imperiul otoman într'o pace formală, și însărcinatul din partea Rusiei cu tratarea de pace merge pe o corabie rusească la Constantinopole. Teamă cea mai mare a Turcilor, stăpânirea rusească pe marea Neagră se înfățișă astfel într'un chip văzut și oare cum viu înaintea ochilor lor. În 25 Iulie 1702 se subsamnă tratatul de pace, în care între altele se recunoaște corăbiilor de negoț rusești dreptul de a trece prin Dardanele și celor de războiu dreptul de a pluti pe marea Neagră. Azovul rămâne al Rusiei, care se îndatorește însă a dărâma cetățile dela Nipru. Țarul este scutit de tribut către hanul tălăresc și se consfințește încă odată libera peregrinare a Rușilor la Ierusalim. Scopul lui Petru cel Mare din acest tratat se vede foarte limpede, anume: stăpânirea mării Negre, scop pe care Europa în deobște îl și atribuia pe atunci acestui monarc, după cum se vede din o scrisoare a lui Leibnitz către prietenul său Thomas Brunet: „Petru gândește acuma numai a neliniști pe Turci; plăcerea lui cea mare este marina, pe care a învățat-o fiindcă are de țintă a se face stăpân pe marea Neagră”.

Încercarea lui Petru de a cuceri provinciile dela sudul golfului de Finlanda: Estonia, Livonia, Carelia și Ingria dela Sve-

dezi, prin o alianță cu Polonia și Danemarca, îl încurcă într'un războiu cu Carol al XII-le regele Svediei. Un talent militar neașteptat se desvâli în tânărul principe, și Rușii primiră la Narva o lovitură, de care erau să se sfarme toate planurile lui Petru. In loc însă de a se folosi de această izbândă și de a urmări pe Ruși în lăuntru țării lor, Carol al XII-le se întoarce împotriva regelui August al II-le al Poloniei, și dă timp lui Petru nu numai a recăștiga Ingria și Carelia prin mai multe izbânzi dobândite asupra generalilor lui Carol dar îl lasă chiar să arunce în țările de abia cucerite temelii viitoarei capitale a împărăției rusești.

Carol al XII-le după ce bate pe regele Poloniei August al II-le, se întoarce iarăși împotriva lui Petru, apucând de astă dată de a dreptul spre Moscova, prin Ucraina, înșălat pe de-o parte prin făgăduința de ajutor a lui Mazeppa, hatmanul Cazacilor, pe de alta prin așteptarea de a găsi în o țară îmbelșugată, hrană îndestulătoare pentru oastea sa. Petru pune însă să pustieze Ucraina, în cât oastea lui Carol cade curând în cea mai grea lipsă. Mazeppa pe care regele Svediei își puse atunci toată speranța, aduce acestuia bani în deajuns, dar hrană nu. O foamete cumplită începe a secera cu miile soldații lui Carol, care își vede în curând armata redusă la jumătate din ceea ce era, fără cai, suferind de lipsă și de frig, în mijlocul unei ierni foarte grele. In loc de a asculta de sfaturile generalilor săi și chiar de acele ale lui Mazeppa, care cunoștea locurile, și de a se întoarce îndărăt, prea încăpățânatul Carol se hotărăște a merge înainte cu ori-ce preț și ajunge în fine, mai cu totul pierdut srb zidurile cetății Pultava. Asaltul dat nu reușește, și Carol al XII-le trebuie să se hotărăască la un asediu în regulă. Petru însă vine cu o armată numeroasă și bine pregătită în ajutorul cetății sale, și după o luptă cumplită, învinge cu totul armata lui Carol al XII-le, omorându-i vr'o 9.000 de oameni și prinzând inai pe toți cei ce rămăsese în viață. Carol scapă cu vr'o 1500 de ai săi și trece Nistrul în Moldova.

Regele Svediei fu foarte bine primit de autoritățile turcești, și se așază în Bender, de unde începu a întezi neconținut pe Turci, spre a-i porni cu războiu în contra dușmanilor săi ⁶⁷.

Țarul Petru văzând că au răpus pe dușmanul de la Nord, își îndreaptă iarăși ochii către Sudul cel încântător, și începe a pune în lucrare politica devenită apoi tradițională a Rusiei, adecă uneltirile de răscoală a creștinilor supuși împărăției otomane. El intră în legături cu Mihaiu Racovița al Moldovei și cu Brancovanu al Munteniei, ceea ce aduce prinderea de către

⁶⁷ Asupra petrecerei lui Carol al XII-lea la Bender și a silințelor lui de a învinge din nou pe Turci contra Rușilor vezi *Cronica lui Carol al XII-lea* de Alexandru Amiras, editat de N. Iorga cu un bogat comentariu în textul italian ce s'a păstrat, *Studii și Doc.* IX, p. 43—111.

Ruși pe pământul Moldovei a unui corp de armată svedez. Regele Carol al XII-le descoperind îndată înțelegerea dintre țarul Rușilor și domnul Moldovei, îl denunță Porței, și Mihaiu Racoviță este mazilit și dus cu toată familia lui la Constantinopole. Brancovanu mai ghibaciu izbutește a înșala pe regele Svediei, îngrijind tocmai pe atunci în toate modurile de armata lui, iar pe Turci prin aceea că el însuși pârște la Poartă pe colegul său în domnie și trădare, de complotarea lui cu dușmanii împărăției ⁶⁸.

Brancovanu însă, urmând mai departe dublul său joc cu Rușii și cu Svedezii, este demascat în sfârșit de Carol al XII-le care îl denunță Porții ca pe un prieten devotat al țarului Petru. Atunci Turcii se hotărăsc a prinde eu ori ce preț pe domnul Munteniei, dar neîndrăznind se încredințeze această însărcinare lui Neculai Mavrocordat, îl rechiamă mai mult de cât îl mazilesc, trimițând în locul lui pe protegitul hanului Tatarilor, Dimitrie Cantemir, care viue în Moldova, cu hotărârea luată de a prinde și trada Turcilor de viu pe Constantin Brancovanu. Aceasta vroia să facă; ce a făcut vom vedea-o în rândurile următoare.

Dimitrie Cantemir. — Dimitrie Cantemir vine în Iași în ziua de 10 Decemvrie 1710 ⁶⁹. Când ajunsela Galați el se întâlnește cu Neculai Mavrocordat care se ducea către Țarigrad, și între ambii domni, cel fost și cel viitor se făcu o legătură întărită prin jurământ, că adevărat Cantemir să nu dea voie boierilor a pârâ pe Neculai Mavrocordat pentru administrația lui, iar Neculai Mavrocordat să sprijine la Poartă domnia lui Cantemir și dacă ar vroi să capete vr'un scaun, apoi să fie acel al Munteniei iar nu al Moldovei, Pentru a aminti o plastică expresie a lui Neculcea, și această legătură fu ținută de ambii domni „cum țin câinii Vinerile” De abia ajuns la Țarigrad, Mavrocordat pârște pe Cantemir, că „el când au venit în țara Moldovei, au găsit mai bine de jumătate de boieri haini la Muscali, și prinzându-i i-au închis, iar Dumitrășcu Vodă cum au luat domnia a și răpezit de olac înainte și i-au slobozit pe toți, și încă pe care eră mai mare hain i-au făcut caimacam ⁷⁰. Anume domnul care puțin timp după închiderea lui Sturza și Catargiu, puse la opreală și pe bătrânul Iordache Ruset vistiernicul, căruia îi luase 12 pungi de bani, ținându-l închis până la mazilirea lui, când Turcii trimiși de Cantemir îi dau drumul și îl pun chiar caimacam: Neculai Mavrocordat se vede că închisese pe Ruset nu din pricina hainirei lui către Ruși cât din aceea că intrigă în contra domniei lui în favoarea lui Antioh

⁶⁸ Mai sus, p. 90.

⁶⁹ N. Costin, în *Letopiseșe*, II, p. 99 Alex. Amiras, *ibidem*, III p. 105.

⁷⁰ Neculcea în *Letopiseșe*, II, p. 334.

Cantemir. Acuma însă Mavrocordat, așteptându-se ca Dimitrie Cantemir să-i răsplătească pâra lui la Constantinopole, cu o tânguire din parteă țarei pentru modul cum o ocârmuise, vroia să compromită dinainte în ochii Turcilor pe boierii jăluitoari, arătându-i ca pe niște partizani ai Rușilor.

Cantemir însă nu rămâne mult timp dator rivalului său. El trimite cum află despre călcarea jurământului din partea Grecului, o deputație de boieri la Constantinopole care să se tânguiască pentru jafurile făcute de Mavrocordat în Moldova, deși tocmai în această privință administrația lui nu putea fi învinuită. Însă asemenea pâre avea nevoie oare de a se sprijini pe adevăr? Mavrocordat speriat prin tânguirea adusă în contra lui, caută scăpare în casa ambasadorului francez, prietenul său, care spunând regelui său că a fost nevoit să'l primască, nu exprimă altă teamă decât că-l va costă câteva pungi ⁷¹.

Dacă însă denunțarea lui Cantemir asupra lui Mavrocordat că ar fi jăfuit țara nu eră adevărată, nu stătea tot astfel cu pâra domnului mazil contra celui din scaun. Nu ținuse într'adevăr mult timp credința lui Cantemir către Turci. La început el se arată foarte răvniitor pentru apărarea intereselor lor. Cum vine în scaun caută să se pună bine cu boierii, de care aveă nevoie pentru îndeplinirea însărcinării sale, iertându-le darea desetinei; apoi cere voia dela vizirul ca să prindă pe Brancovanu. Acesta însă trimite răspuns lui Cantemir să mai aștepte ceva, până Brancovanu va plăti cele 500 de pungi de bani pe care-le ceruse, în cât se vede ce bine făcuse Brancovanu de pusese un termen de cinci luni pentru plata lor, și cât de minunat cunoștea acest domn lacoma fire a Turcilor. Cantemir foarte bine informat de tot ce se petrecea la Ruși, transmitea toate știrile Porței, și chiar pașa de Bender, deși mai apropiat de oștirile rusești, tot dela Cantemir își trăgea informațiile sale cele mai sigure.

Cantemir însă este în curând câștigat de țarul Rușilor, care trimite în solie la el pe medicul grec *Policala* ⁷², și purtarea lui de până acum sinceră cătră Turci îi dă puțința de a-i înșăla cu mai mare ușurință. Anume el cere voie dela Turci ca „să se facă a se ajunge cu Muscalii, și ce ar vedeă și ce ar înțălege de toate să facă știre Porței” ⁷³.

Astfel cu acest meșteșug, Cantemir puteă să între în

⁷¹ Des Allours cătră regele, 10 Maiu 1711. Hurm. *Doc. Supplement*, I p. 395.

⁷² Carra *Hist. de la Moldavie et de la Valachie*, p. 72.

⁷³ Neculcea, în *Letopiseșe*, II, p. 355. Un doc. din 1740 de la Gr. Ghica Voevod vorbește de „vremea când a venit Petru împăratul Mochicese cu oștile sale împotriva prea puternicilor noștri stăpâni fiind atunci domn, Dimitrie Cantemir și hăinându-se de prea puternica împărăție”. Ghibănescu, *Surete și Izvoade* IX, 217.

înțelegere chiar fățișă cu Rușii, Turcii crezând că el se preface numai pentru a iscodi pe dușmanii lor. Nu numai atât, dar Capuchehaia lui Cantemir din Constantinopole, un Grec Iane, lua scrisorile ambasadorului rusesc ce eră aruncat în închisoarea celor șapte turnuri, și le transmitea lui Cantemir, iar acesta le trecea țarului.

Ce motiv împinsese pe Cantemir a se lepădaa cu atât grabire de Turcii și a trece cătră dușmanii lor?

După *Ioan Neculcea* motivul ce l'ar fi aruncat pe Cantemir în partida Rușilor, ar fi fost temerea de intrigile lui Brancoveanu, care simțind că Cantemir fusese trimis în Moldova, anume în scopul de a l' prinde pe el, „să nu-și tocmească lucrul la Constantinopol, să nu l' răpue pe dânsul și să l' mazilească”⁷⁴. Acest motiv nu l' putem admite ca hotărîtor. Cantemir a trecut așa de grabnic la Ruși, în cât Brancoveanu nici n'avuse timp a îndruma slărnițele sale contra domnului Moldovei. Cantemir el însuș dă în istoria împărăției turcești cea scrisă de el, un alt motiv, bine înțales mai puțin egoist: „In luna Schewal al anului Hegirei 1122 Cantemir a fost trimis în Moldova, cu ordinul de a prinde pe Brancoveanu, prefăcându-se de prieten al său, sau în vre un alt chip, și să-l trimită viu sau mort la Constantinopole, și când va pune stăpânire pe principatul Valahiei, să iee în mâini guvernarea acelei țări, iar pentru Moldova să propună un alt principe a cărui aprobare rămâne păstrată curței suzerane. Pentru împlinirea mai grabnică a acestui plan, sultanul dă ordin hanului de a pune în slujba lui Cantemir atâtea mii de Tatarii câți va fi de nevoie. Pe lângă aceasta sultanul făgădueste lui Cantemir că-i dă principatul pe viață și nu-i va cere nici tribut, nici pescheș, cât timp va sta în Moldova, După ce aceste făgăduinți au fost întărite prin un hatiserif, Cantemir a venit în Moldova, împreună cu hanul Tătarilor. Inșă puține zile după venirea lui, primește o scrisoare dela chehaia marelui vizir, Osman Aga, în care i se cerea îndată, pentru sultan și vizir, pescheșul obicinuit la fie care intrare în domnie și o mulțime de zaharea pentru oștile cele turcești. Pe lângă aceste să pună podurile în stare cu cea mai mare grabire și să procure Cazacilor și Svedejilor locuinți pentru iarnă, iar el singur să se afle în primăvară cu oamenii săi la Bender și alte cereri tot așa de îngreuitoare. Cunoscând deci Cantemir de pe această roadă cât de puțin eră de așteptat dela necredincioși, el aruncă legătura cu Turcii și crezu mai de cuvînță a suferi împreună cu Hristos de cât a spera bogățiile cele înșăloare ale Egiptului. El trimise deci un sol credincios la țar pentru a-i oferi slujbele sale și acele ale principatului său”⁷⁵.

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ Cantemir, *Geschichte des osm. Reiches* deutsche von Schmidt, Hamburg. 1745, p. 565.

Nu putem ști până întru cât sunt adevărate arătările lui Cantemir. Atâta putem constata, că ele nu sunt adevărate prin nici un izvor contempuran, în cât s'ar părea a fi fost închipuite de domnul scriitor spre a îndreptăți trădarea lui.

Cauza care l'au îndepărtat pe Cantemir de Turci este de căutat aiurea. Era convingerea adânc înrădăcinată în el despre starea de decădere în care se aflau Turcii, izvorită din serioaza și îndelungata lui îndeletnicire cu istoria Otomanilor. Acest spirit într'adevăr profetic văzuse chiar dela începutul decăderii poporului turcesc. care pornește depe timpul său, un povârniș pe care el nu se va mai putea opri, și în Ruși el privea pe moștenitorii firești al împărăției Mohamedanilor. Istoria lor cea scrisă de dânsul se împarte, conform cu convingerea lui, în două perioade : acea a creșterii sale până la anul 1672 și acea a decăderii, scurtul răstimp dela acea dată până la 1711, unde se oprește scrierea lui Cantemir. Cuvintele cu care el sfârșește prima perioadă sunt înșămnaătoare : „Aceasta fu cea de pe urmă victorie, din anul Hegirei 611 până la 1083 prin care se aduse împărăției Otomanilor vre un folos, sau prin care se adause vechilor margini ale imperiului vre un oraș sau vre o țară. După aceasta și mai ales pe timpul împăratului Leopold din Germania, urmară bătălii înfricoșate, pe care urmașii cu greu le-ar putea crede, dacă nu ar fi adevărate prin autenticitatea unor documente oficiale, și puterea Otomanilor a slăbit foarte tare prin pierderea mai multor regate, prin piererea unor oștiri întregi, precum și prin războaie lăuntrice și împărecheri.”⁷⁶ Fiind deci adânc convins Cantemir că rezultatul războiului ce trebuia să izbucnească va eși în defavoarea Turcilor, înțelegem cum se face de el se îndepărta de ei. Este în orice caz destul de neașteptat de a vedea în acele timpuri și mai ales în Țările Române o purtare politică izvorâtă din o convingere științifică.

Si într'adevăr că războiul eră neînălăturabil, cu toate silințele ambasadurilor germani de a'l împiedică, din teama ce o aveau de a nu încurca iar și pe împărăția lor într'un războiu cu Turcii, tocmai în momentul când eră să se hotărască importanta chestiune a succesiunii Spaniei⁷⁷. Turcii fusese mai ales loviți prin îndrăzneala lui Petru cel Mare, de a pătrunde în hotarele Moldovei, spre a prinde oștirea svedeză. Aceasta eră plângerea lor de căpitanie contra Rușilor și motivul lor cel mai de frunte, din acele mărturisite, pentru declararea războiului. Alte două mai erau ; zidirea unor cetăți în afară de teritoriul rusesc cu toate protestările Porței, și împedecarea reînțoarcerii lui Carol al XII-le în Svedia prin Polonia, țară ce nu eră în stăpânirea Rușilor⁷⁸.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 408

⁷⁷ Vezi mai multe rapoarte ale amb. germani din Aprilie 1771 în Hurui. Doc. VI, p. 73 și urm.

⁷⁸ Scrisoarea lui De Fériol din 21 Noembrie 1710, *ibidem*, Supl. I, p. 388.

Toate aceste motive le vedem însă că nu sunt îndestulătoare pentru a explica izbucnirea războiului, afară de cel d'întăi care poate fi însă ocazia și nu pricina determinătoare a dușmăniilor. Cauza adevărată sta și aici aiurea, anume în faptele anterioare ale lui Petru cel Mare, în cucerirea Azovului, în crearea unei flote rusești pe marea Neagră, în tratatele pe care Turcii siliți prin nenorocirile lor fuseser nevoiți să le încheie cu Rușii, și prin care le concedau libera navigare prin mările turcești, toate aceste câștiguri și concesiuni făcute unei puteri de care Turcii se temeau mai mult de cât de ori care alta, căci ea singură posedea puțința de a arunca flacăra răscoalei chiar în sinul împărăției lor, prin îndemnarea creștinilor de a se lepăda de supunerea cătră ei și de a se alipi cătră țarul cel drept credincios. Si această ațâțare la răscoală eră chiar pusă în lucrare de Ruși. Ei provocase la defecțiune pe Racoviță și pe Brancoveanu, din care pe unul Poarta pusese mâna, pe celalalt vroia să pună acuma.

Cu toate aceste uneltiri periculoase, Turcii ce de abia răsuflase de cumplitele pierderi încercate în timpul războiului ligei sfinte, păreau că nu îndrăznesc a declara războiu Rușilor. În 1709 Noemvrie cu toate că Turcii chiar atunci destituise pe Mihaiu Racoviță, pentru alipirea sa cătră Ruși, ei reînosc tratatul cu aceștia, și actul de reînvoire este trimis de sultanul cu o scrisoare autografă catră țar. Văzând purtarea pacinică a Turcilor cătră Ruși, Carol face o ultimă încercare și trimite pe Poniatowski cu un memoriu cătră sultanul, în care el acuza pe marele vizir de a fi cumpărat de Ruși, și de a lucra în contra interesului chiar al poporului turcesc. Poniatowski izbutind să dea memoriul chiar în mâna sultanului, într'o Vinere la eșirea din moschee, acesta cetindn'l se convinge de cele arătate într'însul Ali pașa este scos din vizirat care este încredințat lui Baltagi Mohamed pașa, dușman înverșunat al țarului, care face să se declare încă în Noemvrie 1710 împăratului Rușilor războiu. Acesta de și în aparență vroia pacea, în inima lui ar fi fost prea nemulțămît dacă Turcii ar fi consimțit la cererile sale, căci el își pusese în gând a alunga pe Turci din Europa, și pentru a realiza o asemenea țintă eră neapărată.

Petru cel Mare publică îndată un manifest pentru a răspunde declarației de războiu. În acest act țarul nu se plânge atâta de nedreptățile făcute lui de Turci prin adăpostirea dușmanului său în împărăția lor, ci ie rolul de apărător al popoarelor creștine, care ar zace în robia Mulsumanilor. „Gem apăsați de jugul barbarilor Grecii, Valachii, Bulgarii și Sârbii, și dovedesc prin adâncă lor mizerie cât se țin Turcii de toate tratatele lor”⁷⁹.

⁷⁹ Reprodus de Zinkeisen l. c. V. p. 412, nota I: „Gemunt Barbarotum jugo oppressi Graeci, Valachi, Bulgari Servique, quanta est illis religio pactorum deterrimae suae miseriae experiuntur”.

Astfel inaugurează Petru cel Mare politica sa în contra închinătorilor lui Mahomed, ascunzând adevăratul țel al războaielor sale în Răsărit sub masca fațarnică a eliberării creștinilor de sub jugul mohametan. Petru cel Mare, precum este cel d'întăi

Văcar

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

care avu gândul a deschide Rusia din spre mare, este și cel d'ântăi care întreprinde împotriva Turciei războiul sfânt, o adevărată cruciată în aparență, în care Rușii se arătau că lupta numai cât pentru comunitatea religiei și răspânda sângele cel mai scump al copiilor lor pentru o cauză umanitară, pe când în realitate

ei căutau, la umbra acestui pretext închipuit să-și îndeplinească interesele lor cele mai de căpitenie.

Caracterul de sfânt al acestui războiu se vede și din pregătirile lui. În 21 Februarie 1711, se ține în catedrala din Moscova o sărbare religioasă în fața țarului. Două regimente din garda imperială erau înșirate înaintea bisericii, și ele în locul steagului lor cel obicinuit purtau unul roș cu inscripția : „în numele Mântuitorului și al creștinătății”. De asupra acestei inscripții se afla o cruce încunjurată de raze, cu legenda : „în acest semn vei învinge”. Petru eră atât de sigur pe izbânda în cât el spunea adese ori „că vra să fie îngropat în Constantinopol”. Din aceasta se vede că Petru avea de sigur ca ultimă țintă o ostenelelor sale capitala de pe malurile Bosforului și poate restatornicirea împărăției bizantine.

Cantemir trebuia să urmeze și el de o camdată pâună la apropierea Rușilor o politică ca aceea a lui Brancovanu, adecă să fățarească supunerea cătră Turci, ceea ce îi eră cu atât mai ușor de făcut, cu cât el primise chiar dela Turci învoirea de a se preface că s'ar ajunge cu Muscalii. El condusesse însă negocierile sale cu Ruși așa de secret încât nici un boier, nici chiar hatmanul său Neculcea nu știa de ele, ci gândea că se va trage Cantemir în jos cătră Huși, spre a se apropia de oastea turcească ce înainta asupra Dunărei ⁸⁰.

Trecerea lui Cantemir fățiș la Ruși. — Momentul se apropia în care domnul Moldovei trebuia să se pronunțe într'un chip hotărât. Anume vizirul văzând că ciocnirea între el și Ruși se apropia pe zi ce merge, trimite ordin lui Cantemir ca să priudă pe Brancovanu. Neculcea îl sfătuește ca să deo ascultare ordinului, să se tragă în jos, ci să poate ca Turcii să bată pe Ruși și atunci Tatarii ar prada țara. Cantemir îi răspunde însă în aparență cu amărăciune : „Voi toți fugiți dela mine la Ruși și mă lăsați pe mine singur la Turci”. Cantemir atunci dă pe față hainirea lui și cere dela generalul rus Scheremetev ca să-i trimită un corp de oștire spre paza lui, ceea ce Rusul se grăbește a îndeplini, trimițind la Iași 4000 de călăreți parte Ruși, parte Moldoveni în leafă.

Cantemir pentru a îndreptăți față cu țara însămnatul lui pas, publică și el un manifest în care între altele spune că : „Noi Dinuțrie Cantemir din mila lui Dumnezeu domniul țarei Moldovei cătră mitropolitul, episcopii, boierii, căpitanii și toți slujitorii pământului moldovenesc, facem știut că întru cât dușmanii creștinătății, Turcii n'au respectat tratatul încheiet de predecesorul nostru Bogdan, priu care țara se obligă a plăti

⁸⁰ Neculcea în *Letopisește*, II, p. 341 : „Atunci am știut și eu că au fost scris Dumitrașcu Vodă să vie Muscalii, că eu tot gândeam că vom purcede în jos spre Huși, precum sfătuisem”.

sultanului numai 4000 de galbeni, 40 de cai și 24 de șoimi pe an, și au introdus în țara Moldovei tot soiul de asupriri, dărâmand sau ocupând cetățile ei învoind Tatarilor a o prăda, luând în robie pe fiii și soțiile noastre spre a-și face răs de ele, sporind pe fie ce zi tributul până așa grad că au devenit cu neputință de răspuns, noi ne am unit cu împăratul milostiv și credincios al Rusiei, Petru Alexievici, care au ridicat arma spre a mântui pe creștini din jugul robiei mohometane. Prin urmare tot omul din această țară să iee armele spre a-i veni în ajutor, căci care nu va urma astfel i se vor confisca averile”⁸¹.

Cantemir însă luase de mai înainte măsura de a-și asigura printr'un tratat formal poziția lui față cu viitorii stăpâni ai țării sale. Il încheese încă până a nu intra Rușii în țară, la 13 April 1711, în orașul Lusk, prin mijlocirea lui Luca vistiernicul, în cuprinderea următoare :

1. Țara Moldovei cu Nistru să-i fie hotarul și Bugeagul cu toate cetățile tot a Moldovei să fie ; numai de odată prin cetăți să se așeze Muscali oșteni până s'a întemeia țara, iar apoi să lipsască oastea moschicească.

2. Bir să nu plătească țara nici un ban.

3. Pe domn să nu'l mazilească împărăția până la moarte și pe urmă din fii lui să fie pe care și l'ar alege țara.

4. Neamul lui să nu iasă din domnie, numai când s'ar haini, sau și-ar lepăda legea, atunci acela să se lipsască și să se pună din frații lui.

5. Pe boieri să nu-i mazilească domnul din boierii până la moarte, sau cu mare vină să-i scoată.

6. Vama ocnei și altor târguri să fie venitul domnilor, iar alte dări să nu fie.

7. Mazilii și mănăstirile să-și stăpânească ocinile, moșiile și vecinii săi, și să-și iee și desetina de stupi și de mascuri și goștina de oi de pe moșiile sale.

8. Zece mii de oaste să fie gata în țară și împărăția să le dee leafă din visteria împărătescă.

9. Din Muscali să nu se amestece la boeriile Moldovei, nici să se însoare în țară, nici moșii să nu cumpere.

10. Domnul să nu fie volnic a pierde pe boieri, ori ce greșală ar face, fără sfatul tuturor și iscălitura mitropolitului”.

Câte-va alte condiții se raportară la starea de lucruri creată prin războiu ; cea mai însămnată este următoarea :

„Pace Muscalul cu Turcul să nu facă ; iar de s'ar întâmpla să facă pace și să rămână Moldova tot sub stăpânirea turcească, atunci să aibă împăratul moschicesc a da lui Dumitrașcu Vodă

⁸¹ Acesta este înțelesul manifestului ce se află reprodus în limba latină în Hurm. Doc. Supl. I, p. 396. Un rezumat al său, nu prea exact, este dat de o scrisoare germană din Moldova, din 29 Iunie 1711 Hurm. Doc. VI. p. 79.

două părechi de curți în Stolița și moșii pentru moșiile din Moldova și cheltuiala pe zi în toată viața lui și oamenilor lui să nu-i lipsască, și de nu i-ar plăcea acolo și s-ar trage într'altă țară creștinească volnic să fie a merge”⁸².

Dacă Rusia asigură cel puțin lui Cantemir mănținerea lui și a familiei sale în chip ereditar în tronul Moldovei, să vedem ce sprijin primea ea în schimb atât dela acest principe cât și dela colegul său din Muntenia pentru susținerea luptei în contra Turcilor.

Baluze către Rege 8 Iulie 1711 spune din contră că D. Cantemir ar fi răpit dela neguțătorii turci 100.000 de oi și 30000 de boi pe care i-ar fi dat Rușilor, și că gospodarul Valahiei ar fi fost dispus a face tot astfel dar că încă n'a făcut-o (*Hurm. Doc. XVI* p. 382). Care versiune să fie adevărată? Noi credem că tot aceea a cronicarului de oarece alt raport al lui Baluze (*ibidem* p. 383) spune ca: „l'armée moscovite courrait le risque de souffrir encore bien d'avantage dans ce pays désert et ruiné par les Tatars et qui ont ordre de brûler et de désoler tout le pays entre le Dniester et Danube et dans lequel elle pourrait trouver, si elle n'y prende garde, un sort pareil à celui du roi de Suède à Poltava”, de unde în atare pustie și ruină să se fi aflat 30.000 de boi?

Brancovanu și Cantemir făgăduise țarului zaharea și ajutor armat, mai ales călărime, de care armata acestuia era lipsită. Pentru cumpărarea proviziilor trebuincioase, Brancovanu primise 300 de pungi și Cantemir 130. Domnul Munteniei și adunase o mare câțime de proviant, pe care însă, când aude despre trecerea pripită a lui Toma Cantacuzino în lagărul rusesc, se oprește de a-l expedii la Prut. Cantemir nu putuse găsi nimica în Moldova, „fiind lipsă de pâne pentru lăcustele ce eră pe aice și mai înainte cu vr'o 2—3 ani și într'acel an mânia lui Dumnezeu, cât nici earbă pe câmp, nici frunze pe păduri, unde cădea lăcusta nu rămânea”⁸³. Din ambele aceste pricini aromata lui Petru cel Mare rămase lipsită de proviziile pe care el se întemeiase când deschisese războiul în contra Turcilor, ba pe care îl întreprinsese mai ales în urma asigurărilor repetate ale domnilor români, că va găsi în țările lor o bogată aprovizionare. Generalul rusesc *Munnich* care trăia pe timpul lui Petru cel Mare, spune despre el în memoriile sale că „se lăsase a fi înșălat prin făgăduințele gospodarului moldovan Cantemir, în speranța

⁸² Neculcea în *Letopisește*, II, p. 377. Ath Comnen. Ipsilanti, I c. p. 456. În *colecția tratatelor* Mitihnen p. 74 acest tratat este reprodus în altă cuprindere mai puțin bătătoare la ochi în ce privește îngrujirea de interesele rusești, cu alte cuvinte mai nenteresat. Această versiune este însă luată după publicația oficială rusească *Polnoe Sobranie Zaconow*, IV, p. 659. Noi credem că adevăratul text este acel dat de Neculcea, hatmanul lui Cantemir. Data și locul încheierii tratatului sunt indicate de Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neufchâtel, 1781 p. 73.

⁸³ N. Muntea în *Letopisește*, III, p. 53

de a găsi magazii de proviant, a trece Nistrul și a merge către Dunărea cu o armată de 40.000 de oameni, lipsită cu totul de a le mănărei”⁸⁴. Tot asemenea spune și raportul secretarului *Fleischmann* către consiliul de războiu datat din Isaccea în 29

Cioban

(Colecția de stampe a Ac Române, 1729)

Iulie 1711, că „Petru care se bazase pe făgăduințele lui Cantemir găsi Moldova pustietă”⁸⁵. *Alexandru Amiras* cronicarul moldo-

⁸⁴ Munnichs *Tagebuch* in E. Hermann *Beitrage zur Gesch. des russischen Reiches*, Leipzig, 1843, p. 123. Comp. N. Mustea în *Letopisețe*, III, p. 49.

⁸⁵ Hurm. *Doc.* VI, p. 84

venesc atribue tot acestei împrejurări nenorocirea lui Petru dela Prut : „atunci a văzut împăratul la ce l’au adus sfatul lui Dumitrașcu Vodă și a lui Basarab Vodă, care numai cu vorba l’au înțărît să vie asupra Turcilor, iar ajutor de bucate sau oameni nici unul nu i-au dat”, și *Radu Popescu* consună cu Amiras când spune : „Muscalii fiind că nu aveau zaharea gătită, nădăjduindu-se în zahareaua ce făgăduise Brancovanu să le trimită și nu le-au trimis, era pocălțiți de foame”⁸⁶. În sfârșit *Carra* spune „că generalii lui Petru cel Mare, răzămându-se pe cuvântul Brancovanului, nu adusesse hrană decât pentru 20 de zile”⁸⁷. Toate aceste arătări, care atribue într’un glas lipsei de ajutor de hrană din partea Românilor căderea armatei rusești la Prut, ne fac să nu putem da crezare lui *Neculcea* care, singur din toate izvoarele timpului, caută să scuzeze pe Cantemir și în această privire, spunând că domnul său ar fi declarat țarului că „Moldovenii ar putea duce în războiu numai 3000 de oameni și că zaharea nu ar fi”⁸⁸.

Cu oamenii de oaste lucrurile sta tot așa de rău, cel puțin în Moldova, căci Brancovanu de și adunase un număr în destul de însemnat — se vorbea chiar de 22.000 de oameni — stătea însă în așteptare în lagărul dela Urlați. În Moldova Cantemir însărcinează pe Luca vistiernicul, omul său de încredere să strângă oameni cu plată. Auziind de leafă, începură a se grămădi la oștire în mare număr ; însă nu numai slujitori, ci și ciobotari, croitori, blănari, cărcimari și câte alte bresle de a rândul. „Slugile lăsau pe boieri argații lăsau pe stăpâni și câtă altă prostime mulți au mers de au luat bani și s’au scris la steaguri, mai mulți fără de arme, că nu aveau de unde să mai cumpere, că și arcarii sfârșise arcele, săgețile și săhăidacele ce au avut în dughenile lor, ce își făcea sulțiți din crengi ascuțite și pârlite la vârf, se încălăra cine cum putea. Dar ce oștean să fie prostimea, mojiicii ce nici odată pre cal n’au încălecat, nici armă în mână n’au prins de când erau ei, nici în oști n’au slujit, ci numai cât perdeau banii, bându-i pe la crășme ziua, iar noaptea se duceau pe la drumuri de jăcuiuau pre oameni de ce aveau și la drumuri și la bejâanii, și furiș iar mai apoi și fățiș, alții umblau de stricau prisecele oamenilor, iară la oaste n’au mers”⁸⁹.

Această perspectivă aștepta pe țarul Moscovei, la care el bine înțeles eră departe de a se gândi. Petru cel Mare vine

⁸⁶ *Letopiseștele*, III, p. 10 *Mag. ist.* IV, p. 24.

⁸⁷ *Carra*, p. 154.

⁸⁸ *Letopiseștele*, II, p. 338.

⁸⁹ Combină locurile din *Nec. Costin*, *Letopiseștele*, II, p. 112, *Neculcea*, *Ibidem*, p. 345, *N. Mustea*, *Ibidem*, III, p. 49—50.

curând după trimitirea avangardei sale, în Iași în ziua de 11 Iunie 1711 unde este primit și îmbrățoșat cu drag de întreaga populație. El arată lui Cantemir cele mai mari onoruri, îl sărută pe cap pe când domnul îi sărută mâna, și luându-l în brațe îl

Ardelean pe gânduri

(Din colecția de stampe a Ac. Române 1729)

râdică în sus cu o mână, iar la ospăț îl pune în fruntea mesei. Petru se arată foarte bine voitor cătră boieri, pe care îi tratează cu mâna sa cu câte un pahar de vin. După aceea se face un banchet la împăratul unde boierii beau pentru prima oară „vin franțozesc” (șampanie), și cum au băut, cum au înmărmurit toți

de beți. În curând însă eră să se schimbe răsul în plâns și veselia în întristăciune”⁹⁰.

Anume Petru cel Mare mai făcuse încă și alte greșeli de cât aceea de a se încrede așa orbiș în niște făgăduinți fără nici o garanție, anume lăsase un corp mare de armată contra Tătarilor Crimeei și altul la nord cătră Livonia. Apoi el își mai îndepărtase și puțina cavalerie de care dispunea, încredințând-o lui Toma Cantacuzino, spre a merge să calce Brăila. În curând se arătară urmările unei asemenea conduceri neghibace a rășboiului. Lipsa de hrană slăbește puterile armatei; acea de fân, pe pământul pustiet de lăcuste a Moldovei, face să se peardă și puținii cai ce mai rămăsese pe la artilerie.

Lupta dela Stănilești. — Și cu toate aceste la început Turcii, de și foarte numeroși, nu aveau încredere în puterile lor, atâta le slăbise moralul înfrângerile suferite dela Nemți. Ei se temeau chiar să treacă Dunărea, și erau dispuși să ofere pacea Rușilor, dacă Cantemir și cu Toma Cantacuzino, acei care prin purtarea lor se compromisese într'un chip irevocabil față cu Turcii, n'ar fi încurajat pe împăratul la luptă cu ori ce preț. Turcii pe de altă parte fură îmbărbătați prin scrisorile unui boier moldovan, din partida adversă lui Cantemir, care sciea vizirului, că Rușii sunt puțini și lipsiți de îndestulare. Petru cel Mare văzând nehotărârea Turcilor de a veni asupra-i, crede că ei erau încă mai puțini în puteri în cât astfel ambii dușmani înaintau unul asupra altuia, nu în credința că este mai tare, dar în aceea că protivnicul e mai slab de cât el.

După o luptă de avangardă la balta Prutețului, Rușii sunt cu totul încunjurați de Turci la *Stănilești*. Împăratul văzându-se în pericol de a fi prins, întrebă pe Neculcea, dacă nu ar fi cu puțință a-l scoate cu o mică gardă în Ungaria. Neculcea îi răspunde că e împărat și lucrul ar fi peste putere. Petru atunci pune pe Seremetev să scie o scrisoare vizirului ca din partea generalilor ruși, în care le dă a înțalege că împăratul n'ar fi în lagăr, oferind pacea Turcilor.

Mai multe împrejurări împingeau pe Turci, să nu se poată folosi de victoria lor, și să piardă din mâni prilejul neauzit de a prinde nu numai pe împăratul, dar pe regeneratorul Rusiei. Fatalitatea însă înscrisese în cartea destinelor omenesti viața pentru Rusia și moarte pentru Turcia. Mai întâi eră teama de înfurierea Rușilor, care luptase în întâlirile cu Turcii ca niște desperați; apoi generalul Reni care plecase în spre Brăila cu Toma Cantacuzino, putea să le taie retragerea. Ceea ce însă mai ales hotări pe vizir să primească pacea, fu împrejurarea că sultanul neștiind cum stau trebile pe câmpul de rășboiu, scrisese

⁹⁰ Neculcea, *Ibidem*, II, p. 352 Comp. N. Costin, *Ibidem*, p. 113. Asupra zilei când intră Petru în Iași, vezi Carra, p. 73.

vizirului că dacă i s'ar propune pacea să o primească, numai de cât, și Ienicerii aflând de acest ordin refuzau de a mai ataca coloanele rusești; toate aceste întărite de Ruși și prin dăruri însemnate făcute vizirului, adunate dela toți ofițerii armatei din inițiativa

Popă de sat

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

împărătesei Caterinei. Neculcea spune că i s'ar fi dat până la 800 de pungi ⁹¹.

⁹¹ *Letopiseșele*, II, p. 363. Raportul unui Svedez către Anton Ottil despre lupta dela Stămlești, 29 Iulie 1711 în *Hurm. Doc.* VI, p. 88: „ansehuliche Geschenke au Gold und Juwelen”.

Vizirul primește să suspende lupta pentru câte-va oare și să trateze de pace. Regele Svediei când aude despre această nebulie, de a vorbi de pace cu un dușman pe care 'l avea pe deplin în puterea lui, aleargă la vizirul, conjură, protestează, amenință, toate însă în zădar. Cumplitul Baltagi Mohamed, dușmanul neîmpăcat al Rușilor de departe, se înmuiese neașteptat de îndată ce făcuse cunoștința mai de aproape cu ei, și mai ales cu aurul lor. El răspinge stăruințele desperate ale lui Carol al XII-le, mulțămindu-se a dicta Rușilor niște condiții, care pentru o pierdere obicinuită ar putea părea în destul de grele, dar care erau nimica în asemănarea cumpenei neauzite din care scăpa pe țarul. Condițiile păcei încheiate în ziua de 22 Iulie 1711 sunt acele că Rușii pierd Azovul, Podolia și dreptul de a avea un ambasador în Constantinopole și altele de mai puțină însemnătate. Turcii însă cereau numai de cât pe Cantemir pe care țarul izbutește să'l scape cu mare greutate, ascunzându'l în fundul butcei împărătesei. El se duce în Rusia împreună cu 24 boieri compromiși prin trecerea în partea Rușilor. Toma spatarul care izbutise să iee Brăila, auzind despre răpunerea lui Petru la Prut, trece pe la Brașov în Austria, de unde și el se duce la Ruși, și este numit general ⁹².

Astfel se sfârșise împreună cu expediția și marele planuri ale lui Petru cel Mare. Dar Rusia nu perdu inima din pricina acestei înfrângerii. Ea urmări mai departe gândirea marelui ei împărat, care ca una ce eră rodnică și plină de viitor, ajunsese la sfârșit ținta acea pe care Petru cel Mare o întrevăzuse în visurile sale.

Petru cel Mare se întorcea prin Polonia și se opri la Varșovia unde ospătă la regele August. O damă de spirit, soția hatmanului Sniavsky, îndreptându-se către el îi spuse: „Mult mă mir eu de voi împărații și craii cum de nu vă țineți de cuvânt și ne amăgiți pre noi. Așa mai anșert ne spunea nouă tuturor Leștelor craiul Svedului, să ne gătim cu toatele să mergem să iernăm în Stollița moschicească împreună cu dânsul, și noi când ne găteam să mergem pe cuvântul lui, el ne au amăgit și n'au mers în Stollița ci s'au dus la Tighinea. Și acum Împărăția ta ne ai zis să ne gătim să mergem la Țarigrad, și noi ne bucuram tare că om merge de om vedea Țarigradul, și când noi ne găteam, Măria ta n'ai vrut să mai mergi ci te ai întors înapoi”.

Astfel ironica gură a unei frumoase femei aminti lui Petru cel Mare, că soarta are susurile și josurile ei, și că puțin lipsise ca el să se coboare poate încă și mai adânc de cum căzuse nenorocitul Carol.

⁹² Vezi un raport a lui Fabri către Stenville din 2 August 1711, în care se vorbește despre adăpostirea lui Toma în Brașov, Hurm. *Doc.* VI, p. 89. Asupra scâpării lui Cantemir în Rusia vezi și o scrisoare a lui....cătore Voltaire 1730, N. Iorga, *Acte și Frg.* I, p. 101.

4. ROMÂNII ȘI RUȘII.

În alipirea lor de politica rusească Constantin Brancovanu și Dimitrie Cantemir, domnii români, urmasii nu numai îmboldirea unui simțământ personal, ci acelei al popoarelor lor și cu

Ardeleană din Făgăraș
(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

deosebire al clasei dominante, celei boierești. Așa dacă este să credem cele ce spune Neculai Mavrocordat, în denunțarea către sultan contra lui Cantemir, boierii moldoveni trecuseră mai mult de jumătate în partea Muscalilor, încă din vremile domniei

sale, și pe de altă parte vedem în Muntenia că partida Cantacuzineștilor, ne putând răbda trăgănările lui Brancovanu, trece fațăș la Ruși sub conducerea lui Toma spatarul. Când Neculcea sfătuiește pe Cantemir să se tragă în jos și să se conforme ordinului porței de a prinde pe Brancovanu, domnul îi răspunde : „voi toți vă chivernisiți ca să rămâiu pentru voi la păgâni, că v'am crezut credința voastră și ați fugit cu toții și eu am rămas singur”⁹³. Potrivit cu aceste vorbe, atunci când Cantemir declară boierilor că s'au unit cu Muscalii, ei îi răspund cuvintele pline de însemnătate : „Bine ai făcut Măria ta, de te ai închinat că noi ne temeam că te-i duce la Turci ; și avem de gând că de te-om vedea că mergi la Turci, să te părăsim și să ne ducem să ne închinăm la Muscalii”⁹⁴. Dar nu numai boierii erau mulțămii cu închinarea lui Cantemir, ci chiar poporul de și acesta nu avea nici o însemnătate politică. Cronicarii descriu într'un glas marea bucurie a poporului și rapoartă această bucurie faptului că unirea se făcuse cu un împărat creștin în potriua Turcilor. *Neculcea* descrie în chipul următor primirea lui Petru în Iași : „Iar căimăcarii împreună cu alți boieri și orășani bătrâni mai de cinste și cu Gedeon mitropolitul și cu tot clirosul bisericei i-au eșit cu toții înainte afară din Iași, frumos tâmpinându'l, l'au primit cu toată inima și i s'au închinat cu mare bucurie ca unui împărat creștin, dând laudă lui Dumnezeu că doară îi va cerceta cu mila sa și-i va scoate de sub jugul robiei Turcilor”⁹⁵. *Neculai Mustea* povestește acelaș lucru cu cuvinte și mai aprinse : „Frumos lucru și cu minuni eră tuturor a privi atunci împărat creștin aice la noi ; și fără de nici o mândrie grăia cu toți. Mers-au întâi la mitropolie de au văzut biserica și casele și au șizut cât-va de au vorbit cu mitropolitul chir Gedeon ce eră pe acele vremi ; apoi au mers pe la toate bisericile și trăgeau clopotele pe la toate mănăstirile ; mergând el prin târg, eșia norodul de'l privia mulțămind lui Dumnezeu cu multă bucurie că le-au trimis împărat creștin, nădăjduind că vor eși de sub jugul păgânilor”. Aiurea acelaș cronicar adaoge că „lucrul se îngroșia și țara toată eră cu Muscalii”⁹⁶. *Acsinte Uricariul*, de și desaproabă această plecare atât de nesocotită cătră Ruși, constată totuși existența ei : „dar n'au vrut să înțeleagă nimene că erau umflați mai toți pământeni cu nădejdiile cele deșerte, neștiind voia lui Dumnezeu cum va fi, cât cu nesocoteala lor când se țineau că sunt scăpați de sub jugul robiei, atunci erau să cază nu numai la mai mare robie ci și la peire desăvârșit”⁹⁷. În Muntenia, de și mai înde-

⁹³ *Letopiseșele*, II, p. 342.
ibidem.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 316.

⁹⁶ *Ibidem*, III, p. 51 și 8.

⁹⁷ *Letopiseșele*, III, p. 137

părtată de Ruși, eră însă o puternică partidă, condusă mai ales de Cantacuzinești, care sprijinea interesele rusești și care trece chiar în partea lor împreună cu Toma spatarul.

O asemenea îndreptare a spiritului public către Ruși este ușor de înțeles pentru timpul în care ne aflăm. In ce stare se

Ardelean din Hațeg

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

aflau țările române pe la începutul veacului al XVIII-le? Instinctul de păstrare națională, dacă nu dispăruse cu totul, eră de sigur în ajunul de a se stânge sub domniile cele ce se schimbau mai pe fie-care an, și care nereprezentând de cât interese personale

rupsesse ori-ce legătură între domn și popor, și priu aceasta dăduse o lovitură de moarte vieții naționale a țarilor române. Dispăruse acuma timpul în care domnul și națiunea se simțiau ca un singur tot, în care interesul unuia eră legat de interesul celeilalte, în care cuvântul de patrie identificându-se cu acel de moșie, domnul își apăra țara lui ca proprietatea sa cea mai scumpă. Moșie eră țara și acuma; dar domnii în loc de a fi proprietarii ei și de a simți durere pentru dânsa, erau numai cât niște arendași, care căutau priu toate mijloacele să se folosească din exploatarea ei

Un singur lucru mai rămăsese dela străbuni: religia; dar aceasta eră identică cu acea a Rusiei, în cât cel puțin din asemenea pricină, în marea ei majoritate, țara nu putea să vadă în Ruși vreun pericol pentru existența Ńei. Interesul național dispăruse; acel religios nu opunea nici o stavilă. De aice înțălegem ușor cum de aproape întreg poporul se aruncă cu atăta orbire în brațele Rușilor. Petru cel Mare eră nu numai creștin, ci și împărat. Micele țări române erau să facă ele greutăți spre a se pleca înaintea unei asemenea măriri? Erău ele doar deprinse a se închina. Plecase de atătea ori capul înaintea Polonilor, Ungurilor, Germanilor și Turcilor, în cât a-l mai pleca odată înaintea Rușilor nu le părea de loc straniu, cu atăta mai mult ca acuma nu erau să se închine nici unui păgân, nici unui catolic, ci unui creștin adevărat, care mergea să se roage la aceleași biserici, se împărtășia la aceiași preoți, postea și 'și făcea crucea în acelaș fel. Cuvântul de împărat apoi fărmecea pe poporul român cu desăvârșire. Acest cuvânt îl auzise el din cea mai fragedă copilărie, înbrăcat în tot farmecul poveștilor; îi umplea sufletul cu ideea măreției; răsuna la urechile sale cu puterea magică a figurilor înclhipuirci; îl umplea de spaimă când îl vedea ca dușman, de o fericire nespūsă când îl vedea ca prieten. Înaintea împăratului domnul dispărea ca stelele la lumina soarelui, cu atăt mai mult când acest împărat venia să mântue pe poporul român de jugul cel cumplit în care eră prins.

Și într'adevăr că poporul român căzuse față cu Turcii într'o adevărată robie. Nu numai că domnii se schimbau după placul sultanului și că fie-care din ei trebuia să plătească sumi însămnațe vizirului, dregătorilor și femeilor chiar din haremul sultanilor, sumi pe care le scoteau de pe spetele țarei; dar afară de această ambele țări erau sistematic exploatate de Turci, cu nesfârșite dări în bani și în natură, cu cărăturile, salahorii și câte alte angării toate, care se scotcau câte una nouă mai la fie ce săptămână, și care nu mai dădeau răsufllare nici un singur moment norodului prăpădit. În sfârșit ele mai erau date și în prada și jaful pe față a Tătarilor, supușilor Porței. Apoi când Petru venea și proclama prin tratatul încheiet cu Cantemir, că țara nu va plăti bir nici un ban, că domnia nu va putea aveă alte venituri decât vămile și ocele, am voi să vedem pe poporul

român stând în nepăsare, el care în naivitatea lui copilărească, credea în făgăduințele împăratului, și se aștepta la o eră de fericire, după aceea de adâncă nenorocire în care zăcea !

Eră însă în ambele țări câte o partidă de boieri nu e vorbă mult mai puțin numeroasă, care părea chiar din principiu a fi

Ardeleancă împodobită

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

opusă Rușilor. În ori ce caz ea cerea să aștepte domnii, să vadă întâi cum le-a merge acestora, spre a nu arunca țările lor în o alianță aventuroasă, și a aduce, la caz de neizbândă, asupra capetelor lor urgia păgânilor.

În Moldova ea era condusă de doi capi mai însemnați, Iordache Ruset vornicul și cronicarul Neculai Costin. Iordache Ruset protestase chiar dela început contra alipirii cătră Ruși pentru care este arestat și dus în Rusia înainte de catastrofa dela Prut⁹⁸. Această partidă cerea să mai fi îngăduit Cantemir cu plecarea cătră Ruși „până li s'ar fi văzut puterea cum le-a merge”⁹⁹. Neculai Costin bănuște lui Cantemir că „știindu-se pre sine a fi foarte învățat, n'au socotit ca să întrebe sfat de boierii cei bătrâni ci cu mintea sa cea crudă au socotit de au trimis pe Pricopi căpitanul din țara leșască la împăratul Muscului”¹⁰⁰, din care pricină adaoge el „au purces toate lucrurile țării de 'ntăiași dată spre risipă și fără socoteală”¹⁰¹. El își dă părere desăvârșită asupra politicei lui Cantemir prin următoarele cuvinte: „Acest bine au agonisit țării Dumitrașcu Vodă cu socoteala lui grabnică, de nu se va mai îndrepta în veci”¹⁰².

Neculai Costin este atât de protivnic Rușilor, în cât singur el se face rezumatul croniceii scandaloase a timpului, raportând un fapt pe care l'ar fi comis ofițerii ruși la o masă dată de Petru cel Mare. După ce au mâncat cu toții carne, deși era postul sfinților Apostoli, mesenii îngreindu-se au mas acolo; „iar peste noapte aceea n'au scăpat fără pagubă mai nici un boier și nefurat de Muscali, cui pistoale, cui rafturi, cui epăngele, nici boier, nici slugă”¹⁰³.

În această partidă protivnică Rușilor, percepem pare că ultimele accente ale instinctului de păstrare a poporului român de pe atunci. Înainte ca ori ce faptă să fi îndreptățit un asemenea simțimânt, partea mai aleasă a minței românești întimpina cu neîncredere jurtfa, în aparență atât de neinteresată, pe care Rușii o aduceau pe altarul creștinătăței. Presimțirea neconștiută a nenorocilor viitoare tresărise în fundul sufletului poporului român, și 'l deștepta să fie cu luare aminte, ca cel ce vinea cu crucea în mână spre pretinsa lui mântuire să nu'l îngroape încă mai adânc de cât barbarii de acărora stăpânire vroia să'l mântuiască.

Și cu toate aceste o privire cât de superficială aruncată pe scopurile cu care Rușii se apropiau de țările române, ar fi fost în deajuns spre a prefăce acel instinct în o convingere deplină, despre pericolul mult mai mare ce s'apropia de ele, cu precumpenirea Rusiei în lumea Europei orientale.

Tratatul lui Petru cel Mare cu Cantemir destăinuște întreaga politică a Rușilor față cu noi; el ne arată într'un chip

⁹⁸ Neculcea în *Letopiseșe*, II, p. 348.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 342.

¹⁰⁰ Nec. Costin, *Ibidem*, II, p. 102.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 112.

¹⁰² *Ibidem*, p. 123.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 114.

preciz și lămurit care au fost de la început tendințele Rusiei asupra țărilor și naționalității noastre, și cine știe cu câtă statornicie Rușii urmăresc politica lor, nu se va mira dacă va vedea urmărind cu statornicie în decursul vremilor aceleași principii.

Mai întâi acest tratat, deși încheiet între două țări ce până

Ardelean

(Colecția de stampe a Ac Române 1729)

atunci nu fusese în nici o legătură mai strânsă, în loc a se mărgini la relațiunile lor din afară, se îndeletnicește în mare parte cu acele lăuntrice, cu poziția boierilor, cu drepturile mănăstirilor și altele de aceste. Se vede bine în această orânduire a trebilor lăuntrice, pe de o parte nevoia unei țări mici, când intra în legă-

tură cu o mare împărăție, de a-și asigura starea sa împotriva unor viitoare încălcări; pe de alta se vede nu mai puțin tendința Rusiei de a reglementa această stare, de a se amesteca în dăverile din lăuntru a țării ce se pune sub scutul și apărarea ei, într'un cuvânt a substitui suzeranității Turciei *protectoratul său*. Dacă însă Turcia puse în lucrare asupra țării Moldovei o înrăurire abuzivă, Rusia voia să întemeeze pe a ei pe baza *unui drept*, și acest drept eră consfințit prin tratatul cu Cantemir.

Un alt punct înșămnat este așazarea moștenirii în domnie în locul alegerii ce ființase până atunci. Fiind însă că în țară eră o mare partidă de boieri protivnica acestei înoinri, partidă condusă de Iordache Ruset vornicul, apoi împăratul încuviință boierilor dreptul de alegere cel puțin dintre fiii domnului reposit. Introducerea acestei stabilități, măcar relative, tot eră un bine pantru țară; dar condiția fusese admisă de Petru după cererea anumită a lui Cantemir care vroia să tragă cel puțin atâta folos din unirea sa cu Rușii ¹⁰⁴. Cât de interesat eră însă împăratul rusec de a-și atrage și pe boieri în partea sa, se vede din articulele care hotăriau privilegiile boierilor, și care de sigur nu au fost introduse în tratat după cererea lui Cantemir.

Partea înșă cea mai de samă a întregului tratat este cuprinsă în art. VIII care prevede întreținerea unei armate moldovene pe socoteala vistieriei rusești, precum și condiția cealaltă, ca până când se va întemeia oștirea moldovenească să fie cetățile ei ocupate de „oștiri moschicești”, cuprinsă în art I. Prin această condiție Rusia tindea la o șărbire directă a Moldovei, căci ori ciue înțelege ce țintă și scop putea să aibă ocuparea cetăților moldovene de oștirile rusești „până la întemeierea țării”, un termin așa de nehotărât; apoi dacă Rusia se oferea cu atâta generozitate a plăti din vistieria ei armata moldovenească, de sigur că cu aceeași neinteresare s'ar fi apucat a-i face și educația militară, pentru care iarăși s'înțelege dela sine că trebuia să pună în fruntea ei comandanți ruși. Ce eră înșă să devină domnul Moldovei în mijlocul unei armate, chiar naționale, plătite și comandate de Ruși? De sigur că numai un instrument ascultător și supus în mâinile politicei rusești. Și apoi în asemenea împrejurări ce valoare se mai poate pune pe articolul care asigura Moldovenilor ne amestecarea Muscalilor în boieriile țării și oprirea lor de se căsători în țară sau de a cumpăra moșii? Un tratat nu este decât o învoire momentană, care se poate schimba după împrejurări. Văzând Rușii Moldova că-

¹⁰⁴ Münichs *Tagebuch* in E. Hermann's *Beiträge zur Geschichte des russischen Reiches*, p.122: „Nachst dem unterhielt Peter auch ein geheimes Verhältniss mit den Hospodaren der Moldau und Walachei, Cantimir und Cantenzen, die diese Provinzen zu ihren Familien zu fringen sich bemühten”.

zută sub ei într'un chip atât de deplin, nu s'ar fi grăbit ei oare de a înlătura cât mai curând și slabele stavile opuse rusificărei ei, chiar dacă le am presupune în destulă bună credință pentru a respecta sfințenia tratatelor?

Până acuma și Țările Române fuseseră exploatare nu-

Căruș

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

mai în chip economic; de ființa poporului însuși, de existența lui ca formă de gândire particulară în omenire, nu se apropiase încă nici un pericol, cel puțin intenționat. Cu înaintarea Rușilor către hotarele lor, acel pericol cumplit, moartea naționali-

tăței lor, lua o formă precisă și hotărâtă, și dacă comunitatea religiunii împedecă pe cei mai mulți de a'l vedea și înțalege instinctul conservării totuși vorbi cu destulă putere din unele spirite mai alese, prevestind Românilor prin protestările lor primejdia ce-i păștea. Semn că poporul românesc deși încătușat, deși jăfuit și despoiat, totuși simția tresărind în adâncul ființei sale puternica îmboldire spre viața, semn că dânsu' nu eră menit să piară așa de timpuriu.

Din punctul acesta de vedere este interesant de constatat că garanțiile pe care țările române le crezuse de nevoie a fi luate contra păgânilor de Turci, sunt înscrise și în tratatul lor cu provoslavnicii Ruși. Neînvoirea Rușilor de a cumpăra moșii sau de a se însura cu fete de Moldoveni, sau de a se amesteca la boierii țării, nu este decât sub altă formă oprirea Turcilor de a se așa în țară sau a face geamii a tratatelor încheiete de Mircea și Bogdan. Și este în ori ce caz vrednică de însemnat această măsură ocrotitoare, luată față cu un popor ce profesa aceeași religie, într'un timp când forma religioasă a gândirii absorbea cu totul celelalte ale ei manifestări.

Este drept că de o cam dată planurile Rușilor asupra țărilor române nu putură fi aduse întru îndeplinire. Nenorocirea lui Petru cel Mare dela Stănilești, nu numai că-i taie aripele sale, îndreptate în sborul lor cătră Constantinopole, dar încă prin perderea Azovului nimici toate strădăniile de până atunci ale țarului Rușilor.

Cu toate aceste prima atingere mai de aproape a Rușilor cu România lăsă urme adânci în istoria acestora. Care fură ele?

Este o idee foarte răspândită în poporul nostru de când au început a se scrie istoria lui, anume acea că politica lui Brancovanu și Cantemir ar fi provocat venirea Fanarioșilor. Se pretinde anume că Turcii ne mai având încredere în domnii pământeni că unii ca aceștia se dăduseră în partea Rușilor, se hotărâsc de atunci înainte a trimite în țările noastre Greci din Fanar, în care Poarta putea să se încreadă mai mult. Cu alte cuvinte hainirea lui Brancovanu și Cantemir slujesc de apărare Turcilor pentru încălcarea capitulațiilor noastre, și ei ar fi avut dreptul a ne trimite domni străini, de vreme ce acei pământeni se arătase dușmani împărăției lor¹⁰⁵.

Această apărare adusă Turcilor este pe cât de ne întemeietă pe atâta și prea târzie. Dacă este vorba de amestecul

¹⁰⁵ Vezi spre exemplu F. Aaron, *Manual de istoria principatelor dunărene* București 1839, p. 132. I. Ehade. *Prescurtare de istoria Românilor*. Dintre cărțile de școală mai noi însemnăm Mihăilescu, *Elemente de Geografie*, ed. III, București 1877, p. 148. În mai multe scrieri străine, se vede reproduă această părere *The Danubiens principalties* by a *british resident*, London 1854, I, p. 294. Elias Regnault *Histoire politique et sociale des principautés danubiennes*, p. 57. Desirtillos. *Confidences sur la Turquie*, Paris 1858, p. 176, etc.

lor în domniile române, apoi acesta este fără seamăn mai vechiu; se urcă în Moldova până la Petru Rareș și în Muntenia încă cu mult mai timpuriu. Până la ce grad de destrăbălare ajunsese aceste domnii sub sistemul amestecului turcesc am văzut-o cu prisosință în volumurile ce preced. Mai jos nu puteau cădea domniile țărilor noastre nici în epoca fanariotă, căci nu putea fi o degradare mai mare decât cea în care ele ajunsese.

Nici măcar atâta nu este adevărat că trădarea lui Brancovanu și Cantemir schimbă în mâinile Turcilor neamul domnilor pe care ei îi trimiteau în țările române; că văzând că Românii s'au hainit trimiseră Greci în locul lor. Cu mult timp încă înainte de epoca fanariotă, întâlnim străini și cu deosebire Greci în tronurile române. Lăsând la o parte pe Radu fiul lui Mihnea cel Turcit din Muntenia (1611—1616) și pe Alexandru fiul lui Iliasi celui ce de asemenea îmbrățoșase religia mahomedană și domni în mai multe rânduri în ambele țări pe la începutul veacului al XVII-le, care domni deși pe deplin grecizați, erau totuși fii de domni români, istoria țărilor române înfățișază străini, cei mai mulți Greci, încă înainte de epoca fanariotă. Așa în Moldova întâlnim între 1561 și 1563 pe vestitul aventurier, grecul din Samos, fostul căpitan din armata lui Carol al V-le, ortodoxul devenit protestant, Iacob Eraclid Despotul. Ceva mai târziu găsim tot în tronul acestei țări pe Iancu Sasul (1580—1582), despre care ambasadorul german din Constantinopol stătea la îndoială dacă nu eră mai curând Neamț decât Român, întru cât vorbea limba germană mai bine decât toate celelalte; apoi pe Mihnea al III-le (1658—1659) cămătarul cu numele adevărat Gioan-Bey pretinsul fiu natural al lui Radu Mihnea. Dacă aceștia însă pretinsese a fi și dănșii fii de domni sau înrudiți cu stirpea domnească, întâlnim pe alții care nici nu mai pretextau asemenea înrudire. Așa mai întâiu familia Ghiculeștilor de un neam cu Vasile Lupu, Arbănași ca și el, și a căror străbun purtase nequțitorii prin Iași înainte de domnia lui Vasile Vodă, apoi cea a Duculeștilor acăror trunchiu iarăși fusese luat la curte de acelaș domnitor; Dumitrașcu Cantacuzino „hireși din Grecii cei de frunte ai Țarigradului” și Antonie Ruset care se numea mai înainte Chirița Draco, nici măcar atâta nu puteau pretinde ca Ghica și Duca, că erau boieri crescuți, trăiți și slujiți în țările române. Ei erau greci veniți de a dreptul din Țarigrad pe tronul acestor țări și singurul lor titlu eră înrudirea lor cu vre o familie boierească română. Dacă însă s'ar părea că Poarta tot respecta întru atâta dreptul la domnie, că nu'l încuviința fie și într'un grad ori cât de depărtat decât la membrii familiilor române, apoi exemplul Italianului Gaspar Grațiani pe tronul Moldovei (1619—1620), care nu se afla absolut în nici o legătură cu vre o familie română, fie domnească, fie boierească, și acărui singur titlu la dobândirea dom-

niei acelei țări fusese numai dragomanatul său la Turci ¹⁰⁶, ne ar dovedi în curând că nu respectul dreptului de urmare la tron îi făcea să trimită mai cu osebire în țările române domni din acei ce se atingeau într'un chip oare care cu familiile naționale, ci alte împrejurări, și mai ales aceea că pretendenții cu mai mulți sorți de izbândă se recrutau cu deosebire din acești de pe urmă. Chiar Neculai Mavrocordat, care este rânduit domn în Moldova din dragomanatul Porței, se coboria prin muma lui din vechii domni ai Moldovei, încât numirea lui în scaunul acestei țări nu este prin nimic mai extraordinar decât acca a celorlalți principii greci ce face înaintea lui. Și cea mai vie dovadă că cu venirea lui Mavrocordat nu se inaugurează un nou sistem în domnia țărilor române, provocat prin trădarea lui Brancovanu și Cantemir, este împrejurarea că Neculai Mavrocordat vine domn în Moldova pentru întâia oară *înainte* de Dimitrie Cantemir. Domnia Fanarioșilor nu fu deci adusă prin tradarea lui Brancovanu și Cantemir. Imprejurarea că în decursul veacului al XVIII-le, Grecii din ceace erau excepția, devin regula în tronurile române, că ei incurg din ce în ce mai deși, că cele câte-va familii române ce mai luptau la început spre a aduce zisele tronuri în mâinile lor mai târziu dispar cu totul, lăsând câmpul liber Grecilor, nu arată altă ceva decât urmarea unui principiu odată admis, care aducea roada sa firească, aceea de a deveni predominant.

Epoca Fanarioșilor a fost adusă prin cu totul alte împrejurări, pe care le-am văzut tot adunându-se și sporind cu cât timpurile înaintau. Originea ei este datorită, nu unei acțiuni provocată din partea asupritorilor noștri, ci unei desvoltări firești și organice a întregii noastre istorii.

Nu este deci de căutat în fapte interne rezultatul înșămnatelor împrejurări petrecute cu prilejul războiului ruso-turc din 1711. Urmările adevărate ale acestui războiu au venit din partea Rușilor. Aceștia au recunoscut în Români pe acei creștini pe care apropierea de împărăția lor și legăturile lor mai slabe cu Poarta îi expuneau mai întâi privirilor lor, când își aruncau ochii în viitor pe inlinsul câmp al politicei rusești. Ideea din vestitul lor memorandum : „gem Grecii, Valahii, Bulgarii și Sârbii” în care creștinii sunt încă aruncați la o laltă, capătă în mintea lor o așezare luminoasă și sistematică. Ei văd că pentru a ajunge la Sârbi, Bulgari și Greci, trcbue să treacă întâi prin Români. Asupra acestora își vor îndrepta ei privirile; de dânsii se vor îngriji ei mai mult; pe dânsii îi vor avea în vedere în toate tratatele lor ulterioare, pentru a-i scăpa tot mai mult de sub uricioasa supremație turcească, nu însă pentru a-i lăsa

¹⁰⁶ Vol. VI, p. 70 și 72.

liberi să se desvolte după firea și tendințele lor, ci pentru a-i pune sub a lor stăpânire. Căci dacă politica turcească umbla să ne stoarcă numai cât averea, acea rusească aveà o țintă mai

Negustor de porci
(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

adâncă, acea de a lovi în existența chiar a poporului nostru, a stânge în el ori ce spirit de lucrare neatârnat și de desvoltare națională, într'un cuvânt a ne face Ruși.

CAPUL II

FENOMENE GENERALE ALE VIETEII ROMÂNEȘTI DE LA MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU PÂNĂ LA FANARIOȚI

I

STAREA POLITICĂ, ECONOMICĂ ȘI CULTURALĂ

1. STAREA POLITICA

Cu cât mai mult se învechea stăpânirea mohametană, cu atâta mai adânc se înfingeau rădăcinile abuzului și ale fărdelegilor în țările române, și cu cât sporea încălcarea păgână, cu atâta slăbea și se prăpădea puterea lor de împotrivire. Răstimpul de aproape 80 de ani pe care'l studiam acuma, nu se deosebește de cât doar în mai rău de acela ce l'am încheiet la 1633, în privirea jafurilor și a neomeniilor comise de Turci asupra poporului român. Dar pe când în periodul de mai înainte se întâlnește din când în când câte o protestare cu arma în mână contra acestor ne îngăduite încălcări, în aceasta pe care o petrecem acuma, predomină principiul „capul plecat sabia nu-l taie”. Pe când înainte de 1633 întâlnim figuri ca cea a lui Mihai Viteazul, Ioan Vodă cel Cumplit sau chiar și a nebunului Mihnea al III-le, în acel ce urmează lui Matei Basarab și Vasile Lupu nu se mai găsește nici un singur suflet care să îndrăznească a-și pune viața în cumpănă pentru mântuirea țărilor de necinste și de înjosire. Apăsarea purta roadele ei firești : după stoarcerea, zugrumarea ; după strivirea trupului, cea a sufletului.

Și cu toate aceste corpul mult chinuit al nației românești nu murise încă. Opoziția care nu îndrăznea să se mai urce până la Turci, încă ridica capul contra altui element, roada neapa-

rată a domniei turcești, contra celui grecesc care infiltrându-se încetul cu încetul în slăbita lui ființă, amenința să o descompună.

Princesse de Valaquie.

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

În această epocă } vedem urmându-se înainte acea luptă inte-

resantă în contra elementului grecesc, începută încă dinaintea lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Crâncenele scene petrecute în Muntenia sub domnia lui Grigorie Ghica, Radu Leon, Anton din Popești și Gheorghe Duca, iar în Moldova în a doua și a treia domnie a acestui din urmă, a căror actori erau cele două tabere ale boierilor naționali, adese ori sprijiniți de popor, și veneticii Greci cu partizanii lor, ne dovedesc că poporul românesc vroia încă să-și apere individualitatea lui. Aceste lupte ieau mai ales în Muntenia, (țară ce au arătat totdeauna mai mult simț politic decât Moldova, care din contră au întrecut pe sora ei în manifestări culturale), un caracter de tot ascuțit și culminează în dușmănia memorabilă a familiei Cantacuzineștilor, grecă și ea prin temelia ei, însă româniți, în contra domnilor Greci și a sateliților lor. Deși atare dușmănie își avea pricina ei zemsuitoare în nedreapta ucidere a capului respectat și respectabil al acelei numeroase familii, postelnicul Constantin Cantacuzino, totuși în desvoltarea ei se îndreptă tot mai mult în contra elementului străin ce se introducea în țară.

Patriotismul pe atunci era însă departe de a fi un simțimânt abstract și mai ales desinteresat, după cum se cristalizază el astăzi une ori în câte o figură excepțională. El era mai curând suma și rezultanta intereselor individuale, ceea ce se vede chiar din denumirea patriei cu acelaș cuvânt cu care era însămnată și proprietatea privată a pământului: moșia. De aceea să nu ni să pară straniu când videm că cronicari și documente învinuesc pe Greci din următoarele două motive: mai întâi fiind că ar înlocui pe boierii țării în dregătoriile lor și nu le ar lăsa nici un mijloc de chivernisală; al doile că ar asupra țările române cu nesuferite jafuri¹

Din aceste două pricini determinătoare a opoziției boierilor, nu era atât de gravă uzurparea dregătoriilor pe cât abuzurile bănești, care se răsfrângeau și asupra boierilor ce erau supuși la multe din numeroasele dări ale acelor timpuri. Dintre boierile ce se dădeau în de comun Grecilor, aflăm numai postelnicia atribuită lor într'un chip regulat, și în legătură cu ea, și dregătoria de capuchilae la Constantinopole. Așa în Moldova, asupra căreia avem știri mai amărunțite, întâlnim în domnia întâi a lui Constantin Duca postelnic pe Vlasto; sub Antioh Cantemir postelnic pe Manolache Ruset fratele lui Iordache, iar fratele lor Mihalache Chirița îmbracă dregătoria de capuchihai la Poartă; în domnia a doua a lui Constantin Duca aflăm ca postelnic pe Panait Morona, iar pe timpul lui Mihai Racoviță în întâia domnie, se întoarce în postelnicie iarăși Mi-

¹ Documentul dat de Radu Leon, chip pentru isgonirea Grecilor între vinele puse în socoteala lor spune și că „dacă viu în țară se apucă de dregător”. *Mag. ist.* I, p. 131.

halache Ruset; Antioh Cantemir în a doua lui domnie are de postelnic pe Grecul Mascut; Mihai Racoviță numește în această dregătorie pe fiul lui Iordache Ruset, anume Neculai,

(Colecția de Stampe a Ac. Române 1729)

iar tatăl său Iordache, deși nu capătă nici o boierie, adecă o dregătorie, rămâne a tot puternic pe lângă domn; sub Neculai Mavrocordat este Ramadan vel postelnic și boier a tot puternic,

fără de care nu se facea nimic în țara Moldovei iar Dimitrie Cantemir avea de postelnic pe un Grec neaoș, Sfraioti Dracomana, adus proaspăt cu el din Constantinopole².

Dintre celelalte dregătorii întâlnim une ori vistieria încredințată unui Grec, precum vestitului Ghinea Țucasas pe timpul lui Matei Basarab, sau pe Iordache Ruset și Mavrodin sub Duca din Moldova. Pe lângă aceștia se mai întâlnesc uneori, însă mai rar Greci și în alte slujbe, precum Ilrisoverghi comis mare, Macri ban mare și alții. De altfel toți boierii sunt români pe un cap, chiar sub domnia Greci κατ' ἑξοχήν, precum sub Neculai Mavrocordat, care pusese pe lângă Ramadan, postelnicul, omul său de încredere, ca boierii pe Ioan Buluș logofăt, Neculai Costin vornic de țara de jos, Ioan Sturza vornic de țara de sus, Antioh Jora hatman, Ilie Catargiu spătar, Gavril Miculescu paharnic și Ilie Cantacuzino vistiernic, care murind după o săptămână este înlocuit cu Gheorghică Mitrea³.

În tot timpul acesta de predominare a grecismului, început cu domnia lui Matei Basarab și Vasile Lupu, nu se văd deci dregătoriile țării decât prin excepțiune în mâinile Grecilor și aceeași constatare o vom face și în epoca Fanarioților, cel puțin pentru posturile cele mari ale divanului. Prin urmare nu prea este exactă tânguirea boierilor că li s'ar răpi pâinea din gură prin ocuparea dregătoriilor de către Greci. Și apoi Grecii care veneau în țările române, erau departe de a se ține deosebiți de poporul în sinul căruia se așăzase. Grija lor cea d'întâi eră să se încuscrească cu vr'o familie boierească, care le deschidea și lor calea la onoruri și bogății, uneori chiar mai sus, la domnia țărilor române. Trăind între Români și slujind în dregătoriile lor, ei deprindeau în curând limba românească și dacă generația întâi putea să lese a se recunoște străinul în toate apucăturile lui, a doua și a treia, amestecată acum cu sânge românesc nu mai învoia o atare deosebire; și cu toate aceste asemenea familii romanizate deveniau cu atâta mai periculoase nației românești cu cât ele aveau totdeauna odrasle rămase cu desăvârșire străine în părțile grecești de unde ele venise. Așa Rusetestii din Moldova aveau numeroși reprezentanți, rămași Greci la Constantinopole.

Pricina adevărată a nemulțămirei boierilor cu străinii de care domnul se încunjura eră o altă. Deși ei nu aveau o poziție oficială înșămnată, țara eră cu toate aceste dată pe mânele lor, prin bani pe care ei ca creditori îi storceau din spinarea poporului, adesa chiar din acea a boierilor. Dacă tânguirea acestora privitoare la răpirea dregătoriilor de către Greci nu se

² Ioan Neculce în *Letopisețe*, II, p. 281, 283, 297, 308, 313, 325, 326, și 333.

³ *Ibidem*, p. 325.

adeverește a fi în tocmai exactă, cu atâta mai conforme cu adevărul sunt arătările lor că Grecii „amestecă domniile și vând țara fără de milă și o precupesc cu camete, că nu socotesc să umble după obiceiurile țării, ci strică toate lucrurile bune și adaogă legi rele și asuprite, și încă și alte slujbe (dări) le au mărit și le-au rădicat foarte ca să-și îmbogățească casele lor”⁴. Iată unde stătea adevăratul izvor de nemulțumire al țării cu elementul grecesc. Fiind postelnicia și slujba de capuchiahe pe mâinile Grecilor, adecă tocmai relațiile cu țările străine și cu Poarta, unde se înfundau nenumăratele sume de bani luate din țară fără de nici o socoteală și fără a se mai da vre odată samă de ele; mai încredințându-se une ori și vistieria tot ace-luiași neam de oameni, înțălegem cum de boierii băștinași, lo-viți prin despoierea pe cât și prin concurența ce le o făcea ele-mentul străin în exploatarea țaranului, trebuiau să fie adânc nemulțămiiți cu o asemenea stare de lucruri. Că stoarcerea ță-rilor de bani și nu introducerea lui în dregătoriile lor faceă urât elementul grecesc, se vede și din aceea că erau dușmăniți și de poporul de rând, care nu avea uimic a face cu dregătoriile, de care nu se puteă atinge. Amintim numai scenele petrecute atât la suirea cât și la eșirea lui Vasile Vodă din scaun, pre cât și răscoala Hânculeștilor pe timpul domniei a Doua a lui Duca Vodă.

Opoziția în contra elementului grecesc fiind motivată însă numai de abuzurile bănești, eră firesc lucru ca ea să se piardă în marea de corupție în care înnotă de atâta timp poporul românesc. Banul fiind singurul mijloc de a izbuti în toate, el devenise adevăratul Dumnezeu al timpului. Eră destul să promiți cuiva bani spre a face ca urgia trecută, dușmănia învechită, ură neîmpăcată, toate să cadă și să dispară ca prin farmec înaintea strălucirii lor. Așa eră în Constantinopole, unde Turcii nu se sfiau a-și vinde interesul propriei lor împărății pentru a îndestula setea lor de aur; așa trebuia să fie cu atâta mai mult în țările române. De aceea în curând se împăcau urile cele mai învredunale, de îndată ce din această împăcare puteă izvoră un folos material. Iordache Ruset care fusese totdeauna de casa Cantemireștilor, și pe care Antioh Cantemir își pusese toată speranța spre a redobândi domnia, la mazilirea a doua a lui Constantin Duca, văzând că sortii lui Mihai Racoviță celui sprijinit de Brancovanu sunt mult mai fericiți, nu se sfiește a părăsi familia a căreia pâne o mâncase în totdeauna, se împacă îndată cu postelnicul Ducăi, Panaite Morona, ce eră rău cu

⁴ Doc. citat în nota I. Deacea observă foarte bine un ambasador venețian: „Gierii bogăși căpătaseră aveea lor prin împrumutarea cu camătă făcută dom-nilor Român”. N. Iorga, „Un călător italian în Turcia și Moldova” în *An. Ac. Rom.* II, Tom XXXIII, 1910, p. 45 (11)

Cantemir și fusese dușman personal lui Ruset, și trădând interesele lui Cantemir dă întregul său sprijin alegerii lui Racoviță⁵. De aceste desfaceri și legări de prietenie, făcute numai

Femeie de boier din Moldova. Sec. XVIII

(Colecția de stampe a Ac. Române)

și numai în interes bănesc, se întâlnesc cu sutele în cronicile noastre și când le citești îți vine să te întrebi dacă oamenii pe atunci uitase cu totul noțiunea de cinste? Și cum să nu o fi uitat

⁵ Mai sus, p. 84.

când chiar jurămintele cele mai sfinte, erau făcute astăzi numai pentru că mâni să fie călcate?

Intr'o asemenea stare a societății, unde toată lumea alerga ca turbată după agonisirea banului, unde jăfuirea celui slab de

Boier din Moldova, sec XVIII

(Colecția de stampe a Ac Române)

cătră cel mai tare se urma pe o scară întinsă, de la treptele cele mai de jos până la cele mai înalte, înțălegem cum noțiunea chiar a jafului și a nedreptății trebuia să dispară. Ajunsese lumea la acea răsucire a minții sănătoase, la acea falsificare a conștiinței juridice, ca să privască jaful și despoierea ca ceva firesc, *nedrep-*

tatea ca dreptate. Si când toată lumea fura, toată lumea înșală, toată lumea despoia, mai eră oare locul să se facă deosebirea între Grec și Român?

Astfel se desfăcură cu încetul și partidele la început atât de bine caracterizate și atât de dușmane una alteia a Grecilor și boierilor de țară. Precum apăsarea turcească amestecase și stinsese partidele teritoriale ale Băsărăbeștilor și Drăculeștilor din Muntenia, tot așa deosebitele împrejurări analizate până aici împăcară elementele rivale ale Românilor și Grecilor, unindu-le împreună într'o singură clasă de apăsători, care despoia tot mai cu furie poporul îngenunchiat. Astfel se deschise calea larg bătută Grecilor din Fanar, care nu întârziară de a trimite legiunile lor întregi, după ce recunoașterea făcută de ei în țările române le arătase pe acestea ca pe o pradă sigură și ușoară de dobândit.

Se sfărâmasă deci una după alta stavilele care se opuseseră copleșirii neamului românesc. Strivit încă de mult în țara lui de leagăn, frumoasa Transilvanie, prin cucerirea ungurească, el căutase să dea o ființă dezvoltării sale în țările dela Dunărea. Aici însă brațul său obosit de crâncena luptă contra dușmanului din afară, căzuse amorțit și scăpase spada din mână. Impotrivirea lui contra copleșirii lăuntrice prin elementul grecesc, la început îndestul de energetică, slăbise și dânsa și bătuse în retragere. Țările române așteptau să primiască ultima lovitură, care ori de unde i-ar fi venit, ar fi fost ucigătoare. Dacă ea nu izbi în aceste momente, fatal când ne lipsau nu numai dorința dar și puțința de a lupta, aceasta fu datorită împrejurărilor exterioare care ne apărară atunci când nervul împotrivirii fusese cu desăvârșire tăiet, și corpurile țărilor române nu mai înfățișau decât niște leșuri aproape în descompunere pe care s'ar fi putut răpezi fără teamă oricare din vultanii ce ne înconjurau. Tratatările care precedară pacea de la Carlowitz ne arată cât de aproape trecuse moartea de hotarele române; căci dacă Moldova ar fi încăput sub Polonia, după urieșele efortări făcute de aceasta spre a o dobândi, împărțirea regatului ei între cele trei puteri care îl înghițiră ar fi adus Moldova întregă, nu numai jumătatea ei, sub stăpânirea rusască, și atunci întărirea poporului român prin unirea țărilor surori ar fi fost împiedicată; ar fi făcut peste puțință frumoasa și neașteptata lui dezvoltare din veacul în care trăim. Istoria poporului român ar fi încetat înainte de a se naște sau ar fi rămas numai un fragment fără înțeles asemenea acelor trunchiuri admirabile pe care antichitatea le-au lăsat timpurilor noastre, gâcitori nedeslegate a ceea ce a putut să fie. Imprejurarea ce ne au scăpat a fost pe lângă rivalitatea aliaților în luptă, stăruința îndărătnică a Turciei de a nu ne ceda împărățiilor vecine, de oare ce ajunsese, tocmai prin apăsarea în care ne ținea, un element neapărat traiului și fericirii poporului otoman.

Din aceste împrejurări se vede cât de drept judecase Stefan cel Mare, când sfătuisese pe fiul său Bogdan să se închine Turcilor. Cât timp aceștia fură puternici, ei cu toate abuzurile neome-noase cărora supuseră țările române, apărară existența lor. Când puterea turcească începu a închide aripele sale, statele

Boereasă

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

române se gândiră tot mai mult la chipul de a nu peri împreună cu ea, și când ea începea, spartă din toate părțile, să se afunde în valurile timpului ele se desprinseră depe coastele ei, ca barca de scăpare de corabia ce se va frânge, și încercară cu propriile

lor puteri, unite într'un singur corp, a răsbate prin furioasele talazuri cătră un liman de scăpare, îndepărtat dar sigur.

O atare decădere a țărilor române trebuia să aibă de urmare sporirea până la nemăsuratele a fenomenelor constatate în perioada precedentă, năpădirea boierimei tot mai mult la dregătorii ca singurul mijloc de a-și susține casele, sporirea și căderea din ce în ce mai jos a clasei mazălilor care rămăneau uitați la moșiile lor, și dispariția proprietăței mici, fără încetare absorbită de jafurile domnilor și nedreptățile boierilor.

Fenomene sau forme noue nu se pot întâlni în această epocă, de vre-o 80 de ani, cât trece dela Matei Basarab și Vasile Lupu până la Fanarioti, în relațiile politice dintre domn și boieri sau în acele sociale dintre aceștia și muncitori, căci istoria acestei perioade se asamănă ca două picături de apă cu partea dela sfârșit a acelei precedente. Aceleași schimbări prăpăstuite în ocărnuire, aceleași jafuri, aceiași despoiere. Diferența poate consta numai în grad, nu în natură. Aceleași fapte petrecute de mii de ori lăsară o întipărire mult mai adâncă, și lovitura biciului mai ades repetată înfipsese mai văzut urma sa sângeroasă pe corpul poporului român. Interesul se concentră în această epocă asupra unor altor împrejurări. Istoria țărilor noastre înfățșază priveliștea curioază ca de și ea este străbătută de curențe culturale îndestul de însămnate, totuși mișcarea formelor sociale rămăne staționară, nu ține de loc pasul cu desvoltarea culturii care începe a le cuprinde din ce în ce mai mult. Este cu toate aceste știut că formațiile sociale și politice atunci se transformă mai curând, când întră în mai mare fierbere lumea gândirilor. Dar gândirile ce încep a se mișca în mintea poporului român sunt de o așa natură în cât ele nu puteau influința asupra lumii reale. Ele aveau de scop regenerarea neamului în mintea poporului român, cunoștința firei și origini sale; erau deci de o natură teoretico-istorică și nu aveau nici o tendință practică. De și această mișcare culturală avu efectul cel mare de a sprijini ideea națională, tocmai în momentul când un străinism mult mai periculos de cât slavonismul se întroducea în sinul poporului român, totuși ea nu putu avea asupra formelor și așăzămintelor sociale absolut nici o înriurire, ca una ce nu la schimbarea lor ținea sforțările ei. Dar înainte de a pęși la studiul culturii poporului român din această perioadă, să cercetăm mai adânc starea lui materială.

2. STAREA ECONOMICĂ.

Perioada în destul de scurtă a istoricii țărilor române expusă în acest volum, și care cuprinde un răslimp numai de vr'o 80 de ani, înfățșază o particularitate care de mult nu se mai întâmplase în domniile lor. Anume păstrarea mai îndelungată a

ocârmuirei de către trei domni ce se strecoară pe scaunele lor : Matei Basarab, care domnește în Muntenia 21 de ani (1633—1654) Vasile Lupu în Moldova 19 ani (1634—1653) și Constantin Brancovanu, iar în Muntenia, 25 de ani (1689—1714). Intâlnim deci împrejurarea cu totul extraordinară, că cele două domnii din

Episcop

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

Muntenia să însumeze împreună 46 de ani din acei 80 în care ele s'au petrec. Moldova, de și mai puțin fericită și mai supusă la repezi schimbări, totuși trăiește și ea a patra parte din răstimpul arătat sub o singură domnie.

Cu toate că jafurile nu încetară nici măcar se micșurară în timpul duratei într'o întinsoare a celor trei domnii excepționale, totuși țările române câștigară mult în economia lor prin liniștea comparativă mult mai statornică în care ele trăiră în timpul unor domnii mai îndelungate. Așa sub Matei Basarab și Vasile Lupu, viața lor este turburată numai cât în răstimpurile dela 1637—1640 prin întâiul rând de lupte între domnii rivali, apoi în ultimii doi ani ai ocârmuirii lor 1652—1654; pe când atât cei trei ani începătornici ai domniei lui Matei Basarab și Vasile Lupu, 1634—1637, cât și răstimpul mai îndelungat dela 1640—1652, îl petrec ambele țări în o deplină liniște. Mai însămnată în această privire este domnia lui Constantin Brancovanu în Muntenia care în timpul de 25 de ani, afară de scurte turburări, izbuteste a apăra țara lui de încalcările oștirilor străine. De aceea cronicarii laudă într'un glas stăpânirea acestor domni în ceea ce privește bunele lor rezultate pentru viața poporului. Anonimul românesc vorbind de domnia lui Matei Basarab spune că „țara Românească se bucura cu mic cu mare și da laudă lui Dumnezeu, pentru domn bun, și avea pace și odihnă despre toate părțile și fiește care avea hrană din destul”⁶. De asemenea și Căpitanul mărturisește că „s'au nevoit Matei Vodă de au dres țara foarte bine iarăși după orânduiala ei, boierii, slujitorii, țărani, cât tuturora le eră bine în zilele lui, precum am auzit pre bătrânii noștri, mărturisind că țara iubea pe domn și domnul pe țară, pentru că era liniște în domia lui și nu se vedea nici se auzia morți sau prăzi precum se făceau și se fac la alții, și gândul domnului eră să plătească țara de datorii și să se odihnească toți la moșiile lor, și așa ziceau bătrânii noștri că în șese ani în visteria lui grămada de bani s'au strâns, până ce au plătit datoriile și cheltucile ce le făcuse spre așăzarea în domnie; după aceea au strâns avuție”⁷.

Același tablou de fericire îl aruncă Miron Costin, despre starea Moldovei sub Vasile Lupu înainte de turburările ce puseră un capăt stăpânirii lui. „Fericită domnia lui Vasile Vodă în care de au fost cândva această țară cu tot binele și bișugul și plină de toată averea și mare îmbelșugare, trăgănată până la 19 ani”⁸.

Pricina acestei stări atât de prospere a Moldovei Miron Costin o atribuie faptului că Vasile Vodă domnia „cu mare liniște și pace (în timpul răsboiului Turcilor cu Perșii); fără de grijă eră țara din toate părțile. Sta toți de neșugătorie și de agonisită. Plină eră țara de aur ce curgea din Polonia către Moldova pe boii de negoț, pe cai și pe miere. Putea voi zice, adaoge

⁶ *Maq. ist* IV, p. 321

⁷ *Ibidem*, I, p. 292

⁸ *Letopisețele*, I, p. 273.

cronicarul, că sărac nu se afla, fără de care nu'și vra să aibă. Așa în bine și în desmierdăciune eră țara Leșască și țara noastră și la mare zburdăciune erau țările aceste, căci țările care se suie până la mari bișuguri, zburdează hirea omenească, și zburdă-

Egumen

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

ciunea naște păcatul, iar pe păcat urmează mânia lui Dumnezeu”. Miron Costin sfârșește însă această zugrăvire a bunei stări a Moldovei cu observația că „deși lăcomia nici atunci nu lipsia

cu dări grele, ci având locuitorii vreme de agonisită biruiau toate greutățile despre domnie”⁹.

În aceste cuvinte ale lui Miron Costin găsim noi deslegarea contradicției ce pare a exista între tablourile fericirii țărilor române schițate de cronicari și rapoartele contemporane ale ambasadurilor germani din Constantinopol. Rezidentul Schmidt spune anume despre Muntenia că pe lângă impozitele obicinuite, nu ar lipsi și cele extraordinare „care ar *împinge pe mulți supuși a fuși în Transilvania*”, și aiurea, același diplomat adaugă despre ambele țări că „înălțimea nesuferită a dărilor și abuzurile comise la a lor încasare, când executorii jăfuesc poporul numai în propriul lor interes și fără de folos pentru principele țării, o *despoporează prin emigrări ce sunt foarte dese din ambele principate*, și anume din Moldova către Polonia și din Valahia spre Transilvania”¹⁰. Jafurile nici că puteau să lipsască într-un sistem despotice de ocârmuire precum era acel al timpurilor pe care le studiam, și obijduirea trebuia să cadă mai ales asupra poporului de jos. Liniștea însă de care se bucurau Muntenia și Moldova, îmbogățind pe locuitori, îi puneă în puțință a birui cum spune Miron Costin asemenea împilări. Acei însă din ei care nu vroiau să sufere nedreptatea și doriau să și mântue averile câștigate, de lăcomia ocârmuirii, treceau în alte țări. Astfel se împacă ceea ce pare a fi contradicție între spusele cronicarilor și acele ale documentelor, privitor la starea economică a țărilor române.

Dacă însă starea Moldovei era asămănătoare cu cea Munteniei în cursul cel mai întins al stăpânirii ambilor domni îngemănați, către sfârșitul acelei a lui Lupu și de acolo înainte starea Moldovei se strică din ce în ce și cade tot mai jos, până la sfârșitul epocii pe care o cercetăm, pe când a Munteniei cu toate că și ea este turburată întru câtva prin răscoala semenilor, își revine iară în fire pe vremile Brancovanului și intră în epoca fanariotă mult mai puternică, mai avută și mai îmbelșugată decât sora ei dela nord. De aceea, cum vom vedea-o în decursul epocii fanariote, domnia Munteniei va fi pururea preferată a celei a Moldovei, cu toate că această din urmă întrecea pe cea d'întâi în întindere, în timpurile când nu intervenise încă ciuntirile ce o îngustară.

În deobște soarta Moldovei a fost în tot decursul istoriei

⁹ *Ibidem*, p. 275, 277 și 283.

¹⁰ Două rapoarte ale lui Schmidt din August 1643 în *Hurm Doc. IV*, p. 598 și 672. Fuga locuitorilor din Muntenia este adevărată și de documente de țară. Așa unul de la Constantin Brancovanu din 1709 vorbește de niște „megheși slobozi de moșie din Silistea care în zilele lui Mateu Vodă eșind birul talerului au fost fugiți cu toți moșnenii, iar dăjdule pentru ei le au plătit Bunea visternicul, și au căzut tot oamenii de acolo să fie rumâni cu toate moșiile lor Bunei visternicului. *Condica logofetei lui Brancoveanu*, p. 935.

Românilor mai nenorocită decât cea a Munteniei: întâi expusă mai de a dreptul cumplitelor năvăliri ale Tătarilor și Cazacilor și mai des lovită și încălcată de oștiri străine, întru cât Polonia se mănținu mai mult timp decât Ungaria ca putere neatârnată față cu Turcia, disputându-i adese ori supremația asupra nenorocitei țări; mai târziu sfâșiată și desmădulată, pierzându-și două părți din corpul ei, una către Austria și alta către Rusia, și la sfârșit trebuind tot ea să aducă pe altarul idealului de viitor jărtfa neapărată cerută de unirea țărilor surori, iată soarta plină de băntueli a acestui colț al patriei române. De aceea dacă vr'o frântură din neamul Românilor merită a fi iubit, cultivat și respectat este, de sigur acel nobil popor al Moldovei, care în vremile vechi s'au înălțat el în culme prin figura neasămănată a lui Ștefan cel Mare, mai încoace a fost răstignit el mai mult decât toți pe crucea suferinței, și la sfârșit a mers el în fruntea tuturor când a trebuit să-și desmormânteze neamul.

Când Vasile Lupu părăsi Moldova, dânsa prădată de Tătari, Cazaci, Uunguri și Munteni nu mai înfățișa decât o întinsă ruină: „Nespuse pradă ca această este țării, și poate dela Ioan Vodă (cel Cumplit) cu puțin mai mică, alergând de aceste cumplite vremi de acum, cu care toate primejdiile acestui pământ covârșite sunt”¹¹. Cazacii mai ales pradă țara cumplit „împrăștiindu-se prin vâlcelele munților, prădând pe locuitorii orășeni și săteni, răpindu-le femeile și copiii, pustiind bisericile și mănăstirile, pretinzând că ele ar fi încuviințat scăpare și adăpost protivnicilor lor”¹².

După ce am schițat astfel în trăsături generale mersul stărei economice în perioada ce o cercetăm, să intrăm în câteva amărunțimi, și mai întâi să cercetăm de unde veniau nesfârșit tele bogății adunate de cei trei domni cu durată mai întinsă a domniei.

Din venitul Munteniei care eră de 300.000 de lei pe an, numai din veniturile domnești și se va fi urcat împreună cu acelelalte (biruri) la 600.000 și la caz de nevoie, prin adăogirea lor, la 1.000.000¹³, Matei Basarab cheltuia pe an 130.000 de lei tributul urcat de el din 60.000 ce eră mai înainte, la care tre-

¹¹ Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 293.

¹² Paul de Aleppo în *Arh. ist.* I, 2, p. 77. Comp. Reinger c. împ. 12 Iulie 1653 în *Hurm. Frig.* III, p. 194

¹³ Paul Strasburg ne spune anume că cei 300.000 de lei erau încasați numai din dările indirecte: „De provinciae reditu a me interrogatus affirmabat *trecenta per millia aureorum ex piscium salis, cereae, melis, armentorum et gregum decimicolligi, praeter census parata pecunia numerari solitum (birul) et tributa extras ordinum indicata*”. (*Monumenta Hungariae historica*; Strasburg Päl 1631—1633 iki kovetsege Rakocz Gyorgy, p. 100).

buie adaos încă vr'o 170.000 de lei pe an daruri la Turci, de care am văzut însă că domnul muntean era cam sgârцит și 200.000 de lei leafă mercenarilor săi; împreună deci până la 500.000 de lei pe an, rămânându-i o sumă egală economie. Mateiu eră însă și bun gospodar și el poseda încă din boierie întinse proprietăți

Călugăriță

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

pe care le cultiva și exploata cu îngrijire și care adăogeau și din izvor privat veniturile sale.

Moldova care eră pe atunci mai bogată decât Muntenia însușire pe care o pierde mai târziu din pricina cumplitei ei soarte aduceă lui Vasile Lupu ca venituri ordinare cel puțin 600.000

de lei și împreună cu acele scoase pe alături care trebuiau să fie mai mari decât în Muntenia, din pricina cheltueilor mai numeroase făcute cu intrigile sale contra rivalului său, se vor fi urcat la 1.200.000 de lei¹⁴. Din aceste să duceau împreună cu

Tărăncă

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

tributul de 75.000 fără îndoială 400.000 de lei în pungile Turcilor, 200.000 pentru lefegii, rămânând domnului un câștig curat

¹⁴ Raportul icoz.dentului Schmidt din 20 August 1643 in Hurm Doc. IV, p. 674—675, „der M^othaeo, dann er grosseren Tribut und weniger Einkommens hatt”.

de 600.000 de lei pe an ceva mai mare decât acel al domnului muntean¹⁵.

De aceea să nu ne mirăm dacă videm pe ambii domni români, cu toate că fac cheltueli atât de însemnate cu sprijinirea religiei creștine și cu mănținerea lor în scaune, Lupu încă și cu intrigile contra lui Matei, că mai adună încă avuții așa de urieșe. Despre Vasile Lupu am arătat mai sus marile sumi vărsate de el în interesul bisericilor grecești: despre Matei Basarab ne spune Paul de Aleppo că numărul zidirilor ridicate sau reîntocmite de el, atât în țară cât și în părțile străine, se urca la 150; și tot așa ne spune și Constantin Căpitanul că „Mateiu Vodă au înfrumusețat țara cu tot felul de zidiri, mⁿ-năstiri, biserici, case domnești”¹⁶. Matei Basarab, cu toate aceste pădăduitoare dărnicii, ajunsese să adune o însemnată avuție, după cum spune Căpitanul, pe care o ținea închisă în ascunsul unor „băști zidite de peatră și de mortar dela temelie până la acoperiș”¹⁷. Cât despre Vasile Lupu, medicul său Scogardi scrie rezidentului Schmidt că averea domnului s’ar urcă la 2.000.000 în bani și aproape tot atâta în scule¹⁸. Deși poate fi oare care exagerare în această cifră, totuși observăm că dacă Lupu economisise pe an câte 600.000 de lei, cu toată întreținerea curței lui și zestrele cele mari date fetelor lui tot a putut în 19 ani să adune o atare avere. Paul de Aleppo vorbește astfel despre averile Lupului, după spusele păzitorilor ce le transportase: „Ele consta din grămezi și tesaure de aur și de argint de o valoare necalculabilă, armure, garderobă, giuvaere, blăni de samur, perle și alte lucruri prețioase, mai mult de cum ar putea avea un împărat sau rege. La primul transport al averei lui Vasile dela cetatea Ilotinului la Cămenia erau cu dânsul câțiva compatrioți de ai noștri în calitate de păzitori, care ne spuseră că de pe mal lucrurile fură încărcate în o sută de cară fie-care tras de 12, 10 sau 8 cai și aceste toate erau numai aur, argint și rarități. Principele avea un număr de comori pe sub pământ, vechi ca de 20 de ani, și pe care acum le scoase; erau între altele 35 de blăni de samur, dintre care una, făcută pentru sărbătoarea Paștilor, era toată cusută cu aur, împodobită cu perle și pietre de mare preț, custând în totul 35.000 de galbeni. El

¹⁵ *Codex Bardinus* ed. Ureche, *An. Ac. Rom*, II tom. XVI 1895 p. 138 „Moldavia pro solo tributo centum nullia Imperialium quotannis penditur, pro muneribus autem speciatim mittendis Imperatori et vezeris, nec ducenta millia aureorum sufficiunt“.

¹⁶ Paul de Aleppo în *Arh. Ist.*, I 2, p. 88 Const. Căpitanul în *Mag. Ist.*, I, p. 293. Mai sus, Vol. VII p. 12.

¹⁷ Căpitanul în *Mag. Ist.*, I, p. 292 Paul de Aleppo, *l. c.* p. 106

¹⁸ Raportul lui Schmidt citat în nota 10. „Mir hat der-doctor Scogardy eensmals geschrieben dass sein Fürst zwey Million gelts und auff schier sovill wehrts in Klemodien beysamben habe. Ist zuverwundern, adauge rezidentul, dass aus der Moldau ein Woywoda sovill Reichthumb schopfen kömme“.

mai posedă mari tesaurе în Polonia, Germania, Veneția și aiurea”¹⁹. Zestrele pe care Lupu le dădu fetelor sale dovedesc iarăși puterea lui de bogăție. El fădu acelei măritate după Radziwil cât și celei luate de Timuș câte 150.000 de lei în bani, 50.000 în scule, afară de mobile și îmbrăcăminte²⁰, care se vor fi urcat

Ardeleancă la oraș
(Colecția de stampe a Ac Române 1729)

față cu luxul portului celui de atunci, tot în mărgărintare și pietre scumpe, iarăși la 50.000 de lei. Tot atâta vă fi dat el și celei mai mari, soției generalului Coniecpolski, încât totalitatea

¹⁹ Paul de Aleppo, *l. c.* p. 85.

²⁰ Dell' Haye c. dogele, 14 Octomvrie 1652, Hurm. *Doc.* V, 2, p. 2.

averei date ca zestre fetelor lui, se urca la cifra urieșă pentru acele timpuri de 750.000 de lei.

Matei Basarab lăsă și el o avere de cel puțin 1.500.000 de lei, de oare ce urmașul său Constantin Șărbăban se împacă cu Turcii a le plăti pentru moștenirea repositului domn 900 de pungi (450.000 de lei) afară de blănuri și alte lucruri de preț²¹, date în natură, și bine înțales că Șărbăban nu dăduse Turcilor toată averea lui Matei.

Tot așa de mare eră și averea Brancovanului. Cu toate nesfârșitele sumi vărsate de el în timp de un pătrar de veac în mâinile Turcilor, averea adunată de el se urca la milioane. Când el se simți clătănându-se, își trimise comorile ce le avea în casă la Brașov, și aceste se alcătuiau din 48.000 de galbeni în nume-rătoare conținuți în 16 pungi închise în 8 gente de piele și din 26 de lăzi pline cu juvaeruri, argintărie, arme bogate, șale, frâne și alte unelte de călărie împodobite cu pietre scumpe²², care după mulțimea și scumpetea lor în acele timpuri pot fi prețuite la o sumă tot atât de mare ca și acea în bani. Depozitul din Brașov se urcă deci la mai mult de 100.000 de galbeni sau 150.000 de lei²³. La capuchihaiia lui din Constantinopole Brancovanu trimisese, văzând greutatea timpurilor, 30.000 de galbeni²⁴.

La banca Veneției Brancovanu mai avea depuși 220.000 de galbeni²⁵. Dacă mai socotim încă și averea de tot însămnată

²¹ Ballerino către dogele 16 Septembrie 1654 *Ibidem*, p. 11.

²² Lista banilor și argintăriilor sechestrate, 30 Noembrie 1714 apud Giurescu și Dobrescu l. c. p. 275, Alte socoteli în florini, *ibidem* p. 333. Steinville c. consiliul de război, 18 August 1714 *Hurm. Doc. VI*, p. 134, dă numai 48.000.

²³ Galbănul unguresc numit de Români în prescurtare și *ughiu* valora pe atunci 1 ½ taleri sau lei. Vezi condica de cheltueli a visteriei de la 7202—7212, București, 1875 *passim*, d. e. p. 438 : „*ugh* 5170 fac *taleri* 7755”. Că talerul și leul erau aceeași monedă, vezi *ibidem* p. 27 : 49764 de *ugh* = 74646 de *lei* adică galbănul = 1 ½ lei. Galbanul sau zlotul venetic adică de Veneția umbra mai mult, anume 2 ½ lei. *Condica*, p. 8 : „2500 de taleri s'au dat, în zloți venetici 1000, M. S. vizirului bani gata”. Despre altfel de galbeni, sau mai curând de cei olandezi, care țineau mijlocul între cei ungurești și venețieni vorbește relația lui Antonio Mamuca della Torre din 28 Ianuarie 1680. *Hurm. Frg. III*, p. 223 : 2 ¼ *Löwen-thaler* aber einen Ducaten ausmachen”. Cuvântul *Lowenthaler* arată că moneda leului era caracterizată prin figura unui leu, de unde numele dovedește încă odată identitatea leului și a talerului din combinarea ambelor denumiri. Galbănul unguresc valora 200 de aspri sau bani, ceea ce se poate vedea aproape pe fiecare pagină a condicii de cheltueli a visteriei Brancovanului. Așa la p. 93 se spune că se scoate bir pe țară 26,350 de bani care se arată a fi 1317 ½ *ugh* sau 1976 taleri 33 bani, de unde se vede că galbănul umbra 200 de bani, iar talerul 133 și o fracție, care se lepăda în socoteli.

²⁴ Scrisoarea lui Andrea Memmo c. dogele : 1 Iulie 1714, în *Revista Istorică*, II, p. 143.

²⁵ Raport venețian 1 Apr. 1753 *Hurm. Doc. IX*, 2, p. 6 repetă arătarea *Ibidem*, p. 17—34 mai ales p. 34. Un document italian din 12 Iunie 1697, *Hurm. Doc. V*, 2, p. 286, spune că Brncovanu dăduse ca zestre fiicei sale măritate, după fiul lui Alexandru Mavracordat „cento borse et altre docente in gioe, fuori

ce a fost ascunsă de familia lui, precum și acea răpită la a lui

Călugăr

Preot
de sat

Boier

Femeie
de boier

(Trachten-Cabinet von Siebenbürgen. Anul 1729, pag. 101. Colecția de stampe a Ac. Române)

de villagi e sue terre che gli da per sostenimento afinuale, che il moderno princip ha moltissimi villagi beni e possessioni nella vastosa provincia di Vallachia". Un raport al ambasadorului francez Girardin c. regele, din 6 Decemvrie 1688, *ibidem Supplement*, I, p. 273, spune că : „ils ont choisi Brancovanu comme le plus riche et le plus capable de les commander”.

detronare ajungem ușor la cifra de 2.000.000 de lei, averea mobilă a lui Brancovanu. Aceasta erà numai averea mobilă a lui Brancovanu. El mai aveà încă 56 de moșii și numeroase vii așezate pe dealuri; 5 rânduri de case în București, unul în Târgoviște și în Ardeal trei mari posesii teritoriale ²⁶.

Și cu toate aceste dărnicia principelui muntean întrecea pe înzecitele pe acea a lui Vasile Lupu. Mai întâi după cum am văzut Brancovanu fu nevoit a face daruri urieșe spre a se mănțița în scaun apoi el mai cheltui pentru biserici atât din Muntenia, cât și mai ales din Răsărit și inzestrările lor cu venituri din Muntenia, sume într'adevăr de necrezut, și te miri de unde mai scotea domnul cel săcătuit de Turci atâția bani, spre a face atâtea nenumărate ofrande religioase.

Astfel el zidește din temelie mănăstirea Horezul, turnul bisericei Doamna din București, casa cea domnească și alte două rânduri de case lângă biserică, rezidește clopotnița cea mare din București, care fusese dărmată de un trăsnet, adaogă mănăstirea Argeșului împodobind'o cu odoare, face din nou eleșteul cel mare de lângă București la fântâna Țiganului, zidește la Râmnic o mănăstire nouă și alta la Vâlcea mănăstirea Manoil, aduce apă cale de două poște în Focșani, adaoge un rând de chilii la mănăstirea Sf. Gheorghe din București, niște case la mănăstirea dela Potlogi, ridică marile și luxoasele sale palate la București, Potlogi, Târgoviște, Mogosoaia și altele mai mici ²⁷.

În privirea celor străine, construște o biserică în Făgăraș, una la Ismail în Bugeag, alta la Galata în Constantinopole, împodobește cu o coroană de pietre scumpe titva sfântului Mihail Sinadski din muntele Atos. Fiind apoi aduse aceste moaște în Muntenia, în două rânduri, spre a izbăvi țara de lăcuste „care de pe pământ se făcură nevăzute înaintea lor”, cum afirmă documentul Brancovanu pentru a mulțami mănăstirei ce trimesese poporului său acest ajutor, îi face mertic pe an 6.000 de bani, iar călugărilor ce venise cu capul sfântului, le dă o mulțămită de 600 de bani. Mai face apoi mertic anual de 4.000 de bani, plus 3000 pentru cheltuiala fraților ce veniau să-l primiască, mănăstirei Trigni din țara Turcească; asemenea mănăstirei Dioniziatu din muntele Atos 8.000 de bani pe an, Vatopedului

²⁶ Giurescu și Odobescu *l. c.* p. XXVIII. Lista tuturor moșilor posedate de Brancovanu și acelea cu cari își înzestra copiii, *Ibidem*, p. 244—în numărul arătat de 56. Văduva lui Brancovanu rămâne așa de bogată, că atunci când Ioan Mavracordat cere de la boierii din Muntenia 200 de pungi, chip pentru a scăpa Oltenia de a fi cedată către Austria, ea dă singură suna înșannată de 60 de pungi. Documentul va fi citat în Vol X.

²⁷ Radu Popescu în *Mag. ist.*, IV, p. 196—198, 221, 329—345. Clopotele dela biserici se turnau în Transilvania. Vezi scisoarea lui M. Basarab către judele Brașovului în N. Iorga *An. Ac. Rom.* II, tom. XXI 1899, p. 200(92) .Socotelele Brașovului.

20.000 și *trepădătorilor*, adică călugărilor ce veniau în Muntenia să iee darul, câte 2.000 de bani. Mănăstirei sf. Pavăl tot de acolo îi dă venit din sarea domnească 150 de lei; mănăstirei

Tăran și
țărancă în
costum de
iarnă

Tăran și
țărancă în
costum de
vară

(Trachten Cabinet von Siebenbürgen 1729, pag 108 Colecția de stampe a Ac. Române)

din Sarai dela Țarigrad 150 de lei dela ori ce vamă; acelei dela Pauliciani ce se cheamă Bendel 9.000 de aspri și *trepădătorilor* 1.000, celei a sfinților dela Belgrad îi dă o moșie de 700 de stân-

jâni cumpărată dela Stoica, fiul lui Ștefan Sternescu din Vâlcele; mitropoliei din Ardeal 6.000 de aspri pe an, și altele multe încă ²⁸.

Condica vistieriei de pe timpul Brancovanului, care ni s'au păstrat, ne dă însă mijlocul de a pătrunde mai adânc în chipul cum se făcea ocârmuirea financiară a acestui timp și a pune în mai vie lumină colosala apăsare cărora țările române — căci ceea ce vom constata despre Muntenia poate fi aplicat și Moldovei — erau supuse din partea Turcilor ²⁹. Vom vedea din ea unde se duceau cele mai limpezi din veniturile țării, și ne vom convinge ușor că poporul român plătea adese ori cu sângele său pentru a îmbogăți pe de o parte pe domni, pe de alta pe Turci, iar că el nu se folosea absolut cu nimic din produsul nămolului de dări cu care era împovorat.

Condica conține numai răfuiala așa numitelor venituri ale țării, adică acea a dărilor directe, luate de la locuitori, nu a celor impuse pe avere precum zecimele dela stupi, oi, mascari, venitul salinelor, vâmilelor și darea cea însămnată a văcăritului sau darea pe vitele cornute introdusă de Brancovanu ³⁰, și care deveni cu timpul un biciu atât de îngrozitor — toate aceste din urmă dări alcătuind veniturile speciale ale domniei.

Veniturile țării erau acele obicinuite ce se da de țară, atât în slujbele interne pentru mersul ocârmuirii cât și mai ales în slujba externă, cerută de supunerea țării către împărăția otomană. Și aceasta din urmă covârșia până într'atâta pe cea de 'ntâi, în cât o absoarbe mai cu totul, și veniturile țării nu par a avea altă destinație decât a sluji îndeplinirii nevoilor turcești. Abia dacă la o sută de condeie atribuite Turcilor, se întâlnește unul cheltuit în o trebuință lăuntrică. Și pe când aceste din urmă de abia se urcă la sutimi de lei, acele d'intâi se cifrează nu numai cu miile dar cu zecile de mii.

De nicăire nu reiesă atât de clar și de amărunit adâncu robire în care țările române căzuse sub Turci pe la sfârșitul veacului al XVII-le, decât din condica vistieriei de pe timpul lui Brancovanu. De nicăire, nici din descrierile cronicarilor, nici din însămnările documentelor contimporane, nu se poate dobandi o cunoștință așa de exactă despre exploatarea neomenoasă căreia țările române fusese supuse din partea Mohametanilor,

²⁸ Documente needite din condica logofeției de pe timpul Brancovanului, p. 151, 157, 158, 183, 261, 273, 487 și 506.

²⁹ C. Dapontes în catalogul istoric al Românilor ediatat de C. Erbiceanu în *Cron. greci*, p. 174—175, spune că „toată strănsăoarea banilor lui Brancovanu provenca din stupi, oi, boi, cai, porci, grădini și pământuri și din veniturile domnești ale cămărci, nu ale visteriei”. Fără îndoială că era bun gospodar ca și Mateu Basarab, dar știea să întindă și coarda impozitelor, dovadă iscodirea uriciosului *văcărul*.

³⁰ Neculcea, în *Letopisește*, II, p. 274.

deși cronicari și documente nu sunt nici săraci, nici reci în această privire. Inșă ce poate vorba față cu elocvența zdrobitoare a cifrelor? Și condica lui Brancovanu conține cifre dela un capăt la altul.

Femeie din Muntenia în sec. XVIII. — Trachten Cabinet von Siebenburgen
1729. pag. 107

(Colecția de stampe a Ac. Române)

Această condică enumeră două soiuri de dări, acele impuse spre întimpinarea nevoilor țării, și acele impuse spre îndestularea cerințelor turcești. Acele de 'ntâi se scot pe fie ce lună, sunt luate numai dela birnicii ordinari ce întrau la cislă și se urcă la cel mult 1200—1900 de lei pe lună, pentru toate cele 18 județe ale Munteniei. Inșămnarea cheltuelei făcută din

ele este totdeauna însemnată fără nici o arătare a felului ei : că „s'au dat toți banii la vel vistier pentru cheltuială țarei” pe luna cutare, notându-se de asemenea dacă îi prisosește sau nu-i se ajunge cu ceva. Este înviderat că o asemenea dare nici nu poate fi privită ca o sarcină, atâta eră de ușoară.

Cu totul altfel stau lucrurile cu dările cele mari, și repetate adesa câte 2 sau 3 într'o lună pentru mulțămirea cererilor nesfârșite ale Turcilor, care ar fi adese ori ridicule dacă nu ar fi așa de despoitoare.

În Septembrie³¹ 1695, esă pe țară rânduiala mierei și a cerei, la care satele dau 14.478 de lei, cumpărându-se din banii adunați 341 cântare de miere și 9.000 de ocă de ceară, și plătinându-se apoi chiria corăbiei care să transporte această marfă până la Constantinople. Se mai dau și darurile neapărate la Turcii, care făceau țarei onoarea de a veni să iee acea contribuție, 150 de lei lui Mumpar-Emin, 100 de lei și o pacea de samur ordinară de 20 de lei, lui Balgi-bașa. Petru țară se plătesc din această dare lefile slujitorilor pe Martie, în sumă de 5.445 de lei.

La Octombrie în afară de birul ordinar pentru cheltuiala vistieriei de 1710 lei, se scoate birul Vozianilor, atât dela birnicii țărani, cât și dela bresle : boierii cei mari, boierii mazili, slujitorii, preoții, neguțitorii, aprozii, armașii, Chiproviceni (neguțitori ambulanti)³², logofeții de divan și Brașovenii, în sumă totală de 48.090 de lei, mai mare aproape de două ori decât birul scos în timpul anului întreg pentru cheltuiala vistieriei. Din acești bani se cheltuiesc 5373 de lei lefile slujitorilor pe Aprilie, 5.000 de lei postavul dat acelorași de Paști și vr'o 2.000 de lei la nunta câtor-va boieri. Tot restul de vr'o 36.000 de lei este dat Turcilor, și este nostim de a reproduce felul cheltuielilor din care o mare parte constă în daruri făcute dregătorilor Turci. Așa 10.000 de lei se dau datoria lui Mohamet Celebi Chiurcibașa ; 8,500 se trimit unui Evreu și unor neguțitori frânci luați de capuchihalele domnului cu împrumut ; 1368 $\frac{1}{2}$ lei se dau Gebegiilor (fabricanți de arme) din Baba ; 350 de lei Serhatliilor sau soldaților de graniță dela Rușava ; 500 se dau lui Mustafa aga dela Dohancale, cu care i se implinesc banii ce aveă să iee ; 8.000 de lei se dau havalelele dela Dohan Gecet, dela Nostrat Cherman și din Buzbora Cherman Cales. Se mai cheltuiesc apoi încă 1500 de lei pe 63.000 păpuși de sfoară trimise la Dimurcapi ; 540 de lei pe 6.000 ocă de cânepă dată lui Hagi-Ibraim ca să facă sfoară ; 2.000 de lei poclonul vizirului și a-nume : „un cojoc de samur vizirului, de 1.200 și unul chehaei lui, de 800 de lei ; 1950 de lei cheltuiala boierilor când s'au dus la Odriu (Adrianopole) cu poclonul lui Mohamet Celebi ; 500

³¹ Anul începe în condică cu această lună.

³² Așa numiți de la orașul Chiprovaci din Bulgaria. Vol, VII p 72.

de lei dați lui Ali-pașa ; 515 lei s'au trimis la doi sultani dela Bugeac ca dar ; 800 de lei patriarhului, împrumutul făcut pentru împlinirea poclonului hanului ; 435 de lei unui agă al căimăcamului ce au venit dela Odriu ; 199 $\frac{1}{2}$ lei cheltueala căruței tefterdarului ; 98 de lei s'au dat la 5 cai ce s'au dat lui Mohamet-Celebi când s'au dus ; 56 de lei la 3 cai ce s'au pus la cucia tefterdarului ; 190 de lei s'au trimis lui Iani căpitanul pentru 3 postavuri și 3 atlaze ce s'au dat la Poartă caimacamului ; 851 de lei la vel postelnic și la vel cămăraș și la oamenii ce au mers cu dâșii la Țarigrad. Nostime și hazlii sunt numeroasele daruri cuprinse în rubrica numită poclonul hanului : 800 de lei bani gata hanului ; 60 de lei pentru 2 postșai (un soiu de postav) 2 atlaze ce s'au dat iar hanului ; 600 de lei pentru un cojoc de samur ce s'au dat iar hanului ; 215 $\frac{1}{2}$ lei pentru o căruță ce s'au dat iar hanului ; 110 lei pentru 4 cai ce s'au pus la căruță ; 45 de lei pentru un postșai și o odibă (un fel de ștofă) ce s'au dat mamei hanului ; 300 de lei bani gata vizirului hanului ; 300 de lei pentru un cojoc de samur ce s'au dat iar vizirului hanului ; 30 de lei pentru un postșai și un atlas ce s'au dat iar vizirului hanului ; 30 de lei pentru un postșai și un atlas ce s'au dat hasnadarului hanului. Aceeași sumă pentru aceleași daruri făcute isagiului, capegi-bașei, tefterdarului, chilargi-bașei și imbrisorului hanului ; 300 de lei lui Calga sultan al hanului ; 300 de lei un cojoc de samur lui Calga sultan al hanului, 30 de lei un postșai și un atlas aceluiași, 30 de lei un postșai și un altaz vizirului lui Calga sultan, 30 de lei hasnadarului aceluiași ; 100 de lei agăi Mârzanului ; 82 de lei la un contăș ce s'au făcut agăi Mârzanului ce au venit aice pentru poclon, însă contășul de postșai cu pacea de jder și cu zagara de samur și cu cepreage de fir ; 15 lei pentru un altaz ce s'au dat iar agăi Mârzanului ce au venit pentru poclon ; 15 lei pentru un postfeld (un soiu de postav) și postșifturi ce s'au dat la oamenii acestui Mârzan ³³.

În Noemvrie se scoate pe lângă birul obicinuit în sumă de 1710 lei, o dare pentru niște cherestele cerute de Turci în valoare de 7.200 de lei care se cheltuiesc iarăși parte în obiectul ce se cerea, parte în daruri pe la deosebitele fețe turcești ce se frecau prin țară cu această treabă, între alții și 91 $\frac{1}{2}$ lei „conoului lui Ali pașa, când au adus teșchereaua de cheresteaua ce scrie mai sus, însă cu un rând de haine ce i s'au făcut și cu ce s'au dat la oamenii ce au venit cu dânsul” ³⁴.

În Decemvrie se scoate darea obicinuită în valoare de 1680 de lei, iar pentru plata havalelelor turcești se scoate de 40 de ori pe atât anume 68.124 de lei, care se dau gebegiilor dela Diu, lui İbrahim chehaia. lui Ahmet chehaia, lui Mohamed aga

³³ *Condica visteriei*, p. 73—76.

³⁴ *Ibidem*, p. 79.

lui Ali chehaia ot Dogan Ghecet, lui Şaban Odoşa, lui Al paşa ot Giurgiu, beşliului tot de aici, lui Âbdula Ali, la Sala-horii ce au slujit la Demircapi, lui Mehemet Celebi, Evreului Cordova din Odriu şi lui Alexandru Mavrocordat pentru plata unor datorii făcute de capuchehai la Constantinopole; se mai dau apoi daruri hanului, vizirului şi chehaei acestuia, şi de abia se pot detrage vr'o 10.000 de lei în cheltuiala ţărei, anume 5.300 de lei lefile slujitorilor pe Iunie şi 3000 clucerului pentru cheltuiala jicniţei, şi alte câteva cheltueli mai mici.

La Ianuarie după birul obicinuit de 1970 de lei se scoate pentru nevoile Turcilor aşă numitul bir al lui Ali-paşa de 29.888 de lei, care se cheltuieşte după chipul cunoscut şi din care se reţin bieţi 450 de lei de către ciohodarul „mai marele peste ciobotele şi papucii domnului”, spre a reinnoi încălţămintele curţei.

Pe Februaru se scoate iarăşi birul vistieriei de 1970 de lei şi pe lângă el două biruri pentru Turci, unul pentru sursat, adecă pentru de ale bucătăriei sultanului care se dă lui casapbaşa în sumă de 3.562 de lei, şi al doile pentru aprovizionarea garnizoanei din Brăila în sumă de 8.845 de lei. Intre cheltuelele nostime făcute din aceşti bani, însemnăm pe lângă multe postşaiuri şi post-felduri date capigi-başăi ce venise să rădice banii şi oamenilor săi, 21 de taleri şi 4 coţi postav mahut ce s'au făcut contăşul agăi, cotul pe taleri 5 şi cheltuiala lui taleri 1; apoi 700 de lei o blană de samur ce s'au blănit contăşul agăi şi în sfârşit 2 taleri la un işic ce s'au făcut unei slugi a capegi-başăi. Intâmplându-se tocmai atunci să moară feciorul cadiului, i se dă 400 de taleri pentru înmormântare.

Pe Martie se scoate darea obicinuită în sumă de 1957 $\frac{1}{2}$ de lei. Pentru Turci se rândueşte un bir spre cumpărarea de cai, care se urcă la cifra de 17.238 $\frac{1}{2}$ de lei. Tot în această lună însă se scoate şi birul cel mare al haraciului în sumă de 108.301 $\frac{1}{2}$ de lei din care se dau 10.000 de lei poclon sultanului, 2.500 sultanei validele, 5.000 vizirului, 1.000 chehaei vizirului, 1.000 caimacamului, 500 tefterdarului, 500 lui Reis-effendi. Se mai cumpără încă pentru însămnătoarea sumă de 11.100 de lei, 9 blăni de spinări de samur, o blană de pânţec de jder şi 12 patele de samur spre a se dărui dregătorilor Porţei. Restul numai cât este întrebuiţat în plata haraciului.

Pe luna lui Aprilie se rândueşte birul obicinuit în sumă de 1.455 de lei; afară de el însă se mai impune ţărei o dare în natură de 2.893 de boi împreună cu 2.893 de lei cheltuiala transportului şi a îngrijitului lor. Tot în această lună se mai cere dela ţară trimiterea a 240 de cară în podvoadă la Turci de dus spre Belgrad.

În Mai se scoate birul ţărei de 1440 de lei şi unul pentru oastea turcească de 1.393 de lei care ne ajungând însă pentru a întimpina toate nevoile se cheltuieşte mai mult 1.336 de lei

și 33 de bani. Tot în această lună Turcii mai cer 5.000 de cântare de pesmeți pentru care se impune țării un bir de 4.650 de lei.

În Iunie se scoate pe lângă birul țării de 1.455 de lei, trei altele pentru Turci : unul de 10.025 de lei numit al împrumu-

In costum de iarnă

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

țării, din care se plătesc mai multe pocloane între altele 5.000 de lei vizirului și o blană de samur, 1.000 de lei chehaiei lui, plus altă 1.000 de lei pentru blana lui, 400 de lei pe 100 cântare de lână, și 280 de lei pe 500 de doniți cu lopețile lor ce se trimit

la Giurgiu după firmane. Se mai ie o a doua dajdie pentru 6.000 de oi în valoare de 7.500 de lei și a treia de 22.005 de lei cheltuiți în mare parte (15.000 lei) în plata șăicelor ce transportau proviant la oastea turcească până la Belgrad.

În Iulie se scoate birul țarei de 1560 de lei, iar pentru slujbele Turcilor se scoate o dare în natură de 2.280 de vaci și 2.280 de oi și alta în bani de 40.560 de lei, pentru zahareaua Camei- niței, care se cheltuiește parte în cumpărare de provizii pentru garnizoana turcească din acea cetate, parte pentru deosebite daruri, blăni de samur, jder, postșaiuri, postfelduri, date la felurite obraze turcești care veniau prin țară cu prilejul acelei dări.

În August se scoate darea obicinuită de 1169 de lei și afară de ea se mai rânduesc alte două dări, una de 4974 de lei și alta de 7857 de lei pentru cheltueala țarei spre a îndeplini toate lipsele din cursul anului. Pentru Turci se rânduește poclonul hanului de 16.757 de lei, care tocmai pe atunci trecea prin țară, și trebuia îmblânzit pentru a o prada mai puțin, și cu această dare se încheie anul 1695 la 1 Septemvrie al anului următor³⁵.

Dările se încasau după porunca domnească de căpitanii deosebitelor localități sau de alți slijbași fără alegere. A- dese ori pentru a le răspunde mai grabnic autoritatea însărci- nată cu strângerea lor împrumută câte o dată dările dela un om cu stare căruia apoi îi răspundeau căpitanii banii strânși dela locuitori³⁶.

Un izvod al lui Gheorghe Ștefan 1654 conține veniturile și cheltuelile pe luna Iunie a aceluși an, reproducând aceeași despoiere sistematică a Țării din partea Turcilor. Din 77.575 de ughi încasați se cheltuiau: 55.236 haraciul; 5.693 chelt. agăi; 1.332 unui pașa. adică 62.060, de ughii dați Turcilor și numai 15.000 cheltuiți pentru Țară. Alt izvod, nu se știe pe ce lună, arată 111.511 la venituri cu următoarele cheltueli; 3.740 lui Capegilar Chchaesi, 7.071 poclonul sultanului, 1.000 lui Săianuș Pașa, 1.600 lui Hussain aga, 8000 poclonul vizirului, 7333 lui Chiauș Pa a, 3.712 lui Panaioti dragomanul Porței, 1.660 lui Michiș (un evreu din Constantinopole), 1.000 omului lui Ahmed aga, și 51.000 leafă oștirii³⁷.

Dacă socotim toate aceste sume împreună găsim că pentru țară s'a scos biruri în valoare de vr'o 32,000 de lei, iar pentru slujbele turcești cea de 422.254 de lei, afară de 4.273 de boi și vaci și 2280 de oi luate în natură și întrebuințarea gratuită

³⁵ Vezi *Condica visteriei*, p. 64—154. De aceea să nu ne mirăm de rostirile lui Brâncovanu însuși care în *Foletul Novel* pe 1699 la data 4 Noemvrie spune că „Sămbăta a purces Stoian Vătafu cu banii datornicilor cu carul la Țari- grad” repetând asemenea notița de mai multe ori. Odobescu, *Foletul Novel*, în *Revista Română* 1861 p. 674.

³⁶ Doc. din 1721 N. Iorga *Studii și Doc.* V, p. 139

³⁷ Iorga, *Studii și Doc.* IV p. 2.3 și 267.

a 240 de cară. Din suma 422.000 de lei scoși pentru nevoile turcești trebuie să deducem ca cheltuiți în folosul țării câte 6.000 de lei pe lună aproximativ lefii slujitorilor și a mutafarecalor (furnizorii oștirii) care fac pe an 72.000 de lei, apoi vr'o 28.000 de lei cheltuiți pe apucatele, pentru deosebite slujbe,

Tărăncă

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

când rămânea câte ceva neînghițit de nevoile turcești, în totul deci vr'o 100.000 de lei cheltuiți din banii scoși pentru Turci în interesul țării. Împreună cu cei 32.000 de lei, scoși anume pentru nevoile ei, încheie suma de 123.000 de lei. Rămâne deci cheltuiți în interesul Turcilor 322.000 de lei plus costul vitelor

cornute, și acel al oilor și vr'o 2.000 de lei cel puțin chiria carelor ³⁸, ceea ce însumează peste tot în cifră rotundă 360.000 de lei.

Birul pe care țara era obligat a-l plăti era de 270 de pungi de bani adecă 135.000 de lei. Turcii jăfuiiau deci țara cu 225.000 de lei pe an. După urcarea haraciului de Brancovanu, deși acesta era mai mare cu 115.000 de lei jăfuirea țării se măntinu la aceeași înălțime, și acesta era jaful cel ordinar, pe lângă acel extraordinar căruia era supus personal domnul și care era răspuns din veniturile lui speciale ce nu sunt arătate de condica vistieriei.

Această neconținută recurgere la bani a lui Brancovanu, se rezolvă în o strașnică apăsare birnică a Munteniei, cum se poate vedea lucrul din urcarea neconținută a dărilor și din numeroasele și asprele măsuri luate pentru a lor încasare, Ni s'a păstrat *anatiștirul* (răfuiala) „care s'a făcut în vistierie să se scrie toate dăjdiile și orânduile câte ies din țară, la fiește care cum și în ce chip ies și alte obiceiuri, vânzări de bănii și de pârcălăbii și de dijmărituri și oerituri și de toate dăjdile și slujbele precum se fac cărțile domnești a fie cărei slujbe după a ei obicei în rânduială ca să se poată ști fie când; care (anatiștirul) s'a făcut în zilele prea luminatului nostru Domn Io Constantin Basarab Voevod pe vremea ce a fost Șarban Vistier-Mare în anul 1699“ ³⁹.

Dar dacă s'ar fi luat bani și avuții numai pentru nevoile Domnilor, gătuți a stoarce de hămesiții Turci! Câți însă nu se luau ca căptușală acestor hrăpiri din partea strângătorilor care nu cruțau nici un mijloc pentru a îmbogăți și punga lor pe lângă acelea ale Domnului și ale Turcilor. Un foarte interesant document care vrea să stăvilească abuzurile ne arată cum se petreceau lucrurile în realitate. În acel act din 21 Iulie 1715 cetim că, de atunci înainte aveau să lipsească obiceiurile cele rele (care deci dănuiseră totdeauna sub domnia Brancovanului, 26 de ani) să nu se jăfuiască nimic nici să se prade fără dreptate, ci domnia vinde slujbele iar nu zulumurile ⁴⁰ iar alte jafuri colač și treapede să lipsească. Cel bănuț de bucate ascunse să-i dea lege să jure ca să se îndrepteze iar să nu-l căzneaască cu bătaia, și dela omul sărac ce va avea numai o litră sau două și de sărăcie va fi ascuns, acelaia să-i se ia dijmăritul drept. Și dela care om va fi având o litră sau măcar și două să plătească numai litrele, iar poclon sau pui de găină sau oca de vin sau de orz să nu ia nimic. Așșderea și purcei cei mici care vor fi de-o lună să nu-i ie nimic; iar care va fi

³⁸. Prețul unui bou 9 lei (Condica p 6J), miei 7 lei (p. [61]) și 5 lei; vaca (p. 135), oaca 1 leu (p. 129).

³⁹ N. Iorga, *Studii și Doc.* V, p. 337.

⁴⁰ Zulum apăsare; Șameanu, *Influențe orientale, vocabular*, II, p. 131

de două sau trei luni să facă doi unul. Să ia de vin de oc (ocă) bani 5 iar de pui de găină sau de orz să nu să ia bani, numai, cu ce vor avea săraci, să-i îngrijească de mâncare.⁴¹ Prin o altă poruncă din 1695 Brancovanu dispusese ca boierii rânduți pe

In costum de vară

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

la județe să facă oamenilor cislă dreaptă „să nu să plângă nimeni cum că unii s'au încărcat peste putință iar alții s'au pus ușor” —dovadă deci că se obișnuia căile nedrepte croite pe hatâr, suveranul Românilor din toate timpurile.

⁴¹ N. Iorga, *Studii și Doc.* V, p. 343 344.

Față cu o asemenea despoiere sistematică a țării de asuprirea turcească, pe care Brancovanu în tot timpul domniei sale s'a silit pe cât se putea a o hrăni, pentru a ascunde astfel jocul său cu Nemții; față apoi cu imensele sume cheltuite de Brancovanu atât pentru sprijinirea domniei cât și pentru construcțiile sale și milele încuviințate mănăstirilor, față nu mai puțin și cu înșămnatele avuții adunate de el, nu rămâne nici o îndoială că poporul din Muntenia a fost supus a suporta niște sarcini mai grele decât acele ce ar fi putut apăsa fără pericol economia traiului său. Din acest punct de vedere țara nu câștigă mult cu stabilitatea domniei, căci dacă schimbarea mai repede a domnilor atrăgea după sine cheltueli însemnate, nu mai puțin mari fură acele făcute de Brancovanu pentru *păstrarea* puterii. Violenii Turci găsisese mijlocul de a stoarce țările române în ori ce chip, fie când domnii se schimbau, fie când ei stăteau pe loc. În cazul întâi ei plăteau pentru schimbări; în al doilea pentru rămânere. Domnia lui Brancovanu totuși fu pentru Muntenia un mare bine, mai ales prin aceea că mai mult de un pătrar de veac dânsul o apără de încalcările străine. El se purta totdeauna astfel că înlătura ocuparea armată a țării sale, și mai alea știu să îndepărteze din ea teatrul războiului, purtându-se astfel cu Turcii și cu Nemții, că ambii îl aveau de prietin și nu vroiau să-i creeze greutați, acele din partea Turcilor fiind înlăturate la vreme de nevoie și cu un dar făcut, cui și când se cuvinea. Astfel afară de năvălirea lui Haisler, întâmplată în anul d'întâi al domniei sale, și de vr'o două treceri ale Turcilor și Tătarilor prin țară spre a merge la Belgrad, a cărora pericol de pradare îl înlătură iarăși prin daruri mănoase, nu întâlnim în întreaga lui domnie nici o abatere de oștiri străine în Muntenia. Această liniște comparativă a locuitorilor explică buna stare în care ei se aflau, cu toate havalele și jafurile Turcilor; căci rodirea pământului lecuia îndată rănilile pricinuite de lăcomia asupritorilor ⁴². Iată pentru ce poporul regreta atât de mult mazierea lui Brancovanu; de aceea Neculai Mustea spune că la plecarea lui „tot poporul lăcrăma ca după un părinte, fiind în mare bișug țara lor în 27 de ani ce au domnit el; și plină eră acea

⁴² Iată cum descrie Paul Strasburg (vezi mai sus p. 149) p. 100, rod rea Munteniei: „Valacinae solo nullum fertilis esse in orbe christiano affirmare ausim. Nam pascua ubivis lacta et pingua numerosos greges et armenta fecundant. In sylvis ac nemoribus ferare et aucupum magna copia. Lana, inum, pelles, incofi abunde suppetant Fodinae salis uberes et mexaustae Pices Danubius, Hierasus valiaque flumina producunt majori quantitate quam ulla alia Europae provincia. Equorum genus praestantissimum faciunt. Apes sua sponte nulla cura parant. Metallorum venis abundant et aurcam arenam rivi habent; vineas leviter colunt; spinarum fasciculo terram arant. Mutua commercia cum Transalpinis Polonis, Turcis et Illyricis exerunt; monetamque veteram et incorruptam servant Tandem benigno caeli positu gaudent et saluberrimo aere antur”.

țară de oameni cu hrană și cu agonisită, precum se pomeneste că au fost și la noi în zilele lui Vasile Vodă ⁴³. Din potrivă Moldova care slujia de mai mult timp drept câmp de luptă între Poloni și Tătari ajunsese într'o stare îngrozitoare încât am vă-

In costum de vară

(Colecția de stampe a Ac. Române 1729)

zut că împăratul german în condițiile ce trebuia a se impune Turcilor cerea și Moldova, mai mult pentru a mănținea principiul că Ungaria trebuia cedată cu toate cele ce se țineau de ea, decât pentru un câștig economic pe care-l știa peste putință

⁴³ *Letopiseșele*, III, p. 62.

de reliazat în această țară „cu totul pustiită și care va costa mai mult decât va putea aduce”⁴⁴.

Intr'un cuvânt și cercetarea acestei perioade din istoria Românilor nu face decât să întărească științele adunate asupra stărei lor economice din acea care o precedase. În decursul ei și din pricina aceluiași cauze se produc aceleași efecte, întărindu-se tot mai mult cele două răle care au mâncat și au corupt viața poporului român, aruncarea boierilor asupra câștigului provenit din dregătorii și neîncetata absorbire a proprietății mici și libere de către cea mare și puternică⁴⁵.

⁴⁴ Mai sus, p. 36

⁴⁵ În acest capitol am reproduș o mulțime de valori exprimate în monedele timpului: *leul și gălbănul*. Pentru a avea o idee clară despre a lor importanță, trebuie să căutăm a ne da samă despre valoarea monedei de atunci, în raport cu aceea cunoscută din vremile de acuma. Comparația nu se va putea face decât raportând valoarea monedei la o alta mai constantă cea a obiectelor de hrană și anume a celui de căpetenie, grăul. De și în deobște întregul raport al tuturor valorilor se schimbă cu timpul, din pricina unei sume de cauze ce nu se pot nici aminti aici, totuși suntem nevoiți, pentru a ne face măcar o idee despre adevărata valoare a monedelor vechi, să măsurăm puterea lor de cumpărătură cu aceea a monedelor actuale. Ori cât ar fi de aproximativ numai rezultatul dobândit, totuși are imensul folos, de a actualiza, pentru a zice așa, valorile vechi, și a ne da astfel puțința de a înțelega adevărata lor importanță.

Din nefericire nici una din numeroasele cifre conținute în condica visteriei lui Bracovanu nu ne dă prețul unei chile de grâu. Găsim reproduse de două ori valoarea oborocului de grâu, (la p. 125 și 148); însă măsura oborocului nu este cunoscută. La p. 138 găsim însemnat că 2176 ½ taleri s'au dat de s'au cumpărat 2500 de chile de a le Brăilei de orz și 400 de chile de grâu iar de a le Brăilei. Raportul prețului oborocului de orz la a celui de grâu este dat de condica 30 de bani la 50 de bani sau 3 : 5 (p. 62). Păstrând această proporție și admițând pentru chila de orz 99 de bani iar pentru cea de grâu 150 avem pentru 2000 de chile de orz 1690 de lei, iar pentru 400 de chile de grâu 458 lei 80, bani, în total 2145 lei 86 bani, sumă apropiată de cea dată pe ele împreună în condică. Chila de grâu deci pe timpul Bracovanului valora între 1 leu și 1 ½ lei sau 1 galbăn. Acest rezultat este întărit prin faptul că în decursul veacului al XVIII-lea chila de grâu a costat 2 lei până la 1774, urcându-se după războiu de o dată la 4, Vezi Carra. *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*. Neufchatel, 1781, p. 162. De aceea cu drept cuvânt se poate susține că înaintea lui Bracovanu pe timpul lui Mihai Viteazul chila de grâu valora numai 1 leu. Vezi vol. V, p. 318

Admițind pentru a înlătura pe cât se poate multiplele cauze de erori, că valoarea absolută a chilei de grâu pe atunci era numai jumătate din ceea ce este astăzi încă videm că valoarea leului de atunci, exprimată în monedă actuală era însemnată. căci cu 1 ½ lei pe atunci se putea cumpăra ceea ce astăzi se cumpără cu 25 (jumătate din 50 prețul obicinuit al unei chile de grâu astăzi) de franci. *Leul vechiu valora aproximativ deci 16 lei noi*.

Reproducând acum în bani de astăzi valorile expuse în acest capitol, am găsi bună oară că zestrea dată de Vasile Lupu fiecăruia din fetele lui eră de 4.000.000 de franci, sau împieună la toate trei 12.000.000 franci; că averea lui V. Lupu chiar dacă s'ar evalua numai la 2.000.000 de lei valoare de atunci, reprezintă 32.000.000 franci. Tot așa cu aceea a lui Bracovanu de 2.000.000 lei. Venitul Munteniei de 1.000.000 era egal cu 16.000.000, iar al Moldovei de 1.200.000 cu 19.200.000 de franci. Turcii în sfârșit ridicau din Muntenia ca tribut și prezenturi mici 360.000 de lei adevăți 5.560.000 de franci, afară de darurile cele cu sutele de pungi făcute marilor dregători și despre a căror cifră știm numai atâtă că trebuie să fi fost uriașă.

Până la acest timp ovreii se înmulțiseră în țările române. Călătorul Italian Magni ne spune că la 1672 a întâlnit la curtea lui Duca Vodă în Moldova, un medic evreu. Acest neam de oameni încă nu se îndeletnicea cu comerțul mărunț; Magni mergând la piață spre a-și cumpăra provizii, nu găsește acolo neguțitori evrei. Ei erau pe atunci arendași de impozite adeseori mărite pentru a se plăti domnul de datoriile către ei. Magni îi descrie astfel: „Evreii care locuiesc prin părțile acestea au născocit și înnoit, cum fac pretutindenii, nesfârșite angarii, ai căroro arendași făcându-se, se slujiau de ele pentru a suge sângele bieților supuși, ajutați fiind de autoritatea domnului. Ei sunt în cea mai mare parte din Polonia și întrebuintează cele mai brăpărețe meșteșuguri pentru a apăsa în folosul lor pe oricine e silit a le trece prin mâni“.

Mai afară din cale este însă de-a găsi cam în același timp evrei în Câmpulung din Muntenia. Un Brașovan din acest oraș scrie, în 26 Aug. 1706 că și la noi sunt multe și cumplite nevoi, că sunt în țara noastră (în Măntenia) și streini de alte neamuri și Brașoveni, și Armeni și Jidovi“.

3. CULTURA, MORAVURI, OBICEIURI

În această epocă de trecere dela slavonism la grecism poporul român trebui să se oprească pe loc, spre a recunoaște noua cale pe care eră să se avânte. Se desmortise în el puterea de viață ce amijise atâtea veacuri sub apăsarea uriașă a unei forme de cugetare greoaie și barbară. Deși înlăturarea slavonismului deșteaptă deocamdată gândirea românească, până ce grecismul să apuce a se împlânta în locu-i, totuși trezirea națională, cu toate că dă roade neperitoare în domeniul gândului, nu fusese în destul de energică pentru a transforma moravurile și obiceiurile apucate din vechi. Poleirea schimonositoare a civilizației grecești nu apucase apoi a se infiltra în sinul vieții românești, în cât ea păstra, în o lume cu aspirațiuni și gândiri schimbate, tot caracterul moștenit din vremurile de mult.

Lipsa totală de propășire intelectuală în care poporul român zăbovi din pricina predominării slavonismului, lăsă ideilor religioase aceeași stăpânire neîmpărțită asupra spiritelor și conștiințelor.

Îndeletnicirea de căpitenie a cestui timp rămase tot religiunea. Chiar lui Paul de Aleppo, om al bisericeii, îi părură boierii munteni *peste măsură de religioși*. În toate diminețele

⁴⁶ 1672 Magni în Iorga, An. Ac. Rom. II, tom XXXIII, 1911, p. 18 (24); 1706 Iorga, *Socotelile Brașovului*, în An. Ac. Rom., II, form. XXI, 1899, p. 219 (142).

se duceau la biserica curţii de asistau la *Ορθρον ; după aceea se urcau la domn şi căutau de pricină în divan, apoi se coborâu la liturghie şi nu lăseau biserica până aproape de amiază, când plecau la prânz. Aice stăteau apoi până se aduceau lumânările, semnul sculării. Mulţi din ei însă cufundaţi prea adânc în viile domnului, nu se puteau scula şi erau duşi pe braţe de servitori. A doua zi dimineaţa veniau să sărute mâna domnului, pentru a-şi cere iertare de cele spuse sau făcute cu necuviinţă în timpul beţiei. La sărbătorile mari precum la Paşti, Crăciun sau Bobotează, boierii şi domnul îşi petreceau ziua şi noaptea în biserică, şi după aceasta cumplită oboseală căutau desfatarea în bogatele libaţii, în care deşertau, ca vrednici coborâtori ai Dacilor, pahare de câte o oacă din o singură răsuflare.

„In sara zilei de Paşti, (tocmai pe atunci când se afla Paul în Muntenia), toţi preoţii din diferitele târguri însoţiţi de sârmani, de cântăreţi şi de corişti se adună în bande, purtând icoane şi umblă prin politic toată noaptea, vizitând casele boierilor şi dorindu-le bucurie pentru sărbători. Fie-care om sărută icoana şi le dă câte ceva, şi abia eşiţi unii că alţii îi urmează, şi aşă dela însăratele până la revărsatul zilei. Tot aşă fac şi lăutarii, din care cei mai mulţi sunt din Turcia. La Bobotează se adună aice din toate părţile ţării Româneşti şi din ţările limitrofe, mii de egumeni, preuţi, călugări, diaconi cu mitropolitul de Târnova şi alţi mitropoliţi atraşi de speranţa gratificaţiunilor. În ţara românească sunt mai ales numeroşi asemenea clerici de industrie.

Ţara Românească cuprindea pe timpul lui Matei Basarab 400 de mănăstiri, zidite cu strălucire, din peatră, a căror egumeni împreună cu episcopii obicinuesc a veni înaintea sărbătorilor Naşterii, aducând beiului mici daruri. Ei rămân până după Bobotează, trăind la mesele ce le dă beiul şi din ofrandele lui. In ajunul fie-cărei sărbători însămnate se trag toate clopotele şi se adună o mulţime de popor la biserică. In atari zile este obiceiul beiului a face câte o masă pentru cler şi călugări, alta pentru sărăcimea oraşului şi pentru călători şi după ospăţ se împărţeşte fie căruia câte o pomană.

La Paşti fiind şi Patriarhul Macarie la biserică, toţi boierii îl rugară să le citească o rugăciune de iertarea pacatelor, şi se aruncară cu toţii la pământ înaintea lui. Nici un boier nu venia la biserică, în timpul cât stătu Patriarhul în Târgovişte, până ce nu făcea vizita sa patriarhului, îngenuchind înaintea lui şi sărutându-i mâinile”.

Aceeaşi stare de bigotism întâlnim şi în Moldova, a cărui domn l-am văzut mai sus făcând atâtea ofrande măreţe bisericilor greceşti. Religiositatea atât de mare în aparenţă eră însă cu totul superficială. De şi onorau pe Dumnezeu prin sărbări şi rugăciuni nesfârşite, îşi băteau în fie-ce zi ‘oc de numele lui

„luându-l în deşert” în jurămintele lor, tot atât de des călcate pe cât şi făcute. Insuş clerul unei atari societăţi nu putea fi mai de treabă decât dânsa, şi un document al acestui timp din 1649, conţine asupra purtării călugărilor triste destăinuirii. Spune Matei Basarab în această scrisoare românească trimisă „ju-deţului cu 12 prăgari şi vouă tuturor oraşănilor şi preuţilor şi diaconilor de în oraşul domniei mele din Argeş, şi vouă rumânilor mânăstirei din satul Flămânzeştii, că au înţales domnia mea cum purtaţi mânăstirea domniei mele şi călugării mei de val, cu cuvintele grele şi răle cum nu s’ar cădea, de-i măscăriţi şi le aruncaţi năpăşti că va umblă cu femeile, de faceţi mânăstirea şi călugării de răs şi de mascara cum nu s’ar cădea”⁴⁷ Deşi evlaviosul domn ie sub scutul său pe călugării mânăstirei, spunând că „nici o răutate dela ei nu s’au văzut, ci şi păzesc lucrul şi biserica cum se cade”, ameninţind pe toţi acei ce i-ar năpăstui că vor plăti cu capul calomniile lor, totuşi nouă ne vine greu a crede că oraşenii să se fi jăluit aşă domnului, fără nici un cuvânt. Apoi cum s’ar fi putut reţinea călugării dela fapte imorale, când trăiau aşă de bine şi de resfătat şi, după cum spune cronicarul raportat mai sus, „când este omului bine zburdă hirea într’nsul”. Şi călugării bine hrăniţi şi adăpaţi cu „adaose de băutura” le venea a zburda, şi de aceste ale lor zburdăciuni se plângeau oraşenii din Argeş.

Iată trista privileşte ce o înfătoşază biserica acestui timp. Cu o autoritate nemărginită asupra poporului, dânsa nu se folosia spre altă ceva din această poziţie covârşitoare decât spre căpătuirea membrilor ei şi spre câştigul bănesc, mulţamindu-se a recita şi a psalmodia rugăciuni stereotipe, cele mai de multe ori în o limbă neînţaleasă; de altfel ne îndeletnicindu-se de loc cu moralizarea poporului, menirea supremă a bisericei, ba din contra îmbiind pe oameni prin exemplul dat de organele ei la fapte şi viaţă nemorale. Această caracteristică loveşte cu deosebire în călugări, căci clerul mirean, deşi nu eră mai deosebit decât cel pustnicit în îndeplinirea menirei sale, cel puţin nu înfătoşa lumei priveriştia uricioasă a unor oameni cu Dumnezeu în gură şi cu diavolul în inimă. De aceea şi vedem că încă depe atunci exista antagonismul între călugări şi preoţii de mir, după cum se cunoaşte aceasta din documentul de mai sus, în care şi preoţii şi diaconii se jăluiesc domnului pentru purtarea călugărilor.

Cu toate aceste biserica eră singura îndeletnicire neinteresată intelectuală a acestui timp, neinteresată bine înţales din partea închinătorilor nu a servitorilor ei. De aceea întâlnim foarte multe zidiri, reparări şi înfrumuscări de biserici şi mânăstiri şi s’ar putea scrie volumui întregi pentru a se înşină clă-

⁴⁷ *Arh. ist.* I, 1, p. 106

dirile de acest soi u ridicat cu cheltuiala țării române dacă din această înșirare s'ar putea trage altă încheiere decât bigotism și părăduială. La accate zidiri lucrau meșteri atât Români cât și străini, mai ales Greci între care vor fi fost și Aromâni din părțile sudice ale Balcanilor, cunoscuți în toate timpurile ca iscusiți arhitecți. Așa la zidirea mănăstirei Hurezul de Brancovanu găsim ca meșter mare pe Istrati Lemnarul care va fi fost Român, pe Vucacin Caragea piertarul, un Sârb, iar ca zugravi, pe meșterii dați ca Greci, Constantin și Ioan precum și pe Români Andronic, Stan, Neagoe, Ioachim, Preda și Marin.⁴⁸ De altfel toate petrecerile oamenilor erau mai ales aruncate pe partea fuzică cu foarte puțină împărtășire a inteligenței. Procesiuni și sărbători religioase, parade militare, mese nesfârșite cu tobe, surle și lăutari, care produceau mai mult vuet pentru ureche decât armonie pentru suflet, vânători și alte petreceri de acelaș fel, iată în ce omenirea aceluși timp își găsia desfătarea. De altfel petrecerile curței chiar nu se deosebeau mult de acele ale poporului de rând, precum se poate prea bine vedeă din descrierea veselilor ce se făcură la nunta fetei lui Gheorghe Duca cu Ștefan fiul lui Radu în 1676. „Și s'au veselit două săptămâni cu felii de muzici și de jocuri și pehlivani și puști, și giucau două danțuri prin ogradă curților domnești și pe ulții cu toți boierii și toate giupănesele, și un vornic mare purta un cap de danț, iar alt vornic mare alt cap de danț, îmbrăcați în șarbanale domnești. Numai mirele și mireasa, fiind feciori de domni, nu jucau la danțuri pe afară, ci numai în casă, iar la danț numai boieri jucau, cât nu eră nuntă ci minune”. Se poate mai desăvârșită caracteristică a timpului, decât cele două lanțuri de boieri și jușănese mari frământând praful curței și al ulițelor cu picioarele lor ?⁴⁹.

Luxul cel extraordinar desvoltat de curte trebuia să aibă înriurire și asupra vieței boierilor, cu atât mai mult că și agonisita lor trebuia să crească în timp de liniște și sub favorul domnilor. Pe lângă strălucirea hainelor, cele mai multe căptușite cu scumpe blănuri, ei mai ales puneau o îngrijire deosebită în întocmirea îndămănată și încăpătoare a locuințelor lor. Foarte bogate, luxoase și lucrate cu gust arhitectonic sunt palatele și bisericile lui Brancovanu. Stilul lor este același la clădirile religioase ca și la cele profane, un boltă în formă mai ales arabă răzemată pe stâlpi groși dar frumos proporționați, adese ori răsuciți, care cu toată puterea lor le dau un aspect ușor și elegant după cum se vede lucrul în ruinele păstrate din paraclisul și palatul dela Mogoșoia. *Paul de Aleppo* ne spune iarăși că palatul postelnicului Constantin Cantacuzino dela moșia lui Filipeștii, eră

⁴⁸ Iorga, *Hirtuile mănăstirei Hurezul*, București, 1907, p. II, III, IV.

⁴⁹ Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 238.

o zidire princiară care uimea simțirea și eră mai frumoasă de cât zidirile din capitala Otomanilor. El spune : „Postelnicul are o încântătoare baie caldă din frumoasă marmură, la care apa se aduce pe roate, din râul ce slujește de asemenea prin nenumărate canale pentru udarea livezilor și a grădinilor. Camerele sunt în tocmai după modelul celor din Constantinople. In adevăr toți aristocrații munteni posed vile admirabile din punctul de vedere al arhitecturii. Fie care din ei mai are câte o mănăstire a sa, bine înzestrată. Toți revaliază prin frumuseța zidurilor și a așăzământurilor. Aice se încheie toată mândria și ambiția lor. Când se întâmplă că vre unul din ei să fie destituit, el se retrage la vila sa, petrecându-și restul vieței între zidirile și în vecinătatea mănăstirii sale”. Mănăstirea postelnicului eră de asemenea foarte bogată, după descrierea aceluiași călugăr. „Ea aveă o înaltă cupolă centrală și trei altare, fiecare acoperit iarăși cu câte o cupolă. Pe din lăuntru biserica eră zugrăvită cu tablouri precum : Glorificarea lui Dumnezeu din ceriu, cu felurimi de făpturi și animale de apă și de uscat ; glorificarea lui Dumnezeu în sânții săi cu virgine săltând ca judecători, cu bătrâni și tineri, bătând tobele și cântând din fluere și alte asemenea picturi toate admirabile și purtând pecetea unui bun meșter, tot acel ce lucrase și în Moldova la mănăstirea lui Vasile beiu (Trei-Erarhi). Tot așa coperiți cu tablouri religioase erau păreții scărei ce conducea la ușa bisericei, interiorul ei, clopotnița pe din lăuntru și pe din afară și trapezul sau sala de mâncare a călugărilor”. Sunt interesante subiectele zugrăvite pe păreții acestei din urmă săli. „Pe păretele din fund judecata din urmă. Ceilalți trei păreți arată pe Dumnezeu creând ceriul și pământul. Eva răsărită din coasta lui Adam ; cum dânsa dă lui Adam din pomul cel oprit, cum se acopăr cu frunze de smochin, îngerul păzind după alungarea lor ușa raiului, cum îngerii învață pe Adam a lucra pământul. Pe un alt părete eră zugrăvită istoria fiului risipitor”. După cum se vede aceleași teme tratate și de Michel Angelo în capela sixtină. Cum vor fi fost ele însă executate ? Fără îndoială departe de aceia idealizare a formelor, concepută de genialul maistru italian sub inspirația antichității. Cu toată asigurarea lui Paul de Aleppo că ele proveniau dela un bun meșter, vor fi înfătoșat și ele caracterul neestetice al picturei bizantine a aceluși timp, în care ideea eră totul iar forma nimic, adecă tocmai tăgăduirea cerințelor artistice. Tot în colori vii descrie și Bandinus trimisul Papei în Moldova pe la 1646 întocmirea lăuntrică a palatului princiar din Iași, spunând că : „strălucea prin tapete, covoare, poale de mătase, aur și argint, scaunele erau coperite cu stofă de in și împodobite cu cuie de argint și de aur”. Del Chiaro adaugă despre curtea lui Brancovanu că hamurile cailor erau împodobite cu pafale de aur, bătute cu pietre scumpe, că tacămurile

de masă erau de aur și cupa din care bea Domnitorul de asemeni de aur zmălțată cu pietre de smarand și rubin; covoarele așternute prin odăi erau blăni scumpe care costau fiecare mai multe mii de lei. De câte ori ieșia Domnul la preumblare eră urmat și întovărășit de 30—40 de boieri care de care mai mândru gătit⁵⁰.

Inventarul averii mobile a Doamnei Voica soția lui Mihnea cel ucis la Sâbiu în 1516 ne dă o idee despre lucrurile de preț posedate de casele bogate. Acest inventar numără 11 cupe de argint aurit împodobite cu deosebite flori, 6 scatelii de argint aurite, 4 chisele mici de argint, 4 icoane ferecate cu argint, 10 pahare de argint, o cană mare de argint aurită, 10 lingurițe de argint, o olgindă, 72 de pietre de granat, o blană (de) purpură aurită turcească cu 36 noduri de argint aurit îmbrăcată cu cacom (zibelină); a doua blană de jider iarăși cu fața aurită și cu 35 de noduri, a treia blană de pânțece de Vulpe; a patra blană venețiană cu fața galbenă și a 5-a blană de atlas aurit cu 37 de noduri de argint; 4 rochii de femeie două de purpură turcească una de atlas aurit și una galbenă de atlas gros⁵¹.

Cu deosebire se puna un mare preț pe posesiunea unor cai frumoși, care costau adese ori sume foarte mari. Astfel ne spune Paul de Aleppo că careta domnească a lui Vasile Lupu eră trasă de 6 cai suri și că domnul trimise să iee pe patriarhul spre a merge la mânăstirea Galata în o sanie trasă de 4 cai negri, spre a contrasta cu albeața zăpezei căzute în acea zi. Vasile Lupu în toate ceremoniile apărea călare pe un hărmăsar turcesc de o mare valoare, împodobit cu o mulțime de galoane și de pietre scumpe. La sfințirea apei, la Bobotează, se aduseră spre a fi stropiți și harmasarii lui Matei Basarab, coperiți cu bogate harșale de brocart de aur cu perle și pietre scumpe. Patriarhul îi stropi pe rând în număr de 20, fiecare în preț de 1000 de galbeni. În urma tuturor veni un comișel călare pe un catâr și un altul pe un măgar, în scop de a produce râsul și veselia spectatorilor⁵².

Mesele erau foarte luxoase și zgomotoase. Tacâmurile; linguri, furculițe și cuțite erau de argint sau chiar de aur. Scaunul beifului, îmbrăcat cu catifea, stofă prea scumpă în acele timpuri și țintuit cu cuie de argint poleite. Iată descrierea unei mese

⁵⁰ *Codex Bandinus* ed. Urchia în *An. Ac. Rom.* II, XVI 1899, p. IV. Del Chiaro. *Sulle moderne rivoluzioni* p. 147.

⁵¹ 1514 *Hurn. Doc.* XV, 1, p. 226.

⁵² *Arh. ist.* 1, 2, p. 93, 108—109. Comp un izvod de telegari din veac. XVII; 6 telegari galbeni la careta lui Vodă 5 tel. murgî la careta doamnei; 6 cai pagî la Iamaudi și 6 tel. murgî la hatmanul Buhuș, 6 tel. albi la Vasile Paharnicul, 6 tel. roibi la Gavriliță Hatmanul; 6 tel. roibi la vornicul Ghianghea 6 tel. negri la Sturza paharnicul, 6 tel. murgî la Enache eluceru .N. Iorga. *Studii și Doc.* VI, p. 24 25.

domnești la care au luat parte și Paul de Aleppo : „Toate talgerile stau acoperite cu altele asemenea lor până la timpul mesici când se ridică. Primul bucătar când vine cu o mâncare dusă de servitori, o prezintă beiiului ridicând acoperișul; dacă place beiiului, el o pune înaintea în tăcere și mănâncă : dacă nu, ridică ochii în sus și bucătarul o ia. Spătarul stă în tot timpul de-a dreapta beiiului ținând în mână sceptrul regal. Paharnicul stă de asemenea lângă el, și de câte ori prezintă câte un pahar beiiului, gustă mai întâi din el, apoi i-l dă. La fie-care 3 sau 4 pahare de vin, lua beiiul și câte unul de bere. La banchetele de Duminică cântă și muzica, de asemenea și la toate serbătorile cele mari”. Paul de Aleppo au asistat și la un asemenea ospăț sărbătoreț în Muntenia la Matei Basarab. El spune că „de câte ori se aducea dela culne un fel de bucate, băteau tobele, sunau trimbițele, și se auzea ascuțitul țipet al fluerilor. De câte ori beiiul ducea păharul la gură sunau iarăși trâmbițele și se descărcau tunurile de se cutremura pământul. Beiiul sta cu capul gol și închina adesea pahare de câte o oca de vin. Mai întâiu fură închinatē trei cupe în onoarea serbătorei, apoi alte trei în numele beiiului. Nimene nu putea scăpa să nu bea, sub nici un cuvânt, și toți cei admiși de masa domnească erau deprinși cu acest obicei. . . pahar de vin se bea unul de boieri”⁵³. Poporul de jos nu se lăsă mai pre jos cu băutura la petreceri. Găsim un curioz catastih de cât s'a cheltuit când a murit *Agripina*; 25 taleri când a murit, una bute de vin; 15 taleri la 20 de zile și poloboc de vin; 15 tal. la 40 zile și poloboc de vin; 15 tal. la ½ an și poloboc de vin; 20 tal. la un an și poloboc de vin. (Veacul XVI Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise II*, 1, p. 37),

Pe lângă sărbările religioase și mesele, se mai desfătau clasele înalte și în vânători, care se făceau pe o scară foarte întinsă în țările pe atunci sălbatice, pline de păduri și de fiare de tot felul. Asupra acestor petreceri cinegetice ne spune tot Paul de Aleppo că „vânătorile cele mari se obicnuesc aice în ajunul Nașterii domnului și în Sâmbăta luminată, fiind obiceiul că în acele zile să se pună pe masa domnului bucate pregătite din propriul lui vânat. Intovărășirea militară la o asemenea vânătoare se suia până 10.000 de oameni. Sara se întoarșeră cu un vânat imens, fiind urmați de cară de porci sălbateci, urși, vulpi, becați și alte”.

⁵³ *Arch. ist.* 1, 2, p. 190 Paul Strasburg *l. c.* spune că păharul în sănătatea domnului se bea în genunchi: *Monumenta Hungariae historica* Strasburg Pal, 1631—1633, iki kovetsege es Rakoczy Gyorgy, p. 100 : „Quoties praecipui magnates et boiari Valac viae domno ac principi suo vitam et successus pro poculo voverant toties more apud illos recepto ordine in genua procumbentes cibebant”. Barea se constată ca cunoscută în Moldova încă de pe vremea lui Lăpușneanu. Un doc. din 1560 Hurm *Doc.* XV, 1, p. 558 vorbește de „Peyerbreyer so das Byer mit Khostlichen Khreyttern vermischen”.

Se mai făceau din când în când și parăzi militare, mai ales în Muntenia, unde numărul oștirilor era însemnat. Paul de Aleppo care nu mai văzuse nici odată atâta armată împreună, exagerează numărul ei, arătând a fi fost de 100.000, ceea ce el explică prin faptul că populația Munteniei ar fi imensă și că toți fugarii din Turcia scăpând aici, unde lesne se câștigă mulți bani, se adună un foarte mare număr de soldați plătiți. Domnul asista la asemenea reviste militare din cerdacul ce era făcut în jurul turnului dela poarta curței domnești. După sfârșitul revistei calicii veniau să ceară mila domnească, și domnul arunca bani în mijlocul lor, râzând și veselindu-se de luptele și bătăile ce se nășteau dela apucarea lor — scene foarte caracteristice pentru barbaria moravurilor timpului⁵⁴. Asemenea neorândueli erau însă provocate de domn spre deosebita lui petrecere; altfel poliția era în destul de severă, ceea ce era neapărat cu niște oameni atât de sălbătăciți. Noaptea nu avea voie nimene să umble pe stradă, pe cât timp era aprins un fanar în curtea domnească

Mari serbări se făceau mai ales la nunți, cu deosebire la cele bogate. În o descriere a celei dintre Timuș fiul hatmanului Cazacilor și frumoasa Ruxanda fiica lui Vasile Lupu, deși căsătoria în sine politică nu trebuia să placă nici domnitorului și cu atât mai mult pentru domnița Ruxanda, se dădură totuși serbări strălucite care ținură mai multe zile, petrecându-se cu lovituri de tun, cu muzică militară, și de altfel mai ales de Turci și de Țigani, Adesea în palatul, cum am văzut, bogat mobilat, Timuș asistă la danțurile⁵⁵, fetelor în odaia logodniciei și anume la sârbă, după cântecul Țiganilor. În ziua nunți chiar se reînceptoră danțurile la care luau parte linerile fete și familia boierilor bogat gătită și chiar Domnul.

Muzica lui Timuș alcătuită din un orgănist, un trombon și trei vioare cântă ami lesești după care danțau cazacii. Se înțelege că nici mâncarea nici băuturile nu fură cruțate. Le dădură o mulțime de daruri nu numai mirilor ci și întovărășirii lor și după patru zile de zgomotoase petreceri, Timuș cu soția lui părăsiră Moldova.

Cine era prins umblând prin oraș după aprinderea aceluia fanar era bătut de străji până la moarte. Stângerea fanarului în revărsatul zilei era semnul vestitor al învoinei circulației.

Cât despre poporul de jos starea lui era tot aceea în care din nenorocire îl videm și astăzi, cu foarte mică deosebire. Paul de Aleppo ne descrie bunăoară locuințele țăranilor, construite din bărne, având ca mobile niște lavițe așezate împrejur, cu o masă la mijloc. În fiecare casă o sobă mare, a căreia exte-

⁵⁴ *Arch. ist.* I, 2, p. 90.

⁵⁵ 1652 Hurm. *Doc. Supl.* II, 3 p. 34. Un sol polon delegat de Sigismund la nunta lui Bogdan din Moldova în 1513 refuză să meargă acolo căci: nu voia ca din o horă de fete să ajungă în hora tătarilor. *Ibidem*, II, 3, p. 97.

rior formează un fel de pătrat de lut verde sau roș menit a primi fumul în el, sprijinit pe doi stâlpi, cu un capac de fier în vârf, care se numește în limba poporului *cabdur* (cuptor). Și la cei bogăți se afla în casă câte un asemenea, făcut însă din olane lustruite.

Pe când din casele clasei culte cuptorul a dispărut de mult, sau a fost relegat în bucătărie, el se ridică încă astăzi în locuința țaranului. La noi au făcut progrese numai clasele superioare. Temelia națiunii, partea muncitoare și într'adevăr productivă, a rămas tot în starea în care se afla pe timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu, în acea în care se afla chiar pe timpul lui Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș; ba am putea urca această identificare mult mai sus, căci nu știm în ce se va fi deosebit locuința, portul, mobilierul, uneltele și hrana sălbatucului Dac, de acele cu care să slujește astăzi sprijinitorul vieții noastre celei în atâtea priviri atât de civilizate!

Starea femeilor eră destul de înapoiată. Dovada cea mai bună de puțina băgare de seamă de care ele se bucurau la bărbați, ne o dă testamentul din 1652 al Elinei Cantacuzino văduva vestitului Postelnic, anul în care evlavioasa femeie pleacă la Sfântul Mormânt din Ierusalim și în care testament după ce va pune pe Constantin Stolnicul mai mare peste toți copiii ei adaugă următoarele povețe ce astăzi ne pot părea foarte stranii, anume leagă sub blăstămul ei părintesc pe toți fiii ei, „să nu plece urechile sub ascultarea cuvintelor jupăneselor lor, însă de cele proaste și vrăjbitoare care fac fraților neviață, nici să se amestece ele în vorba voastră când veți avea între voi au pentru moșii au pentru alte trebi; ci să-și păzească fiecare treaba ei, ci voi singuri să vă tocmiți și să vă împăcați”. Să se noteze că aceste sfaturi coborâtoare pentru femei eră dat de o femeie!⁵⁶

De aceea, deși femeile apar adese ori în documente ca împricinate, ele nu sunt mai nici odată enumerate între marturii de întărire. O excepție după cât știu unică este un zapis din 1668 a lui Dumitru Prăjescu dat lui Gavril Tăbărtă căruia îi notezase un copil și-i dăruia $\frac{1}{2}$ sat din Răsboeni, în care figurează pe lângă mai mulți bărbați ca Dumitrașcu Boul, Toader Prăjescul, Toader Grama, Dumitrașcu Septilici, Vasile Ciolpan și Miron Brute și jupăneasa Maria Prajescu jupăneasa lui Toader Prajescu. Această participare a unei femei la un act de danie s'ar putea explica prin faptul că eră și ea vecină cu moșia Răsboeni, ca să nu râdice mai târziu vre-o pretenție⁵⁷.

⁵⁶ Testamentul reprodus pentru întâia oară de noi la sfârșitul vol. IV al ediției I, Istoria Românilor de unde l-a reprodus N. Iorga în *Documentele Cantacuzinilor* p. 104—110.

⁵⁷ Ghibănescu, *Ispitsoace și Zapise*. III, 2. p. 54 Comp. p. 129 și 130.

În privirea socială băgăm de seamă că clasele nu erau încă ajunse în starea de caste cum devin mai târziu pe timpul Fanarioșilor.

Așa un doc. din 1674 ne arată că Mihai negustorul era ginerele lui Postelnicul Andronachi. Nu era deci pe atunci încă rușinea de a se încuscri breasla boierească cu cea negustorească ⁵⁸.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 122 și 124. Mai multe amărunchimi asupra vieții sociale în N. Iorga, *Femeile în trecutul Românesc*, 1909.

II

MIȘCAREA LITERARĂ

1. CRONICARI ȘI SCRITORII RELIGIOȘI ÎN MOLDOVA

Introducerea limbei române în biserica și în canceleriile domnești, făcută de Matei Basarab și Vasile Lupu, provocă în curând și în literatura lumească o mișcare de propășire. Pe când înainte de acești domni și pe timpul lor predomină producerile religioase, după ei, aceste, deși urmează mai departe a se arăta mănținând în sfera religiunii cugetarea și rostirea românească, ele sunt însă lăsate în umbră de producerile literare de caracter lumesc. Din aceste în primul loc punem înșămnrile istorice.

Eră firesc lucru că dela cele d'întâi fapte memorabile petrecute în țările române să se fi început și înșămnrarea lor, spre a le lăsa amintirei. Mai ales prin mănăstiri călugării cărturari, luându-se după pomelnicile ținute în fie care mănăstire, adăogeau la simplele numiri înșirate, una sau alta din faptele vrednice de aducerea aminte făcute de acei domni. Asemene încercări de înșămnrare a faptelor istorice poartă mai mult caracterul unor răbușe scrise decât acel al unei istorii : numele domnilor, câte-va bătălii sau zidirea unor lăcașuri sfinte, după care urmează arătarea morței, fără nici o altă îmbrăcare a acestui schelet. Astfel sunt cronica înainte de Radu cel Mare din Muntenia și așa numita cronică putneană din Moldova ¹. Că aceste înșămnrări sunt cu mult posterioare faptelor trecute în ele, se vede depe neexactitatea datelor vechi ce ele conțin, încât aceste cronici nu pot fi mai vechi de veacul al XVI-lea, deci posterioare cu cel puțin 200 de ani primelor timpuri ale statelor române. De îndată ce cronicile încep a înșămna fapte trăite, ele devin din contra de o mare exactitate, și controlarea lor cu documentele contimpurane nu le dă mai nici odată de greș.

¹ *Cronica munteană*, în *Mag. ist.* IV, p. 231 și urm. *Cron. putneană* în *Arh. ist.* III, p. 6 și urm.

Pentru a întâlni însă înșămănarea faptelor istorice turnate într'o povestire continuă cu legătură între ele și descrise într'o formă literară cu oare care căldură în expunere, cu aprețuri dacă nu critice cel puțin morale asupra evenimentelor, trebuie să ne coborâm în epoca pe care o studiam, în veacul al XVII-lea, și mai ales după Matei Basarab și Vasile Lupu.

O cronică înșămnată atât prin conținutul cât și prin forma ei este cea scrisă în Moldova de *Grigore Ureche* după 1644, când dânsul devine vornic mare² precum se intitulează el în predoslovie adevărată precuvântarea scrierei sale. El spune anume că : „și eu Grigore Ureche care din mila lui Dumnezeu am fost vornic mare, cu multă nevoință am cetit cărțile și izvoadele și ale noastre și celor străini și am aflat cap și începătură moșilor, de unde au izvorât în țară”. Aceste spuse ale lui Ureche însuș în precuvântarea lui cred că trebuie să hotărască și controversa dacă această cronică este de atribuit lui Grigore Ureche sau lui Nistor tatălui său. Și noi credem, că întru cât precuvântarea este după stilul, limba și ideile ei, învederat scrisă de aceeași mână ca și corpul croniceii, nimica nu se poate îndreptăți a bănui adevărul arătării lui Grigore Ureche care se dă el drept autor al acestei cronice. Apoi mai găsim încă un argument în următoarea împrejurare : La domnia lui Aron Vodă cronica conține povestirea fugei lui Ureche logofătul, și anume în cuvintele : „Înțelegând Ureche logofătul de venirea lui Aron Vodă și de poronca ce trimisese prin Oprea armașul, nu cuteză să'l aștepte în țară, știind câtă groază și răutați făcuse mai înainte în domnia d'întâi și acum a doua oară mai de mari cazne se va apuca. Ci dacă s'au așezat Oprea la odăile dărăbanilor, aflând Ureche vreme și cale deschisă de a se depărta și de a eși din țară, au învățat pre gazda sa, cine va întreba a doua zi de dânsul, să spuie că s'au dus a casă la Cârlișătură”. Cu greu ar fi putut păstra Nistor Ureche despre propriile lui nenorociri atâta răceală și mai ales impersonalitatea în povestiri ; să vorbească de el însuș ca de o a treia persoană, când din protivă cronicarii noștri obicinuesc a aminti lucrurile întâmplare lor ca vorbind de ei înșii. Așa Neculcea aduce în mai multe rânduri de fapte ce îl ating, precum când l'au pus Antioh Cantemir spătar mare : „și pe mine Ioan Neculcea din sulgeria cea mare ce eram m'au pus spătar mare”, sau aceea unde arată „că tâmplându-se de eram și eu de casa lui Antioh Vodă, m'au fost pus Mihaiu Vodă și pre mine într'acel izvod să mă prindă”³. Tot așa credem că ar fi trebuit să vorbească Nistor Ureche despre propriile lui

² În 1632 Ureche era spătar și merge împreună cu boierii părăsi contra lui Alexandru Vodă la Poartă. Miron Costin, în *Letopiseșele*, I, p. 263.

³ *Letopiseșele*. II. p. 313 și 318.

ДНВНУЛЪ

САЪ.

ГЖЛЧДВЯАЩЕЛБ
ПТЪЛЪН КЪЛЪМА СЛЪЩЮ

ДІЦДІ СФЛЕТВАДН КЪ ТРЪНД.
Πημ λι τείδα, ψά δε ωτι κηλινυ πενητε
Α λην.

ІСΩАНЪ ДНМТРИЕ КСЪН
СТАНТНЪ БОГЪД.

АТЪН НРЪОДН, Ш ДЕННШЛЪЗ ДН
ЛЕКЮЛ. ШН ПШДІ ТЕТЪМІНТЬ,
АІЛАЛ. ШН ФОЛОСІНЦА МОЛДО-

ВЕНІЛДАНН НІАМ. АРЪЕМНАЕ, А-

МЪРІЕ СІАЕ БЛГОУЧТНЪВЛЪ ПЪТЪЛЪ
МННАТЪВЛЪ МЪДІВІ СЪВЛАДЪТОРЮ

ІСΩАНЪ АНТІСΩХЪ КШІТЛІ
ТННЪ БОГЪОДЪ, АІКІТЪДНТ.

ТЪМА І ПРЪВОСЛАВНЪВЛЪ МЪДОВЕ-
НІКЪВЛЪ НЪРЪ. АЕ ПРЪТЪ ОВНЦНІ Д

ПЪРНІТЕАЕ СΑΒΒΑ ΑΒΧΗΠΗΚΟΠΔ, Ш
МНТРОПАНТЪ СЪТЪВІН.

СΩКІМЪНЪДІС
ІАЪЗ КЪ ШЕНДІА, ШН СІАНТЪОПІА

ІНІСНТЪДІН, ШН БЛГОРЪПННЪ
ЛЪ БОПЪ ДНЪВЛЪ АІВІНЪ КЪДІА

УАМАНЪВЛЪ. ІА ТНПЪРНІ АНШ
ВЛШВ СКАВНЪВЛЪ ДОНН.

АНЪ ІАШН.
Б' АБТ' ДІАА АІАМЪ, ЗСЪ.

ІАЪЗ ДІАА МЖТЪДНІЦА АВМІН.
АГЧН. МЦА АБЪД, А.

ШІ СІА ТНПЪРЪТЪ ПННЪ ΩΤΙ ΤΗ ΠΑ ΕΜΠΡΟЦ
ΛΩ, ШН ΜΑΡ ΜΥΝΑΩ. ΑΔΑΝΤΗ ΙΕΡΟΜΑΧΕΛΩ
ШІ ΑΠΟΠΗΕ ΜΗΛΧΕΛΩ, ΜΟΔΟΒΕΠΗΑ

ΚΡΤΗΡΙΟΝ

Η

ΔΙΑΛΕΞΙΣΤΟΝ
ΣΟΦΟΝ ΜΕΤΟΝΚΟΣ ΜΟΝ

Η ΚΡΙΣΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΜΕ ΤΟ ΣΩΜΑ
ΔΙΑ ΜΟΧΘΟΥ. Α ΓΙΛΟΠ ΙΑΣ.

ΙΩΑΝΝΟΝ ΔΗΜΗΤΡΙΟΝ
Κυριανου Βουβοδα.

Νισσι σωπηθιν, εντε τ παλαιαε πε-
νίας δεθνης, εις δεξιν ζ δεξισθ.
Ε τ μοδαβιν φινε, εις τις ημειε
ποδ δεσβισιου, ενλαμπεσπι τε πε-
νηλοσπιου αυθιου, ζ ημειε
ουε πιαε μοδαβιαε
Κυριε Κυριε

ΙΩΑΝΟΝ ΑΝΤΙΩΧΟΝ
Κυριανου Βουβοδα :

Ηπολουνθι τ διπεις ποιμιον Ιω-
μουδαβιν, Ε παμμεσπιου δεχισπι-
οσικε ζ κηπεσπιου, τ αυτω-
τα της κηπεσπιουε σου -
τ ζελεε κειε
ΣΑΒΒΑ.

Δια δημελιαε δε ηω δεπρωθου
Ε ημιωπιου ζ αμειεσπιου αρ-
χουε κυριε δεπλη Μου-
δαου, τοδ ηω κατμουου

Ετωσθιν εν Ιη πε φημω πολε ιασιου
Ε ζ ασηνικω θρονου.

ΕΙθε χωπ χρισου παμου. Ζεσ.
Απο χρισου πενίας.

1698. Μην. Αουγουε, λ.
Επισημη ζ Αω μωχθου. Ε ελαχι.
εωη, Αθανασιη Ιερομιαχη, Α Δου,
σιμ μοταχη, Ε οκ τ μοδαβιαε.

pățanii, și amintirea lui în a treia persoană nu a putut fi făcută decât de fiul său Grigore, care trebuia să vorbească astfel despre tatăl său, spre a părea nepărtinitor. Hotărâtor însă rămâne arătarea precuvântarei că „eu Grigore Ureche care am fost vornic mare am scris acest letopiseț”, și până nu se va dovedi că precuvântarea nu aparține cronicei, ceea ce cu greu va izbuti, nu se va putea pune în serioasă îndoială paternitatea lui Grigore Ureche asupra cronicei ce poartă numele său. Imprejurarea că cronica se oprește la 1594, epocă îndestul de îndepărtată de data redacțiunii, pe la 1645, în cazul când admitem pe Grigore de autor al ei, nu dovedește nimic; căci deși cronicarii iubeau a se coborâ până la timpurile lor, se poate ca Grigore Ureche să fi fost nevoit prin împrejurări, poate prin boală sfârșită cu moarte, a urma mai departe de acel an⁴. De aceea nu se poate deduce nimic nici din fraza „și de acolo (din scriitorii străini) luând mult și lipindu-le, cu ale noastre vremi potrivind, am scris acest letopiseț”. Este știut că precuvântările cronicilor erau scrise într’adevăr înainte de începerea lucrării, nu ca prefețele noastre care se scriu după ce cartea este isprăvită. Când Grigore Ureche a început a scrie, el nu știa că va fi împiedecat de a ajunge până la vremile lui, cu care vroia să lipească pe cele mai vechi. Și Miron Costin crede că poate se vor fi rătăcit izvoadele lui Ureche dela Aron Vodă încoace⁵. Miron Costin contemporanul lui Grigore și nu a lui Nistor Ureche, când făcea o asemenea arătare nu putea avea în vedere decât pe Grigore Ureche, și nu pe Nistor, care nu ar fi putut scrie „dela Aron încoace”, într’u cât murise de mult. În sfârșit mai înșămnăm și spusele lui Neculai Costin, care vorbind de basmurile lui Simion Dascălul și Misail Călugărul asupra originii Românilor adaugă că „dupe care s’au fost alunecat și răposatul *Grigore Ureche* vornicul”. Mi se pare că mai bine trebuia să știe Neculai Costin posterior numai cu 50 de ani lui Ureche decât noi cești de astăzi care au fost autorul cronicei, Nistor tatăl, sau fiul său Grigore⁶.

⁴ Păreră că Nistor Ureche ar fi autorul cronicei a fost atinsă fără a desvolta de Hasdeu în *Arh. ist.* I, 1, p. 117 nota; Aron Densușanu a reluat-o și a căutat să o întemeze în *Istoria limbii și a literaturii române*, Iași 1882, p. 164—168. Ea a fost combătută mai ales de I. C. Sbieva în studiul său *Grigore Ureche, Contribuțiuni pentru o biografie a lui*, p. 314—324. *Chronicalul* lui Ureche publicat întâi de M. Kogălniceanu în 1852 în *Letopisețul Țării Moldovei* a fost reprodus (ără schimbări însă cu un bogat și prețios comentariu de Emil Picot, *Chronique d’Urechi* Paris, 1878 și în timpul din urmă în o foarte îngrijită restituire critică. a textului care însă îndreaptă mai mult limba decât fondul, de I. V. Popovici în *Chronique de Gregorie Ureche*, 1911 București.

⁵ *Letopisețele*, I, p. 215.

⁶ Vezi *Letopisețele* I, p. 38 Densușanu, nici această dovadă nu vrea să o iee în samă; ba reproduce din greșală locul lui Neculai Costin așa că ar zice: „că Ureche s’au fost alunecat după Misail călugărul” (*Ist. limbii* p. 165) ceea ce nu

Trupul și sufletul, din D. Cantenar, Divanul, Iași 1908

Din aceste câte-va împrejurări noi suntem de părere că Grigore Ureche este autorul croniciei de care ne ocupăm pe care deci a scris-o după anul 1642 când eră încă tot spatâr mare⁷, pe când în 1644 este aflat ca vornic mare⁸. Această discuțiune prezintă interes pentru determinarea datei la care trebuie pusă redacția croniciei și care este fără îndoială, sau depe timpul sau posterioară lui Vasile Lupu, pe când dacă ar fi scrisă de Nistor Ureche, ar trebui urcată data redacției ei la începutul veacului al XVII-lea.

Grigore Ureche eră un om învățat pentru timpurile lui; el studiase în școlile polone și cunoștea limbele polonă și latină, întrebuițând la alcătuierea croniciei sale și scrieri străine, precum pe Dlugosz, Cromer, Bielski și alții. Și Ureche se adăpase la cultura polonă care înviorase încă de mult știința românească cu învățatură mai înaltă. Întâile atingeri culturale cu Polonia sunt documentate de prin veacul al XVI-lea. În 1582 găsim învățând în Lemberg pe Constantin Verei fiul lui Sima Vameșul moldovan, după unii italian sau Grec, și în 1585 Consiliul Sniatinului primește pentru edițiune de la Petru Românul din Iași pe unul din copiii¹⁰.

Grigore Ureche arată în cronica lui simțiminte în alte cărora adesa le corespunde o frumoasă rostire. El spune bunăoară în precuvântare că au scris istoria Moldovei „ca să nu se înneece anii cei trecuți și apoi să nu se poată ști ce s'au lucrat, să se asemene hiarelor și dobitoacelor mute și fără minte”. El are conștiința despre starea de decădere în care i se afla țara pe vremile lui, spunând că mersul ei s'ar asemăna cu „puhoii apei care se tâmplă ca de sârg se adauge și iarăși de sârg scade și se împușinează”. Decăderea țării lui o atribuie Turcilor „care se vedeau ca o negură ce toată lumea acoperea și cu care Moldovenii făcură războaie minunate; de multe ori i-au și biruit; mai apoi i-au și supus sub jugul lor, de câte-va ori i-au asudat roșindu-se și nu fără multă moarte și pagubă în oameni până se așăzară”. Cu mult drag zăbovește el asupra luptelor eroice ale lui Ștefan cel Mare în a căror descriere stilul lui atinge adese ori o nobleță și o frumuseță neîntrecută, așa în admirabila descriere a luptei dela Răsboeni care sfârșește cu cuvintele: „și pedestrindu-se oastea ca să nu nădăjduiască de fugă ci numai la arme, și au dat războiul Luni Iulie în 26 și multă vreme trăind războiul neales, de ambe părțile osteniți. Și Turcii tot adău-

este exact, căci Neculai nu lasă pe Ureche nedeterminat, ca tatăl său Miron Costin care amintește numai pe *Ureche vornicul*, ci specifică anume pe *Grigore Ureche*.

⁷ Wickenhauser, *Moldovutza*, I, p. 108.

⁸ *Arh. Ist* I, 1. p. 120.

⁹ Vezi în studul lui Sturza citat la nota 4 izvoarele folosite de Ureche, p. 324—357. Adaugă culegeri de Barwinski „Știri nouă asupra familiei Ureche” în *Prinosul Sturza*, p. 144 și urm.

¹⁰ N. Iorğa. *Relațiile comerciale cu Lembergul* I, p. 68 și 83.

Trodul, Puzhu 1700, (С. ВІАГСОАІУ)

gându-se cu oaste proaspătă, iar Moldovenii oboșiți și ne ivindu-se ajutor nici de o parte, au picat nu fieștecum, ci până la moarte luptându-se; nici biruiți de arme, ci străpșiți de mulțimea Turcilor". Admirația lui Ureche pentru cea mai mare figură a trecutului nostru este fără margini: „Minunat lucru, exclamă el într'un loc, după poticala lui d'intâiu, acela ce nu avea voynici de oaste, ci strângea păstorii din munți și argații de se'n-trarma, amu iară se rădică asupra biruitorilor! Cel ce întâi se vedea că au pierdut țara, acum prin domniile altora țara și-o lățește!"

Pe lângă iubirea vitejiei pe care el ca un coborător al timpurilor ce le descria, trebuia s'o resimtă în inima lui, chiar acele în care Grigore Ureche scria cronica lui se deosebeau prin crâncene lupte, acele dintre Vasile Lupu și Matei Basarab; lupte, nu e vorba purtate nu spre a apăra țările române de încălcările străine, ci mai curând spre a le arunca prin mutuala lor sfâșiere în prada acelor, dar care nu mai puțin decât acele vechi putea să facă a tresări în inimile de viteji resunetul bărbăției. De aceea Ureche la domnia lui Ștefan cel Mare, uită principiile pe care le proclamă: „nici fără cale răsboaie să facă, că Dumnezeu celor mândri se pune împotrivă", și laudă pe idealul său pentru aceea că „având inima aprinsă spre lucruri vitejești, îi părea că un an ce n'au avut treabă de răsboae, are multă pagubă, socotind ca și inimile voinicilor în războaie se ascut și truda și osteneala cu care se deprindea oastea o a doua vitejie", fericindu-se că întreprinderile lui Ștefan, care nu toate erau întemeiate pe dreptate, eșiau însă „cu noroc",

Potrivit cu timpul în care trăia, Grigore Ureche este adânc pătruns de ideea religioasă. Dacă Ștefan cel Mare repoartă izbânzi așa de strălucite, această se întâmplă mai ales fiind că'l „ajutora Dumnezeu și prea curata maică a sfinției sale". În toată scrierea lui se vede domnind ideea proniei cerești, care răsplătește binele cu bine și rău cu rău, idee decât care nu este mai falșă în istorie, unde tocmai nedreptatea se arată așa de adese ori că biruind și răpunând cele mai drepte cauze, dar care idee este firească și neaparată în cugetarea adânc religioasă a cronicarului moldovan. Tot religiositatea lui îl face să justifice omorul lui Iacob Eraclide Despotul, spunând că „dacă Dumnezeu l'ar fi îngăduit mai mult timp la domnie, nu vrea putea fi într'alt chip, să nu primenească și legea și să nu răsipească și țara".

Grigore Ureche eră boier mare și coboritor din una din cele mai vechi familii moldovene¹¹. Cu toate silințele sale de a

¹¹ Un străbun al lui *Petru Ureche* este pomenit într'un document din 1407 ca trimis de mitropolitul Iosif să dea egumenului de Neamț toate averile atârânătoare de mănăstirea Bistrița (*Arh. ist.*, I, 1, p. 140). *Oana Ureche* este arătat în

СТЫ ТОВАРИ: ЦР КОСТАВТИ: МТРЕ БЛЕНА СТЫ ДИМАТРЕ:

ОКТОИХЪ

ЧѢ СЪЗНАЕ :

ОСМОГА ЛЕСНІ КЪЛА •

КАРЕ АНЪМЕ АТЪМ САУ ТИПЪРІТІ, ДЕНЕ
 ПОРЪМКА, ШІ ТОВАТЪ КІАТЪМАА,
 ПРѢ АЪМНАТЪАЪНІ ДЪАМНЪ ІО :

**КОНСТАНТИНЪ АСЪ АРЪАЪ,
 БО ВЪ КО Д А •**

Митрополіт фѣлпдъ а тоатъ Цара, КѢ :

Ѡ Б Ѡ Д О О І Ѡ •

ШІ САУ ТИПЪРІ А СФІТА БІПІПІ ДІАА БЪ :

А АНЪА ДІАА ЗНАДІРѢ АЪМІНЪ : ѠЗСН •

Octoiuhul, Buzău 1700, (C. Brancovanu)

fi nepărtinitor, el pleacă simpatiile sale tot către boierii din care făcea parte. În luptele boierilor contra domnilor, el de obicei le dă lor dreptate și justifică răscoalele lor contra cruzimelor domnilor, deși aceștia erau stăpâni și boierii slugi. Așa la omorul lui Ștefăniță fiul lui Petru Rareș, Ureche argumentează astfel : „Mulți vor să zică cum la această faptă ce înșămnăm să fi fost boierii vicleni, de au omorât pre cel mai mare al lor. Iară eu răspund la ceasta, că Dumnezeu pre cel mai mare l-au lăsat și județul ceresc al său pre pământ i l-au dat, și precum iubește el să vază pre Dumnezeu în ceriu judecător blând faptelor lui, așa să se arăte și el ceru ce sunt sub a lui stăpânire, și cum nu suferă Dumnezeu strimbătatea, așa și el să nu facă altuia”. Tot această plecare a sa către boieri îl face a nu vedeă mărimea lui Ioan Vodă cel Cumplit, pe care-l ponegrește pe cât poate pentru asprimea cu care se purta cu boierii și călugării, și despre care nu spune că au pierdut lupta dela Cahul din pricina trădării boierilor, ci numai atâta arată ca ceva nesigur că „s’ar zice ca o samă de Moldoveni să se fi închinat la Turci la începutul războiului”; când pe de altă parte el laudă foarte mult mizerabila domnie a lui Petru Schiopul, care „eră boierilor ca un părinte, și eră un domn blând ca o matcă fără ac”.

Stilul celui întâi cronicar moldovan căci până la el avem numai lucrări impersonale, cronice și nu cronicari este în deobște frumos, lesne curgător, înțăles și plin de energie. O sumă de rostiri plastice și de comparații potrivite și frumoase îl înfloresc. Cităm ca exemple a felului cum mănuește limba următoarele două : Cel d’întâi arată puterea lui de descriere și se referă la seceta cea cumplită din 1585 : „Iar în anul 7093, în zilele lui Petru Vodă, mare săcetă s’au făcut în țară, cât au secat toate izvoarele, văile, bălțile, și unde prindea mai înainte pește acolo ara cu plugul și pre multe locuri au căzut smidă (peatră). Copacii au săcat de uscăciune ; dobitoacele nu aveau ce paște vara, ci le-au fost dărămând frunza, și atâta praf au fost cât se strângea troiene la garduri când bătea vânt, ca și când eră troiene de omăt”¹². Al doile exemplu al modului cum Grigorie Ureche încheagă în limbă cugetările sale, este vestitul portret al lui Ștefan

1442 ca făcând parte din sfatul lui Ștefan al III-lea, (*Arh. ist.*, I, 1, p. 74 și 23) Vezi și un Doc. din 1445, în *Urticarul*. IX p. 137. Al treile Ureche este Nistor, tatăl lui Grigore, mare logofăt sub Aron Vodă, în 1592, și după aceea mare vornic în 1604. (*Arh. ist.* I, 1, p. 177) și în 1606, *Ibidem*, III, p. 70 74 și Melchisedek *Cron. Romanului*, I, p. 30).

¹² *Leopisețele*, I, p. 203. Observăm că descripția, de și foarte plastică nu cere numai de cât că descriitorul să fi văzut fenomenul, cum susține Densusșanu, spre a sprijini părerea sa că Nistor Ureche și nu Grigore ar fi putut face o atare descriere a săcetei din 1585. O descriere este și o treabă de imaginație. Apoi se păstrase în memoria bătrânilor de la care Grigorie își culegea informațiile, amintirea acelei cunphte, uscăciunii și cronicarul reproduce cele ce i se spuseseră.

cel Mare, una din cele mai maestre zugrăviri ce a eșit din condeiul omenesc : „Eră acest Ștefan Vodă om nu mare la stat, mânios și degrabă vărsa sânge nevinovat. De multe ori la ospețe omoria fără județ. Eră întreg la minte, nelenevos și lucrul său știa să 'l acopere și unde nu cugetai acolo îl aflai. La lucruri de rășboae meșter, unde eră nevoia însuș se vâra, ca văzându-l ai sei să nu îndărăpțeze. Și pentru aceea rar rășboiu de nu biruia. Așisderea și unde biruiau alții, nu perdea nădejdea, că știindu-se căzut jos se rădica deasupra biruitorilor“¹³. Contimporană cu Ureche este o prea însemnată lucrare care, deși numai traducere și nu originală, are meritul cel mare de-a fi pus pe limba română una din cele mai mari scrieri ale antichității ; *Istoria lui Irodot*. Că traducerea datează din anii 1645—1649 se vede depe aceea că traducătorul, unde e vorba de Insula Creta, spune : „pe care nu o pot Turcii luă acum“. Este știut însă că Creta a fost asediată de Turci mai întâi între anii arătați, când a putut să se împotrivească, iar la 1669 a căzut în a lor stăpânire.

Apoi stilul și limba sunt acele ale scrierilor moldovene contimporane Cu toate că ne vine foarte greu de înțeles cum de un moldovan din acele vremuri s'a putut îndeletnici cu o lucrare atât de lungă și de grea pe tărâmul curat al gândirii, lucrul e așa și nu poate fi pus la îndoială că avem o traducere foarte bună și frumoasă a celor 9 muze ale lui Herodot făcută la jumătatea veacului al XVI-lea. Titlul românesc, al cărții este : „*Istoria cea vechie și de multe feluri a marelui învățat Irodot dela cetatea Halicarnas ; care istorie în 9 părți se împarte carele se chiamă muze, adică zâne pentru dulceața cuvintelor*“¹⁴

Al doilea însămnat cronicar este *Miron Costin*, a căruia soartă tragică am arătat-o la domnia lui Constantin Cantemir al Moldovei. Originar și el dintr'o veche și nobilă familie moldovenească care purta și numele de Mironcești, Miron Costin eră fiul lui Alexandru Costin postelnicul și fratele lui Velicico. El se născu în 1633 în luna Octomvrie, și fu dat de timpuriu, de pe la vârsta de 7 ani, la școala latină din orașul Bar în Polonia, unde el singur spune că umbla pe la 1640¹⁵. Tot în Polonia își făcuse și tatăl său educația lui. Pe la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu familia Costinilor, care fusese rău dușmănită și prigonită de Arbănaș se împacă cu el și este reprimată în țară, unde Miron Costin se întoarce în vârstă cam de 20 de ani. El pare chiar a fi îmbrăcat sub Vasile Lupu dregătoria de comis, Sub Gheorghe Ștefan îl aflăm sulger mare, și el este apoi mes-

¹³ *Ibidem*, p. 145.

¹⁴ A fost aflată și publicată de N. Iorga într'un volum de 512 pagini 8• în 1909.

¹⁵ *Ibidem*, p. 289.

tecat în deosebitele daraveri ale domniilor lui Gheorghe Ghica, Ștefăniță fiul lui Lupu, și la toți ceilalți numeroși domni până la Constantin Cantemir, care 'l taie pe el precum și pe fratele său Velicico în anul 1691¹⁶. Deși rolul politic mai însemnat la lui Miron Costin începe abia după moartea lui Ștefăniță în 1661, cronica lui încetează cu domnia acestuia, adică 30 de ani înaintea morții sale, încă o dovadă că nu este neapărat ca cronicarii să și întindă povestirea lor până în momentul când ei scrieau; căci Miron Costin ne spune într'un loc că el scria cronica lui la bătrânețe. „Viața mea Dumnezeu știe cu ce dragoste eram pururea la istorie, iată și până la această vrâstă”. Așa dar Miron Costin deși scria la bătrânețe se oprește în letopisețul lui cu aproape 30 de ani îndărăt.

Și dânsul ca și Grigorie Ureche este împins a scrie istoria țării sale din izvorul de unde răsare îndeobicei asemene în-deletnicire, adică curata și adâncă iubire de țară. El spune în precuvântarea lui: „Inceputul țărilor acestora și neamului moldovenesc și muntenesc și câți sunt în țările ungurești cu acest nume de Rumâni și până astăzi, de unde sunt și din ce seminție, de când și cum au descălecat în aceste părți de pământ, a scrie multă vreme în cumpănă au stătut sufletul nostru. Să începă osteneala aceasta după atâtea veacuri dela descălecatul țărilor cel dintăiu, dela Traian împăratul Râmului, cu câte-va sute de ani preste mie trecuți, se sperie gândul. A lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o samă de scriitori este inimei durere. Biruil'au gândul să mă apuc de această osteneală”. Chiar din acest loc se vede însă cu cât mai vastă este concepțiunea lui Miron Costin despre neamul românesc decât cea a lui Ureche, atât în timp cât și în spațiu! Sub Români el înțalege tot poporul asămănător sub raportul etnic, deși despărțit politicește: Moldovenii, Muntenii și Ardeleni „că tot un neam și odată descălecați sunt”, și aiurea în poema polonă el adaoage că „în câteși trele țările poporul se fălește cu numele de Rumâni, și nici se poate îndoii cineva cum că se trage din Roma”¹⁷. În timp, el se urcă până la zemișlirea lui în sânul marelui popor roman din care se trage. cu toate că această origine a Românilor din străbunii Romani, nu este străină nici lui Ureche, spunând și dânsul că „dela Râm ne tragem”, și căutând chiar să dovedească această înrudire cu asămănarea câlor-va cuvinte. La primul cronicar moldovan însă această idee este atinsă numai în trecut, pe când al doilea face

¹⁶ Vezi și biografia lui Miron Costin de V. A. Ureche, în *Opertle complete ale lui Miron Costin*, I, p. 282 și urm.

¹⁷ *Arh. ist.* I, 1, p. 161.

Legătură de evanghelie (1692) dela Mănăstirea Hurezi

din ea obiectul unui studiu special, cartea pentru descălecatul întâi al Moldovei.¹⁸

Ideea aceasta a originii romane a poporului român a apărut, înainte de a o arăta cronicarii noștri, în scrierile mai multor scriitori străini dela care ai noștri au luat-o. Enumerăm din acei scriitori pe următorii, deși suntem departe de a-i fi istovit pe toți: Cinnamus, papa Inocențiu al III-lea, Aeneas Sylvius Piccolomini (papa Pius al II-lea), Antonio Burgio, Ant. Veranciu, împăratul Ferdinand, Andronicus, abatele Rugieri, François de Pavie, Ioan Baptiste Montalbanus și-o scriere germană din 1665.

Dacă însă Miron Costin completează pe Ureche în acest punct, el se scoală cu mare putere contra bârfelilor comentatorilor și adăugitorilor lui Grigore Ureche, care susțineau, după un izvor unguresc, că Românii sunt coborătorii unor tâlhari dați de împăratul Râmului din temnițele împărăției sale lui Laslău craiul unguresc, ajutor contra Tătarilor¹⁹. Acești adnotatori erau Istratie Logofătul, Simion Dascalul și Misail Călugărul, care împrumutără unul dela altul acest basm ocăritor. „Pre acest Simion dascalul, spune supăratul Miron Costin, Istratie logofătul l'au fătat cu basmele lui și Misail Călugărul dela Simion au născut, cela fiu, cestalt nepot. De aceste basme să dee samă ei și de această ocară. Nici este șagă a scrie ocară vecinică unui neam; că scrisoarea este un lucru vecinic. Când ocărăsc într'o zi pe cineva, este greu arăbda; dar încă în veci?”.

În vorbele raportate mai sus ale lui Miron Costin că poporul român din câte și trele țările române tot de un neam este, se vede rezultatul introducerii oficiale a limbei române în biserică și cancelarii. Rolul mai însemnat al acestei limbi dela

¹⁸ Cinnamus (1162) *Mai sus*, Vol. II. Inocențiu al III-lea (1204) *Ibidem* Aeneas Sylvius (1405—1464), „Românii ar fi Italieni însă foarte stricați” ap. Iorga, *Studii și doc.* III, p. LXXI; Antonio Burgio nunciul papal (1526): „Moldavia et Transalpină a son la Valachia, colonia di Romani”. Hurm. *Doc.* II, 3, p. 524. Antoniu Veranciu (1544) se miră de marea mulțime de inscripții romane din Transilvania. Din lipsa lor din Moldova închee că această Țară a fost ocupată numai vremelnice de Romani. *Ibidem*, II, 4, p. 366; Împăratul Ferdinand (1548): „Valahi gentiles Nicolai Olahi alb ipsei rerum dominae urbe Romae oriunde nunc quoque sua lingua Romani (adecă Română) vocantur”. *Ibidem*, II, 4, p. 441; Andronicus, biograful lui Ludovic Gritti (1550): „nunc se Romani vocant, sed nihil romani habent praeter linguam, et ipsam vehementer depravatum” Iorga *Studii și Doc.* III, p. LXXXVI; Abatele Rugieri (1568) în Iorga, *Acte și Frg.* I, p. 16. François de Pavie (1585): „Ce peuple a été colonie du Romains” *Ibidem*, I, p. 38 și 42; Montalbanus, *Rerum turcicarum commentarius*, 1634 p. 90: „Vallachi et Moldavi Romanis.... se praedicant, propriam idioma a latino passum declinans, italoque non absimile”, *Hungarische, Siebenburgische, Moldau-Vallach, Turk, Tatar, Persian Chronica (1665)* p. 4.

Tot așa susține Dlugozs (sec. XV) și Cromer (sec. XVI).

¹⁹ *Letopisețele țării Moldovei*, I apendice p. 3—4.

Matei Basarab și Vasile Lupu înainte, mai ales pe tărâmul religios, trebuia să aibă neapărat de urmare desvoltarea ideii unității poporului român. Când se traduce și se tipărește acum cărți românești pentru învățătura bisericească ele sunt îndreptate către tot poporul acela ce putea să le cetească în această limbă, deci către tot poporul românesc. Așa Varlam mitropolitul Moldovei grăește în cuvântul său din Cazania tipărită în 1643, „cătră toată seminția românească, dorind dar și milă și pace și spăsenie a toată săminția românească, pretutindene unde se află pravoslavnicii întru această limbă”²⁰.

Pravilele lui Vasile Lupu sunt îndreptate de asemeni „către toți cei de sunt creștini pravoslavnici cine va ceti să înțeleagă” Mai lămurit în această privință este Liturghia tipărită de Dosoftei în 1679 care spune în „cuvînt depreună cătră toată seminția rumâniască” că roagă pe D-zeu să dea „pace, sănătate a toată săminția românească tutînderia ce se află într'această limbă pravoslavnică; că dăruim și noi acmu de odată limbei rumânești sfînta Liturghie, scoasă pre limba românească ca să înțeleagă toți care nu înțeleg sârbește sau eli-nește”²¹.

Faptul odată existent în lumea realității trebuia să și găsască rostirea lui teoretică, și aceasta fu formulată pentru prima oară de Miron Costin, care proclamă marele și înșămnatul adevăr că *Moldovenii, Muntenii și Ardelenii toți de un neam sunt, româneasc, că alcătuesc deci una și aceeași unitate națională*.

În această idee, rostită pentru întâia oară de Miron Costin, stau rădăcinile intelectuale ale unirii Românilor, atât acelei îndeplinite până acuma cât și acelei ca va să fie. Dacă Mihai Viteazul puse prin cuceririle celor trei țări române, privazul unității neamului românesc, Miron Costin proclamând ideea acestei unități, umplu acel cadru cu tabloul ce-i lipsia, și schițarea trasă de el prin câteva linii, timpul ce trece o tot rotunzește, până când formele lui depline se vor arata ochilor înmînați în întreg și măestrul lor chip. Ori cât ar fi de departată acea zi binecuvîntată, să trăim numai în așteptarea ei, căci fără imaginea ei adânc săpată în gândul și inima noastră, nu avem pentru ce să ne sbuciumăm pe pământ !

Odată cu această mare idee a Unității neamului românesc, Miron Costin mai atinge încă o altă tot atât de înșămnată, aceea că suntem coborători din poporul roman.

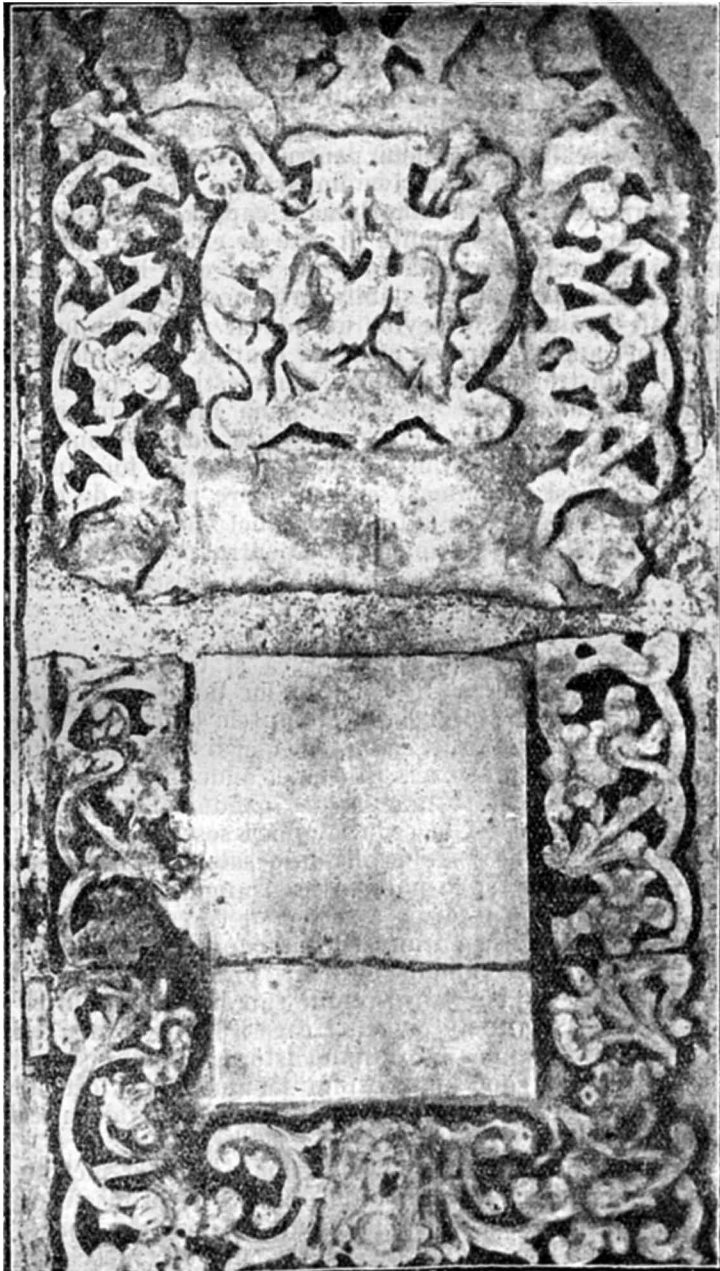
Această amintire trăia încă, deși slăbită prin imensitatea timpului strecurat, în mintea poporului românesc, după cum

²⁰ Precuvântare la cartea de învățătura Duminicii (cazania) din 1643. *Bibliografia Românească veche* I, p. 139.

²¹ Pravil lui Lupu 1646, *Bibliografia* citată I, p. 186. Liturghia lui Dosoftei, 1679 I, p. 223—224.

se vede din reproducerea tradiției poporane, despre întâiul descălecat al țărilor române conținut în Cronica anonimă a țării Românești, care în partea ei cea mai veche este opera unui spirit cu totul necărturar, cecece reiesă și din modul confuz cum originea Românilor este reprodusă. Spune această cronică că : „d'întăiu s'au coprins (pământul țării Românești), de Români, care au purces dela Romani, și au venit spre miază-noapte ; deci trecând apa Dunărei, au descălicat la turnul Severinului, alții în țara Ungurească pre apa Mureșului și pre apa Tisei, ajungând până la Maramureș. Iar acei ce au descălecat la Turnul Severinului, s'au tins pre supt poalele muntelui până în apa Oltului; alții s'au pogorât pre Dunărea în jos, și așa âmplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Nicopoli. Atunci s'au ales dintr'nșii boieri care au fost de neam mare și puseră hanoveți un neam ce le zicea Basarab, să le fie lor cap adecă mari bani. Și așăzară întâiu să fie scaunul la Turnul-Severinului, al doilea scaun s'au pogorit la Strehaiia al treilea scaun s'au pogorât la Craiova. Și așă find multă vreme au trecut, tot ei oblăduind acea parte de loc”²². Oricine vede în această îngăimeală, nu științi culesse din scrieri asupra colonizării Daciei prin poporul Romanilor, ci amintirea acestui mare eveniment zemislirea poporului românesc, păstrată în memoria lui. Și atare punct este însămnat, de oarece ne dovedește că această idee măreață, care faceă din noi o fărâma a apusului aruncat aice în răsărit, a fost păstrată de poporul românesc. Trunchiul și rădăcina ei săteau neatinsse, de și înăbușite de nămolul de spini adunați pe ea prin valmașagurile timpurilor. De îndată însă ce eră să fie curățită și împrăpatată, eră iarăși să odrăscă cu putere, ca una ce nu încetase nici odată a primi din păturile poporane seva cea de viață dătătoare. De aceea și primii cronicari care scriu mai cu deamăruntul istoria poporului român, se îndeletnicesc chiar dela început cu această idee, a aceea ce mai ales lovise mintea lor, ca cu aceea ce avea mai adânc și mai îndepărtat răsunset în trezita lor conștiință. Ei o întăresc încă și o expun după scriitorii străini pe care îi consultă, dând numai o formă nouă unei vechi gândiri. Așă Ureche ne spune că „scriu alte istorii pentru țara noastră Moldova, cum au stătut pustie peste 600 de ani, trecând pre aice Traian împăratul Râmului, a cărnia să cunosc semnele puterei lui pre unde au tras troian, peste multe țări, trecând cu oșlile lui peste câmpi și peste ape”. Și mai departe adaoge Ureche ca o dovadă a acestei origini a neamului moldovenesc, „că și limba sau graiul nostru din multe limbi este făcut, și ne este amestecat graiul nostru cu al vecinilor depe împrejur, macară că de la Râm ne tragem și cu a lor cuvinte ne-i amestecat graiul”.

²² Mag. 1st, IV, p. 231.

Piatra de pe mormântul lui C. Brâncoveanu (la biserica Sf. Gheorghe nou București)

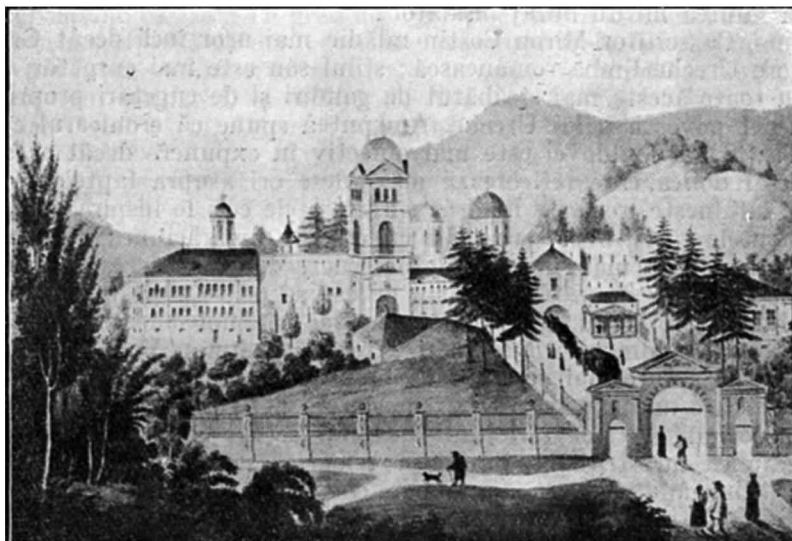
Miron Costin însă și aice este cel întâiu care așază această idee într'un chip mai temeinic, expunând războaiele lui Traian cu Dacii, răpunerea acestora și colonizarea țării. Este de înșămnat că Miron Costin, condus de bunul său simț, înțalege așa cum a fost această colonizare, spunând că „Traian preste munți, *pintre Dachi* au descălecat Râmieni pentru ca să nu mai poată a-și rădica capul Dachi împotriva împărăției”. Dela Miron Costin înainte originea noastră din Romani capătă un sprijin în cronica lui, copiată și răspândită în sute de exemplare printre toți Românii cărturari. Această idee nu mai este lăsată numai în paza nesigură a tradiției, slăbite prin nesfârșitul timp, sau în expunerile străinilor, ci devine un adevăr răspândit în întreaga Românie, adevăr care se mănține neatins în tot decursul perioadei de înștrăinare a gândirei românești, în epoca Fanariților. Deși Românii se grecizară până într'un mare grad în decursul acestui răstimp, ei tot pastrară adâncă convingere că sunt un popor de viță romană, și când această idee fu apoi reluată din nou și proclamată cu mai mare putere de renașterea transilvană, ea găsi un puternic răsunset în Românii principatelor. Pregătirea minței românești, pentru primirea acestei idei mântuitoare, fu însă începută de Miron Costin, și aice stă a doua mare înșămnatate a cronicarului nostru și a scrierei sale „pentru descălecatul întâiu”.

Și Miron Costin este fatalist ca și Ureche, și fatalismul ambilor își are rădăcini în credința lor despre atot puternicia lui Dumnezeu. El este convins că faptele omenești sunt determinate prin voința supremă, că „măcar câtă nevoință pune omul, sorocul lui Dumnezeu cum este rânduit a'l clăti nu poate” El repetă în mai multe rânduri că „gândul omului e neștiutor de sine la ce merge și la ce întâmplări sosește, că este neștiutoare firea omenească de primejdiile sale, că sunt alunecoase lucrurile rășboaelor și în puterea lui Dumnezeu mai mult stau, că cu anevoie este fie-căruia a se feri de ce este să fie” și altele asemenea. Miron Costin a nimerit însă o formulare a acestui gând într'o frază, ce va rămânea celebră prin conciziunea, frumuseța și poezia ei : „Nu sunt vremile sub cărma omului ci bietul om sub vremi”. Această cugetare care leapadă forma religioasă și se străpoartă numai pe tarâmul istoric, rămâne și astăzi adevărată, astăzi când puterea lui Dumnezeu a fost înlocuită în mintea oamenilor prin legile tot atât de fatale ale desvolțării popoarelor.

Miron Costin este partizan al monarhiei, și nici nu putea fi altfel în timpul și țara unde trăia. Și el primește pe domn cum l'a dat Dumnezeu, că „domnul, ori bun ori rău, la toate primejdiile lui ferit te buește, că ori cum este dela Dumnezeu este, precum zice sf. scriptură : nu este nici o putere fă'ă numai dela Dumnezeu”. Cu toate acestea el ar vrea ca domnii să fie

buni, „matcă fără ac” cum le zicea Ureche, căci „unde este frică nu încape dragoste” și de aceea exclamă el: „fericiți acei domni, cărora țările lor le slujesc din dragoste, nu din frică, că frica face uriciune și uriciunea cât de târzie tot izbucnește”.

Potrivit cu însușirile cu care Miron Costin ar dori să fie împodobit domnul unei țări, el îi cere să asculte totdeauna de sfatul boierilor „cu care vorovind o treabă, se frământa cu vroava lucrul, și unul una altul alta răspunzând se lămurește

Mănăst rea la 1850 (După o aquarelă de pictorul Freinvald)

lucrul care-i mai spre îndămână. Iar ceeace fac domnii singuri din gândurile lor sau din șoapte, răr lucru este de folos”²³.

Bine înțelege că nici putea să-i treacă prin mintea lui Miron Costin ca să deo vre-un rol poporului de jos la conducerea statului. De aceea el lășă îngrijirea de cei mici celor mari, adaugând că „cu cale este a hi frică celor mai mici de cei mai mari”. Miron Costin însă deși partizan al deosebire de clase și deci a privilegiului, înțelege ca să respecte dreptatea și față cu cel mic. El spune că „atunci când se părăște un curtean cu un țaran, mai de cinste se cade să fie curteanul și la cuvânt și la căutătura domnului; dar județul să nu se abată din calea sa cea dreaptă”.

²³ V. A. Ureche (*operele lui M. Costin*, I, p. 364) exclamă la acest loc: „iată pare-mi-se limpede și lămurit — mai puțin numele = constituționalismul modern”. Constituționalismul este încă *impus* domnului, pe când sfatul stă în *voia lui* a-l primi sau nu. Deosebire câtă i ceriul de pământ.

Intr'un cuvânt ideile lui Miron Costin asupra statului erau acele patriarhale. În fruntea piramidei sociale un dom bun, milostiv și înțelept, conducând poporul, nu numai după propriul lui gând, ci luminat de sfatul boierilor. Sub el o clasă de privilegiați, oameni de treabă, care să îngrijească de interesele celor mici ce nu aveau să conducă statul, ci să fie conduși și să asculte.

Cine va bănuși lui Miron Costin acest vis frumos, când realitatea înspăimântătoare trebuia prin reacțiune să trezască în mintea lui un miraj înșălător?

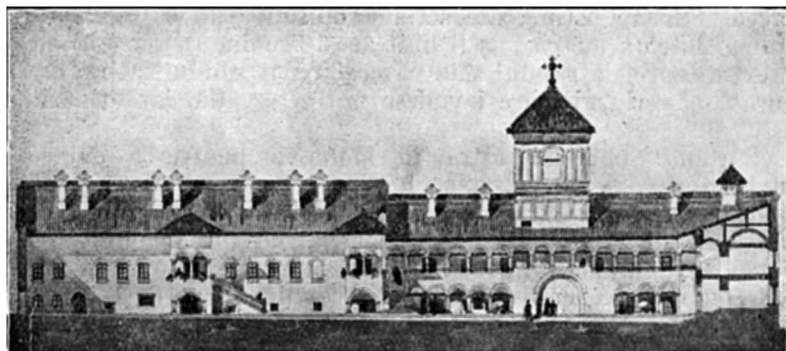
Ca scriitor Miron Costin mlădie mai ușor încă decât Gri-gore Ureche limba românească; stilul său este mai curgător, și cu toate acestea mai străbătut de gândiri și de cugetări proprii, decât povestirea lui Ureche. Am putea spune că cronicarul cel d'întăiu al Moldovei este mai obiectiv în expunere decât acest de-al doilea, care reflectează mai adese ori asupra faptelor, ce le întâlnește, rostește hotărât simțimintele ce i le inspiră evenimentele țării, adese-ori chiar cu o mare amărăciune; este într'un cuvânt mai subiectiv în așternere decât predecesorul său. Cu toate acestea și el se silește pe cât se poate a păstra nepărtenirea istoricului, și spune într'un loc că „noi măcar că am fi datori cu pomenire lăudată mai mult lui Ștefan Vodă (Gheorghe) dela care mai multă milă am avut decât dela Vasile Vodă dela care multă urgie părinții noștri au petrecut, iară dreptatea scocotind, nu pot scrie într'alt chip”, căci adaugă cronicarul „nimica nu strică credința așa celor ce scriu letopiseștele cu fățarie, când veghe voia unuia și pogoară lucrul cu hulă altuia”²⁴.

Al treilea cronicar al Moldovei în acest veac este fiul lui Miron, *Neculai Costin*. Și dânsul era învățat tot în școalele polone, și cunoștea limbele latină și leșască. Așa el însuși arată în letopiseștul său că Neculai Mavrocordat l'a trimis într'un întimpinarea marchizului Desalleurs ambasadorul Franței ce trecea prin Moldova către Constantinopole „pentru limba latinească”; iar într'un alt loc spune că același principe l'a trimis înaintea lui Potoșchi, voevodul Galiției, care trecu din Ungaria în Polonia și au venit prin Iași, „pentru limba leșască”²⁵. Neculai Costin în dosbire de tatăl său vra însă să arate această a lui învățatură, începând istoria descălecatului întâiu dela facerea lumci, și arătând o sumă însemnată de scriitori străini consultați de el. Și în descrierea evenimentelor Moldovei el arată o cetire și o cunoștință mai apropiată a căuților slinte, pe care le citează mai des, când se potrivește sentințele lor cu morala întâmplărilor ce le povestește.

²⁴ *Letopiseștele*, I, p. 315.

²⁵ Neculai Costin, în *Letopiseștele*, II, p. 85 și 86.

Și acest cronicar ca și Grigore Ureche și Miron Costin este adânc religios, partizan al monarhiei absolute și al boierilor. El laudă pe domnii aceia sub care eră bine boierilor ; este însă în destul de nepărtinitor chiar cu aceia ce le făcea rău. Așa despre Duca Vodă după ce descrie toate cruzimile și jafurile lui, nu se poate împedica de a mărturisi că.,, numai o bunătate aveă Duca Vodă și soția lui, că erau foarte curați amândoi, așa că în casa lor „să vrea puteă cânta sfânta liturghie”. Și ca să nu se creadă că ar apăsa prea mult condeiu asupra acestui domnitor, spune că „este cu greu a nu se scrie aceste lucruri, că spune sfânta scriptură că de vor tăcea oamenii pietrele vor răspunde”. Apoi invoca de marturi a celor ce le scriea nu numai „acești pământeni pătimași, ci străini de alte țări împrejur, Turci, Tătari, Greci Sârbi, Albaneji și Latini și alți toți cât s’au tâmplat

Stăreția mănăstiriu Hurezi, (Brâncoveanu) clopotnița și chilule de sud.

într’acele vremi, de au văzut toate năcazurile Moldovenilor”, și într’adevăr am văzut că misionarul catolic Petru Parcevici adeverește în totul spusele cronicarului asupra jafurilor neomenoase căroră Moldova eră expusă pe timpul lui Duca Vodă. Neculai Costin a mai scris și o operă de filosofie morală luată după un autor strein : *Ceasornicul Domnilor* din care cităm ca povață aceea îndreptată contra femeilor că : „stăpânia muierii nu-i alta fără cât cu picioarele să mânânce și cu mâinile să umble.”²⁶

Veacul al XVII-le produce în Moldova pe lângă scriitorii amintiți pe tarâmul istoriei naționale și unul mai însemnat în sfera cugetării religioase, anume pe mitropolitul *Dosofteiu*. Pe la anul 1649 întâlnim pentru întâia oară numele lui ca monah

²⁶ *Letopiseșele* II, p. 21, 27. Asupra *Ceasornicului* vezi N. Iorga. *Istoria literaturii române în sec. al XVIII*. I, p. 68 și urm

la mănăstirea Probota, unde el se îndeletnicea cu studiul limbei latine, grecești și polone și cu cetirea vechilor documente slavone ale Moldovei. În 1658 îl aflăm episcop la Huși și în anul următor în aceeași demnitate la Roman, și în sfârșit în 1671 se urcă în scaunul mitropolitan, în care însă nu stă de cât doi ani, părăsind el Moldova în 1673 împreună cu Petriceicu Vodă. Iertat după aceea de Dumitrașcu Cantacuzino, urmașul lui Petriceicu, el se întoarce în scaun, unde însă încetează de a se mai amesteca în daraverile politice, spre marele folos al literaturii românești, cătră prelucrarea căreia Dosofteiu își îndreaptă de atunci înaintea toate puterile sale cu cea mai mare sânguință. El întocmește o tipografie nouă la mitropolia Iașilor, cu ajutorul lui Ioachim patriarhul Moscovei²⁷, în care tipografie Dosofteiu tipărește aproape toate cărțile alcătuite de el.

Tipografia întemeiată de Vasile Lupu se risipise cu totul în cât Miron Costin, care scria letopiseșul său cătră bătrânețe spune, într'un loc că „aș fi lipit aceste semne (a ceriului de rău prevestitoare) la rândul său, că era trecut rândul la izvodul cel curat; și scriitorii care izvodesc puțini se află, iară tipariu nu este”²⁸.

Când Sobieschi intră în Moldova pentru a doua oară în 1686 și veni până la Iași, în retragerea lui se duse și mitropolitul Dosofteiu cu dânsul, trecând întâi la castelul Zolkiew lângă Lemberg, de aici în Rusia la patriarhul Ioachim al Moscovei, care mijloci la țarul Petru cel Mare să-l numească în 1703 episcop al nou cuceritului oraș al Azovului. Se vede însă că Dosofteiu nu primi acest post și muri în Moscova puțini ani după aceea.

Activitatea lui Dosofteiu se mișcă mai ales pe tărâmul, religios, unde el însă adaugă o notă literară la concepțiunile religioase, anume punând în versuri românești psaltirea, luând ca model pentru această lucrare psaltirea în versuri polonă a lui Ion Kochanovski²⁹. Celelalte lucrări ale lui, precum traducerea Liturghiei, Molitvelnicul, Parimiile de peste an, intră în mișcarea generală a introducerii tot mai depline a limbei românești în slujba bisericească, a căreia însemnătate am arătat-o mai sus. El mai are încă o lucrare în versuri, anume un poem asupra succesiunii domnilor Moldovei, tipărit împreună cu Molitvelnicul din 1681.

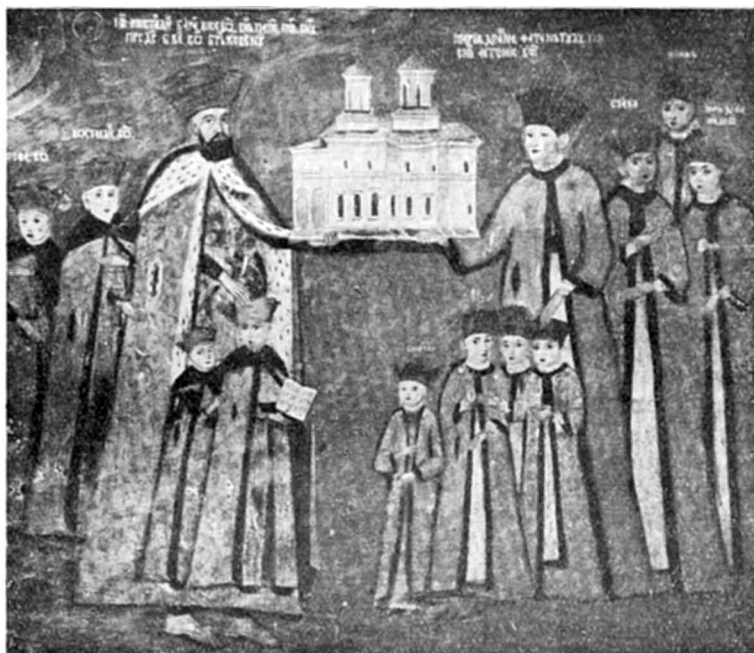
Să arătăm înrăurirea ce a putut s'o exercite stihuirea românească a lui Dosofteiu asupra minței românești. Pânăla

²⁷ Aceasta o spune *Dosofteiu* în titlul cărții sale *Parimile de peste an*, 1682. Vezi *Psaltirea în versuri* întocmită de *Dosofteiu mitropolitul Moldovei*, publicată de I. Bianu, București, 1887, p. XII.

²⁸ *Letopiseșele*, I, p. 353.

²⁹ *Psaltirea lui Dosofteiu*, de I. Bianu, p. XXVIII.

Dosofteiu limba română cunoștea ca vers numai poezia poporană. Afară de cele câteva stihuri alcătuite de Miron Costin asupra descălecatului țării Moldovei⁸⁰, care poate să fi precedat cu vre-o 2—3 ani pe acele ale lui Dosofteiu, nu se află în nici o scrisoare română anterioară, limba înlănțuită în forma mai strânsă a versului. Dar acele șese versuri ale lui Miron Costin erau numai o floare pusă în fruntea cărții sale, care trecea neobservată față cu însemnătatea scrierei însăși. Lucrarea lui Dosofteiu se prezintă mai întâi în totalitatea ei ca o poemă în-

C. Brancoveanu cu familia în ctitoria sa, (Mănăstirea Hurezi).

treagă; apoi prin materia ce conținea, poate cea mai cetită a timpurilor de atunci, trebuia să se introducă între toți oamenii știutori de carte, să devină poporană. Poezia are însă puterea aceea de a atrage luarea aminte asupra organului gândirii, asupra limbei în care dânsa este rostită, pe când proza mai modestă, lasă să străbată prin ea limpezala gândirii, dispărând adesea în dărăptul ei. Proza este aerul prin care vedem fără ca

⁸⁰ *Lelepusele*, I, p. 214.

și dânsul să fie văzut. Poezia, și ea mijloc străveziu al gândirii, este apa limpedelui izvor, care îți dă cunoștință, prin tremurarea ei, și de mediul prin care privești. Poezia pune în mișcare gândirea în îmbrăcarea ei concretă sub forma cuvântului; armonia versului, acel element muzical al poeziei, încă din limbă fac parte, în cât este invederat că poezia încântă nu numai prin gândirile ce le provoacă în noi ci și prin limba în care ele sunt rostite. Dacă proza poate să ne facă a iubi gândirea rostită prin ea, poezia ne va face să iubim și gândirea și limba, și dacă scrierile lui Miron Costin, Dimitrie Cantemir și Grigorie Ureche făcură pe Români să-și iubească neamul, versurile lui Dosofteiu îl împinseră să-și iubească limba, întărind prin aceasta și mai mult iubirea neamului însuși.

2. SCRITORII ERUDIȚI MOLDOVENI.

Dimitrie Cantemir. — In scriitorii moldoveni cercetați până aice am aflat mai mult talent literar îngemănat cu concepții nouă și simțimânt patriotic, fără ca ei să poseadă vre-o pregătire științifică mai serioasă pentru cariera istorică. Moldova însă ne poate arăta și oameni învățați în adevăratul înțeles al cuvântului, erudiți ce s'ar fi putut măsura cu asemenii lor din apusul Europei, și trebuie să expunem și lucrările lor, deși ele poate nu vor fi avut o înrăurire atât de pătrunzătoare în sânul poporului român, care prin lipsa lui de cultură stătea mai îndepărtat de sfera erudiției.

Cel întâiu mare învățat moldovan din veacul al XVII-le este principele *Dimitrie Cantemir*, a căruia încercare de politică rusească am studiat-o mai sus, Deși fiu și frate de principi necărturari, Dimitrie Cantemir ajunse pentru timpurile în care trăia, unul din învățații cei mai de frunte, și această reputație și-o dobândi mai ales prin două scrieri latinești care se răspândiră adânc în lumea învățată apuseană. Acestea erau: *Descriptio Moldaviae* cea dintâiu scriere geografică și statistică asupra Moldovei și mai ales *Historia incrementorum atque decrementorum Aulæ Othomanicae*. (Istoria Otomanilor) care pentru timpul său când istoria Turcilor eră cu totul necunoscută aveă valoarea unci neașteptate destăinuiri. Cantemir avuse de dascal în Iași pe Ieremia Cacavela, care în o scrisoare de mulțumire trimisă lui Cantemir pentru împărtășirea scrierei sale „Divanul lumii cu înțeleptul”, zice că ar fi „plugarul care la holda minței tale am ostenit”. La suirea tatălui său Constantin Cantemir în scaunul țării Moldovei, Dimitrie fu trimis la Constantinopole ca ostatec împreună cu fratele său Antioh³¹, de unde se

³¹ Bêthune către Croissy 8 Aug. 1686; „le hospodar de Moldavie a son enfant comme ôtaçe à la Porte”.

întoarse numai pentru scurt timp înaintea morții tatălui său, când atunci fu proclamat de domn pentru câte-va zile. Răspins însă de Constantin Duca, Dimitrie Cantemir se duce iar la Constantinopole, unde urmează înainte spornicele sale studii până la 1711, când vine pe tronul Moldovei. Se vede că talentul său înnăscut mai ales pentru limbi, îl pusese în putință a învăța atât la dascălul său din Iași cât și la acei ce-i avu în Constantinopole numeroasele idiomuri, pe care le posedă, anume: turcească, araba, persana, elena, grecească, latina, slavona și franceza. Dintre științi el se dădă mai ales studiului istoriei, filo-

Neamul boerilor din Brâncoveni (Mănăstirea Hurezi)

sofiei și matematicilor. Muzica de asemenea fû una din îndeletnicirile sale favorite, și Neculai Costin raportează despre el, „că știind bine din tamburu, îl chemau agii la ospete pentru zicături”.

El se bucura de o mare reputație de învățătura cecece mărturisește și Neculai Costin, când mustră pe Dimitrie Cantemir, că „știindu-se foarte învățat n’au vrut să iee nici odată sfat dela boierii cei mai bătrâni”. Reputația lui însă eră încă mult mai mare în străinătate, unde el după ce trecu în Rusia fu numit membru al Academiei de științi din Berlin și al celei din Petersburg, care se întemeie de Petru cel Mare după stăruințele lui.

Hronicul a toată țara Românească, cum întitulează însuș Cantemir scrierea lui, este o lucrare de mare însemnătate, care se deosebește în totul de Letopisețele cronicarilor moldoveni. Aice nu mai avem a face cu o cronică, ci cu o lucrare istorică în adevăratul înțeles al cuvântului, plină de o vastă și bogată erudiție, și în care izvoarele sunt analizate, confrontate, luminate sau combătute unele prin altele, cu o sârguință și o destoinicie care te pune în uimire. Simți că ai înainte un învățat care posedă de minune toată știința trebuitoare, pentru vasta lucrare pe care o întreprinsese. Aceasta nu eră nimic mai puțin decât încercarea de a schița istoria Românilor, dela prima lor urzire ca Daci și apoi ca Romani pe pământul Daceii, și în urmăz dovedirea stăruinței lor în acea țară din an în an până la întemeierea principatelor, punând în legătură istoria Românilor cu acea a tuturor popoarelor barbare ce au trecut peste Dacia, apoi cu acea a tuturor statelor cu care dânsii au venit în atingere, precum Româno-Bulgarii, Turcii, Poloni, Muscalii, Tătarii și Ungurii.

Deși astăzi încercarea lui Cantemir ar putea fi supusă la multe și întemeiate critici, totuși nu e mai puțin adevărat că pentru timpul său ea constituie una din lucrările cele mai de căpitanie ale istoriografiei de atunci, și că numai limba în care dânsa a fost scrisă, cea românească, au împedecat-o de a contribui la renumele european al lui Cantemir în un grad asemănător cu vestita lui istorie a împărăției otomane. Când vezi pe de o parte imensa lui erudiție în complicatele zvoare ale istoriei originii neamului românesc, și pe de altă parte aceeași însușire documentată în conștiința acelor ale istoriei turcești, atunci rămâi într'adevăr înminunat înaintea bogăției nesfârșite a științei acestui bărbat, unul din luceferii Europei dela sfârșitul veacului al XVII-le și începutul celui al XVIII-le.

Deși scrierea lui Cantemir e o lucrare de erudiție, totuși ea este așa scrisă că cetirea ei să fie ușoară și plăcută ori cui, și afară de citația câtor-va texte latinești și grecești, care însă sunt toate puse pe românește³², ea nu înfățișază nici o greutate la înțelegere. Deși atinge o sumă de chestiuni ce nu stau în legătură cu istoria Românilor, precum războiul Troei prin care vrea să ajungă la urzirea poporului roman din rătăcitorul Enea totuși toate aceste excursiuni pe alte tărâmurii înfățișază un

³² Se impută lui Cantemir că ar avea o limbă „esotică, nenaturală și greoaie până la desgust, intervertită și încurcată până la neînțeles”, Densușanu, *Istoria limbii și a literaturii* p. 181. Aceasta este nedrept. Limba lui e curat românească. Singura abatere, provenită din lunga lui îndeletnicire cu limba latină, este inversiunea neobicinuită în românește de a străpurta verbul la sfârșitul frazei: exemplu: „dar nu ai istoriile cetite, nici ai cronicile cercetate”. (Opere V, p. 51). Dar și inversiuni de aceste se întâlnesc mai des în scrierile lui filosofice; însă nu în hronicul Moldovei.

interes prin sine însuși și prin modul cum sunt tratate, de sigur mult mare decât urcarea lui Neculai Costin la împărștierea neamului omenesc pentru a ajunge la descălccatul întâi. *

Cantemir își propune întâiu sprijinirea tezei lui Miron Costin, adecă de a dovedi unitatea neamului românesc prin comunitatea originii lui spunând în unul din numeroasele locuri în care atinge această întrebare că „vestiții Romani sunt moșii și strămoșii noștri a Moldovenilor, Muntenilor și Ardelenilor și a tuturor ori unde se află ; precum și singur numele cel de moșie arată Români chemându-se, și limba cea părintească care din latinească se trage, neștirbit martur este”.

C. Brâncoveanu cu *Marta Doamna* cu *fiu lor : Constantin, Ștefan, Radu și Matei* (In paraclisul Mănăstirii Horezi)

A doua teză nu mai puțin însemnată se referă la stăruința Românilor în Dacia, Traiană, dela zămislirea lor până în timpurile când constituiesc state în ea. Cum spune Cantemir, Români din Dacia de astăzi care sunt Moldovenii, Muntenii și Ardelenii sunt din neamul lor hireși Romani dela Italia de Traian Impăratul aduși, și ei au locuit necurmat în Dacia precum astăzi locuiesc. Aiurea iarăși adaogă prea frumos : „și Traian marele împărat săditorul și răsăditorul nostru este.”³³

Conform cu această concepție Cantemir și întreprinde expunerea trecutului întregului neam românesc.

Pentru aceasta Cantemir aveă de luptat cu scriitorii străini, dușmani în deobște și rău voitori, care cei mai mulți tăgăduiau

³³ *Hronicul.*

Românilor originea lor romană, sau cel puțin traiul lor neîntrerupt pe pământul vechei lor patrii.

Cantemir însă întreprinde această îndoită luptă înarmat ca și protivnicii săi cu toate armele științei, ferecat din cap până în picioare cu citații grecești și latinești, și putând deci lupta ca unul de o potrivă cu cavalerii științei de atunci.

Cum se face însă, că deși hronicul a toată țara Românească este menit mai ales spre a răspinge bârfelile învățaților străini, el este scris de Cantemir nu în limba universală a științei de atunci, ca istoria împărăției otomane, ci în limba română? Este învederat că Cantemir vroia să facă cunoscută această istorie înainte de toate poporului său. El spune undeva în Hronicul lui: „însă aceste toate fiind de noi în limba latinească scrise și alcătuite (el scrisese Hronicul întâi în latinește) socotit-am că cu strămbătate încă și că păcat va fi de lucrurile noastre decii a înaintea mai mult străinii decât ai noștri să știe. De care lucru acum de iznoavă ostenință luând, din limba latinească pre cea a noastră latinească le prefacem”. Simțimântul de iubire de neam al lui Cantemir străbate din mai multe locuri ale scrierii lui. El spune aiurea: „Intr'acestaș chip zicem și noi făcând, pre cele cu vechimea vremilor îngropate a vechelor istoriei comoare, la lumină a le scoate și la treaba de obște a le arăta v'om sili și *cele românești* precum Românilor se cuvine v'om dovedi”³⁴. Cât de adânc este convins Cantemir de această idee se vede de pe aceea că el nu se mai satură a o repeta la fie ce pagină, a arăta toată însemnătatea ei, însă ca un adevărat învățat, spre a nu deveni obositor, tot împodobită în noue cugetări. Une ori când simțimântui îl năbușia, gândirea lui rece și științifică se urca la o adevărată poezie, din care raportăm numai următorul loc care dovedește că Cantemir, când vroia, știa să închege gândirea lui în cea mai frumoasă rostire: „Intr'acest chip dară pre Romano-Moldo-Valachii noștri, Roma maica din lăuntrurile sale născându-i i-au aplecat și i-au crescut. Traian părintele cu obiceiile și armele românești învățându-i, a Dachiei adevărați moștenitori i-au pus și cu curat sângele fiilor săi pre Dachia, care mai înainte barbară era au evghenisit'o”³⁵. Cantemir este părtaș al ideii că toți Dacii, au fost stârpiți de Traian și că poporul român de astăzi este coborâtul direct al legionarilor romani³⁶. Curățenia sângelui roman explică eminențele însușiri ale Românilor. „Că de va socoti cetitorul nostru, zice el însă cu socoteală cumpănită, afla-va în România aceștia ce nu va putea afla la multe alte neamuri, și în mici domniile lor chivernisele și cumpătări cu multul mai istețe și mai ner-

³⁴ *Hronicul* ed. Tocilescu, p. 9

³⁵ *Ibidem*, p. 15.

³⁶ *Ibidem*, p. 190.

voase decât la mari crăii și împărății, precum vedem că puternica împărăție a Turcului ce împărății și cu domnii și-au supus așa cât nici una nu li se cunoaște că doar au fost odată slobode, necum stăpânitoare, precum este împărăția Țarigradului, (să nu pomenim de cele nenumărate din Asia), Grecia, Macedonia, Peloponezul și toate ostroavele mării Mediterane (puține dintr'aceste deosebind), crăia Ungurilor, pre aceste zic, mare și puternice stăpâniri așa le au supus, așa le au dămolit, cât precum am zis, nici semn nu au rămas, carele să poată fi dovada cei de mult a lor puteri și elefterie; iară aceste a le noastre două țări, cu ajutorul lui Dumnezeu, măcar că supuse și ascultătoare sub monarchii turcești, însă nici stăpânirea, nici slobozenia lor

C. Brancoveanu și
Maria Doamna

Antonie Vodă și
Neagu Postelnicul

(In biserica dela bolnița mănăstirii Hurezi)

n'au lăsat, că după multe sângeroase și românești războaie, nici odată piciorul din hotarele sale afară nu și-au scos, ci înfipti și nezmulși au rămas; că deși împărăției Turcului bani a da obligate sunt, însă bisericile, legea, judecățile, obiceiurile nesmintite și nebetjite și le au păzit”³⁷.

Hronicul lui Cantemir are deci de scop a întări în Români nervul vieții lor, arătându-i ca un popor de viță înaltă, care au știut să și păstreze neatinse unele scumpe drepturi, îmbărbătându-i deci la luptă și în viitor, spre „nebetjita” păstrare a acelorși bunuri. Și într'adevăr că în starea de decadență în care ajunsese Românii, de mare nevoie le erau asemenea cu-

³⁷ *Ibidem*, p. 106—107. Hronicul era menit să fie tipărit; dar moartea ajunsese pe Cantemir înainte de a o putea îndeplini. El fu tipărit abia în 1835—36 de Mitropolitul Veniamin și G. Săulescu. Vezi Iorga, *Ist. literaturii Române în secolul XVIII*, I, p. 291 nota 2.

vinte care se le mai pună inima la loc, și să le arăte din cecece au putut, cele ce ar putea, dacă ar fi și acum cum fusese înainte.

Au mai rămas dela Cantemir și două capitole răslețe din partea modernă a Hronicului său, acele ce povestesc întâmplările timpului său în Moldova și în Țara Românească. Aceste două capitole sunt : *Vita Constantini Cantemiri*. (a tatălui autorului) păstrat, numai în textul latinesc și *Evenimentele Cantacuzineștilor și a Brancovenilor* păstrate în o traducere ruscă făcută, după cât se vede, pentru a da în cunoștința curții rusești aceste lămuriri prin interesante întâmplări. În aceste de pe urmă scrieri Cantemir găsește prilejul a apăra purtarea lui față cu Poarta și cu Brâncovanu pe care nu avea nici un motiv de a-l privi cu prietenie mai întâi din cauza politicei apoi din aceea că prin căsătoria lui Cantemir cu o Cantacuzinească el intrase în tabara dușmanilor Domnului Muntean ³⁸.

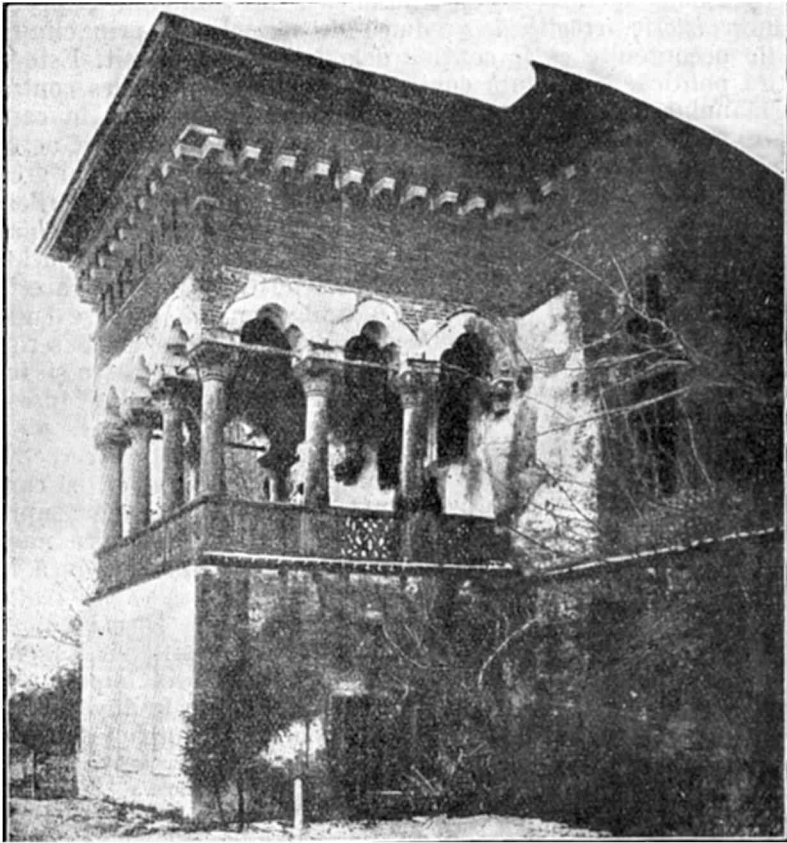
Nu numai în istorie însă se îndeletnici bogata minte a domnului român, că și în cele filosoficești își înmuie a ei pană. Divanul adecă judecata înțeleptului cu lumea sau a sufletului cu trupul este o scriere complexă care toată are de țintă a îndrepta pe om spre o viață desfăcută de înșălătoarele ale lunei bunuri. Partea întâi este un dialog a înțeleptului cu lumea, în care această caută să'l ademenească pe ce'l d'întăiu spre a se deda la desfătările vieței, a căror nimicnicie înțeleptul o vedește cu izbândă la fie-ce pas. Tema este îndeobște interesant tratată și une ori se întâlnesc cugetări nouă și fericite, precum bună oară atunci când înțeleptul arată la ce au eșit pentru Alexandru toate cuceririle lui. „Căci el atâta rotunzală a pământului calcând și atâta împărății supuind, după moarte loc mai mult de șapte palme nu i-au rămas, și pe acela nu el, ci pamântul pe dânsul l'a stăpânit ; căci țărna pe peptul lui s'a suit, ochii i-au umplut, gura i-au astupat și cu această pildă aducându-i, că nesăturându-se de slavă să se sature de lut” ³⁹. O înțelegere între suflet și corp nu se poate stabili „căci firea ta, zice înțeleptul cătră lume, cele pământeste, iar a mea cele cerești caută, și atâta osebire fac cât apa din foc ; și de va putea focul cu apa într'un loc a locui și două rotunde gloanțe unul peste altul să se sprijine și eu cu tine prieteșug voi putea alcătui” ⁴⁰. Înțeleptul vedește apoi lunei că greșită îi este socoteală ce o face despre lungimea vieței omului, în care el ar avea în destul timp a căuta și de cele cerești și de cele pământeste ; căci mai întâi omul nu trăește atâta timp cât viețuește, de oare-ce jumătate din viață

³⁸ Cantemir spune în *Evenimentele*, vol. V ed. Acad. p. 43 : „cum s'a putat Cantemir după venirea lui în Moldova pentru creștinătate, aceasta este cunoscută cabinetului imperial”.

³⁹ *Divanul în Operele lui Cantemir* Ed. Academiei, V, p. 53.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 93.

lui o petrece în somn, iară somnul este asemenea morței „căci în pat dormind în chipul celui ce în nășăle zace mă fac, mintea simțirea perzând, cu ochii nevăzând, cu urechile neauzind, mirosul neadulmecând, gustul nepricepând și mai vârtos toate a le trupului organe amorțând și slăbănogindu-se. Așisderea eu afundat în pilotă, el îngropat în gropniță, el acoperit cu țărână,

Palatul Mogoșoaia (C. Brancoveanu) (Fațada dinspre intrare)

eu cu obialul ; el în patru scânduri a scriului, eu în patru păreți ai casei, al mortului suflet viu și al meu suflet viu rămâne. Și precum eu dormind, numai vinele cele vii mi se clătesc și se bat semn iarăși de deșteptare arătând, așa la mort viile a le sfintei scripturi precum iarăși va învia adevăresc. Și așa amândoi, el

din groapă, eu din așternut; el din scriu, eu din casă; el dim moarte, eu din somn ne vom scula”⁴¹.

Partea a doua și a treia a divanului lumii conține o serie de exemple asupra purtării morale a omului, în care se poate vedea că cunoștința scrierilor sfinte nu eră mai puțin la îndemână învățatului domn de cât autorii greci și romani, cronicile turcești, arabe și persiane și numeroșii scriitori mai noi.

A doua lucrare morală filosofică a lui Cantemir este așa numita *istorie ieroglică*, vrednică de numele ei, prin cimiliturile neconținute ce le conține dela început la sfârșit. Este o satiră politică, îndreptată contra Muntenilor, și mai ales contra dușmanului lui C. Cantemir, Constantin Brancovanu, în care toate personajele sunt figurate prin animale încât are aerul unei întinse fabule. Cetirca acestei satire e cu atâta mai grea pentru noi, cu cât necunoscând amăruntimile întâmplărilor, ea rămâne pentru noi în mare parte neînțeleasă. Inșă chiar pentru contimpuranii lui Cantemir, priceperca acestei bucăți în care se amestecă cunoștințe din felurite științi pe care le posedă Cantemir, deși alcătuită în limba română, rămase cu o înrăurire tot atât de restrânsă asupra Românilor cași acele scrise în limbile străine⁴² și din care acele redatate în latinește și fuseseră cerute de Academia din Berlin a căru membru fusese ales în 1716.

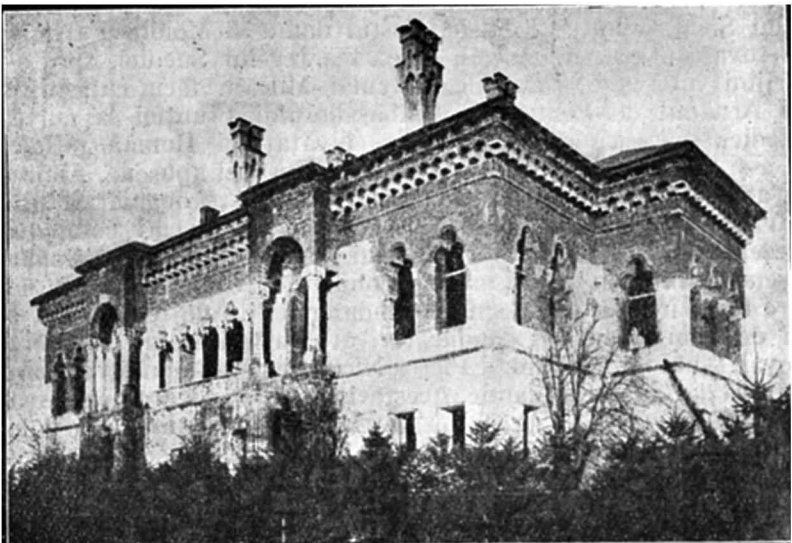
Spătarul Neculai Milescu. — Ne mai rămâne de cercetat o figură literară de tot extraordinară prin pățeniile ei, și care deși nu au exercitat o înrăurire atât de mare culturală asupra țărilor române, totuși este interesantă prin soarta ei cea mult băntuită, prin întinsele sale cunoștinți și prin rolul ce jucă în viața culturală a Europei încunjurătoare. Această este *Neculai Milescu*, spătarul, boier din ținutul Vasluiului⁴³. El eră născut probabil în satul Milești, care astăzi nu se mai află, în ținutul Vasluiului, cam pe la anul 1625. Nu se știe prin ce împrejurări el ajunse încă de copil în Constantinople unde fu învățacelul lui Gavril Vlassios, cunoscut ca mitropolit de Naupact și Arta, care-l întroduse în cunoștințele întinse pe care i le vedem pe

⁴¹ *Ibidem*, p. 97.

⁴² O încercare reușită de explicare a istoriei ieroglice e teza de licență a lui G. Constantinescu, *Vraja dintre Cantacuzinești, Cantemirești și Brancovanu 1688-1705*, cu o introducere și explicare a adevărului cuprins în istoria ieroglică a principeului Dimitrie Cantemir, Bărlad, 1899. Altă explicare a acestei scrieri enigmatice în N. Iorga *Ist. lit. Rom. în sec. XVIII*, I, p. 329 și urm.

⁴³ Științele asupra acestui om extraordinar le-am cules din următoarele studii: B. P. Hasdeu, articolele asupra spătarului Milescu în foiletonul zărilor Satirul, din 1866 No. 12, 13 și 14. Apoi în Traian 1870, No. 7, 8, 9, 11, 13 și 14 apoi câte-va cuvinte asupra lui în Columna lui Traian din 1872 p. 274 E. Picot. *Notes biographiques et bibliographiques sur Nicolas spatar Milescu ambassadeur du Tsar Alexandre Mihailovici en Chine*, Paris 1883. Toate izvoarele reproduse de mine sunt împrumutate din aceste scrieri.

urmă, în teologie, filosofie, istorie și literatură⁴⁴. După aceea el trecu în Italia unde mai desăvârși încă studiile sale în științele naturale și în matematici. El se întoarse din străinătate în Moldova pe la sfârștul domniei lui Vasile Lupu. Sub urmașul acestuia Gheorghe Ștefan, Neculai spătarul fu foarte bine văzut și tratat, întovăășind pe domn în expediția întreprinsă de el împreună cu Racoți pentru a înăbuși în Valahia revoluția seimenilor. El rămase tot în favoare pe lângă Gheorghe Ghica și ajunse la culmea influenței sub Ștefăniță fiul lui Vasile Lupu. Se vede însă că aceste favoruri ameteșe pe boierul mol-

Palatul Moșoasa (C. Brâncoveanu) (Fațada principală dinspre lac)

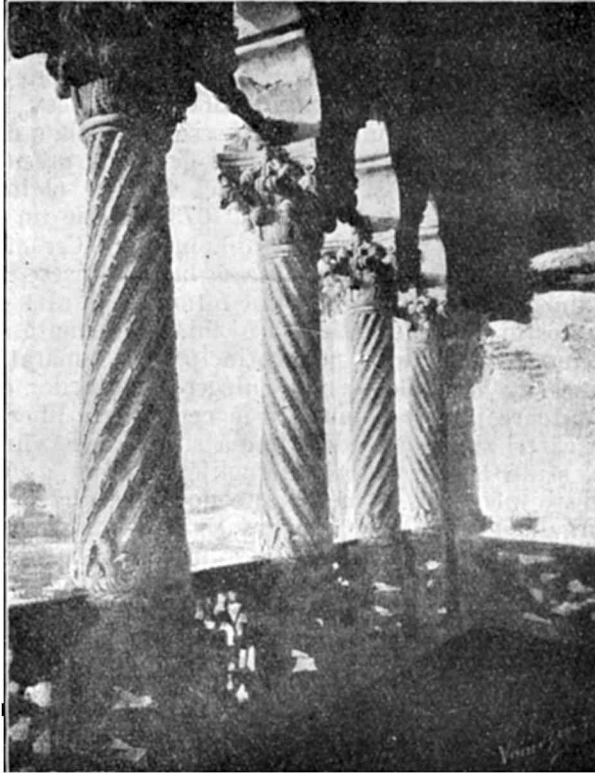
dovan, care își puse în gând să dobândească chiar tronul, ceea ce însă nu numai că-l aruncă în disgrație, dar încă îl făcu să-și piardă nasul, prin cunoscuta operație a însămnării care se practica asupra aspiranților la onoarea supremă. De atunci înainte spătarul începe a purta supranumele de Cârnel. El fugi astfel sluit în Muntenia unde domnea Grigore Ghica, care în considerația bunelor legături în care Milescu stătuse cu tatăl, său când era domn în Moldova îl numește capuchihae al său la Constantinopole. Aice el se îndeletnici iarăși cu învățătura, în cât

⁴⁴ Insuș Nicolai spătarul arată aceasta în scrierea lui Enchiridion „sapiens vir ac pius Gabriel Blassius, meus olim professor in urbi imperatoria”

ajunse unul din marii cărturari ai veacului al XVII-lea. Radu Lcon nu păstră pe Milescu mai departe în slujba lui, și el disgrațiat de domniile ambelor țări române, se duse la electorul de Brandenburg, Frideric Wilhelm, care primi foarte bine pe învățatul Român. Se spune că la curtea acestui principe un medic german ar fi izbutit prin o operațiune a face să dispară în parte urmele uricioasei ciuntiri care-l desfigura. Se mai spune însă că el nu putu prelungi mult petrecerea lui la curtea electorului, care primind rele informații asupra emigratului moldovan, îl izgoni din statele sale⁴⁶. Eșind din Brandenburg, Neculai Milescu se duse în Pomerania, unde întâlni la Stettin pe fostul său domn Gheorghe Ștefan, care trăia aicea sub protecția regelui Suediei Carol al XI-le. Fostul domn al Moldovei trimise pe tovarășul său de surgun la curtea regelui Suediei, spre a-i sprijini interesele sale. Aice Neculai Milescu făcu cunoștința lui Arnauld de Pomponne, ambasadorului Franței la curtea Suediei, care cunoștință procură învățatului Român prilejul de a-și face un nume și între învățații Europei apusene. Anume pe atunci se agita în Franța o mare întrebare dogmatică un : calvinist, predicatorul Claude, publicase o carte în care combătea prezența reală a corpului și sângelui lui Hristos în taina împărtășeniei. Catolicii nu lăsară ne combătută o asemenea erezie, care lovia în una din dogmele fundamentale ale religiei lor, și cei doi mai însemnați conducători ai Jansenismului din Port-Royal, Antoine Arnauld și Pierre Nicole fură însărcinați cu combaterea doctrinei lui Claude. Acesta își formase un argument mai ales din mărturisirea credinței patriarhului de Constantinople, Ciril Lucari, care după cum se știe îmbrătoșase doctrinele protestante și fusese combătut încă în sinodul întrunit la Iași pe timpul lui Vasile Lupu, în 1642. Eră de neapărată trebuință pentru Janseniști a arăta că nu mărturisirea lui Lucari constituia fondul credinței ortodoxe, ci care eră tradiția adevărată păstrată în sânul acestei biserici. Ambasadorii francezi din părțile Răsăritului și mai ales Nointel din Constantinople și Pomponne din Stockholm fură rugați să procure redactorilor răspunsului la erezia lui Claude, știința asupra credinței păstrate în biserica răsăriteană. Pomponne făcând cunoștința Milescului, găsi în el omul cel mai destoinic a-i da răspunsurile pe care el le cerea. Milescu se și însărcinează a redacta un memoriu asupra întrebărei prezenței reale în împărtășanie în biserica grecească, pe care-l scrie în grecește și în latinește, și-l dă prietenului său, ambasadorului francez, care se grăbește a-l comunica domnului dca Port-Royal. În acrisoarea, cu care însoțește trimiterea memoriului, Pomponne mărturisește „că a fost surprins de a găsi

⁴⁶ De la Neuville, *Relation curieuse et nouvelle de Moscovie*, Paris, 1698 reprodusă în partea relativă la Milescu de Hasdeu în *Arh. ist.* I, 1, p. 137.

un om așa de vecin de Tartaria, atât de învățat în limbi și cu o cunoștință atât de generală despre toate lucrurile”. El vorbește bine latinește, dar el pretinde că studiul său principal fiind grecească, ar fi mult mai învățat în ea. El cunoaște destul de bine istoria și mai ales cea a bisericei, și fiind că el a studiat foarte mult întrebările care sunt între religia noastră și cea grecească și chiar între cea luterană și calvinistă, l’am crezut d’ntre cei

Palatul Mogoșoaia (colonada loggi)

mai în stare a cunoaște părerca Grecilor. Am fost prea mulțămît a vă putea trimite răspunsul lui la care lucrează și pe care sper să-l am înainte de a închide pachetul. El este în deobște unit cu noi asupra tuturor punctelor și nu se deosebește decât asupra purcederei dughului sfânt. De aceea și vine el în toate serbătorile la liturghie la mine, și afară de crez, unde uită pe *Filioque*, nu este mai bun catolic de cât el”. Intr’adevăr că Milescu* și dă lui Pomponne lucrarea lui, scrisă atât în grecește cât și în

latinește, în care tratează cu deamăruntul chestiunea transsubstanțiației în biserica grecească, scriere pe care învățații Janseniști o tipăriră la sfârșitul volumului lor, ca o dovadă a celor susținute de ei ⁴⁶.

Murind Gheorghe Ștefan la Stettin în 1668, Neculai Milescu nu avea pentru ce să mai stea în Svedia. Neculcea ne spune că sub domnia lui Iliasi fiul lui Alexandru (1666 — 1669) el reveni în Moldova, pe care însă o părăsi la venirea lui Duca, retrăgându-se de astă dată la curtea țarului Alexie Mihailovici. În 1672 îl aflăm la Moscova. Principele Vasile Vasilevici Galicin și boierul Artimon Sergico Mateev luară îndată pe învățatul destărat sub protejuria lor, și îi procurară un loc de traducător la cancelaria ambasadorilor iar Mateev îi mai încredință și creșterea copilului său. El scrie în Rusia o mulțime de cărți didactice, parte de o natură mai generală, precum un dicționar grec-latin-rusesc și o aritmetică în care el intercalează însă mai mult părți cabalistice. În 1673 el scrie un întins comentariu al viziunilor profetului Daniil, intitulat Cresmologul sau cartea profețiilor. Această de pe urmă lucrare fusese întreprinsă după ordinele împăratului, care nu întârziase a afla despre petrecerea acestui om învățat în orașul lui. Mai urmară alte scrieri ale lui, precum o cronologie a principalilor împărați ai lumii sub numele de Vasilogicon, o culegere a locurilor din autorii greci privitoare la cele 7 muze și la cele 7 arte liberale, o traducere a cărții sibilelor, o descriere a sfintei Sofia din Constantinopol, și un tratat asupra hieroglifelor. Când ne gândim că toate aceste lucrări, cele mai multe documentând o vastă erudiție, fură isprăvite în scurtul răstimp de doi ani, rămânem uimiți înaintea vârstoșiei la lucru a învățatului român.

Cătră jumătatea anului 1674 Neculai Milescu fu însărcinat de împăratul Alexei cu o misiune importantă, anume cu o ambasadă la împăratul Chinei. El trebuia întâi să se ducă la Gantimur principe tunguz care venise în 1667 în Rusia și primise creștinismul după aceea se stabilise la Nercinsk în Siberia.

⁴⁶ Cartea Janseniștilor este intitulată: *La perpétuité de la foy de l'église, catholique touchant l'Eucharistie, défendue contre le livre du sieur Claude*, Paris Lavreaux, 1669. În această carte se află reprodușă la p. 404—405 a ediției în 4° și la p. 592—594 a ediției în 12° scrisoarea lui Pomponne, iar la sfârșitul ei se afla tratatul lui Milescu intitulat în latinește, „Enchiridion sive stella orientalis id et sensus ecclesiae orientalis scilicet graecae de transsubstantiatione corporis domini aliisque controversiis a Nicolao spatario Moldovalacone, barone et olim generali Wallachuae conscriptum, Holmiae, anno 1667 mens febr.”. Din numele ce și l'a Milescu, „a Nicolao spatario Moldovalacone” pus în cazul ablativului, Picot despărțind rău ultimul cuvânt anume în Moldavo-Lacone admite că familia lui s'ar putea trage din Laconia (*Nicolas Spatar Milescu*, p. 2, note 20), care origine grecească i este dată și de unii scriitori greci precum Σάθας, Νεοελληνοική, Φιλολογία p. 399. o foarte bună combatere a originii grecești a lui Necul. i Milescu vezi în C. Erbiceanu „China supusă” în *An. Ac. Rom.* II, Tom. XXIV 1902 p. 147 (2) și urm.

Dela el trebuia să treacă în China, unde să regulateze poziția acestui nou principe creștin, pe care Chinezii îl reclamau ca supusul lor; să hotărască apoi chestiunea titlurilor ce erau să-și dea de acum înainte împăratul Rusiei și fiul cerului; să dobândească răscumpărarea prinșilor ruși și să determine limba în care urma să se țină corespondența între ambii monarhi. Mai trebuia să studieze și sub raportul geografic țările prin care eră să treacă. După cum vedem însărcinările Milescului, nu erau nici puține nici neînsemnate.

În 28 Februarie 1675 țarul subsemnă scrisorile către fiul cerului și în 4 Martie spătarul Milescu părăsește Moscova. El

Paraclisul dela Curtea Mogoșoaia (C. Brancovanu)

eră întovărășit de doi Greci slujbași în Rusia, Constantin Ivanoff sin Grecianin și Teodor Pavloff sin Livanoff și de doi dregători dela cancelaria ambasadurilor, Nichifor Venintoff și Ioan Favoroff. Milescu ajunge în 30 Mart la Tobolsk unde mai adăoge întovărășirii lui șase nobili din localitate, un preot, un tâlmaciu și 40 de servitori cazaci călări și pedestri. După ce se topiră zăpezile, în ziua de 2 Mai, ambasada plecă către Icnisseisk unde ajunse în 9 Iulie; de aici poposi la Irkutsk în 5 Septemvrie, unde întâlnește pe Gantimur, care îi dădu prețioase relațiuni asupra Chinei. După ce trecu lacul Baical, ajunse în Decemvrie la Nercinsk. De aici înainte Milescu intră în țara Amurului, pe care o descrie foarte pe larg în ziarul călătoriei sale, și în 13 Ianuarie 1676 ambasada trecu granița chincză, mai călătorind încă patru luni în imensul imperiu, înainte de a ajunge la capitala lui, Peking, unde intră în sfârșit în 15 Mai 1676 după un an, o lună și 11 zile de călătorie!! Milescu se puse îndată în

legătură cu Jesuitul Verbiest, care preda astronomia și geometria împăratului, și puține zile după sosirea lui, Verbiest îi procura o audiență la împăratul, unde tot odată îi sluji de tălmăciu.

Ambasadorul Rusiei petrecu trei luni și jumătate la Peking, unde se puse să studieze limba chineză pe care cu deosebire a lui ușurință în învățarea limbilor, nu întârzie a și-o însuși. În 1 Septembrie 1676 Milescu părăsi Pekingul luând cu el o scrisoare pe care fiul cerului o îndreptase către împăratul Moscovei, ajunse la 3 Mai 1677 la Selingisc, la 16 a aceleiași luni la Irkutsk, la 7 Iunie la Ieniseisk și la 5 Ianuarie 1768, el reintră la Moscova de unde plecase cu trei ani fără două luni mai înainte.

Cum se întoarse în capitala Rusiei el întreprinse redactarea călătoriei sale, mai ales cea prin țara Amurului, pe care Rușii doriau s'o cunoască mai cu deamăruntul, și după aceasta mai dădă și o descriere a Chinei, lucrată nu numai după propriile sale întipăriri ci și după călătoriile deosebite făcute înainte de el. Spre a ne face o idee despre repejunea fenomenală cu care Milescu lucra, e destul să spunem că în 17 Noembrie 1678, în mai puțin de un an el sfârșise aceste două mari lucrări, din care numai cea de pe urmă conține 59 de capitole.

Această călătorie a boierului moldovan umplu de admirație pe contimpurani. Ambasadorul francez De la Neuville, trimis în Rusia în 1689, pentru a urma negocierile ce se tratau între Rusia, Suedia și Brandeburgul, făcu cunoștința spătarului și vorbește de el cu multă căldură în relația călătorii sale din Moscova. După ce povestește viața de mai înainte a spătarului, vine la călătoria lui, spunând că „țarul îl trimisese la China, pentru a descoperi mijlocul de a stabili pe uscat comerțul acestei țări cu Moscova. El puse doi ani în a lui călătorie, pe care o scoase la capăt numai cu cele mai mari greutateți; dar având mult spirit, el își însemnă așa de bine starea locurilor pe unde trecu încât el făcu pe Galicin să sperze că la o a doua călătorie ar pune lucrurile în stare de a merge în țara aceea tot așa de ușor ca și în altele. „Spătarul m'a și asigurat că în ultima lui călătorie (se vede deci că Milescu s'au întors în China) nu pusese decât 5 luni de zile și că o făcuse cu tot atâta îndemânare și ușurință ca și în Europa noastră. Aș fi dorit mult să fi vrut el să mi spună toate amărănțimile călătoriei lui, a cunoaște dela el numita munților, râurilor și țărilor pe unde el trecuse; dar el se teme de a destăinui asemenea lucruri pe care le credea un secret al împărăției rusești. El spera să găsească însă un drum și mai scurt în o nouă călătorie pe care vrea să o întreprindă”⁴⁷.

⁴⁷ Vezi această relație pe larg în Hasdeu *Arh. ist.* I, 1, p. 137—139. Comp. scrisorile preschimbate între Neculai spătarul și patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului în Catalogul istoric al Romeilor a lui C. Dapontes, Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 104—107.

El face probabil aceasta de pe urmă a lui călătorie între anii 1684 — 1689, pentru care răstimp se pierd urmele spătarului Milescu în Rusia. Prin repetatele lui călătorii în împărăția chineză el ajunsese a fi omul cel mai în stare a cunoaște relațiile acelei îndepărtate țări. Toți oamenii mai înșămnați care doriau să aibă cunoștința asupra imperiului ceresc se îndreptau către Milescu, așa între alții patriarhul de Ierusalim Dosoteiu. Milescu însă păstra față cu toți rezerva pe care o arătase ambasadorului francez. Patriarhul îi scrisese pentru a-l întreba asupra acestei împrejurări încă pe la sfârșitul anului 1689, și

Palatul Mogoșoaia (C. Brancovianu) (Fațada principală, dinspre lac).

Milescu îi răspunde abia după patru ani, în luna lui Iulie 1693, și atunci scuzându-se că nu-i poate da decât științi sumare asupra Chinei, spre a nu trăda secrete de stat. Mai erau cu el în corespondență și alți capi ai bisericii orientale, între cari arhimandritul sfântului Mormânt Hrisant Notara. Din convorbirile sale cu Milescu și din notele pe care acesta i le comunică, Hrisant scrisese o relație istorică asupra cuceririi Chinei de către Tătari. De câte ori prelatul avea nevoie de vr'un document, el se îndrepta către nesecata erudiție a prietenului său Milescu. Există încă o scrisoare pe care spatarul o trimise lui Notara în Februarie 1694 în care vorbește despre un memoriu asupra

Sciților, pe care Milescu i-l făcuse într'o singură noapte. În 1697 Milescu sfârșește traducerea voluminosului tratat al ereziilor și credința ortodoxă a creștinilor, în limba rusească din cea grecească, în care fusese redactat de Simion arhiepiscopul Tesaloniceului. În anul 1700 prin un ucaz din 18 Iunie, Petru cel Mare introduce în Rusia studiul limbei chineze, la care hotărâre este peste puțină ca Milescu să nu fi avut o parte. Milescu se pare a fi murit cătră anul 1714⁴⁸.

Dispoziția Românilor de a se deda la studii erudite, de a deveni adevărați oameni de știință, are importanță și din un alt punct de vedere de cât acele de a fi contribuit la luminarea secolului lor. Ea ne arată că Românii, în adâncul minții lor, au rămas totdeauna un popor civilizat și predispus a primi formele civilizației. Dacă ei au stărnit mult timp în cătușele barbariei, aceasta s'au întâmplat din pricina unor împrejurări covârșitoare, a căror înlăturare nu stătea în puterea nimărui. De îndată însă ce se întâlneau niște condiții prielnice, firea internă a Românului, de odraslă a apusului, străbătea în afară și dădea naștere la niște produse cu totul neașteptate, ca Petru Cercel, Dinitrie Cantemir sau Neculai Cărnul. Tot din această predispoziție firească a Românului, pentru primirea și asimilarea produselor civilizațiilor se va explica plecarea și talentul lor deosebit pentru studiul limbei grecești, rămășița a unui popor cult, în timpul Fanarioților, precum și fenomenala lui putere de a-și însuși formele civilizației apusene în veacul în care trăim. Iată ce însămnă și ce însămnă marea idee că suntem de origine romană.

3. SCRITORII MUNTENI.

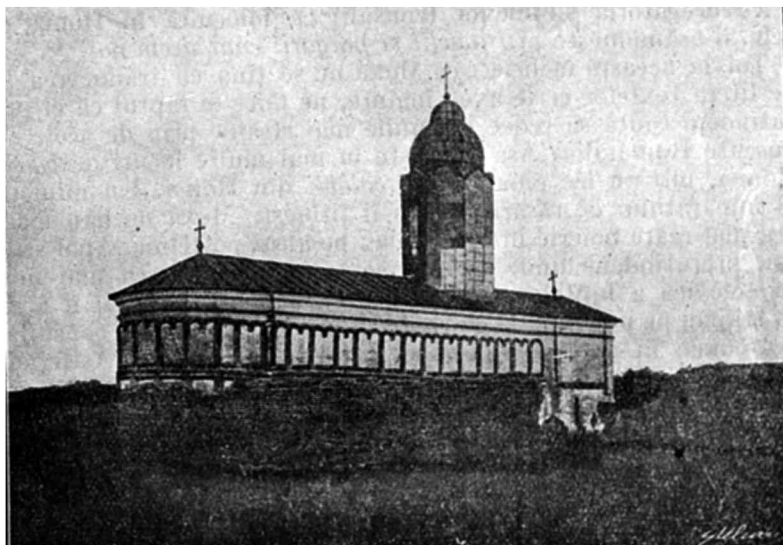
Moxa. — Dacă poporul român din Muntenia au arătat în toate timpurile istoriei sale, și mai ales în cea mai nouă, mai mult simț politic de cât acel din Moldova, în privirea culturală Moldovenii au lăsat totdeauna în urmă pe frații lor din țara cealaltă și mai ales în timpurile mai vechi ale istoriei.

Deși poate au contribuit la această deosebire și aceea a dispoziției firești, fiind Moldovenii mai plecați cătră lucrări din domeniul intelectual, totuși noi credem că pricina determinantă a fost înrăuririle deosebite cărora au fost supuse dela început cultura moldovenească și cea muntenească. Moldova eră în apropiere de Polonia, țară pe atunci relativ în destul de cultă,

⁴⁸ În toată expunerea vieții lui Neculai Milescu am umiat une ori chiar textual pe Picot. Tot lui Neculai Milescu atribuie N. Iorga o Istorie a împăraților țurcești conținută într'un manuscris descoperit și publicat de D-sa în *Studii și Doc.* IX, p. 162—213.

și boierii moldoveni se deprinsese încă de timpuriu a-și trimite copiii lor la învățătură în școalele polone. Astfel încă de pe la 1401 găsim pe episcopul Cracoviei, fundând o bursă pentru învățăceii moldoveni, ce veneau să studieze la Academia din acel oraș, și am văzut că într'adevăr toți cronicarii moldoveni învățase în școlile polone.

Muntenii aveau în preajma țărilor lor numai Transilvania și Ungaria ; dar aceste două țări, căzute și ele sub regimul barbar al Turcilor, lăsase în părăsire cultura literară și scoalele care

Paraclysul Curței din Brâncoveni, cu ruinele împrejurii curței (Brancovanu)

de când în când apăreau în Transilvania, mai ales dela întemeierea reformei în coace erau mai mult elementare de cât niște focare mari de învățătură. De aceea nu ne vom mira dacă vom întâlni în deobște cronicarii munteni inferiori celor moldoveni și dacă găsim vre'o excepție, aceasta nu înșamnă că regula nu este adevărată.

Cea mai veche cronică în limba românească, în Muntenia este anterioară timpului lui Matei Basarab, anume aceea a călugărului *Mihail Moxa* sau *Moxalie*, scrisă cătră anul 1620 după îndemnul episcopului Teofil dela Râmnicul Vâlcei. Aceasta nu este o cronică propriu zisă ci mai curând o istorie a lumii dela zidirea ei până la luarea Constantinopolei de Turci, 1453, cu oare care indicări și peste acea dată, până la 1489. In-

suș autorul arată că scrierea lui „a fost scoasă din deosebite cărți slavonești și alte izvoade”. Cu toate acestea nu avem a face cu o simplă traducere a unor texte slavone, ci mai curând cu o prelucrare, după cum se poate vedea aceasta de pe mai multe analogii, unele din ele nu prea nimerite, aduse de Moxa pentru a explica noțiunile mai străine ce le întâlnește. Așă vorbind despre Servius Tullius el spune : „pe acesta d’întâiu îl chema Serbie iară românește șărb, că născuse dintr’o roabă”. Ceva mai jos el pune în legătură cuvântul românesc capiște cu capitolul dela Roma : „și puseră bisericei nume capitol, ci de *atunci până acum noi chemăm bisericile românește capiște*”. Vroind să explice dregătoria sfetnicilor (consuli) ce înlocuiră în Roma pe regi, îi asemăluște „cu județii și părgarii cum zicem noi”⁴⁹.

Tot la această încheiere că Moxa nu se țin cu traducerea lui de litera textelor ce le avea înainte, ne duce și faptul că el pretutindenii caută să redevă noțiunile mai străine prin de acele cunoscută Românilor. Așă vorbește în mai multe locuri de *boierii* Romei, într’un loc chiar de *părcalabii* din Roma. Un ministru al împăratului de răsărit Iustin îl titluește Moxa de ban mare, cea mai mare boierie în Muntenia ; pe altul postelnic. Apoi stilul său pretutindene unde nu enumeră numai înșirarea mai mult cronologică a faptelor și se poate arunca în descrieri, îl arată ca stăpân pe pana lui, și cu toate că inspirat de izvorul consultat, reproduce în deplină libertate ideile împrumutate. Astfel despre un „postelnic” dela curtea împăratului Iustin spune cronicarul că „cela ce aveă cerbice țapănă și trufă iute și cu limbă ascuțită, el se muie ca boul de jug”⁵⁰. Moxa descrie astfel caracterul lui Vasile fiul lui Roman împăratul Răsăritului : „întru toate se nevoia să și samene moșu-său Machedoneanului, că gustările nu iubia fără vreme nice și la beție odihnia, ce purta arme grele în tot ciasul prijur el, și pavezele, coifurile, săgețile, sulilele, platoșele și toate armele lui erau mai dragi de cât mese tinse pline de veselie și de vin dulce ; sunetele armelor și resunul coardelor de arc mai iubia decât glas de alăute”. Aiurea întâlnim un portret invers, colorat însă cu aceeași putere, anume acel al lui Constantin fratele lui Vasile că „nemică nu și sămăna frăține-său, „nu iubia sunete de sabie și bucline semne de războae, nici chiote de gloate, nici glas de oaste, ci numai că bea și mânca cu mueri frumoase și cu fluere, jucări și cântece”⁵¹. Într’un loc exclamă cu energie : „o pizmă l de început vrăjmașă, fiară cumplită, tâlhariu, scorpie veninoasă, șarpe mușcătoriu, săgeată fără fier, sulită ascuțită, viață fără pace, cât rău faci și pe câți muncești”⁵².

⁴⁹ Hășdeu, *Cuvinte din bătrâni*, II, p. 313 și urm (p. 356).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 372.

⁵¹ *Ibidem*, p. 395.

⁵² *Ibidem*, p. 371.

Că aceste însușiri ale stilului său nu sunt numai reproduceri ale textelor slave, ci în mare parte datorite propriei lui creațiuni, se vede mai întâi de pe turnarea lor dintr'o singură fiertură a gândului său, apoi de pe aceea că în puținele bucăți, care provin înviderat numai din concepția lui, se întâlnește aceeași bogăție de idei și pompă a expresiei. Așa cu ocazia expunerii propășirii Turcilor în Europa contra împărăției bizantine, el intercalează unele notiți relative la țările române precum despre luptele lui Mircea cel Mare, moartea acestuia, descălecarea Moldovei etc. Una din descrierile cele mai frumoase este aceea a luptei celei d'întâi a lui Mircea cu Turcii : „Se ridică zice el, Baiazit cu Turcii spre Rumâni ; deci se lovără cu Mircea Voevod și fu rășboiu mare cât se întunecă de nu se vedeă văzduhul de mulțimea săgeților, și mai perdu Baiazit oastea lui cu totul, iar pașii și voveozii periră toți ; așa de se vărsă sânge mult cât erau văile crunte”⁵³. Tot astfel este stilizată și următoarea notiță asupra alcătuirii cărței sale. intercalată de el între domniile lui Mihail Duca și Cantacuzino. „Până aicea s'au scos diu-tr'alte cărți slavonești pre limba noastră viețile și petrecerile împărătești ce au fost de începutul lumii până la Mihail feciorul Ducăi ; atunce au fost numărul anilor 6613 ; ce cum nu poți ajunge naltul ceriului nici adâncul pământului, nici marginile lumii, și cum nu se pot număra stelele ceriului, așa nu se poate afla adâncul scripturelor. Și este zisa sfinției tale o prea înțelepte părinte chir Teofil episcopul de Râmnic ! Iată și eu robul sfinției tale, mai micul și mai apoi de toți și ticălosul călugărul Mihail Moxa, cât mi-au fost știința și am priceput eu, am nevoit și am scris, deci se cade să punem și noi odihnă condeiului ca un trăgătoriu vâsla, că precum jăluiaște cine e pre marea să vază pristaniște, așa și scriitorul păzește să vază sfârșitul. Deci să punem și noi negoțul corăbiei noastre să stee în vadul păscarilor. Când au făcut păscarii vad de odihnă furtunelor el au fost an 5555, iar când am sosit ei la acest vad, el au fost numărul anilor 7129 (1620) în luna lui Septemvrie”⁵⁴.

După acest fragment scris din propria îmboldire a lui Moxa se vede că dânsul ținea pana lui cu oare care destoinicie, că mânua limba nu ca ucenic ci ca meșter pentru acele timpuri, care căutau, cum zice Cantemir, mai mult să facă fapte decât să le scrie.

Cronica Anonimă. — In domeniul propriu zis al cronicilor intrăm cu o lucrare anonimă compusă din mai multe părți deosebite atât prin timpul cât și prin modul redacțiunii lor, și care compun prin o alipire mai mult mecanică întregul cro-

⁵³ *Ibidem*, p. 402.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 399—400.

nicei de care vorbim. Această cronică anonimă începe, după o scurtă introducere în care se expune tradiția primului descălecat al Românilor dela Traian, cu o enumerare pe scurt a vieții celor mai vechi domni ai Munteniei, conținând însă indicații cu totul greșite atât în privirea numelor domnilor și al șirului lor, cât și în aceea a anilor în care se pune domnia lor. După aceea urmează o povestire susținută, caldă și adese ori frumos stilizată a domniei lui Radu cel Mare, dată mai mult sub forma unei biografii a patriarhului Nifon, dela care trece la domnia lui Mihnea, apoi a lui Vlăduț și în sfârșit a lui Neagoe Basarab care toate aceste domnii se cunosc a fi scrise de una și aceeași mână, atât de pe stilul lor frumos și înflorit cât și de pe neconținutele amintiri despre sfântul Nifon, care domină în această scriere, de sus, întreaga expunere. De pe terminul întrebuițat pentru a desemna țara Munteniei, pe care o numește țara Panoniei, în tot decursul acestor deosebite domnii⁵⁵, se dovedește însă într'un chip învederat că autorul acestei părți a cronicii nu era Român, căci dacă era Muntean trebuia să numească țara lui țara Românească, iar dacă ar fi fost Moldovan trebuia să-i zică țara Muntenească, în nici un caz însă Panonia. Titlul de igemon⁵⁶, dat voevodului Radu, ne arată însă că acest scriitor trebuia să fie Grec, și această proveniență a autorului scrierei se arată lămurit în următorul loc al ei. Expunând anume viața simplă și modestă a sfântului Nifon în muntele Athos, autorul arată cum sfântul „tuturor fraților la toate slujbele le ajuta, la moară mergca de măcina, la magherniță ajuta, la magazin așșderea și la alte poslușanii, la toate cât striga ostenințele lui, cum și eu l-am văzut făcând lucruri ca aceste”. L'a văzut prin urmare cineva care locuia împreună cu el în muntele Athos. Și într'adevăr că autorul acestei descrieri a vieții și minunilor sfântului Nifon, în care se găsesc intercalate și câteva fapte istorice petrecute în acel răstimp în Muntenia, este Gavril Profetul arhimandritul Muntelui Athos, Grec de origine, după cum îl arată numele și starea lui.

Ea a fost intercalată de autorul cronicii anonime schimbându-i numai începutul și adăogând la sfârșit data morții lui Neagoe Basarab, după traducerea mai veche ce se află făcută din acelaș timp cu sfaturile lui Neagoe către fiul său⁵⁷.

Indată ce se sfârșește în cronica anonimă biografia lui Neagoe, stilul se schimbă și din aprins religios, cade într'o sacă și rece cronologie, care seamănă de minune cu partea cea veche

⁵⁵ Așa la domnia lui Radu p. 237—242, ; la cea a lui Mihnea p. 245, și la cea a lui Neagoe p. 253 a Magazinului istoric.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 242.

⁵⁷ *Comp. Maq. ist.* IV, p. 234—267 cu biografia lui Nifon publicată de Hasdcu în *Arh. ist.* I, p. 133—150 *Comp. Vol. VI* al acestei istorii.

ce precedează domnia lui Radu cel Mare. Aceeași înșămnare a anilor cât au domnit fie-care domn; aceeași arătare regulată a mănăstirilor ce au zidit fie-care din ei. Este invederat că acel ce a scris această parte de după Neagoe a vrut să completeze și restul istoriei țării Românești, spre a înfățișa cetitorului un ce complet; dar lipsindu-i datele precize asupra primei perioade a istoriei Munteniei, au umplut-o mai mult cu productul închipuirii sale, sau cu iscoadele unei tradiții încurcate prin timp.

Urmează după această parte, alcătuită după cum s'a văzut de un scriitor care au intercalat în lucrarea lui biografia lui Nifon și a lui Neagoe, istoria lui Mihai Viteazul, care se vede a fi o prelucrare de pe acea scrisă în limba română de cancelarul, a-decă logofătul lui Mihai Viteazul, și pe care și Walter o întrebuiță în traducerea ei polonă la alcătuirea biografiei domnului muntean⁵⁸. Apoi urmează o cronică din ce în ce mai amănunțită a domnilor următori până la anul 1688 sub domnia Brancovanului. Din acest an, la care se oprește cronica, în timpul domniei Brancovanului, se vede că a fost sfârșită chiar atunci de oare ce de altfel, ea ar fi urmat înainte cu povestirea faptelor ce se aratau tuturor contimporanilor ca așa de însemnate. Că cronica s'a scris pe timpul Brancovanului se vede și de pe înșămnarea făcută de cronicar la începutul domniei lui: „de aice începem de câte s'au întâmplat în zilele *acestui* domn⁵⁹”. Și se vede că toate izvoarele ce le avea cronicarul la îndemână au fost prelucrate, întocmite și întregite de el, astfel ca să prezinte o istorie deplină a țării Muntenesti dela originile ei până pe vremile sale.

Caracterul acestei cronici de unde începe a fi o lucrare proprie a autorului ei, dela moartea lui Mihai Viteazul, este mai ales desemnat printr'ouă pronunțată în contra elementului grecesc. Mai ales din ea se culeg toate știrile interesante asupra luptelor Românilor cu Grecii care precedară epoca fanariotă. Dânsa ne face să asistăm la sângeroasa dramă a morței postelnicului Constantin Cantacuzino și la luptele crâncene provocate de ea între partida Cantacuzinilor, care reprezenta și interesele naționale, cu elementul năvălitor. Simțământul național al cronicarului este totdeauna viu și treaz în inima lui totdeauna hulind și ocărând pe dușmanii neamului românesc, și cu toate că din cetirea ei nu dobândim decât un săceriș prea sărac de idei, totuși povestirea faptelor este însuflețită de acel simțământ dătător de viață al unui om cu durere pentru țara lui. În această privire cronica anonimă a țării Românești este

⁵⁸ Walter, *Res gestae Mihailis* in Papiu, *Tesaur de monumente*, I, p. 4.

⁵⁹ *Mag. ist.* V, p. 29.

o producție înșămnată a timpului în care dânsa fu alcătuită. Ea contribui a susține, măcar în teorie, acea împotrivire contra elementului grecesc, care în lumea practică slăbia pe zi ce mergea, atât din pricina întăririi covârșitoare a acestui element, cât și din acea a contopirii lui tot mai intimă în naționalitatea română.

Căpitanul. — A treia cronică a Munteniei este acea a lui *Constantin Căpitanul*, fără îndoială același cu Constantin Căpitanul Filipescu pe care după arătarea însuși a autorului l'a trimis Șarban Cantacuzino în Transilvania ca să împace și să aducă înapoi în țară pe Grigore Băleanu ⁶⁰.

Căpitanul se deosebește mult de cronica anonimă, atât în chipul alcătuirii cât și mai ales în tendințele ei. Autorul se vede a fi cunoscut și scrieri străine. Așa pentru timpurile mai vechi, el aduce adese ori istoria imperiului bizantin și a Persilor chiar acolo unde nu stă nici într'o legătură cu istoria Românilor, după cât se vede, pentru a lungi astfel capitolele sale, prea deșarte de fapte privitoare la Români. El atinge însă și istoria Românilor din celelalte părți ale Daciei, istorisind bună oară descălecarea lui Dragoș și alte împrejurări istorice ale Moldovei, chiar când ele nu stau în legătură cu istoria Munteniei.

Părțile cele mai timpurii ale istoriei muntenești le scrie, ca și cronica anonimă, după izvoade mai vechi, cum se vede aceasta dintr'un loc al cronicei sale la domnia lui Pătrașcu cel Bun, unde spune că „*nu scrie letopisețul cu a cui poroncă au așăzat Pătrașcu Vodă pe crăiasa Isabela în Ardeal*” ⁶¹. Aiurea la domnia lui Mihai Viteazul spune că „nici un istoric de ai noștri sau străin nu adeverează că Mihaiu ar fi fost fiul lui Pătrașcu cel Bun” ⁶². Despre Alexandru Iliasi spune că nu are ce scrie, „de vreme ce nici noi n'am găsit” ⁶³.

Pe unde-i lipseau izvoarele, lua știința dela bătrâni din vremile lui. Așa la domnia lui Radu, fiul lui Mihnea Vodă, spune că ar fi „auzit din bătrâni că acest domn eră înțelept foarte și învățat: grecește, latinește, frâncește, carele la Padova au învățat” ⁶⁴.

Căpitanul a scris cronica lui, după Matei Basarab, de oarece vorbind despre mânăstirile cu care acest domnitor au împodobit Muntenia, spune că aceste zidiri, „se pomenesc până

⁶⁰ Vezi cronica căpitanului în *Mag. ist.* II, p. 35. Acest Constantin Filipescu era însă fiul lui Pană Filipescu și a Mariei fata lui Const. Cantacuzino. În acest caz se înțelege cu greu dușmănia aratăată de Cronica Căpitanului contra familiei Cantacuzino. Vezi discuția în C. Giurescu. *Contribuțiuni la studiul Croni-cilor muntene* p. 11 și urm.

⁶¹ *Mag. ist.* I, p. 179.

⁶² *Ibidem*, I, p. 224.

⁶³ *Ibidem*, I, p. 285.

⁶⁴ *Ibidem*, I, p. 280.

azi”⁶⁵. Fiind însă că el arată la domnia lui Radu Leon (1664—1669) cum „au văzut cu ochii”⁶⁶, băteaua dată de slujitori lui Pascale gramaticul, apoi el cată pe acel timp să fi fost cel puțin ridicat din copilărie. De asemenea Căpitanul arată cum au văzut pedeapsa cea în batjocură făcută pe timpul lui Anton Vodă din Popești (1669—1672), lui Stroia Leurdeanu⁶⁷. Pe vremea lui Duca Vodă (1674—1679) eră om făcut, de oarece ne spune că încă mai înainte i se tâmplase să fugă cu căimăcamii din loc în loc prin „țară pe la conacuri, din pricina ciumei, cu glume și cu răsuri”⁶⁸. El scrie cam pe la jumătatea domniei lui Șarban Cantacuzino până unde ajunge cronică lui, spunând de acest domn că „dacă ar fi descris toate cruzimele lui, nu ar fi avut hârtie să le rânduiască pe toate”⁶⁹.

Și Căpitanul este protivnic Grecilor pe care nu lipsește a-i ocări, unde-i vine condeiul. Însă el este și dușmanul Cantacuzineștilor, pe care îi ponegrește și-i combate în mai multe rânduri într’un chip dușmănesc, precum am arătat-o mai sus.

Altă cronică dintre cele muntene, a căruia autor este de asemenea cunoscut, este aceea a lui *Radu Greceanu*, care încercă să scrie un fel de istorie critică a Munteniei dela descălecarea statului până pe vremile Brancovanului. Titlul lucrării sale este *Letopiseșul dela descălecarea cea d’întăi a Românilor și așăzarea lor în țara Românească*⁷⁰, raportând însă acel descălecat întâi, nu ca cronicarii moldoveni la colonizarea romană, ci la coborârea lui Radu Negru din Făgăraș. Greceanu vroia să stabilească cronologia țării Muntenesti, luând în ajutor hrisoavele și pisanile (inscripțiile). Dar încercarea lui de a desbate complicata cronologie a primilor domni în Muntenia, îl înconducă în o mulțime de greutăți, din care nu putea eși decât reproducând într’un chip arbitrar datele documentelor ce le avea înainte. Anume vroind el să lămurească chestiunea descălecării lui Radu Negru, dă de inscripția mănăstirei din Câmpulung, care știm că pune din eroare de cetire a vechei inscripțiuni la rezidirea mănăstirei de Matei Basarab, ca dată a zidirei vechei mănăstiri aceea de 1215. Din hrisoave însă Greceanu întâlnește pe

⁶⁵ *Ibidem*, I, p. 293.

⁶⁶ *Ibidem*, I, p. 356.

⁶⁷ *Ibidem*, I, p. 358.

⁶⁸ *Ibidem*, II, p. 11.

⁶⁹ *Ibidem*, II, p. 24.

⁷⁰ Originalul acestei scrieri se află la Stefan Greceanu, strănepotul cronicarului Comp. articolul său din *Revista română*, 1862, p. 247. Letopiseșul merge până la anul 1656, și ar fi de dorit ca St. Greceanu care posedă manuscrisul original să-l dea publicității. El conține un material prețios asupra timpurilor mai apropiate. Numele familiei Greceanu vine de la moșia lor de baștină Grecii. Familia este amintită pentru prima oară pe vremea lui Leon Tomșa (1632), în un hrisov nepublicat din anul 1704, în păstrarea lui Ștefan Greceanu.

Mircea cel Mare ca fiu al lui Radu, și el neștiind că a fost un al doilea Radu pe la 1377, care într'adevăr era tatăl lui Mircea ⁷¹ își închipue că Mircea cel Mare, trebuie să fi fost fiul lui Radu Negru. Mircea cel Mare însă zidise mănăstirile dela Tismana, Cozia și Cotmana, zidire adevărată prin hrisoave, și înscricțiuni. Fiind că aceste, care sunt depe la sfârșitul veacului al XIV-lea nu se potriviău de loc cu închipuirea Greceanului, despre relațiile de fiu și de tată ale lui Radu Negru cu Mircea cel Mare. (1215—1386, tatăl și fiul despărțiți prin 171 de ani!) apoi el caută să potrivească cu deasila datele documentelor cu greșita lui închipuire.

Așa despre mănăstirea Tismana, Greceanu citează [un hrisov din 6800—1292 emanat dela Mircea Vodă fiul lui Radu. Cetirea datei documentului, care se păstrează și astăzi în arhiva statului din București este cu totul falsă. În el Mircea cel Mare vorbește într'adevăr de „mănăstirea Tismana pe care sânt reposatul părintele domniei mele Io Radu Voevod din temelie a rădicat'o iar sânt reposatul frate al domniei mele Io Dan Voevod cu multe lucruri au întărit'o”. Data însă ce se citește foarte limpede pe acest hrisov, nu este aceea atribuită lui de Radu Greceanu, de 6800, ci aceea de 6895—1387 luna lui Iunie în 27 zile ⁷².

Tot așa face Radu Greceanu pentru a potrivi și zidirea mănăstirii Coziei, cu greșita lui închipuire a filiației lui Mircea cel Mare din Radu Negru. El spune că la această mănăstire s'ar afla o înscricție din 6809—1301, și un hrisov al aceluiași principe care vorbește „despre balta dela săpatul până la gura Ialomiței”; apoi o înscricție din 6810—1302 și o a doua tot dela Mircea din 6811—1303. Hrisovul invocat de Greceanu care vorbește de „balta dela săpatul până la gura Ialomiței”, se află și astăzi în arhiva statului din București, și pe el se poate ceti data 6895—1387. Apoi tot acolo se află hrisovul chiar de întemeiere a Coziei, în care Mircea spune că „a bine voit a rădica din temelie mănăstirea Cozia” și acest hrisov este din 6896—1388 Mai în 20.

Despre mănăstire Cotmana, Radu Greceanu pretinde că „Mircea Voevod cel d'întâi a zidit mănăstirea Cotmana în domnia lui la leat 6809—1301”; spunând că „pisania mănăstirii adeverează” această dată. Deși nu posedăm înscricția care să amintească zidirea însăși a mănăstirii, totuși avem încă pe cea a unui clopot din 1385 dela Dan Voevod fratele lui Mircea, și dacă aceasta nu ar fi de ajuns, putem aduce însuș hrisovul de întemeiere a Cotmenei din 6896—1388 ⁷³.

⁷¹ Vezi vol. III, p. 72.

⁷² *Arh. ist.* III, p. 191.

⁷³ Critica lui Greceanu a fost făcută pentru prima oară de Hasdeu în *Istoria critică*, I, p. 127 și urm.

Dacă încercarea lui Radu Greceanu de a stabili cronologia primilor domni trebuia să dea de greș, fiind o întreprindere ce rămâne încă aproape nedeslegată chiar pentru timpurile noastre, din protivă ne poate fi foarte folositoare expunerea ce ne-au lăsat-o „domniei Brancovanului, intitulată : Începătura istoriei vieții luminatului și prea creștinului domnului țării Românești, Ioan Constantin Basarab Voevod de când Dumnezeu cu domnia l'au încoronat”⁷⁴. Ca istoriograf oficial al domnului, bine înțeles că Greceanu „veri care are fi fost opiniunile scriitorului asupra faptelor și împrejurărilor“, trebuia să subordoneze judecata sa la opiniunile personale ale șefului său. Nu trebuie să ne mirăm dacă adese ori în scrierea sa videm pe Radu însușindu-și cu totul simțimintele de dragoste sau de vrăjmășie ale prințului și că uită câte odată datoria nepărtinirii⁷⁵.

Radu Greceanu era însă un scriitor ce 'și iubea țara și acest lucru ne interesează mai ales în analiza scrierilor ce se îndeletniceau cu trecutul poporului român, căci în curând sub o nouă apăsare străină poporul românesc va avea nevoie de reîmprospătarea acestui simțământ, reîmprospătare pe care va lua-o din letopisețele sale. Într'un loc Radu Greceanu spune : „deci și acest neam românesc până au fost dragoste în mijlocul lor, Dumnezeu încă au fost cu dânșii, că nu i-au călcat pre dânșii alte limbi străine și au făcut multe vitejii și au trăit în bună pace”⁷⁶. Aiure bănuind unora din boieri purtarea lor neubi-toare de moșie, probozăște „pre acei răi pământeni din viclenele lucrări ale cărora aduseră viitoare răutăți și primejdii asupra acestui ticălos pământ”⁷⁷. În un al treilea loc el jălește, „adunarea atâtor oști într'această ticăloasă țară și atâtea rele viind pe ea ce alta se așteaptă fără istovul de pustierea ei”⁷⁸, și așa mai departe, cronicarul lasă să străbată la fie ce pagină iubirea lui de țară și durerea pentru suferințele ei, în cât și Radu Greceanu este de numărat între acele minți luminate și încălzite de flacăra simțământului, care radiară apoi din ele căldura patriotismului în vremurile răcite pentru el a stăpânirii străine.

Radu Greceanu desvoltă însă o însămnată activitate și pe tărâmul scrierilor religioase. Împreună cu fratele său logo-

⁷⁴ Publicată în *Mag. ist.* însă numai până la 1700 în 48 de capitole, pe când manuscrisul întreg original posedat de Ștefan Greceanu, cuprinde istoria lui Brancovanu pe 19 ani adecă până la 1708 în 80 de capitole, afară de prefața care nici ea nu este publicată în *Mag. ist.* Exprimăm și aici dorința ca acest prețios izvor să nu rămână mai mult timp necunoscut. *Comp. Revista română*, 1862, p. 254.

⁷⁵ Așa îl judecă cu adevărată nepărtinire, strănepotul său Ștefan Greceanu în *Revista română*, *ibidem*.

⁷⁶ Citat ca motto de Greceanu din letopisețul cel nepublicat. *Revista română*, 1862, p. 245.

⁷⁷ *Mag. ist.* II, p. 130.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 140.

fățul Șarban Greceanu traduc biblia în întregimea ei, (care se tipărește în anul 1688 în București, sub domnia lui Șarban Cantacuzino), cel mai însemnat monument a literaturii religioase la Români, atât prin întinderea cât și prin limba ei cea minunată ⁷⁹.

Tot Radu Greceann traduce încă după indemnul Brancovanului scrierea grecească a lui sfântu Ioan Zlataust sau Hrisostom adecă Gură-de-aur, asupra virtuților și viciurilor omului, căreia îi dă titlul frumos și poetic de Mărgărintare, în 1691, precum și Pravoslavnică mărturisire, tradusă tot din grecește de același scriitor, împreună cu fratele său Șarban, cu ajutorul „la unele cuvinte și noime”, a Stolnicului Constantin Cantacuzino sfetnicul cel mai ales a lui Brancovanu.

Tot el mai privighiază și traducerea Evangheliilor în românește, făcută de fratele său Șarban în unire cu Atanasie Moldovanu Tomaidul și tipărită în 1693 în tipografia Mitropoliei din București.

O a patra cronică munteană este cea a lui Radu Popescu biv. vel vornic care se călugărește sub numele de Rafail Monahul în care cronică expune evenimentele Munteniei de unde le părăsise Radu Greceanu adecă dela 1699—1728. Radu Popescu, este dușman Cantacuzineștilor și lui Brancovanu pe care tocmai atâta îl înălța Radu Greceanu. Radu Popescu care fusese rădicat la marea vornicie de Neculai Mavrocordat este un apologet al acestui domn, cel întâi reprezentant al Fanarului în Țările Române.

4. SCRITORII ERUDIȚI ÎN MUNTENIA.

Fragmentul anonim. — Există încă o cronică, originară din Muntenia a cărui autor nu este arătat dar care se poate afla

⁷⁹ Hasden atribuie traducerea bibliei din 1688 spătarului Milescu întemeindu-se pe arătarea mitropolitului Gheorghe. *Uricarul*, I, p. 204. Comp. Fabricius, *Bibliotheca graeca*, II, p. 789. Nu înțelegem atunci însă pentru ce numele Milescului să nu se afle nicăieri în această carte, pe când după dedicația ei în versuri se vede subsemnat Radu logofăt : apoi în postscriptul ei se vede adaos și fratele său Șarban logofăt. Fiștîh traducătorul german al cronicei lui Radu, contemporan cu el (1727), spune „der Autor dieser Historia, Radul Secretarius aus Graetschan mit seinem Bruder Scharban haben die Bibel aus dem Griechischen ins Walachische ubersetzt. Zum ersten anno 1688 ist selbige gedruckt worden zu Bukarest”. Reprodus de St. Greceanu, *Revista română*, 1862 p. 253, nota. Del Chiaro, iarăși un contemporan și om prea bine informat, spune de asemenea, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, 1718, p. 43 : „Tra le altre opere che al giorno presente vedon si stampate nella Valachia vi sono le sequenti, cioè : Vecchio e nuovo testamento secondo la versione de LXX ridotto nella valaca lingua per opera di due fratelli nobilli Valachi della familia Grecian”. Credeam mai curând atare mărturisiri contemporane decât arătările mitropolitului mai îndepărtat al Moldovei. Cf. Gaster. *Crestomația Română*, p. 27.

și care ajunge aproape pe Cantemir în bogăția izvoarelor consultate și în pătrunderea înțelesului lor.

Aceasta, un fragment din o istorie a începutului vieții române, care se îndeletnicește cu cucerirea Daciei și starea ei sub Romani până la venirea Hunilor, este așa de bine și de judicios alcătuită, încât mai mulți scriitori moderni au fost induși a o atribui eruditului spatar Milescu⁸⁰.

Dar chiar dela o cercetare pripită a acestei scrieri se vede că ea nu poate fi produsul unei minți moldovene, precum eră Neculai Milescu⁸¹. Astfel ne lovește întâi împrejurarea că autorul zice într'un loc că „aflându-ne încă *acolo* în Moldova, am aflat la Ioniță Racovița care eră comis mare, letopisețul care zic că este făcut de *un* Ureche vornicul, om învățat se vede că au fost și au tocmit de câte se *pare* că au scris el”. Cum ar fi putut să scrie învățatul Moldovan Milescu despre vestitul cronicar al Moldovei în termeni așa de îndoielnici. Se putea oare ca boierul din Vaslui, care trăise la curtea lui Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan alături cu Grigorie Ureche, să nu fi fost sigur nici măcar pe existența lui? Oricine vede chiar numai din acest loc, că are a face cu un scriitor din Muntenia, pentru care oamenii și lucrurile din Moldova îi erau străini. Apoi el adauge mai jos că „acest letopiseț (al lui Ureche) luându'l, carele am pus de s'au prescis, l'am adus aice, ca să se afle în țară”. *În țară*, deci cu deosebire de Moldova de unde'l adusese, adică la el în Muntenia, unde eră țara lui țara *πατρίδιον*, a casă la el, Mai face deosebire între locuitorii țării sale și Moldovenii într'un alt loc unde zice: „însă Români se înțeleg nu numai cești de *aice*, ci și cei din Ardeal care încă și mai neași sunt, și *Moldovenii* și toți câți și într'altă parte se află și au această limbă. Este evident că scriitorul vorbește în primul loc de Români țării Muntenesti despre care îneă spune că nu ar fi numai ei *cei de aice* cu acest nume și că în el s'ar cuprinde și Ardelenii și Moldovenii. Vorbind apoi despre iscodirea lui Eustratie logofățul și Simion dascalu că neamul Moldovenilor s'ar trage din temnițele Romei observă: „că Moldovenii de poftesc aceea, ale acelu povești să ție și să creadă, volnici să fie și neamul și ijdermia *lor* dela acei tălhari și furi să mărturisască, și că aceste puncte povestesc le puteți vedea în letopisețul *lor*, mai ales ce zic de *dânșii*”. Apoi astfel s'ar fi rostit un Moldovau asupra neamului lui?

Rămâne deci neîndoielnic că autorul acestui prețios frag-

⁸⁰ Astfel Hasdeu și Picot.

⁸¹ Ea poartă titlul: *Istoria Țării românești dintru început*; a fost publicată de Ioanid la 1858 în *Istoria Moldo-României* și a doua oară de Kogalniceanu în a doua ediție a *Letopisețelor Țării Moldovei*, I, p. 85 și urm. N. Iorga a publicat din nou acest fragment în *Operele lui Constantin Cantacuzino*, cărău îi atribue această scriere, după cum vom vedea, cu drept cuvânt.

ment, tezaur al erudiției muntene, erà nu spatarul Milescu, și nici măcar un alt Moldovan, ci un om din Muntenia.

Data acestei scrieri, trebuie să fie nu mult timp după 1667, de oarece amintește în textul ei pe Topeltin Laurențiu din Mediași „om învățat și destul de ămblat carele *nu demult* s'au pus a scrie însă pre scurt că face într'o cărticea ce-i zice latinește „Răsăriturile și apusurile Ardelenilor, care cărticea o a făcut și o a tipărit la Lionul dela Franța la anul dela întruparea cuvântului 1667”. Se poate însă dovedi, și pe altă cale, data a cestei scrieri. Anume în locul unde vorbește de aflarea cronicei lui Ureche, spune că au găsit'o în casa lui Ioniță Racoviță când *erà comis mare*. Ioniță Racoviță se întâlnește însă într'un hrisov din 1685 în însușirea de mare vornic de țara de jos, demnitate superioară celei a comisului, pe care Racoviță o avuse de sigur înaintea de 1685. Data redactării cronicei anonime trebuie deci pusă între anii 1670 — 1680 ⁸².

Scopul ce și-l pune scriitorul în lucrarea lui este de a îmbogăți și înălța mintea Românilor cu cunoștință despre trecutul lor și în deobște despre acel al omenirii. De aceea el îndreptățește în acest mod abaterea gândului pe care o face către răscoala Evreilor pe timpul împăratului Titus : „Acestea ce zicem până aici, pentru alții doară să pară că am eșit din vorbă ; însă nu gândesc că fără cale sunt puse, de vreme ce aceste și mult mai multe decât aceste, măcar de am putea ști luminând mintea noastră cu cele ce în lumea mari fapte de mari oameni scrise au rămas și acestea voia lui Dumnezeu îngăduindu-le, că iar prin oameni milele sale să săvârșască și să rămâe cunoscute rodului (norodului) omenesc toată învățătura și știința, descoperindu-le și în lumină puindu-le și lăsându-le ca să putem încă cunoaște și să știm lucrurile bunilor și a răilor, a vrednicilor și a nevrednicilor, ale legiuților împărați și ale tiranilor ; ca pe cei buni și vrednici să laudăm și se binecuvântăm și pe cei răi și cruzi să-i ocărâm și rău să-i pomenim ; așisderea ca relele să gonim și să fugim, iar bunele să îmbrățișăm și să urmăm” ⁸³. Sfinte cuvânte pentru timpurile acele, în care omenirea răsăriteană și cu deosebire poporul român pierduse cu totul cumpăna morală, la care distinsa minte a anonimului scriitor vroia să'l readucă pe calea intelectuală.

Autorul ia cu căldură apărarea poporului românesc contra bârfelilor aduse de străini susținând cu multă convingere, răzămătată pe spusele autorilor vechi și noi, că Românii se trag din poporul Romanilor. „Iar noi într'alt chip de ai noștri de toți

⁸² Fragmentul citat la Kogălniceanu, p. 96—97.

⁸³ Am urmat în această analiză pe cea făcută de V. A. Ureche, în studiul său asupra fragmentului anonim publicat în *Revista Istorică* a lui Gr. Tocilescu, III, p. 67—75.

câți suntem Români, ținem și credem, adevărindu-ne din mai aleșii și mai adevărații bătrâni istorici și de alții mai încoace, că Valahii cum le zic ei, iar noi Românii sunt adevărați Romani în credință și în bărbăția, din care Ulpiu Traian au așăzat aice în urma lui Decebal după ce de tot l'au supus și l'au pierdut. Inșă Români înțeleg nu numai ceștia de aici, ci și din Ardeal care încă și mai neași sunt și Moldovenii și toți câți și într'altă parte se află și cu această limbă, măcar fie cevași mai osebită în niște cuvinte de amestecătura altor limbi, cum s'au zis mai sus, iar tot unii sunt, că dară pre aceștia, cum zic, tot Români îi ținem, că toți aceștia dintr'o fântână au izvorit și cură ' ⁸⁴.

Anonimul răspunde celor ce susțin că coloniștii romani au părăsit Dacia cu Aurelian (el îl numește Galien care înadevăr părăsise Dacia) că nu este de crezut că o așa de mare mulțime de norod să fi părăsit o țară întreagă, că împărații romani având nevoie de legiunile lor, spre a apăra provinciile mai sudice ale împărăției de năvălirile cumplite ale Goșilor, vor fi luat legiunile și din Dacia, și cu acest prilej vor fi dus cu ei și din locuitori o samă „ca să-i așeze acolo, înșă care mai sprinteni și de așazat vor fi fost”, și din acești Romani strămutați, în parte, peste Dunăre el își explică originea Cuțovlahilor, pe care el cel întâi dintre toți scriitorii români îi amintește și-i revindică și pe dânșii către neamul românesc !⁸⁵. El nu lipsește de a răspunde Grecilor, care ar ponegri chiar prin numele ce i-l aplică, pe acest vlăstar al neamului românesc, spunând că „Grecii acestia după cum rād de Români și-i grăesc așa de rău, au socoteală mare, pentru că văzând și ei toată altă lume rāzând de dânșii și batjocorindu-i, au stătut și au obosit și ei prin gunoaiele lor, ca cocoșii, părănd-le că au rămas ceva vlagă și de ei, unde văd zugrăviturile celor vechi ai lor, ci între dânșii își fac mângăere și bucurie, soții părăndule că au pre cineva batjocurei lor“ ⁸⁶. Precum înșă Grecii așa și Ungurii hulesc pe Români arătând povestea acea ponegritoare că neamul lor s'ar trage din tálharii și furii din temnițele Romei Aceasta o fac Ungurii „pentru că pururea și nevindecați au stătut vrājmași și pizmași Românilor și atāta cât de ar fi putut i-ar fi supus pe toți sub jugul lor, cum și pre mai multă parte din câți se află acum în Ardeal i-au supus și i-au făcut iobagi, cum le zic ei. Se vede că în Ardeal sunt și alți nemeși Români mulți și Maramureșul tot. Iar afară dintr'aceia, mare parte și din boierii lor încă sunt și se trag din Români. Și numai stăpânirea acei țări și astăzi fiind calvină și ei slujind la curte, s'au calvinit, și așa tot Unguri se chiamă ; schimbându-și credința

⁸⁴ *Ibidem*, p. 111.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 107.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 107—108

și au schimbat și numele de Români”⁸⁷. Asemene vederi largi asupra naționalității române, care pe de o parte ajung până în munții Pindului, pe de alta o urmăresc sub vestmântul unguresc, dovedesc că anonimul nostru eră pe cât o minte deșteptată prin studiu și cetire, pe atâta o inimă caldă și românească care bătea tare pentru poporul său.

El este însă și un cugetător înțelept care nu vra să împingă la extrem ideea romanității poporului român. El admite că nu toți Dacii au putut să fie stârpiți de Romani la cucerirea țării lor, ci că au mai rămas mulți care au luat cu timpul limba și deprinderile romane, apoi chiar în urmă el concede că au putut să se amestece în naționalitatea română alte neamuri străine, precum : „Sârbi, Greci, Arbănași, Frânci sau alte limbi, încă că aceste neamuri de tot felul viind ei aice și căsătorindu-se și amestecându-se cu locuitorii pământului și așăzându-se, fiind dintr’aceia mai mulți vrednici și destoinici, au rămas moșteni și cu numele de se chiamă Români“. Această constatare îl împinge la o frumoasă gândire : „că nici un rod de oameni osebit în veci nu poate rămânea în lume, nici felurite de limbi în mii de ani tot acelea neschimbate și nemutate pot sta, că nimic sub soare este stătător, și toate câte sunt în curgere și în mutări sunt zidite de vecinica lui Dumnezeu înțelepciune și putere”.

Astfel este acest spirit distins, vrednicul reprezentant al erudiției și științei în Muntenia, măsurat și cumpătat în judecățile lui, primind sau răspingând părerile contemporanilor după o amăruntă și conștiințioasă cumpănire, și pe care cu toată puținătatea scrierei rămasă până la noi din învățata lui pană, nu stăm la gânduri a’l pune alături cu confrății săi în erudiție din Moldova : spatarul Milescu și Dimitrie Cantemir. Și Muntenii deși într’o măsură mai mică, avură reprezentanți intelectuali ai ideei naționale, și ei putură să soarbă din scrierile lor cugetări și simțiri românești pe lângă că fără îndoială și lucrările scriitorilor moldoveni au pătruns la ei, precum se vede lucrul din copia letopisetului lui Ureche făcută de învățatul anonim al Munteniei și luată cu el în acea țară.

CONSTANTIN CANTACUZINO AUTORUL LUI. Autorul acestui prea însemnat fragment este fără îndoială învățatul boier dela curtea lui Brancoveanu Constantin Cantacuzino Stolnicul. Asupra acestui boier iată ce găsim în *Genealogia Cantacuzinilor* : „Din copilărie el eră cu totul dedat la învățătură ; în limba elinească eră un mare filosof. După ce a venit în vrăstă s’a dus în Evropa, iar pentru învățătură la Roma a învățat limba latinească și italienească în care limbi eră desăvârșit spudeu. El pentru practică, a petrecut câțiva ani la Viena, în Veneția și Varșovia și pe la alte Crăii ale Evropei”. Adaoe genealogia

⁸⁷ *Ibidem*, p. 109.

că „Stolnicul Constantin nu erà iubitor de boierii și că de aceea a rămas el în toată viața lui cu rangul destul de mic de stolnic”.⁸⁸

Greșește însă Geneologia când dă orașul Roma ca loc de învățătură a lui Constantin Stolnicul. Ela zăbovit vreo doi ani și mai bine în Padova care erà pe atunci centrul învățăturilor clasice. Prețiosul *Caet de Studii* al Stolnicului ne dă mai multe știri asupra petrecerii lui în acest oraș, unde stătea în gazdă la un preot catolic Alviz Florie căruia îi plătea pentru întreținere suma foarte rădicată de însemnată de 15 galbeni pe lună. Luă lecții de limbi dela Academicul Dalacfa, iar de logică, filozofie și fizică dela Albanie Albanezul !

Aceste începuturi ale învățăturii lui Constantin Stolnicul cad în luna Aprilie 1667. În 1668 el lua lecții de matematică și geometrie dela dascălul Bonvici.

Tot în acest timp găsim pe Constantin Stolnicul cumpărând mai multe cărți după o însemnare a lor din 1 Iulie 1667. elinești ca Omer, Luchian și Aristoteles, acest din urmă costând suma foarte rădicată de 131 livre și 15 soldii; latinești ca Titu Livius, Valeriu Maxim, Martial, Institutele lui Justinian, Quintus Curtius, Terentiu, Orațiu, Virgilu, și dintre cărțile nouă de filozofie Erasmus, apoi mai multe gramatici și câteva cărți religioase. În 1669 Stolnicul se strămută la Veneția unde iea gazdă împreună cu un german Martin Hermann la „jupâneasa Virghinia Romano”, Din Veneția în Viena și apoi după cum arată Geneologia care compectează carnetul, în Varșovia.⁸⁹

Constantin Stolnicul care se bucură de reputația de om învățat, este întrebat de generalul comite Marsigli asupra mai multor date de care avea nevoie pentru alcătuirea unui tratat istoric natural și geografic asupra Daciei. Stolnicul îi trimite știrile scrise în limba italiană, iar asupra istoriei mai amănunțite a țării sale Stolnicul îi răspunde că pentru a o face îi trebuie timp și osteneli mari „care lucru îl fac după puțința și românește pentru a elucidă mai bine analele acestei provincii; dar până acum nu e gata”. Este inviderat că Constantin Stolnicul își abâtea gândul

⁸⁸ *Genealoia Cantacuzinilor* ed. Iorga p. 292 și Grecul Dapontes. „filosoful” dela curtea lui Constantin Mavrocordat recunoaște învățătura lui Constantin Stolnicul. Vezi Erbiccanu, *Cronici Greci care au scris despre Români*. p. 173. Tot așa Neculai Papadopulo ... care dădu o carte lui Constantin Stolnicul Legrand, *Epistolaire grec*, p. 9

⁸⁹ *Carnetul de studii* publicat de N. Iorga în *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 1—12. Călătoria lui Constantin în Italia se adevărte și din un act al Vlădicăi Teodosie pentru averea rămasă pe urma Elnei Cantacuzino în care act cetim: „pre acea vreme (pe timpul lui Radu Leon) ducându-se fiul Elnei la Veneția pentru învățătura cărții”.

Documentele familiei Cantacuzino publicate de N. Iorga, p. 124.

către fragmentul pe care l-am analizat mai sus și pe care numai el l-a putut scrie. Că a rămas trunchiat se datorește vremilor de sălnicie în care a trăit.⁹⁰

5. CULTURA GRECEASCĂ

Desvoltarea culturală a poporului român în forma ei națională avu o mare însemnătate. Ea trezi în mintea lui niște idei care trebuiau să devină izvorul întregii sale propășiri în viitor, care îndată ce-i atinseră ființa, cutremurată în ea iarăși coarda vieții ce părea că amortise sub lovitura vitrigelor destinuri. Originea lui romană apărea pe orizontul său întunecat ca un astru scânteitor, ce în curând avea să umple întregul firmament cu strălucitoarea lui lumină, să pătrundă și să transforme întreaga lui existență, să-l rădăce din pulberea în care căzuse iar la conștiința de sine și la vrednicia pierdută. Cât de dragă cât de iubită deveni ideea obârșiei romane pentru sufletul poporului român, se vede din numeroasele exemple, în care fură copiate și recopiate cronicile ce o pomeneau⁹¹.

Asemene trezire a conștiinței naționale, eră cu atâta mai neapărată pentru poporul român, cu cât aproape odată cu dânsa se infiltra în sânul său o nouă formă de cultură străină, înflorirea intelectuală a elementului grecesc, care se încuibase până atunci atât de adânc în fibrele națiunii⁹².

Este foarte însemnată împrejurarea că poporul român se înarmează cu pavăza naționalității lui, tocmai în momentul când era amenințat cu acest nou pericol de cotoșire. Mai toți scriitorii analizați până aici sunt posteriori lui Vasile Lupu și Matei Basarab, de pe timpul cărora grecismul împlântă rădăcini mai adânci în viața românească. În această perioadă scurtă dar însemnată care se petrece dela domniile îngemănate până la introducerea domniilor fanariote, se petrec două serii de fapte memorabile pe tărâmul istoriei românești, una pe acel politic, urmarea revoluțiilor contra predominării grecești, alta pe acel al ideilor, trezirea conștiinței naționale prin scriitorii moldoveni și munteni. Capitalul de idei adunat în acest răstimp rămâne ca un bun obștesc al poporului român, și adăogit mai târziu cu alte îmboldiri noi și proaspete, va alcătui fondul acel puternic cultural dinaintea căruia se frânse atot puternicia grecismului.

⁹⁰ Răspunsurile lui Const. Stolnicul la întrebările generalului Marsigli publicate de N. Iorga în *Operele lui Const. Cantacuzino*, p. 41—89. Locul reproduș se află la p. 44.

⁹¹ S'a regăsit până acuma 31 de manuscrite a operilor lui Miron Costin. Vezi ed. V. A. Ureche.

⁹² Vol. VI, p. 24 vol. VII, p. 9.

Cât timp predominase slavismul, apăsarea greoaie dar neconștiută a unei gândiri străine, Românii își susținuse naționalitatea lor tot într'un chip neconștiut, prin cărțile religioase scrise în limba lor, din care le răsuna numai graiul strămoșesc, fără nici o reflectare asupra firei lui particulare. Slavonismul era însă numai o formă de gândire, neîmbrăcată cu o țintă politică, cu scopuri de dominare și de asuprire. Cu totul altfel grecismul. Acesta venia mai ales pentru a sprijini puterea politică; nu mai era scop prin el însuși, ci slujia de mijloc pentru a întări o stăpânire străină. El lucra deci cu conștiință asupra naționalității române, cu tendința tot mai rostită pe cât se înfigea mai adânc de a supune poporul și politicește elementului reprezentat prin el.

Unui atare pericol, mult mai mare de cât acel al slavonismului, poporul român opuse o putere de acelaș fel, o lucrare și ea conștiută, redeşeptarea cugetărei și a simțământului național.

După ce am arătat pregătirea la luptă din partea Românilor, să schițăm și începuturile atacului din partea culturii grecești. Vom vedea însă că pe când avântul spiritului român, atât de puternic în veacul al XVII-lea, scade mereu și pierde din încordare, apăsarea culturii grecești devine din ce în ce mai rostită, mai năbușitoare cu cât intrăm mai adânc în perioada fanariotă, și fără îndoială că la sfârșit ar fi izbutit a răpune cu totul cugetarea românească, dacă tocmai în acel critic moment, o împrejurare neașteptată nu ar fi spulberat de pe capul țărilor române apăsarea grecească și ar fi dat iaiăși avânt cugetărei naționale.

Ori ce atingere între două popoare are înrăurire și asupra minții lor. De aceea originile împlântării culturii grecești în sânul poporului român, trebuie căutată, ca sămânța cel puțin, aproape odată cu prima așăzare mai numeroasă a Grecilor în Muntenia și Moldova.

Am văzut însă cum elementul grecesc sporia din ce în ce mai mult în Țările Române; cum el dela o vreme începe a fi simțit ca o apăsare și cum Românii căutară în zadar să-i scuture jugul; cum această înrăurire deveni covârșitoare pe timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu și tot așa de atunci înainte numărul Grecilor sporea neconținut în Țările Române întărind odată cu acel spor și precumpănirea culturală a elementului grecesc.⁹⁸

⁹⁸ Într'un zăpis din 1657 (între Matei Basarab și Brancovanu) găsim iscăliți grecește: 'Εγγραφα ἐγὼ Νηκοιμωρος ἱερομόναχος. Ἡεζουκέλ ἱερομόναχος. Ἱεροδιάκον Νικόδημος, ca martori. Iorga, *Studii și Doc.* V, p. 185. În 1642 apare cea dintâi tipăritură grecească în Moldova, o filadă zburătoare, cuprinzând hotărârea sinodului de la Iași în acel an. Filada a fost descoperită de Henri Ormont. Vezi E. Legrand *Bibliographie hellénique* III, 1895 și Erbiceanu în *An. Ac. Rom.* II, tom. XXIV, 1901 p. 103 (21) și *Revista Teologică* I, 1883 și II 1884.

Gândirea grecească se infiltra în sânul Românilor mai cu samă pe calea religioasă, întru cât pe atunci religia era pârgă cea mai de samă a culturii. Precum pentru limba slavonă, astfel și pentru cea grecească, mănăstirile slujiră la început drept cuiburi de unde ea începu a prinde la putere. Eșind după aceea din biserică, cunoștința ei începă a se răspândi și în societate. Dascalii privați care se introduceau prin casele boierești pentru a învăța pe copiii cartea grecească, tot din mănăstiri eșiau, pricină pentru care și Cantemir ne spune că „Vasile Lupu a luat măsuri ca în toate mănăstirile cele mari să se primiască monahi greci, care să învețe pe fiii boierilor limba și știința grecească”⁹⁴.

Nu e vorba chiar în ajunul împlântării culturii grecești, se întemeiește școli mai înalte de slavonie. Cu toate silințele însă ale domnilor ce le înființază, Matei Basarab și Vasile Lupu, ele nu se putură menține mult timp cu scopul pentru care fuseseră create, reînvierea slavonismului deperitor, ci îmbrăcără în curând forma generală a gândirii ce începea să predominesă în țările române, se grecizară și ele, precum începuse să se grecezeze biserica, precum intrase în apele grecești și clasa superioară a societății române.

De și Vasile Lupu el însuși nu a înființat o școală grecească, după cum din eroare arată Cantemir, transportând la originea scoalei domnești, caracterul pe care l'avea pe timpul lui⁹⁵, totuși este știut că chiar sub urmașul lui Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, călugării slavoni ce descăleau în școala din Trei-Erarhi, fuseseră înlocuiți cu călugării greci, despre care un hrisov al lui Ștefan ne spune că nu ar fi de nici un folos la învățătură⁹⁶, întru cât boierul moldovan de sistemul vechiu, cum era Gheorghe Ștefan, trebuia să considere și să aibă respect numai dinaintea învățăturei de carte slavonă.

Intre acei dascăli greci care „nu ar fi de nici un folos” întâlnim cu toate acestea un om foarte învățat pe *Paisie Ligaridis* originar din Chios, care învățase și în Italia, și care după ce ajutase la traducerea pravilei celei mari lui Dionisie Panonianul „micul și prostul praj de sub picioarele mitropolitului Ungro-Valachiei”, trecuse în Moldova probabil după detronarea Lupului, de oare ce pe la 1655 îl întâlnim ca mare dascal la școala din Iași⁹⁷.

În niște timpuri însă așa de turburate și sub schimbări de domnie așa de prăpăstuite ca acele prin care trecură țările româ-

⁹⁴ Cantemir *Descr. Mold.* p. 154.

⁹⁵ Cantemir, *Ibidem*, p. 153. Cel mult s'ar putea admite înființarea unui curs de grecește.

⁹⁶ Hrisov din 1656 în *Uricarul*, III, p. 279.

⁹⁷ Σάθας Νεοελληνική Φιλολογία, Βιογραφίαι, ἐν Ἀθήναις. 1868, p. 315. Mai sus, p. 166.

ne, nu trebuie să ne mirăm de loc dacă după înflorirea școalelor și a învățăturilor întâlnim de odată iarăși lipsa și întunecarea lor. Așa pe timpul lui Constantin Cantemir ne spune Miron Costin, că ar fi lipsa de școale și tipar în Moldova ⁹⁶.

Dacă însă școalele se desorganizau din când în când, învățământul grecesc nu eră numai de cât atins prin ele, căci el în afară de forma lui publică în școala domnească, se mai întâlnea și sub una privată, reprezentată prin dascalii din curtea domnului sau din casele boierești. Așa în Moldova întâlnim pe marele dascal din Creta *Meletie Serigos*, ținând pe timpul domniei grecizatului Alexandru Iliăș (1631—1633), o predică, bine înțeles în limba grecească, la sfințirea de mitropolit a lui Varlam, Duminică în 23 Septemvrie 1632 ⁹⁹.

Ce va fi căutat acest dascal grec în Iași decât că se fi fost învățătorul copiilor domnului celui atât de iubitor de trebile grecești? Tot ca dascalii nu știm de școală sau privați întâlnim în Iași pe *Neculai Cheramevs* care moare aici în 1672, fiind înmormântat în biserica sfinților apostoli numită și Bărboiul ¹⁰⁰, apoi pe *Teodor Trapezuntul* care moare tot în Iași în 1695 și pe acăruia piatră mormântală din biserica Sf. Sava se spune că „el venise nu de mult din țara grecească spre a învăța limba pe Ungro-Valachi” ¹⁰¹

Brancovanu se amestecă mult în trebile bisericii răsăritene și ocrotia necontenit în țara lui pe membrii clerului grecesc, care avea nevoie de a fi adăpostiți. Așa el face să se aleagă în anul 1694 de patriarh al Constantinopolei Dionisie fără știrea mitropoliților, clericilor și a norodului. Dionisie însă fiind destituit mai târziu se întoarce în Valahia unde și moare la Târgoviștea ¹⁰². Capuchiaia lui Brancovanu la Poartă eră grecul Vlasto ¹⁰³.

Pentru a reveni la școale, chiar pe timpul lui Constantin Cantemir, pe când se spune precum am văzut că nu erau școale în Moldova, găsim la curtea domnului, ca dascal al copiilor săi Antioh și Dimitrie, pe *Ieremia Cacavela* originar din Creta și care și desăvârșise studiile în Lipsca. Celebrul său școlar trimițându-i mai târziu în semn de recunoștință scrierea lui „Divanul lumii cu înțeleptul”, Cacavela se numește în răspunsul său de mulțămire „plugarul care holda minței sale au ostenit”

⁹⁶ *Letopiseșele*, I, p. 323.

⁹⁹ Notiță aflată la sfârșitul unui manuscris al lui Eustrație logofătul din 1632, publicată de I. Bănuț, în *Col. lui Traian*, 1882, p. 212.

¹⁰⁰ *Σάββα* I. c. p. 322.

¹⁰¹ C. Erbiceanu, în *Revista teologică*, III, p. 270.

¹⁰² Ath. Comnen Ipsilante. (I. c. mai sus) p. 449. cf. *Bărbații culți greci și români* de C. Erbiceanu în *An. Ac. Rom.* II tom. XX.. 1905 p. 140 (6).

¹⁰³ Ipsilante cit. p. 454.

arătându-se mândru că „puțina sămânță a smeritei sale didascalii întru învățatură cu miile înmulțită a răsărit roadă”¹⁰⁴.

Nu se știe pe când se va fi grecizat școala slavonă a lui Matei Basarab din mănăstirea Târgoviștei. Este însă probabil că și ea se va fi întors pe grecește destul de timpuriu, de oare ce întâlnim în Muntenia, încă înainte de a veni în Moldova, pe Paisie Ligaridis și pe lângă el pe unul Ignatie Petriț, care lucrau amii la traduceri de cărți grecești, făcând de sigur și pe dascalii de grecește în Târgoviștea¹⁰⁵.

În ori ce caz pe timpul lui Șarban Cantacuzino învățământul în București eră cu totul grecizat. Del Chiaro, contimporan cu acest principe spune despre el, că „favoriza dezvoltarea învățături, dând lefi minunate dascalului de limba greacă care învăța pe copiii nobililor gramatica, retorica și filosofia”¹⁰⁶. Unul din acești dascali eră pe la 1687 tot acel Ieremia Cacavela pe care ’l găsim apoi trecând în Moldova la Constantin Cantemir El traduse după îndemnul lui Brancovanu în 1689 în limba greacă modernă cartea de istorie a lui *Platina*: „de vita summorum pontificum”¹⁰⁷.

Mai trăii la curtea lui Cantemir și medicul erudit Andrei Liciniu precum se știe Miniot pe care Cantemir îl trimite în solie la împăratul Leopold.

Dacă însă Șarban Cantacuzino sprijini după cât se vede cel întâi în chip oficial învățământul grecesc, Constantin Brancovanu îl aduse la o înflorire așa de puternică, precum el de abia mai ajunse pe timpurile cele mai strălucite ale cultului fanariote.

Reorganizatorul școlii grecești din București fu vestitul dascăl *Sevastos Chimenitul*, chemat de Brancovanu în 1689, probabil după ce Cacavela îl părăsește, ducându-se la Cantemir. Sevastos eră originar din Trapezunt, învățase atât în Constantinopol cât și în Italia și fusese dascal la școala greacă din capitala împărăției otomane. Chemat în București, Sevastos preferă leafa însămnată oferită lui de Brancovanu, la cei 200 de lei pe an pe care-i primea de la embaticurile unor biserici din

¹⁰⁴ *Operele* lui Cantemir, ed. Acad. Rom. V, p. 45—46. Scrisoarea lui Cacavela este redată de Cantemir în românește. De și dascălul grec știea probabil ceva românește, de oare ce Cantemir îi trimite tocmai o scriere românească a lui, totuși credem că textul scrisoarei lui Cacavela a fost grecesc, pus pe românește de Cantemir, din pricina identității stilului ei cu acel al scriitorului român. Asupra dăscăliei lui Cacavela în Moldova mai vezi *Σάβα*. l. c. p. 383 Παπαδόπουλου Βρότου, *Νεοελληνική Φιλολογία*, I, p. 202.

¹⁰⁵ Vol. VII, p. 139.

¹⁰⁶ Del Chiaro, *Sulle moderne rivoluzioni della Valachia*, 1718, p. 144 Comp. Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 329. *Genealogia Cantacuzinilor* original. p. 315 spune și ea că „Șarban Cantacuzino făcù întâi școala elinească în București care până astăzi(1787) se ține cu cheltuiala din visterie”.

¹⁰⁷ Xenopol și Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885, p. 397, No. 22. Adaogă Erl-iceanu l. c. p. 150 (10)

Marmara¹⁰⁸. Brancovanu el însuș adânc cunoscător al literaturii eline ținea în cea mai mare onoare pe învățatul dascal, punându'l să șadă mai sus decât toți boierii¹⁰⁹.

Boierul învățat, mai mic în rang decât ceilalți de oarece eră numai stolnic se bucură totuși de favoarea *protocatedriei* adecă aveă dreptul de a aveă rândul asupra tuturor boierilor. Pe atunci patriarhul ecumenic Calinic înființând școala cea mare patriarhală din Constantinopole, Domnitorii Moldovei și ai Munteniei ieau asupra lor întreținerea catedrei de filosofie și literatura, cel din Moldova dând 500, Brancovanu 1000....¹¹⁰.

Cât timp dăscăli în Muntenia, dela 1689—1702 data morței sale, el desfășură o însămnată activitate literară, alcătuiind o mulțime de scrieri din care s'a păstrat mai multe exemplare manuscrise¹¹¹. Pe lângă el mai figurau ca profesori *Ioan Comnen* care devine mai târziu mitropolit al Dristrei sub numele de Filoteiu; el propune științele fizico-matematice dela 1689—1700, fiind tot odată și protomedicul domnului; *Gheorghe Maiota* profesor de limba latină și învățator al fiilor lui Brancovanu dela 1690—1710; *Gheorghe Ipomeneu* trimis de Brancovanu în Patavia pentru a studia medicina și petrecând după aceea în București, *Gheorghe Trapezundiacul* profesa la Academie *Panaghioț Sinopeos* dascal în școala domnească între anii 1697—1710, toți aceștia mai fiind și ajutoare la tipărirea cărților grecești de cătră marele director, censor și corector al tipografiei, mai târziu (1705) mitropolitul Antim Ivirianu¹¹². Renumele școlii Brancovanului eră foarte mare. O descriere a ei contimporană

¹⁰⁸ Σάδα l. c. p. 377 In 1687 Sevastos încă nu părăsise Constantinopolea. Vezi o notiță în grecește pe un manuscript, de po tică și de gramatică a lui Sevastos, care se află în biblioteca facultăției de teologie din București, No. 20: „Cel mai mic între studioși și care ți-am fost ție (lui Hrisant Notara) profesor, de și ești nobil însă nu ai fost profesor. (Subsemnat) Sevastos Trapezuntul 1687 *Noembrie în Constantinopole*”. În o a doua notiță pe acelaș manuscript găsim însemnat să ..s'au prescris această carte prin mâna lui Sevastos Trapezuntul Chimentul ce au fost *întăiul profesor al frontisturiului (colegiu) Ungrovlahiei în București* pe timpul hegemoniei prea piosului și prea gloriosului domnitor a toată Ungrovlachia domnul domn Constantin Basarab Brancovanu, 1699 Oct. în 11”. Întăiul profesor trebuie înjăles în rang, nu în timp.

¹⁰⁹ Constantin Dapontes *Catalogul oamenilor însămnați* publicat cu traducere română de C. Erbiceanu, *Cronicari greci care au scris despre Români în epoca Fanarioșilor*. București, 1890 p. 203. Comp. *Geneologia Canlacuzinilor* ed. N. Iorga p. 292. Că Brancovanu știea grecește vezi un raport al dragomanului Alois Volde cătră Eugeniu de Savoia, 6 Aug. 1708: „(il principe di Vallachia) si spiego con chiara voce in lingua greca”. Hurm. *Doc.* VI, p. 69.

¹¹⁰ Ath. Comnen Ipsilanti l. c. p. 447.

¹¹¹ Asupra activității literare a lui Sevastos Chimenitul, vezi Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. XXIV—XXV.

¹¹² Status praesens ecclesiae graecae in quo etiam causae exponuntur cur Graeci moderni novi testamenti editiones in graeco-barbara lingua factae acceptare recusent etc. ab *Alexandro Hellado* natione graeco, impressus 1714, p. 12—13. Comp. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. XXVI.

ne spune că „nu ar fi de mirare dacă 'și da titlul de Academie, căci ar fi pe lângă ea doi profesori de filosofie și teologie, afară de episcop, și doi hipodidascoli care se numesc magistri pe latinește. Mai sunt apoi și trei medici ai domnului (tot profesori), din care cel mai nou este un Italian care au venit în locul lui Comnen. Numărul învățăcelilor trece adese ori peste 200”¹¹³. Cât de temeinică eră mai cu osebire învățătura limbei grecești, se vede de pe aceea că ucenicii români erau în stare să țină cuvântări în public și înaintea domnului, în această limbă, precum între alții Șarban Cantacuzino fiul marelui vistiernic care rostește o asemenea cuvântare în ziua sfântului Atanasie 5 Iulie 1697, în sala domnească după liturghie¹¹⁴. Altă cuvântare asupra martirului Ștefan găsim tipărită în 1701 de fiul lui Constantin Brancovanu, Ștefan¹¹⁵. Mai aflăm apoi și poezii făcute spre lauda domnului de elevii din Academia domnească a¹⁶ Bucureștilor Ungro-Vlahiei¹¹⁶.

Nu nu mai însă prin școala grecească se ilustră domni Munteniei ci și prin tipografie. Asupra acestui lucru ne spune Helladius contimpuranul său că în Grecia nu se aflau tipografii pe acel timp și că numai cu mare greutate, din pricina prigo-nirilor turcești, călugărul Metaxa izbuti a aduce în anul 1627 din Anglia o tipografie în Constantinopole¹¹⁷. După cât se vede însă această nu ținū mult, de oare ce găsim pe timpul lui Vasile Lupu pe Greci „rugându-se de domnul Moldovei ca să facă în Iași o tipografie pentru Greci, oraș ce ar fi mai îndepărtat de Turci. Lupu și coresponde dorinței lor înființând tipografia în care se tipăresc mai multe cărți, fără a se arăta anul și locul ediției, ca să nu deștepte pe Turci. Moldova însă fiind prădată de Tătari și principele plin de datorii trebuind să fugă, nici umbră din acea tipografie nu a mai rămas”, păstrându-se numai tipografia românească care ar fi subsistat până pe timpul când scria Helladius, după 1714¹¹⁸. Grecii însă găsind în curând

¹¹³ Helladius, l. c. p. 17: „Neque mirum est Bucurestium academiam vocari.... Numerus studiosorum quandoque CL, quandoque CC superat”.

¹¹⁴ Xenopol și Erbiceanu, *Serbarea școlară*, p. 395 No. 16.

¹¹⁵ Reprodușă de C. Dapontes, în *Catalogul istoric al Românilor* C. Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 174—181.

¹¹⁶ Xenopol și Erbiceanu l. c. p. 387, Nr. 4: οὐ ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Ὀυγγροβλαχίας αὐθεντικῆς Ἀκαδημίας γοιττοῖ”.

¹¹⁷ Helladius, *Status ecclesiae*, p. 1: „Notum enim exploratumque omnibus doctis ac eruditis est, totum orientum ac ipsam universam Graeciam prorsus carere typographarum prelis”. Asupra tipografiei aduse de Metaxa, vezi p. 4.

¹¹⁸ Helladius, p. 9—10. Cartea cea mai de samă grecească tipărită pe timpul lui Vasile Lupu poartă titlul redat de Helladius în latinește: „Epistolarum ad diversas Graecorum ecclesias Meletii Patriarchae Alexandrini quibus controversiae nonnullae ejus tempestatis solvuntur”, tipărită în format în 4° cu caractere petit-antiqua (p. 10). De și Helladius nu numește pe domnul Moldovei, arătarea lui că el a fugit din Moldova, care a fost tot odată prădată de Tătari se rapoartă la Lupu. Și Cantemir, *Desc. Mold.* p. 153 spune că „Vasile

un sprijin și în Muntenia nu lipsesc de a întemeia și aici o tipografie trebuitoare pentru răspândirea scrierilor lor. Șarban Cantacuzino care înființază școala grecească în Muntenia, face și o tipografie grecească în care se tipărește între altele Mercada, istoria unei evreice botezate și măritate după un Grec din Valahia, poemă scrisă în versuri ¹¹⁹. După Cantacuzino, Brancovanu care desvoltă încă mai mult așăzămintele grecești întemeiate de înaintașul său, precum aduse pe Sevastos Chimenitul pentru școală astfel numită în 1690 din Constantinopole pe Antim Ivireanul pentru a întări tipografia, care și ie sub conducerea lui o desvoltare extraordinară, ajungând să producă tipărituri în toate limbile orientului creștin: românește, grecește, slavonește și chiar arăpește ¹²⁰. Tipografiile din Muntenia erau mai ales un puternic instrument de propagare a creștinismului, întru cât toate cărțile tipărite în ele pe socoteala domnului erau împărțite gratuit pe la închinători pentru întărirea credinței ¹²¹. Odată însă cu religia creștină se răspândea și cultura grecească tipărindu-se în acele tipografii și alte scrieri decât cele religioase ale învățaților greci ¹²².

În 1708 Brancovanu, pentru a asigura în chip trainic existența așăzămintelor sale culturale, le dăruiește prin un hrisov suma însemnată de 30.000 de galbeni din banii pe care îi avea depuși la banca din Veneția, cu condiție ca acest capital să rămână acolo stătător, iar din dobânda lui de 900 de galbeni să se dea la 3 preoți lei 100 pe an, la un cântăreț lei 100, la 2 diaconi lei 50, la un aprinzător de candelă lei 20 și la 2 dascăli care

Albanul ar fi întemeiat în Moldova o tipografie grecească". Helladius greșește când spune că nici umbră din tipografia Lupului nu a mai rămas. Se constată tipărirea de cărți grecești și anume cu indicarea locului „în Cetățuia din Iași” și a anului tocmai pentru epoca intermediară între Vasile Lupu și timpul când scria Helladius. Așa se află combaterea propozițiilor clericilor papali și a primatului papei de Nectarie patriarhul Ierusalimului care poartă astfel data și locul tiparului: „τοποθεῖσα νῦν πρῶτον ἐν τῇ σεβασμίᾳ πατριαρχικῆ τῶν ἀγίων καὶ ἐνδόξων καὶ πρωτοκορυλαίων Ἀποστολῶν τῇ κτισθεῖσιν Τραπεζοῦσι κατὰ τὸ ἀρχαῖον (1682) ἔτοι τοῦ Σωτηρίου ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ, ἐν Γρασίῳ ὑῆς Μολδαβίας“. Xenopol și Erbiceanu, *l. c.*, p. 375, No. 6. O scrisoare a unor călugări din Liov către Sofronie Pociatecki din 17 Fevr. 1642 care scrisoare se află la biblioteca din Kiev spune că Vasile Lupu ar fi cerut de la ei.....

¹¹⁹ Helladius, p. 11.

¹²⁰ Headius, p. 12—13 și 17: „Libros ecclesiasticos etiam in lingua arabica anno MDCC una cum N: et V. Testamenti cura patriarchae Antiochiae București prodierunt”. Cf. Biografia mitropolitului Antim Ivireanul de episcopul Melhisedec în Didahiile ținute în Mitropolia din București de Antim Ivireanul 1709—1716, București, 1888, I, p. VI și urm.

¹²¹ Helladius p. 20: „Omnes hos libross quos supra diximus gratis christianis distribuuntur quare in purimis eorum subscriptum constat: „διῶνται Χαρῆσμα τοῖς εὐσεβεῖσι Χριστιανῶς εἰς Φοιτικὴν ωφέλειαν“.

¹²² Așa patriarhul Gherasim al Alexandriei roagă prin o scrisoare pe Constantin Brâncoveanu să-i tipărească o retorică. Scrisoarea reprodușă în catalogul lui C. Dapontes. în C. Erbiceanu *Cron. greci*, p. 99.

se află la școala domnească la Sf. Sava din București lei 300 și anume 200 celui mare și 100 celui al doile, care să înceapă a primi această leafă dela 1 Septemvrie 1708¹²³.

Tot atunci Brancovanu pune să reîntocmiască clădirea școalei din Mănăstirea Sf. Sava, așezând în zidul ei o inscripție amintitoare în 20 Iulie 1709 în care, spune că Domnul făcuse și alte case și tocmele ca să fie școale de învățat carte, întru pomenirea veșnică a numelui său¹²⁴.

Față cu o activitate atât de spornică pe tărâmul culturii grecești, nu trebuie să ne mirăm dacă lui Brancovanu îi merse vestea că ar fi grec, cum o spune în mai multe rânduri, după execuția lui, ambasadorul Olandez. Așa când ambasadorul raportează după rușinea făcută Brâncovanului de a-l fi preumblat în cămașă prin mahalaua grecească, el adoage „unde stau frunțașii grecilor *compatrioții lui*”. Aice ambasadorul adaoge că „această aspră execuție va sluji de groază și exemplu celorlalții greci care ocârmuise Țările Moldovei și Munteniei și le vor ocârmui de acum înainte”¹²⁵.

Efectul întăririi culturii grecești în țările române se văzu în curând: întâlnim în perioada pe care am studiat-o mai mulți Români cunosători ai limbelor grecești atât nouă cât și veche-mai întâi chiar principii cei mai înșămnați ai acestui timp, Brancovanu și Cantemir, iar ca persoane bisericești mitropolitul Varlam al Molodvei și Ștefan al Munteniei, dintre care acest din urmă îndeamnă pe călugărul Daniil Panoneanul să traducă pravila cea mare, după ce cercetează el însuș mai multe colecții de canoane, înlăturând pe cele tipărite de teama ereziilor ce ar fi putut conține, și oprindu-se la culegerea manuscriptului a lui Alexie Rodinul, critică și alege ceea ce dovedește că mitropolitul Ștefan eră cunoscutor al limbei grecești vechi, acea a tuturor acestor culegeri¹²⁶ de asemenea cunoșate limba greacă și Mitrofan episcopul Hușilor. Dintre boieri știeau grecește în Muntenia Constantin Stolnicul Cantacuzino moșul Brancovanului, marele învățat român care între altele știea cu de-ăvârșire limba elină. Mai erau Mihai spatarul fratele stolnicului Constantin de asemenea om învățat prin țări străine, cunoștea geografia și arhitectura, întemeiază în București spitalul Colțea

¹²³ Condica logofetei Brancovanului, needită la Arhiva Statului p. 841. Se vede că Cecca din Veneția nu dădea decât 3% dobândă pe an. Aceasta ne-o și spune Dapontes în *Catalogul* său Erbiceanu *Cronicarii greci*, p. 172 că: „strănepoții lui Brancoveanu ieu până astăzi de la banca Veneției din banii depuși de domn, procente de numai 3%, 60 de pungi”.

¹²⁴ N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, I, p. 39.

¹²⁵ Iorga. *Doc. Brâncovenesti*, p. 144 și 148... comp alt raport care dă lui Brâncovanu aceeași calificare de grec, citat de N. Iorga, în *Ad. Acad. Rom.* II Tom. XXXI, 1909, p. VIII.

¹²⁶ Vol. VII, p. 139.

și mai multe mânăstiri în Muntenia, precum : Râmnicul, Sinaia, Zitireciul peste Olt și altele. Matei Crețulescu care, în testamentul¹²⁷ său din 1719, amestecă fraze grecești în frumoasa lui limbă românească și dispune a se da Domnului Munteniei Neculai Movrocordat frumosul și scumpul său atlant de geografie pe care-l cumpărase la Viena cu 48 de zloți ; împarte între băieții săi „cele 124 de cărți filosofești, gramaticești, politicești, bisericești, latinești, elinești, italienești iproci”, cumpărate de el când fusese la Viena, și dispune că femeea lui Zoița să îngrijască de învățătura fiilor săi micii Iordăchiță și Matei, pedepsindu-i (*παλ δένω*, grecește=a învăța) cu învățătura limbilor latină și italiană „pentru ca numele lui să fie slăvit la curțile cele mari”. Apoi cronicarul Radu Greceanu, și fratele său Șarban precum și Șarban Cantacuzino. În Moldova Evstratie logofătul dat ca traducător al cărții de învățatură a lui Vasile Lupu ; Ilie Stolnicul bărbat învățat ce cunoștea logica lui Porfiriu și Aristotel și „solist desăvârșit” cum îl numește Cantemir ; spatarul Neculai Milescu¹²⁸. Se întâlnesc foarte des fraze grecești intercalate în textele române ca în testamentul lui Matei Crețulescu¹²⁹.

Unii din amatorii de cultură grecească nu și-o însușise pe deplin și comiteau greșeli de ortografie și de limbă când scrieau grecește. Așa mitropolitul Dosofteiu scrie cu mai multe lipsuri cuvintele „smeritul Dosofteiu mitropolit Moldovei” pe un manuscris al sintagmei lui Vlastari, și tot el scrie cu multe greșeli rânduiala spovedaniei care cuprinde 6 file din acelaș manuscris¹³⁰. Alături de necărturarul în limba grecească mitropolit Dosofteiu vor fi fost și alții poate mulți. Astfel mai găsim o copie a minelelor lunei lui Noemvrie, scrisă cu o mulțime de greșeli de un necunoscut¹³¹. Învățătura sistematică a limbii grece încă dinaintea de epoca fanariotă se constată în chip văzut din manuscriptul unui școlar din anul 1709, în care între altele se află traducerea în limba apla a Olintiacelor lui Demosten. Tot așa în manuscriptul care cuprinde cuvântările ținute în

¹²⁷ Testamentul lui Matei Crețulescu, publicat de N. Iorga, în *Doc. privitoare la familia Cantacuzino*, p. 198 și 211.

¹²⁸ Pentru Constantin Stolnicul veni *Genealogia Cantacuzinilor*, original, p. 317—319 și Vol. VII, p. 189 Mihai spătarul *Genealogia* p. 375. Șarban Cantacuzino este acel ce au ținut discursul de laudă pentru Brâncovanu (Mai sus p. 227). Mateiu Crețulescu sârguntorul elev al academiei grecești de la care au rămas mai multe lucrări. Vezi Xenopol și Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, p. 392 No. 16 și p. 396, No. 17 și 18. Radu și Șarban Greceanu, vezi mai sus p. 215 Evstratie logofătul Vol. VII, p. 139, Ilie Stolnicul, Cantemir *Istoria ieroglifică* ed. Acad. p. 64. Spătarul Neculai Milescu, mai sus, p. 201.

¹²⁹ 1687 *Urnicarul*, IX, 0. 131 ; 1666 *Doc. Cantacuzinilor*, p. 69 ; 1684 *Ibidem* p. 110 ; 1691 *Ibidem*, p. 154 ; 1727 *Ibidem*, p. 215—217...

¹³⁰ Xenopol și Erbiceanu, *Serbarea școlară*, p. 374, No. 2.

¹³¹ *Ibidem*, p. 379, No. 25.

onoarea Brancovanului, găsim și interpretări juxta-lineare din stagiritul și din canonul Botezului făcute de elevul Mateiu Crețulescu¹³².

Cu cât se înrădăcinase Grecii și cultura lor în țările române, cu atâta ele devineau tot mai mult centre de cultură grecească. Grecii neputându-și răspândi gândirile și ideile din propriile lor țări, găsesc în Muntenia și Moldova un tărâm mai puțin expus prigonirilor otomane, din care puteau lucra pentru întărirea și lățirea religiei lor, singura formă în care se mai sileau să mențină stăpânirea asupra popoarelor împărăției otomane. Dărnicia și protejuria pe care toți călugării și învățații greci o găseau pe lângă domniile țărilor române, atât pe lângă cei de origine greacă cât chiar lângă acei Români, înlesnea încuibarea tot mai temeinică a culturii grecești în sânul poporului român. O câtime nenumărată de cărți grecești eși din tipografiile moldovene și macedonene, prin care Grecii apărau dogmele ortodoxe contra încercărilor de surpare făcute de călugării catolici chiar și în domeniul Răsăritului, mai ales prin călugării lor din Ierusalim. Așa am văzut mai sus cartea lui Nectarie pentru combaterea primatului papei. Neculai Cheramevs dascăl grec din Iași alcătuește de asemenea două scrieri de polemică religioasă vestite pentru acele timpuri, altă combatere a primatului papei și o răspingere a nedreptelor calomnii¹³³. Cea întâi tipografie de cărți grecești în Moldova fu înființată de Duca Vodă în mănăstirea Cetățuia. Din această tipografie iesă pe lângă cărțile citate și altele sprijinoare ale ortodoxismului, precum scrierea lui Simion Tesalonicul contra ereziilor în 1683 a lui Maxim Peleponeziaul manual contra Latinilor 1690, combaterea lui Sirig din 1690¹³⁴.

Tot pe atunci întâlnim și mai multe cărți tipărite în Veneția, însă cu cheltuiala domnilor greci ce stătură pe tronul țărilor române. Astfel Epitomele istoriei universale de frații Glichii și Neculai Leondari 1677, dedicată lui Antonie Ruset domnul Moldovei, în prefața căreia se spune că : „ție ți se cuvine luminate doamne dedicația acestei cărți, pentru că ești nu numai de o îndurare dumnezească dar și de însușiri minunate pentru un bun ocârmuitor. *Ca apărător al gloriei Romeilor (Grecilor)* te vestesc fiii sfintei biserici ortodoxe orientale și obștește într'un glas te proclamă”¹³⁵. Altă carte tipărită tot în Veneția

¹³² *Ibidem*, 345 No. 16.

¹³³ Σάβα l. c. p. 323.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 381. Cea dintâi carte ieșită din tipografia Cetățuiei este a lui Nectarie: *Despre supremația papei* 1682 N. Iorga, *Ist. Lit. Rom. în sec. a XVIII*, I, p. 22 nota 1.

¹³⁵ Ἐπιτομή τῆς ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας. 1677, Ἐνεσίθη. Erbiceanu în *Revista teologică*, III. p. 248.

în 1684, Epitomele istorice de mitropolitul Monemvarini, e dedicată lui Gh. Duca Voevod „domnul Ungro-Vlahiei, Craiovei și altor părți, *gloria gintei elenice*, onoarea tronului, renume nemuritor al demnităței prezente și coroană a toată Ungro-Vlahia” scriere ce conține între altele și o schițare a întâmplărilor țărilor române sub Petru Schiopul¹³⁶.

În Muntenia întregă activitatea tipografică se învârti în jurul unui singur nume, a meșterului tipograf Antim Ivireanul, care este apoi numit pe rând egumen al Snagovului, episcop de Râmnic și în sfârșit mitropolit al Ungrovlahiei de cătră Constantin Brancovanu. Înălțarea lui în vrednicile eclesiastice nu’l făcură nici odată să’și părăsască vechea lui îndeletnicire, și cu cât el se urcă în treapta ierarhiei bisericești cu atâta el se deda cu mai mare râvnă la tipărirea cărților.

Tipărirea de cărți în limba arăpească, făcută atât în Iași în mânăstirea Cetățuia cât și în București de cătră Antim, în mânăstirea Sneagovul aveà de scop a sprijini propagarea creștinismului între mai multe popoare din Asia de această limbă, din eparhia patriarhului Antiohiei, pentru care ele se tipăriră. Deși această limbă nu erà cunoscută de zețari, care erau cei mai mulți Români, totuși este de admirat nu numai exactitatea reproducerii tipografice dar chiar și frumuseța ei¹³⁷.

Dintre tipăriturile muntene însămnăm slujba cuvioasei Paraschiva 1692, Evanghelia elinească și românească 1693, Psaltirea lui David 1694, discursul cătră Constantin 1697, tratatul despre cele 3 mari virtuți, credința, speranța și iubirea, de Visarion Macri 1699. Psaltirea 1700, Proschinitariul muntelui Atos 1701, cuvântările lui Sevastos Chimenitul 1701, cuvântul cătră Ștefan 1701, cuvântul cătră prea curata fecioară 1703, învățăturile dogmatice ale lui Sevastos tipărite după moartea lui în 1703, viețele paralele ale lui Plutarc 1704, Tomul bucuriei 1705 etc.¹³⁸

¹³⁶ Βιβλίον ιστορικόν υπό Ιεροτάτου Μητροπολίτου Μονεμβραβίας Δοροθέου, Ενετοίνοη, 1684. Domma lui Petru Schiopu a fost publicată în traducere de C. Erbiceanu, în *Revista teologică*, III, p. 252.

¹³⁷ Σάδα p. 382, 385 și 413. Emile Picot, *Notice sur Anthime d'Ivire* în *Nouveaux mélanges orientaux, mémoires, textes et traductions publiés par les professeurs de l'école spéciale des langues orientales vivantes à l'occasion du 7-me congrés international des Orientalistes réuni à Venise en Septembre 1886*, Paris 1886, p. 521 și urm. Dintre tipăriturile arabe... din Muntenia amintim *Ceaslovul* tipărit grecește și arapește în 1702 și *Liturgia greco-arabă* cu o notiță de Const. Stolnicul Cantacuzino Vezi I. Bianu „Din cărți vechi”, în *Prinosul Sturza* p. 190.

¹³⁸ Patriarhul Dosofteiu, autorul cărței Τόμος ἀγαπῆς cere iertare de la cetitori pentru greșile ce ar întâmpina „sînd că zețarul ar fi de altă limbă”, Erbiceanu în *Revista teologică*, IV, p. 143. Nu putem însă admite împreună cu Picot, l. c. că nici Antim nu știea arăpește.

Antim Ivireanul fiind însă originar din Georgia, se îngrijește după ajungerea lui în scaunul mitropolitan a lăți creștinismul și în patria lui. El trimite în Caucaz pe ucenicul său cel mai de frunte, Mihail Stefanovici Transilvăneanul, care pune să se tipărească acolo biblia în limba georgică în anul 1711. La sfârșitul ei se citește următorul epilog în limba română scrisă cu caractere georgice :

„Precum cei străini doresc moșia să-și vadă când sunt într'altă țară de nu pot să șază, și ca cei ce pe mare bătuți de furtună, roagă pe Dumnezeu de liniște bună; așa și tipografi de cărți sfârșire, laudă ne'ncetată dau și mulțămire”¹³⁹.

Față cu o activitate atât de însemnată literară pe tărâmul grecismului și în care numai prin excepție se mai întâlnește câte o tipăritură slavonă, este învederat că slavonismul trebuia să se piardă aproape cu totul. De aceea lucru caracteristic pentru triumful culturii grecești, pe când până atunci traducerile se făceau numai din limba slavonă, dela Matei Basarab și Vasile Lupu înainte ele se fac exclusiv numai din cea grecească, limba străină care capătă precumpănirea culturală dela jumătatea veacului al XVII-le înainte și care devine în curând limba curței a bisericilor avute și a societății înalte și mai cultivate. Când vin Fanarioții, ei nu au decât de clădit mai departe pe o temelie așternută lor încă de domniile ce fusese mai înainte.

Brancovanu ținea însă lângă el și elemente culturale din apus de care avea nevoie, fie ca medici pentru căutarea sănătății, fie ca secretari pentru corespondența latinească și italienească cu curțile străine. Printre medici cităm pe Iacob Pilarino italian, urmat apoi de Bartolomeu Ferrati care eră și arheolog. Secretarul latin al Domnitorului era unul Nicolo Folos de Wolf, iar pentru limbele celelalte italianul Del Chiaro care scrisese o carte foarte interesantă asupra Munteniei¹⁴⁰.

S'au păstrat în București două exemplare din această Evanghelie, tipărită în 1710 la Tiflis, acelea oferite de Antim Domnitorului; cu dedicație scrisă și purtând subscrierea însăși a lui Antim în următoarea frumoasă și înșămătoare cuprindere : „Aciastă sfântă carte (Evanghelia) iaste roada ce nouă, care pământul Iverilor, adăpându-să din râul împărăteștilor sale daruri întru acest au a odrăslit, luând și acest pământ norocire să se îmbogățască cu tiparele limbi sale — precum cu tiparele arăpești s'a îmbogățit Aravia, cu cele elinești Elada, și cu cele românești Ungro-Vlahia, mulțămită o aduce la Măria Ta, ca și celelalte trei eparhii; de vreme ce credincioasa și creștinească și mare însuflețire a stătut a fi râul cel cu curgerile de

¹³⁹ Picot l. c.

¹⁴⁰ Dovezile în N. Iorga. *Istoria Lit. Rom. în sec. al XVIII-lea*, I, p. 41—42.

aur dintru carele au curs aceste patru izvoare, ale Rumânilor, ale Elinilor, ale Arabilor, ale Iverilor tipare, — asemenea râului celui dintâi al grădinii desfătării, dintre care au eșit cele patru râuri Fison, Gheon, Tigr și Efrat, iară adăpările tiparelor care cunosc începătura din viteijească-ți voință dau pretutindeni stătătoare și veșnică rodire.

Și pentru aceasta va rămâne Măriei Tale și slavă și pomenirea nemuritoare, de vreme ce este izvorul și pricina acestui bine” ¹⁴¹.

¹⁴¹ I. Bianu, *l. c.* p. 193—194.

ADAOSE ŞI INDREPTARI

Eu Elina, fata răposatului Şarban Voevod şi a doanei Elinei, care am fost jupâneasă răposatului Constantin Cantacuzino vel post., adeverez cu această scrisoare a mea pentru că ajungând eu la vârsta bătrâneţelor cugetat-am din inima mea către prea bunul Dumnezeu ca să călătoresc către Ierusalim să mă închin acolo sfântului loc unde au fost îngropat preacurat trup al sfinţiei sale, să plâng mulţimea păcatelor mele. Drept aceia fiind eu gata asupra purcesului, am chemat pe toţi cei dela inimă a mea iubiţi copii Constantin, i Mihaiu, i Mateiu, i Iordache, dându-le poruncă şi învăţătură precum să cade tuturor celor ce iubesc fii lor, poruncindu-le a păzi toate câte sânt scrise aici mai jos.

Întăi fiii miei să vă îmbrăcaţi cu frica lui Dumnezeu şi -a celuia unuia să slujiţi şi lui să vă închinaţi, şi să iubiţi unul pre altul, lăcuind într-o dragoste frăţească după cum stă zis că unde vor fi fraţi adunaţi în numele meu acolo sânt şi eu prin mijlocul lor. Şi iar cine va lăcui cu dragoste în mine voi lăcui şi eu într-însul. Că unde este dragostea acolo este şi pacea. Drept aceia fiii mei să lăcuiţi toţi împreună ca cum aţi fi într'un suflet, să nu se despartă unul de altul nici cât, că să cinstească cel mai mic pre cel mai mare cum se cade. Aşijderea şi cel mai mare să iubească pre cel mai mic, după cum este zis : iată acum ce este mai bine şi mai frumos decât a lăcui fraţii împreună. Drept aceia dragii mei fii iată că aleg din mijlocul vostru pre fiul meu. Constantin, supuinu-l a fi în locul micu ispravnic, adecă să aibă el voe a căuta casa mea şi de toate satele şi moşiile şi Țigani mei, veri câţi vor fi, au de moşie au de cumpărătoare ; numai el singur să aibă a porunci tuturor câţi se vor afla supt oblaştia casei mele, şi să iee sama părcălabilor şi de dânsul să asculte toţi. Aşijderea şi ce ar fi venitul casei, adecă dela : ate, moşii Țigani, mult puţin ce ar fi, el să strângă şi dintr'acest venit să aibă a plăti datoriile câte au mai rămas, însă cele făcute pentru casa noastră. Şi plătindu-se, tot ce ar mai rămânea, să se strân-

gă tot la un loc punându-se în socoteală bună, până ce ar da Dumnezeu să mă învârtejesc din calea ce am purces. Atunci iar cu socoteală se vor face toate precum se cade. Pentru aceste toate poruncesc vouă, iubitorilor mei fii, Mihaiu, Mateiu și Iordache, legându-vă cu mare numele lui Dumnezeu, ca de acum înainte să aveți a asculta toți de al vostru frate mai mare Constantin, să-l cinstiți și să vă plecați; că fiul meu Constantin, în urmă nevoii care au tras pre zilele lui Grigorie Voevod, strângându-ne toți care dupre unde am fost izgoniți, și fiindu-ne casa rămasa de toate și căzută la mare datorie, atunci am ales și am pus pre dânsul de au căutat de toate nevoile casei. Mai vârtos în zilele Ducăi Voevod, când am căzut la a doua nevoie încă fiind domnia la Cocorăștii de Grind. Atunci o samă de coconi au scăpat la Ardeal; iar Constantin au rămas aici la mare grijă, supuindu-se la toate trebile casei în tot felul, de au ținut moșiile și au plătit datoriile și multă folosință au cunoscut pentru dânsul de au slujit casei și fraților lui cu dreptate de atunci până acum. Așijderea și de acum înainte încă l'am pus și l'am lăsat ca să caute de aceste toate câte scriu aici mai sus. Iar de mi să va tâmpla dela Dumnezeu moarte în calea ce merg, care este de obște tuturor, atunci voi acești 4 frați și cu nepoții miei, feciorii lui Drăghici spătariul cu mare înțălepciune să vă strângeți toți la un loc de taină, să alegeți din oamenii casei noastre sau din prietenii noștri unul sau doi, să fie oameni buni și cu frica lui Dumnezeu și să facă împărțala satelor, moșiilor, țiganilor, însă 5 părți mari, veri câte vor fi, multe, puține; însă osebit din scaunul caselor Mărgininesc, împreună cu Filipeștii și cu moșia Surcile dela Bălțați și dela Călinești și dela Cucleş. Aceste toate să aibă a le ținea numai 4 frați: Constantin, Mihaiu, Mateiu și Iordache. Iar doi frați ce au fost mai mari, Drăghici și Șarban, să nu aibă nimic treabă acolo, pentru că fiind și mai mari și ajungând noi vremi bune și norocite, făcutu-le-au soțul meu câștig bun, cu care câștig și-au făcut lor osebi sate, moșii, țigani și case de piatră, unul la Măgureni, altul la Drăgănești. Și așa fiind ei întemeiați dela soțul meu socotit-au dumnealui cu mine împreună încă dintr'aceste vremi de i-am osebit dintr'aceste sate ce scrie mai sus, ca să nu aibă ei nimic treabă, fără numai acești 4 frați, pentru că au rămas mici și ne-căutați de noi; caci am căzut la vremi grele și nenorocite supt multe patimi și nevoi și grele prăzi. Așijderea semnez ca să se știe și pentru partea fiului meu Șarban Voevod, ca aducându-l Dumnezeu a fi domn țării Rumănești, socotitam eu singură ca să nu ție parte prin toate satele împreună cu ceștialați, ci am ales din toate moșiile mele niște sate întregi, care sânt scrise la altă carte a mea, și le am potrivit să fie tocma cu ce i-ar fi venit partea lui din toate satele, să aibă a le da cocoanelor lui și mie nepoate zestre, să le moștenească ele cu bună pace, iar într'alte sate, moșii să

nu aibă treabă. Iar osebit de aceste sate și de scaunul Mărgininesc câte vor rămânea să aibă a le ținea numai ceilalți 5 frați, precum serie mai sus. Pentru că eu singură așa am tocmit de bună voia mea, mai vârtos luând izvod dela moașa mea răposata jupăneasa Maria ot Coiani care au făcut și au tocmit prin zilele tătânemien, răposatul Șarban Voevod. Iar pentru țigani câți sânt ai casei mele, au de moșie au de cumpărătoare, să aibă a se împărți pre 6 frați, tocma unul ca și altul și să ție firește care a lui pre deplin. Așijderea feții mei vă mai adaog încă învățătura de cele ce știu că v'au învățat și tatăl vostru și v'au legat cu blăstăm, acum dar și cu aceia urmez și vă leg sub blăstămul lui Dumnezeu și sub blăstămul meu cel părintesc să nu vă plecați urechile voastre supt ascultarea cuvintelor jupăneselor voastre, însă de cele proaste și vrăjbitoare care fac fraților neviață, nici să se amestece ele în vorba voastră când veți avea între voi au pentru moșii au pentru alte trebi, ci să-și păzască fiește-care trebile. Iar de veți avea care cumva la mijlocul vostru ceva bănuială ca niște oameni, iar voi singuri în taină să vă tocmiți și să vă împăcați precum știți, că și noi v'am ținut pre toți la un loc neosebiți; așa și voi să îngăduiți unul altuia, ca nu care cumva să stricați numele cel bun și veți cădea în ponosul, luând pildă dela cei ce au fost așa cum procopses. Acum fiii mei după aceste toate întăresc cu blăstăm mare cum de veți ținea această tocmală și învățătură ce am făcut eu, iar voi să fiți blagosloviți de Dumnezeu și de noi și să fiți fericiți și procopsiți în toate; iar carele nu va țineă ci să va ispiti care cumva să strice și să calce tocmeala mea, acela să fie blăstămat de sfântul Domnul nostru Is. Hr. și de singură Maria precista să fie pirit la vremea judecării așijderea și de noi și să fie de 3 ori proklet și afurisit de 325 sfinți părinți din Nikea și să lăcuiescă cu Iuda și cu Arie. Și am scris eu bătrîmul sluga dumnealor Stoic Ludescu logofat însă cu învățătura bunei stăpânei mele jupănesei Elina star postelniceasa în satul dumisale Gormărgineni ot Prahova, meșița Septemvrie 1, 7190 (1682).

TABLA ILUSTRĂȚIILOR

	Pagina
1. C. Brancovanu	8
2. C. Brancovanu cu cei patru fii ai săi	9
3. Stema Țării românești din Noul-Testament, 1703	12
4. Stema lui C. Brancovanu din Psaltirea arabă dela 1706	13
5. D. Cantemir	99
6. D. Cantemir	101
7. Văcar (col. de stampe a Ac. Române 1729).	111
8. Cioban (idem)	115
9. Ardelean pe gânduri (idem)	117
10. Popă de sat (idem)	119
11. Ardeleană din Făgăraș (idem)	121
12. Ardelean din Hațeg (idem)	123
13. Ardeleană împodobită (idem)	125
14. Ardelean (idem)	127
15. Căruțaș (idem).	129
16. Negustor de porci (idem)	133
17. Princesă de Valachia (idem)	135
18. Princesă de Valachia (idem)	137
19. Femeie de boer din Moldova sec. XVIII (idem)	140
20. Boer din Moldova sec. XVIII (idem)	141
21. Boereasă (idem)	143
22. Episcop (idem)	145
23. Egumen (idem)	147
24. Călugăriță (idem).	150
25. Țărancă (idem)	151
26. Ardeleană la oraș (idem).	153
27. Călugăr, Preot de sat, Boier, Femeie de boer. Trachten-Cabinet von Siebenbürgen. Anul 1729, pag. 101 (idem)	155
28. Țăran și țărancă în costum de iarnă. Țăran și țărancă în costum de vară. (Trachten-Cabinet von Siebenbürgen 1729 pag. 108 (idem)	157
29. Femeie din Muntenia în sec. XVIII. (Trachten-Cabinet von Sieben- bürgen 1729, pag. 107 (idem)	159

	<u>Pagina</u>
30. In costum de iarnă (idem)	163
31. Țărancă (idem)	165
32. In costum de vară (idem)	167
33. In costum de vară (idem)	169
34. D. Cantemir, <i>Divanul</i> , Iași 1698	183
35. Trupul și sufletul, din Cantemir, <i>Divanul</i> , Iași, 1698	185
36. Triodul, Buzău 1700 (C. Brancovanu)	187
37. Octoihul, Buzău 1700 (C. Brancovanu)	189
38. Legătură de evanghelie (1692) dela Mănăstirea Hurezi	193
39. Piatra de pe mormântul lui C. Brancovanu (la biserica Sf. Gheor- ghe nou București)	197
40. Mănăstirea Hurezi la 1850 (după o acuarelă de pictorul Frcimold)	199
41. Stăreția mănăstirii Hurezi (Brancovanu) clopotnița și chiliile de sud	201
42. C. Brancovanu cu familia în ctitoria sa (Mănăstirea Hurezi)	203
43. Neamul boierilor din Brâncoveni (Mănăstirea Hurezi)	205
44. C. Brancovanu cu Maria Doamna cu fiii lor Constantin, Ștefan, Radu și Matei (în paraclisul Mănăstirii Horezi)	207
45. C. Brancovanu și Maria Doamna. Antonie Vodă și Neagu Postelnicul (în biserica dela bolnița mănăstirii Hurezi).	209
46. Palatul Mogoșoaia (C. Brancovanu), fațada dinspre intrare	211
47. Palatul Mogoșoaia (C. Brancovanu) fața principală dinspre lac	213
48. Palatul Mogoșoaia (colonada loggi)	215
49. Paraclisul dela Curtea Mogoșoaia (C. Brancovanu)	217
50. Palatul Mogoșoaia (C. Brancovanu) fațada principală dinspre lac	219
51. Paraclisul Curței din Brancoveni, cu ruinele împrejurii curței (Brancovanu)	221

TABLA DE MATERIE

	<u>Pagina</u>
Prefață	5
Capul I.— Domnia lui C. Brancovanu 1689—1714	7
I. C. Brancovanu în Muntenia	7
1. Brancovanu partizan al Turcilor	7
Primele momente	7
Brancovanu înclină către politica germană	18
Urmările victoriei Germanilor dela Szalankemen.	18
Intrigile franceze	23
3. Brancovanu prieten al ambilor împărați	27
Perioade mai de liniște	27
Sultanul în Muntenia	31
Lupta dela Zenta	33
4. Pacea dela Carlowitz.	35
5. Brancovanu și răscoala lui Racoți	49
6. Brancovanu și Rușii	58
Trecerea spătarului Toma la Ruși	63
7. Personalitatea lui Brancovanu	74
Ca om politic	74
II. Istoria Moldovei dela C. Duca până la Fanarioși 1633—1711	77
1. Dela C. Duca la Mihai Racoviță 1693—1703	77
C. Duca 1693—1703	77
C. Duca a doua oară, 1700—1704	82
2. Dela M. Racoviță la D. Cantemir 1704—1711	86
Mihai Racoviță 1704—1705	86
Antioh Cantemir a doua oară 1705—1707	86
Mihai Racoviță a doua oară 1707—1709	89
Neculai Mavrocordat 1709— 1711	91
3. Dimitrie Cantemir 1711	98
Apropierea între Români și Ruși	98
Petru cel Mare	103
Trecerea lui Cantemir fățiș la Ruși	112
Lupta dela Stănilești	118
4. Români și Ruși	121

	<u>Pa gina</u>
Capul II.— Fenomene generale ale vieții românești dela Matei Basarab și	
Vasile Lupu până la Fanarioți	134
I. <i>Starea politică, economică și culturală</i>	134
1. Starea politică	134
2. Starea economică	144
3. Cultura, moravuri, obiceiuri	171
II. <i>Mișcarea literară</i>	181
1. Cronicarii și scriitorii religioși în Moldova	181
2. Scriitorii erudiți moldoveni	204
Dimitrie Cantemir	204
Spătarul Neculai Milescu	212
3. Scriitorii munteni	220
Moza	220
Cronica anonimă	223
4. Scriitori erudiți în Muntenia	230
Fragmentul anonim	230
Constantin Cantacuzino autorul lui	234
5. Cultura grecească	236
Adaose și îndreptări	250
Tabla ilustrațiilor	253